

Фінансовий менеджмент у банку

Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти

Дніпропетровськ
«Пороги»
2021

УДК 658.1.336.7(075.8)
Ф 59

Рекомендовано Вченою радою
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
як навчальний посібник для здобувачів закладів вищої освіти
Протокол № 1 від 03.09.2020р.

Ф 59 **Фінансовий менеджмент у банку.** Навч.посіб./Журавльова Т.О.,
Макаренко Ю.П.,Турова Л.Л., Сірко А.Ю. – Дніпро: Пороги, 2021.-
360 с.

ISBN 978-617-518-393-9

Навчальний посібник охоплює основні теми програми дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку», наведені матеріали, що розкривають зміст і основні положення дисципліни, базуються на нормативних актах та новітніх наукових розробках та практичних рекомендаціях фахівців. Після викладення кожної теми курсу студентам пропонуються питання для самоперевірки знань, тестові та практичні завдання.

Навчальний посібник призначений для здобувачів вищої освіти усіх форм навчання за програмою підготовки магістрів за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування»

Рецензенти:

Пирог О.В. - доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка»

Череп О.Г. - доктор економічних наук, професор, Запорізький національний університет

Бондар-Підгурська О.В. - доктор економічних наук, доцент, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

УДК 658.1.336.7(075.8)

ISBN 978-617-518-393-9

© Журавльова Т.О., Макаренко Ю. П.,
Турова Л.Л., Сірко А.Ю., 2021

ПЕРЕДМОВА

Сучасний розвиток банківської системи в Україні досягнув такого рівня, за якого прийняття обґрунтованих управлінських рішень з фінансових питань є важливою умовою ринкового успіху будь-якого банку. Саме тому вивчення фінансового менеджменту у банку є важливою складовою частиною підготовки фінансистів для роботи в банківській сфері.

Активний розвиток сучасної теорії та практики банківської діяльності, докорінна зміна інструментарію, принципів та методів управління, постійне оновлення міжнародної, а особливо - вітчизняної законодавчо-правової бази, новітні дослідження науковців у царині фінансового менеджменту у банку обумовлює необхідність постійного оновлення та перевидання наявних навчальних матеріалів.

Даний навчальний посібник доповнює наявні підручники, навчальні та навчально-методичні посібники. Його написання є результатом дидактичного та методичного оброблення і систематизації авторами теоретичних, методичних та фінансово-організаційних питань фінансового управління у банку; опрацювання та осмислення новітніх здобутків науковців, аналізу наявного навчального матеріалу, переробки та узагальнення теоретичних положень дисциплін «Банківські операції», «Банківські ризики», «Аналіз банківської діяльності», «Банківський менеджмент», «Фінансові ринки», «Банківська справа», «Фінансовий аналіз», «Фінансовий менеджмент», «Фінансова статистика».

Матеріали навчального посібника подано з ракурсу нормативно-правового забезпечення банківської діяльності: в якості основних джерел при написанні навчального посібника, що вирізняє його від інших, взято правові документи, серед яких рекомендації Базельського комітету, Міжнародного валютного фонду, директиви Європейського парламенту та Ради ЄС стосовно банківського сектору та вітчизняну нормативно-правову базу. Крім того, використано здобутки вчених, оприлюднених в монографічних та дисертаційних дослідженнях.

Дисципліна є базовою для підготовки фахівців з економіки та менеджменту й орієнтована на засвоєння студентами алгоритмів та методів обґрунтування альтернативних фінансових рішень, оволодіння принципами розробки фінансової політики банків з окремих напрямків його діяльності. У процесі вивчення дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку» здобувачі вищої освіти не лише ознайомлюються з теоретичними засадами фінансового менеджменту, а й здобувають

навички використання методичного інструментарію управління фінансами, оптимізації грошових потоків, фінансового аналізу та фінансового планування і прогнозування.

Композиція навчального посібника, подання термінів, використання засобів наочності спрямовані на те, щоб передати читачу певну інформацію, навчити його самостійно користуватися книгою.

Викладення матеріалу в навчальному посібнику починається з визначення місця банку в фінансовому ринку; з'ясування сутності фінансового менеджменту у банку та його підсистем; огляду структури фінансових ресурсів банку та методів обчислення їх вартості; розкриття питань щодо видів активів банку. Приділено увагу фінансовим аспектам діяльності банку, зокрема, розглянуто компоненти доходів та витрат; акцентовано увагу на видах прибутку банку, методиці його обчислення, особливостях управління фінансовим результатом, розробці фінансових стратегій. Окремо розглянуто види банківських ризиків, висвітлені питання управління ними. Завершує посібник блок тем, безпосередньо пов'язаних з управлінням фінансовими ризиками, капіталом банку, кредитними ризиками, ризиками ліквідності, мінімізація яких – одна з основних складових управління прибутком банку.

Кожна з 8 тем посібника містить основний текст, оснащений наочним матеріалом, схемами, таблицями, що дозволяє комплексно розкрити питання, винесені для вивчення. В основу структури викладання матеріалу кожної теми покладено принцип вивчення базових положень в їх логічній послідовності, методичний підхід класифікації викладення окремих банківських категорії і понять, застосування способів систематизації банківських понять і методів викладання матеріалу, використання набору засобів вивчення окремих питань щодо банківської діяльності.

Особливість викладення матеріалу кожного параграфу полягає у наданні читачу можливості, по-перше, ознайомитись із різними підходами науковців та практиків до трактувань основних понятійних категорій; класифікаційними критеріями, видами та типами предмету вивчення, по-друге, порівняти ці підходи та класифікації із вітчизняною, а в окремих випадках - і з міжнародною нормативно-правовою базою та практикою, по-третє, сформулювати у читача власну думку щодо предмету вивчення, по-четверте, зацікавити у подальшому вивченні дисципліни.

Кожна тема завершується питаннями для самоперевірки, тестовими завданнями, а також практичними завданнями, які орієнтовані на вивчення нормативно-правової бази; отримання

додаткових знань, стисло висвітлених в параграфах, та формування/удосконалення практичних навичок.

Наприкінці кожної теми запропоновано перелік рекомендованої основної та додаткової літератури (основні нормативні акти; навчальні посібники, більшість з яких не використовувалась при написанні даного навчального посібника, але містять матеріали, що дозволяють розширити знання; монографічні джерела).

Наприкінці навчального посібника розміщено список використаних джерел, термінологічний словник основних понять, та додатки.

Навчальний посібник стане в нагоді усім, хто цікавиться проблемами сучасних фінансових ринків, менеджменту, банківської справи, ризикології.

В навчальному посібнику використовуються наступні позначки:

 трактування терміну у нормативно-правових актах України

 трактування терміну не в нормативно-правових актах

!!! *зверніть увагу*

 особливі вимоги до виконання практичного завдання

 довідково, додатки

ТЕМА 1. БАНК: СУТНІСТЬ, ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

1.1. Зміст поняття «банк»

Фундаментом дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку» є в першу чергу знання про сутність банків та їх діяльність.

У відкритих інтернет-джерелах, навчальній літературі, довідниках, словниках, наукових публікаціях наводиться значна кількість не тільки тлумачень дефініції «банк», а і пропонуються різноманітні історичні етимологічні екскурси в походження цього поняття; розглядаються підходи до розуміння; надаються різноманітні класифікації їх типів та видів; ведуться законотворчі та наукові дискусії щодо видів діяльності банків тощо.

В сучасних навчальних та наукових джерелах виокремлюють декілька підходів до розуміння фінансової категорії «банк» з організаційно-функціональної позиції [1, с.87-88]:

- за першим підходом під банком розуміється установа, яка, поряд із власним капіталом, залучає зовнішній капітал шляхом прийняття грошових депозитів (вкладів) і отримує доходи шляхом надання грошей у позику, в кредит під проценти;

- за другим підходом банки розглядаються як фінансові посередники, які забезпечують передусім перерозподіл (розміщення) тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення інвестиційних та споживчих потреб розширеного відтворення економіки. Через фінансове посередництво банки реалізують надання суб'єктам ринкової економіки інвестиційних і споживчих кредитів;

- за третім підходом банки розглядаються як своєрідна установа з управління фінансовими ризиками: банки мобілізують (залучають) вільні грошові кошти шляхом відкриття депозитів та здійснюють діяльність по наданню комерційних, споживчих і заставних позичок, а також купівлю цінних паперів Уряду, та муніципальних облігацій. У результаті такої діяльності банк поєднує інтереси кредиторів та позичальників в просторі та часі, приймаючи на себе ризики неповернення коштів та невиконання зобов'язань;

- за четвертим підходом банки розглядаються як особливий інформаційний центр: в процесі виконання функцій безпеки і опосередкування фінансових угод банки збирають, зберігають, накопичують, модернізують, обробляють, контролюють та аналізують інформацію щодо своїх клієнтів, тобто переробляє великий масив

інформації. Якість інформаційних потоків визначає правильність рішень щодо кредитування, інвестування чи депозитної діяльності банку (рисунок 1.1).

Рисунок 1.1. Змістове наповнення поняття «банк» з організаційно-функціональної позиції

Джерело: систематизовано [1,с.88]; [2]; [3];[4]

В сучасному світі змінюється зміст поняття «банк». Якщо наприкінці ХХ століття під банком розумілася установа (організація), де проводилися операції з грошима, де можна було отримати гроші в борг, або здати їх для безпечного зберігання або з метою отримання відсотка, то в розумінні діяльності банків в ХХІ столітті з'явився такий принциповий момент: сучасний банк розглядається не як установа, а як фірма/ підприємство (англійською - banking firm). Це пов'язано:

по-перше, з тим, що банк отримує прибуток за рахунок продажу зобов'язань з одним набором характеристик (ліквідність, ризик, прибутковість) і за рахунок використання отриманих коштів для придбання активів з іншим набором характеристик. Оскільки продаються банком зобов'язання - це активи клієнтів, то в банку відбувається перетворення активів - процес, що не відрізняється від будь-якого іншого виробничого процесу в будь-якій компанії[1,с.89];

по-друге, з тим, що банківська діяльність все більше набуває «продуктовий характер» - банки пропонують клієнтам не тільки проведення операцій та надання послуг, а і вироблені банківські продукти. Наприклад, в теперішній час мало кого здивуєш таким банківським продуктом, як пластикова картка, кредитні та дебетові картки, накопичувальний депозит тощо.

Ознайомимось із основними положеннями нормативно-правової бази щодо сутності банків та специфіки їх діяльності. Слід зазначити, що банківська діяльність в Україні жорстко регламентована завдяки численним нормативно-правовим актам та рекомендаціям міжнародних фінансових установ.

!!! У подальшому викладенні матеріалу використано нормативно-правові акти як України, так і рекомендації міжнародних організацій.

В Європейському Союзі в нормативних документах не надається трактування поняття «банк», натомість застосовуються терміни «кредитна установа» та «фінансова установа» з чітким розмежуванням видів їх діяльності:

кредитна установа означає підприємство, яке займається одержанням від населення депозитів чи інших коштів, що підлягають погашенню, і наданням кредитів за свій власний рахунок[5],

фінансова установа - це компанія, за виключенням кредитної установи, основним видом діяльності якої є прийняття внесків та здійснення одного або кількох видів діяльності, перелік яких надано в Додатку 1 до Директиви 2006/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 14.06.2006р.[2].

В Україні в законодавчих документах по-різному трактується категорія «банк». Так, згідно ст.334 Господарського Кодексу України банк розглядається з функціональних позицій:

✍ банки - це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб [3, ст.334, п.2].

В Законі України «Про банки і банківську діяльність [4 ст.2], до якого з моменту його першого прийняття 07.12.2000р. внесено близько 100 правок, надається трактування з правових позицій:

✍ банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Найбільш відповідає сучасним поглядам науковців та міжнародним документам визначення, як показано на рисунку 1.1., наведене в Господарському Кодексі України.

1.2. Особливості банківської діяльності з огляду управління

Предмет банківського бізнесу становить банківська діяльність.

Джерела пропонують безліч підходів до розуміння поняття «банківська діяльність», окреслимо основні підходи:

- за формальним підходом - це дозволена законом і ліцензіями специфічна або виняткова діяльність банків,

- за змістовним підходом - це банківські операції, послуги та продукти,

- за грошовим підходом - це діяльність задля створення банком грошей, необхідних суб'єктам господарювання [6, с.68-69],

- за підприємницьким підходом - особливий вид господарської діяльності, що систематично здійснюється банками на підставі ліцензії НБУ, спрямована на здійснення банківських операцій та надання банківських послуг, функціонування та розвиток банківської системи, реалізацію грошово-кредитної політики держави[7];

!!! Банківська діяльність є особливою, оскільки вона не припускає можливості об'єднання її з іншими видами господарської діяльності

- за сегментним підходом банківська діяльність поділяється на а) діяльність, що передбачає обмеження діяльності певними видами операцій чи сектором грошового ринку та б) універсальну діяльність, коли обмеження щодо діяльності банків на грошовому ринку знімаються.

Банківську діяльність можна розглядати з двох позицій - «вузького» та «широкого» розуміння.

«Вузьке» розуміння закладено нормою Закону «Про банки і банківську діяльність»:

✍ банківська діяльність - залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб[4, ст.1].

Законодавче визначення містить лише перелік трьох так званих класичних видів послуг, що можуть надавати банківські установи своїм клієнтам (залучення коштів, їх розміщення та ведення рахунків).

!!! Проте без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також ведення рахунків. Відповідна діяльність може здійснюватися банком за умов дотримання ним встановлених законодавством спеціальних економічних нормативів (наприклад, обов'язкове формування мінімального статутного капіталу та резервного фонду, нормативи ліквідності) та застережень (наприклад, збереження банківської таємниці, здійснення фінансового моніторингу), наявності фахового персоналу, технічних засобів, створення інфраструктури (наприклад, організація філій, відділень, центрів), постійного розширення та зростання якості банківських послуг[7].

Банківська діяльність в широкому розумінні - це складні комплексні відносини, які не вичерпуються тільки сукупністю банківських послуг, продуктів та операцій, а і містять весь інший процес функціонування банків, налагодження взаємодії окремих банківських ланок, банківський нагляд, механізм розробки та впровадження політик (кредитної, депозитної, валютної, продуктової тощо), оперативну та управлінську діяльність (рисунки 1.2).

Зміст і результати діяльності банку відображає так звана «банківська тріада»: «банківські послуги», «банківські операції» та «банківські продукти».

Трактування означених понять широко представлено в навчальних, наукових та довідкових джерелах; вони використовуються у нормативно-правових актах та інструктивних документах НБУ. Але жоден з законодавчих актів або офіційних документів не містить тлумачення дефініцій «банківська операція» та «банківська послуга».

📁 Операції банку — це комплекс дій (угод) банку, пов'язаних із переміщенням фінансових ресурсів.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» та «Положенню про організацію бухгалтерського обліку, бухгалтерського контролю під час операційної діяльності в банках України» [8] основними ознаками банківських операцій є: ліцензування з боку НБУ; проведення виключно банками; облік в бухгалтерському обліку з

фіксацією шляхом записів на активних і пасивних рахунках балансу банку.

Рисунок 1.2. Місце управлінської діяльності в складі банківської діяльності.
Джерело: систематизовано авторами

Означеними документами передбачені такі види операцій, як казначейські операції, міжбанківські операції, операції з клієнтами (кредити, депозити, операції з цінними паперами тощо); а також балансові та позабалансові операції. До балансових операцій (їх в літературі класифікують як базові) відносять активні та пасивні операції, до позабалансових (додаткових) - комісійно-посередницькі операції, які є супровідними щодо здійснення основних банківських операцій і спрямовані на задоволення потреб клієнтів і збільшення доходів банку.

Особливої уваги в контексті управління, фінансового менеджменту та ризик-менеджменту заслуговують активні і пасивні операції.

Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» :

активні операції банку - це операції, спрямовані на розміщення ресурсів банку[9, п.1.8.Гл.1].

До таких операцій належать усі види кредитних операцій, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших

банках, операції з придбання цінних паперів, інші активні банківські операції;

 пасивні операції - операції банку, спрямовані на формування ресурсів банку[9, п.1.8.Гл.1].

Розрізняють пасивні операції з формування капіталу та пасивні операції з формування залучених коштів. До пасивних операцій належать: розміщення акцій банку, залучення вкладів, отримання кредитів від центрального банку та на міжбанківському ринку, випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань.

 Банківська послуга – це форма задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та збереженні цінних паперів, іноземної валюти, дорогоцінних металів тощо) клієнтів банку[10, с.14].

Тобто банківська послуга являє собою економічні відносини між виконавцем та споживачем з приводу виконання першим певних дій в інтересах останнього з метою задоволення його певної потреби в сфері грошового обігу та кредиту.

До особливостей банківських послуг відносять наступні:

- нерозривність надання і споживання після запиту клієнта та у безпосередньому контакті з ним;

- надання послуг здійснюється виключно у грошовій (готівковій або безготівковій) формі;

- безресурсність - непотрібність в залученні фінансових ресурсів;

- неоднорідність якості банківської послуги - якість кожної послуги залежить від конкретних умов її надання. З одного боку, на якість банківської послуги можуть вплинути кваліфікація менеджерів та інфраструктура системи управління банку(організаційне, методичне, програмне забезпечення та ін.), а з іншого – фінансовий стан самого клієнта, рівень його кваліфікації тощо;

- договірний характер обслуговування зумовлений тим, що для надання більшості банківських послуг необхідним є укладання цивільно-правового договору, що регулюватиме відносини сторін. Без установлення договірних відносин у письмовій формі отримання більшості банківських послуг є неможливим[11, с.18];

- значна зарегульованість банківським законодавством;

- комплексність надання - як правило, банківські послуги надаються в комплексі з банківськими операціями, банківськими продуктами, або з іншими послугами.

До банківських послуг належать: розрахункові, касові, трастові (довірчі), посередницькі, консультаційні та інші. Істотною ознакою банківських послуг є те, що для їх надання банку не потрібні додаткові

ресурси. Свою діяльність щодо надання послуг банк здійснює, як правило, в процесі проведення пасивних і активних операцій. Доходи від послуг банки отримують не у вигляді відсотків, а у формі комісійних виплат. Банківські послуги приносять банку стабільний дохід і є практично безризиковим видом діяльності.

Поняття «банківський продукт» - дуже неоднозначне та суперечливе у вітчизняному законодавстві. НБУ в «Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» наводить наступне трактування:

✍ банківські продукти - окрема банківська послуга або кілька пов'язаних банківських послуг, які пропонуються клієнтам на типових умовах. Наприклад, цільовий вклад, депозитний сертифікат, пластикові картки тощо [9, п.1.8., Гл.1].

Тобто поняття «банківський продукт» та «банківська послуга» ототожнюються.

Банківським продуктам притаманні свої особливості:

- банківські продукти, на відміну від товарів, в більшості своїй мають нематеріальне походження та є результатом взаємодії її виробника і споживача;

- рух банківських продуктів обмежено грошовою сферою;

- банківські продукти мають виробничий характер. Банк у цьому випадку працює як підприємство, яке перетворює непрацюючі, тобто невикористані грошові ресурси, у працюючі активи, тим самим сприяючи розвитку виробництва;

- взаємодія виробника банківського продукту і споживача носить переважно довгостроковий характер [1, с.184].

☞ В Додатку А систематизовано основні відмінності банківських продуктів, банківських операцій, банківських послуг та показано їх взаємозв'язок.

1.3. Місце банків на фінансовому ринку

Фінансовий ринок, як одна з найважливіших підсистем ринкової економіки, сьогодні відноситься до тих секторів сучасної економічної системи, що критично важливі для забезпечення економічного поступу. Через акумуляцію коштів із різноманітних джерел та їх перерозподіл через сукупність ринків, що утворюють фінансовий ринок, формуються підстави для надання фінансовому ринку статусу рушійної сили соціально-економічного розвитку. Саме на фінансовому ринку заощадження, що в усьому світі є ключовим фінансовим джерелом розвитку, трансформуються спочатку у фінансові, а згодом у реальні інвестиції і визначають темпи економічного зростання[12, с.35].

Фінансовий ринок в Україні відіграє дуже важливу роль, оскільки має суттєвий вплив на розвиток усіх секторів економіки нашої держави. Наприклад, ефективний страховий ринок, пенсійні фонди та небанківський сектор допомагають в розвитку економічних процесів для суспільства. На тепер розвиток фінансового сектору в Україні визначається Стратегією фінансового сектору України до 2025 року[13], Угодою про співробітництво між Україною та ЄС, Меморандумом про економічну та фінансову політику тощо.

В літературних та правових джерелах наводяться різнопланові трактування дефініції «фінансовий ринок». Розглянемо їх з наступних позицій (рисунок 1.3):

- із законодавчо-правової позиції.

!!! На законодавчому рівні відсутнє трактування категорії «фінансовий ринок».

За товарним критерієм фінансовий ринок є ринком фінансових послуг, під яким в законодавчій базі, зокрема, Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» трактується наступним чином:

🖋️ ринок фінансових послуг - це сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг[14, ст.1]

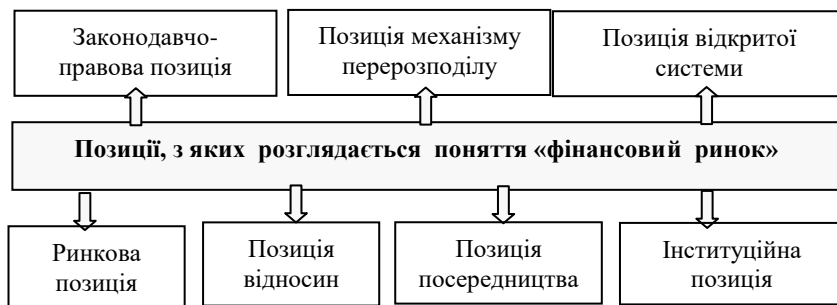

Рисунок 1.3. Систематизація позицій, з яких в джерелах розглядається сутність фінансового ринку
Джерело: систематизовано авторами

- із ринкової позиції фінансовий ринок являє собою ринок, на якому відбувається обмін капіталами і кредитними ресурсами; ринок, на якому продаються або обмінюються фінансові інструменти, його функціями є встановлення цін, ліквідність та зменшення трансакційних витрат [12, с.67];

- з позиції розгляду фінансового ринку як складної відкритої системи (підсистеми ринкової економіки), що здатна до самоорганізації та володіє відповідними системними властивостями, та складається із багатьох підсистем, що перебувають у прямому та опосередкованому зв'язку між собою [12, с.47];

- з позиції механізму перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою та населенням, між учасниками бюджетного процесу, деякими міжнародними фінансовими інституціями;

- з позиції відносин, відповідно до якої фінансовий ринок - це специфічна сфера грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державою, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів [15];

- з позиції посередництва, за якої фінансовий ринок розглядається як посередник руху коштів від їх власників до користувачів незалежно у якому його сегменті це відбувається, а виявляється через створення відповідної інфраструктури [12, с.70];

- з позиції загального економічного простору, в якому функціонують оператори різних видів (банки, фінансові посередники, пенсійні, страхові компанії тощо) [12, с.107];

- з інституційної позиції фінансовий ринок розглядається як сукупність провайдерів фінансових послуг (банків, страхових та інвестиційних компаній, венчурних та пенсійних фондів, платіжних установ, інших небанківських фінансових установ, операторів поштового зв'язку) [13, с.13].

Основними суб'єктами фінансового ринку виступають держава (державні і місцеві органи влади, державні контролюючо-регуляторні органи, Держфінмоніторинг); корпоративний сектор (корпорації, акціонерні товариства); домогосподарства; професійні учасники ринку (фінансові інститути - банки, кредитні спілки, страхові, лізингові, інвестиційні компанії тощо); іноземні учасники.

Банки як суб'єкти фінансового ринку мають дві принципові ознаки, що відрізняють їх від інших суб'єктів [10, с.7]:

по-перше, для банків характерним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями: вони розміщують власні боргові зобов'язання (депозити, ощадні сертифікати тощо), а мобілізовані таким чином кошти розміщують в боргові зобов'язання та цінні папери, випущені іншими. Це відрізняє банк від фінансових брокерів та дилерів, які не випускають власних боргових зобов'язань;

по-друге, банки відрізняє прийняття на себе безумовних зобов'язань з фіксованою сумою боргу перед юридичними та фізичними особами. Цим банки відрізняються від інвестиційних фондів, які всі

ризика, пов'язані зі зміною вартості активів та пасивів, розподіляють серед своїх акціонерів.

Об'єктами фінансового ринку є фінансові активи, інструменти фінансового ринку, фінансові технології[12, с.78].

Дискусійним є питання щодо структури фінансового ринку. Науковці вважають, що фінансовий ринок організаційно з функціональної позиції складається з ринку фінансових послуг та ринку фінансових активів; за критерієм організації торгівлі його поділяють на кредитний ринок та ринок цінних паперів[12, с.109] .

В навчальних та інформаційних джерелах пропонуються різноманітні складові фінансового ринку. Як правило, до їх числа відносять кредитний ринок, ринок банківських послуг, ринок цінних паперів, ринок страхових послуг, ринок небанківських грошово-кредитних послуг тощо.

Національний банк України до фінансового ринку включає ринок капіталу, грошовий ринок та валютний ринок [16] (рисунок 1.4).

Для фахового розуміння фінансового ринку, спираючись на нормативно-правову базу, розглянемо його елементи у двох площинах - економічній та функціонально-організаційній.

У загальному підході ринок капіталу - це сфера обігу довгострокових та безстрокових фінансових інструментів.

З функціонально-організаційної площини згідно статті 4 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» [17, ст.4] ринки капіталу - це фондовий ринок, ринок деривативних фінансових інструментів та грошовий ринок.

За економічним змістом фондовий ринок (ринок цінних паперів) — це сектор фінансового ринку, на якому здійснюється емісія та обіг (купівля або продаж) цінних паперів. За своїм призначенням і організаційною формою, згідно Закону України:

 фондовий ринок - це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов'язань, викупу та обліку цінних паперів (у тому числі деривативних цінних паперів)[17].

 Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам[17, ст.8].

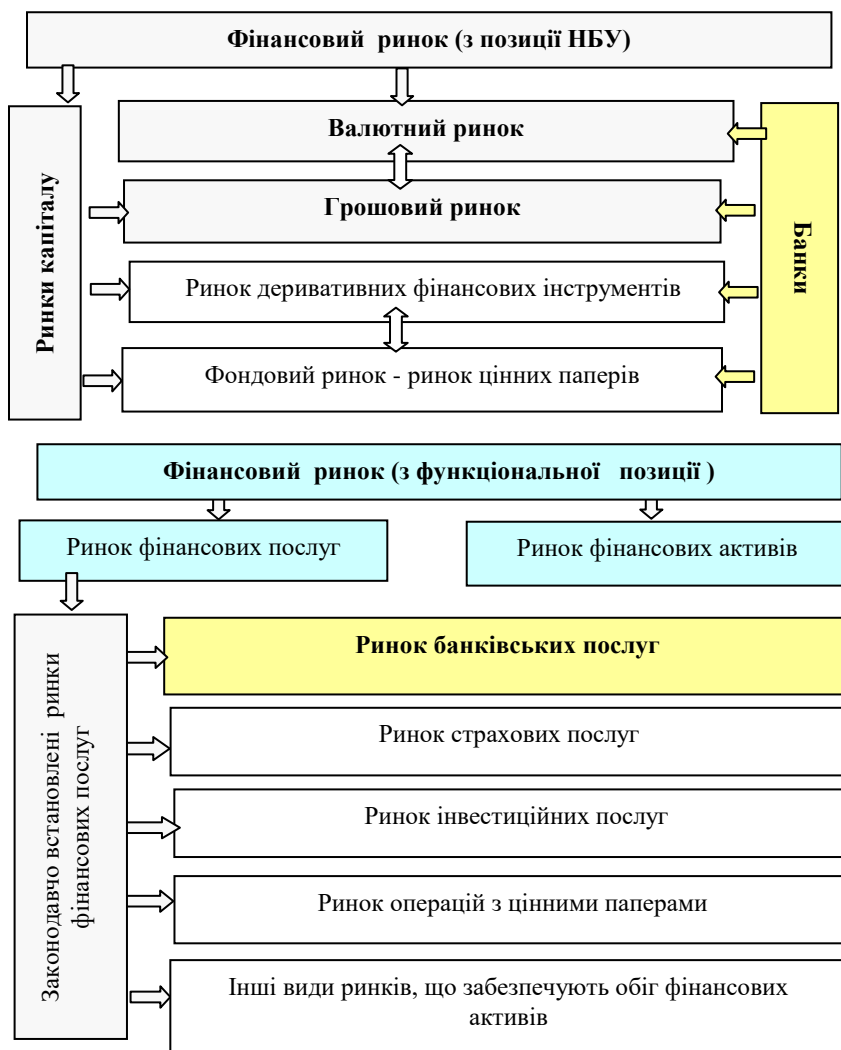

Рисунок 1.4. Структура фінансового ринку та ринку фінансових послуг й місце банків на них

Джерело: систематизовано [17]; [14, ст.1]; [16]

Учасниками фондового ринку є емітенти, у тому числі іноземні, або особи, які видали неемісійні цінні папери, особи, які надають забезпечення, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на цінні папери, адміністратори, професійні учасники ринків

капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу[17, ст.4].

За економічним змістом ринок деривативних фінансових інструментів — це сектор фондового ринку, на якому здійснюється укладання угод, купівля-продаж такого специфічного товару, як деривативні цінні папери та деривативні контракти.

За своїм призначенням і організаційною формою, згідно законодавству :

 ринок деривативних фінансових інструментів - це сукупність учасників ринку деривативних фінансових інструментів та правовідносин між ними, що виникають під час емісії деривативних цінних паперів, укладення деривативних контрактів, вчинення та виконання правочинів щодо деривативних цінних паперів, укладення та виконання договорів про заміну сторони деривативних контрактів, виконання зобов'язань за деривативними фінансовими інструментами[17 , ст.4].

 Дериватив - це похідний фінансовий інструмент (цінний папір другого рівня), що представляє собою договір на отримання базового активу (цінного паперу першого рівня або товару). Тобто це договір між двома учасниками торгів на біржі, заснований на ціні базового активу в майбутньому.

 До фінансових інструментів законодавство [17 , ст.7] відносить цінні папери, інструменти грошового ринку, опціони, ф'ючерси, свопи, форварди та інші деривативні інструменти та контракти.

Учасниками ринку деривативних фінансових інструментів є емітенти деривативних цінних паперів, інвестори у фінансові інструменти, які є сторонами деривативних контрактів, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на деривативні цінні папери, професійні учасники ринків капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу, а також юридичні особи, які провадять законодавчо встановлену діяльність [17 , ст.4].

За економічним змістом грошовий ринок - це сфера обігу високоліквідних і низько ризикованих короткострокових фінансових інструментів (казначейських векселів, короткострокових комерційних векселів тощо). За своїм призначенням і організаційною формою, згідно законодавству

 грошовий ринок - це сукупність учасників грошового ринку та правовідносин між ними, що виникають під час вчинення правочинів щодо інструментів грошового ринку та валютних цінностей[17, ст.4].

До інструментів грошового ринку належать казначейські зобов'язання України, ощадні сертифікати банків, депозитні сертифікати банків, векселі, а також інші інструменти [17, ст.7]

За своїм економічним змістом валютний ринок — це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта. За своїм призначенням і організаційною формою валютний ринок — це сукупність спеціальних інститутів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продавати-купувати національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Законодавство не надає легітимного визначення поняття «валютний ринок». Згідно трактуванню НБУ

 валютний ринок - це ринок, на якому здійснюються операції з купівлі/продажу безготівкової та готівкової іноземної валюти, а також банківських металів[18].

Учасниками валютного ринку України є банки та небанківські установи, клієнти банків, а також Національний банк України.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»[14, ст.1] до ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

Яке відношення банки мають до фінансового ринку та ринку фінансових послуг? Саме безпосереднє, оскільки вони завдяки акумуляції, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів виступають учасниками зазначених ринків, фінансовими посередниками на них та провайдерами.

 Згідно Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» учасниками ринку фінансових послуг визнаються особи, які мають право надавати фінансові послуги на території України.

Відповідно до ст. ст. 4 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» [17, ст.4], учасниками ринку фінансових послуг, поміж іншими, є банки, які на фінансовому ринку можуть виступають в якості (рисунок 1.5):

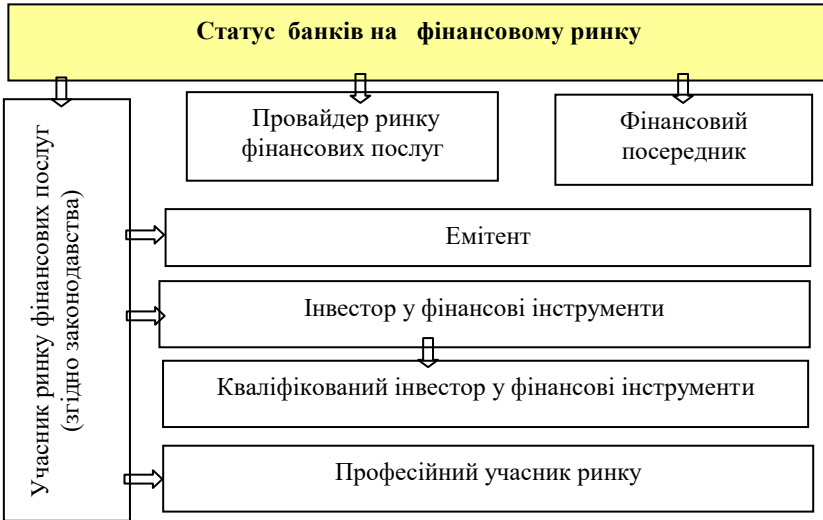

Рисунок 1.5. Статус банків на фінансовому ринку

Джерело: систематизовано [14, ст.1]; [13]; [12, с.109]; [19, с.58]

- емітентів (емісія власних цінних паперів - акцій, ощадних сертифікатів, депозитних сертифікатів, векселів тощо);

- інвесторів у фінансові інструменти (як набувачі права власності на фінансові інструменти з метою отримання доходу від вкладених коштів);

- кваліфікованих інвесторів у фінансові інструменти (професійних клієнтів) - ст.6 означеного Закону прямо вказує на банки, як на кваліфікованих інвесторів ринку фінансових послуг;

- професійних учасників ринку капіталу, оскільки відповідають вимогам законодавства: це юридичні особи, що функціонують в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, що провадять на ринках капіталу професійну діяльність.

Стратегією фінансового сектору України 2025 [13, с.12], банкам надано статус провайдерів фінансових послуг.

Провайдери фінансових послуг – це компанії, державні інституції, які безпосередньо надають фінансові продукти та сервіси кінцевим споживачам.

Банки можуть виступати в якості посередників.

Фінансові посередники – це організації, що випускають фінансові зобов'язання (вимоги до себе) і продають їх як активи за

гроші та реалізують фінансові операції, що супроводжують ці процеси [19, с.61].

Діяльність банків як фінансових посередників забезпечує: фінансування суб'єктів господарської діяльності шляхом розміщення випущених ними фінансових активів на ринку або за рахунок передачі позичальникам акумульованого, за ініціативою посередників капіталу, на засадах співвласності або боргу. Таким чином, у процесі своєї діяльності фінансові посередники створюють нові вимоги та зобов'язання, що є товаром на фінансовому ринку. Фактично процес створення нових зобов'язань та обмін їх на зобов'язання інших суб'єктів господарювання становить основу фінансового посередництва [19 с.58].

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте поняття «банк» з позицій фінансової установи, фінансового посередника, особливого інформаційного центру.

2. Охарактеризуйте основні трактування поняття «банк» в нормативно-правових актах України та міжнародних документах. Чи є принципи відмінності?

3. Прокоментуйте підходи до розуміння поняття «банківська діяльність».

4. Що являє собою банківська діяльність за вузьким та розширеним підходом до трактування?

5. Якими нормативно-правовими актами регламентується банківська діяльність в Україні?

6. Назвіть елементи «банківської тріади».

7. Що являють собою банківські операції, банківські послуги та банківські продукти? Охарактеризуйте їх особливості та відмінності.

8. Якими нормативно-правовими документами регламентуються операції, послуги та продукти банків?

9. Охарактеризуйте місце банків на фінансовому ринку та ринку фінансових послуг.

10. Назвіть ринки, що входять до складу ринків капіталів.

11. Дайте характеристику ринкам, які формують ринок фінансових послуг.

12. Які статуси притаманні банкам на фінансовому ринку? Охарактеризуйте кожен з них.

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає банк як:
 - а) юридичну особу, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги
 - б) фінансову установу, функціями якої є залучення грошових коштів, їх розміщення на власний розсуд та ризик, ведення банківських рахунків
 - в) фінансово-кредитну установу, відомості про яку внесено до Державного реєстру банків
 - г) організацію, яка отримала банківську ліцензію на проведення банківських операцій, надання банківських послуг та вироблення банківських продуктів.
2. З огляду на новітні тенденції в XXI столітті та переорієнтації банківської діяльності фахівці відносять банки до
 - а) фінансових посередників
 - б) особливих підприємств
 - в) фінансово-кредитних установ
 - г) специфічних інформаційних центрів.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає банківську діяльність як:
 - а) дозволена законом і ліцензіями специфічну або виняткову діяльність банків
 - б) діяльність задля створення банком грошей, необхідних суб'єктам господарювання
 - в) залучення грошових коштів, їх розміщення на власний розсуд та ризик, ведення банківських рахунків
 - г) систематично здійснювану банками проліцензовану діяльність, спрямовану на здійснення банківських операцій та надання банківських послуг.
4. За розширеним підходом банківська діяльність являє собою сукупність
 - а) банківських операцій, банківських послуг та банківських продуктів
 - б) взаємодії окремих банківських ланок та банківського нагляду
 - в) операційної та управлінської діяльності
 - г) всі вищезазначені сукупності.
5. Управлінська банківська діяльність в основному полягає в управлінні
 - а) операційною діяльністю, ризиками та виконанні економічних нормативів

- б) балансовою та позабалансовою діяльністю банку
 - в) організаційною та наглядовою діяльністю
 - г) економічними нормативами та організаційними ланками банку.
6. Операції банку - це :
- а) форма задоволення потреб клієнтів банку, не пов'язаних з переміщенням грошових засобів
 - б) комплекс дій, пов'язаних з переміщенням фінансових ресурсів
 - в) сукупність банківських послуг та продуктів, пропонованих клієнтам на типових умовах
 - г) будь-які дії банку, що відображаються в балансі.
7. Згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» банківські продукти - це :
- а) взаємопов'язані депозитні та кредитні угоди, що здійснюються банками
 - б) невід'ємна частина банківської операції, яка супроводжується оформленням додаткової угоди
 - в) окрема банківська послуга або кілька пов'язаних банківських послуг, які пропонуються клієнтам на типових умовах
 - г) сукупність стандартизованих процедур, які забезпечують виконання банками операцій з залучення та розміщення грошових ресурсів.
8. Згідно законодавству ринок фінансових послуг - це
- а) ринок, на якому відбувається обмін капіталами і кредитними ресурсами
 - б) ринок, на якому продаються або обмінюються фінансові інструменти
 - в) специфічна сфера грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державою, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів
 - г) сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг.
9. Об'єктами фінансового ринку є:
- а) фінансові активи, інструменти фінансового ринку, фінансові технології
 - б) банки, небанківські фінансові організації
 - в) валютний ринок, грошовий ринок та ринок капіталів
 - г) жодної правильної відповіді.
10. До суб'єктів ринку фінансових послуг належить :
- а) фінансові активи, інструменти фінансового ринку, фінансові технології

- б) ринок банківських послуг, ринок страхових послуг, ринок операцій з цінними паперами
- в) фінансові ресурси, деривативи, акції, облигації
- г) ринок деривативних фінансових інструментів, фондовий ринок, грошовий ринок.

11. Ринок деривативних фінансових інструментів - це

- а) ринок акцій, облигацій, сертифікатів
- б) ринок кредитних зобов'язань, депозитних сертифікатів, векселів
- в) ринок фьючерсів, форвардів, опціонів, свопів
- г) ринок кредитних угод овернайт, рефінансування, овердрафта.

12. У якому статусі може виступати банк на фінансовому ринку:

- а) провайдера ринку фінансових послуг
- б) фінансового посередника
- в) учасника ринку фінансових послуг
- г) провайдера, посередника, учасника.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами ознайомлення із напрацюваннями вітчизняних та закордонних науковців (використовуючи наукові публікації, монографії та дисертаційні дослідження - не менше, ніж 7 джерел) щодо тлумачення категорії «банк»:

- а) заповніть таблицю,
- б) здійсніть аналітичний огляд наведених трактувань,
- в) порівняйте із тлумаченням в Законі України «Про банки і банківську діяльність»,
- г) сформулюйте власне визначення.

Таблиця до завдання 1. Тракткування категорії «банк» науковцями

Автор	Бібліографічний опис джерела	Тлумачення

Завдання 2. За результатами ознайомлення із основними положеннями запропонованої нормативно-правової бази, систематизуйте дозволені види банківських операцій. Заповніть таблицю.

Таблиця до завдання 2. Види законодавчо встановлених банківських операцій

Види банківських операцій	Документи, в яких йдеться про банківські операції					
	Кодекси України		Закони України		Положення НБУ Про організацію бухгалтерського обліку, бухгалтерського контролю під час операційної діяльності в банках України	План рахунків бухгалтерського обліку банків України
	Господарський	Податковий	Про банки і банківську діяльність	Про Національний банк України		
1	2	3	4	5	6	7

Пояснення до заповнення таблиці: в стовпчику 1 наводиться перелік операцій, про які йдеться у тому чи іншому із зазначених в стовпчиках (2-7) документах, на перехресті назви операції та документа ставиться хрестик.

Перелік документів в таблиці може бути доповнено або змінено, але не скорочено за кількістю.

Завдання 3. Надайте загальну характеристику діяльності банку (банк на вибір студента).

Рекомендована література:

Основна

Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. в редакції від 03.07.2020р.-URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України № 2664-III. від 12.07.2001р. в редакції від 04.10.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпро: Пороги, 2016. - 192 с.

Довгань Ж.М. Менеджмент у банку [Текст] : підруч. – Тернопіль : Економічна думка, 2017. – 512 с.

Банківська система: навч.посіб./ Крилова О.В., Антипенко Н.В., Владика Ю.П., Волчанська Л.В. -Дніпро: Пороги, 2020.- 324 с.

Додаткова

Банківська система /навч.посіб./ (Л.І. Катан, Н.І.Демчук, В.Г. Бабенко-Левада, Т.О. Журавльова); за ред. І.М. Мазур. –Дніпро: Пороги, 2017. - 444 с.

Банківські операції [текст]: навч.посіб./ Н.І.Демчук, О. В.Довгаль, Ю.П.Владика– Дніпро: Пороги, 2017. - 460 с.

Фінансовий ринок : навч. посібник / Д. І. Дема, І. В. Абрамова, Л. В. Недільська; за заг. ред. Д.І. Деми. – Житомир : ЖНАЕУ, 2017. – 448с.

Сучасне банківництво: теорія і практика : навчальний посібник / В. І. Варцаба, О. І. Заславська. – Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2018. – 364 с.

Сенищ М.П. Банківська діяльність в реалізації державної політики економічного зростання України.: дис. докт. екон. наук: 08.00.04. / Сенищ Павло Миколайович. Київ. 2017.- 503с.

Чуницька І.І. Інфраструктурний потенціал розвитку фінансового ринку в Україні.: дис...докт.екон.наук. 08.00.08 / Чуницька Ірина Іванівна. Київ. 2018. -471с.

Діяльність банків у забезпеченні сталого розвитку фінансового ринку України: монографія /За ред. В. В. Коваленко. Одеса : Атлант, 2014. 358 с.

ТЕМА 2. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У БАНКУ: СУТНІСТЬ, ПІДСИСТЕМИ, БАЗОВІ ЕЛЕМЕНТИ

2.1. Система банківського менеджменту: базові елементи та підсистеми

Банківський менеджмент у загальному вигляді являє собою управління відносинами, пов'язаними зі стратегічним і тактичним плануванням, аналізом, регулюванням, контролем діяльності банку, управлінням фінансами, маркетинговою діяльністю, а також персоналом, який надає банківські послуги, виробляє банківські продукти та здійснює банківські операції.

☞ Інколи в навчальних та інших джерелах менеджмент (від англ. management - управління) ототожнюють із управлінням або керуванням. Теоретично таке ототожнення має право на існування, але безглуздо говорити про менеджмент пілотування (керування літаком) або менеджмент водія (керування автомобілем). Але цілком правильно говорити про менеджмент в контексті управління економікою, фінансами. В банківській практиці прийнято говорити про управління активами, пасивами, ліквідністю банку, персоналом, в той же час використовуються поняття «ризик-менеджмент» тощо.

Систему банківського менеджменту можна розглядати з «вузької» та «широкої» позицій.

В межах «вузької позиції» систему банківського менеджменту (СБМ^в) трактують так:

☞ Система банківського менеджменту (СБМ^в) - це сукупність процесів цілеспрямованого, систематичного і безперервного впливу суб'єкта управління (Су^в) на його об'єкт - (Оу^в) за допомогою певних функцій, що утворюють замкнутий і повторюваний цикл(Фу) [21, с.13]

$$СБМ^в = f(Су^в, Оу^в, Фу) \quad (2.1)$$

при цьому під суб'єктом управління розуміється керівництво банку, під об'єктом управління - персонал банку [20].

З «широкої позиції» систему банківського менеджменту (СБМ^ш) визначають наступним чином:

☞ Система банківського менеджменту (СБМ^ш) - це поєднання об'єкта управління (Оу^ш), організації управління (Оргу) та механізму управління (Меху) [21, с.13]:

$$СБМ^ш = f(Оргу, Меху, Оу^ш) \quad (2.2),$$

при цьому:

- суб'єктом управління (Cy) є відповідальна особа чи група осіб, уповноважена приймати управлінські рішення та нести відповідальність за ефективне управління банком; комплекс підрозділів, які за допомогою різноманітних управлінських форм впливу забезпечують ефективне управління фінансами в банку. До них належать Спостережна рада, Правління банку, Ревізійна комісія, Комітет з управління активами та пасивами (КУАП), Казначейство, Кредитний і Тарифний комітети, Департамент ризик-менеджменту тощо;

- об'єктом управління (Oy''') виступає організація та персонал банку, фінансова структура, власний капітал, залучені та запозичені кошти, банківські активи, банківські продукти, внутрішні операції, інформаційні потоки, матеріальні активи, бухгалтерський процес і звітність, фінансові результати та податки, безпека, зв'язки з громадськістю, фінансовий інструментарій тощо;

- організацію управління. В класичному розумінні її визначають так:

 Організація як функція управління – це вид управлінської діяльності, який є похідним від структури банку і взаємовідносин повноважень керуючої системи.

Організація управління (Opz) виражає взаємозв'язок суб'єктів (Cy), функцій (Φy), та принципів управління (Py) [21, с.13]:

$$Opz = f(Cy, \Phi y, Py), \quad (2.3)$$

Функції та принципи банківського менеджменту широко представлені в навчальних та інформаційних джерелах. До основних функцій відносять формування механізму управління, координацію механізму управління, регулювання механізму управління. Основними принципами є принцип адаптивності, принцип нових задач, принцип динамічної стабільності. Крім того, банківський менеджмент базується на таких принципах менеджменту (які є спільними для всіх сфер економічної діяльності) як спрямованість дій на досягнення конкретних цілей, комплексність процесу управління (планування, аналіз, регулювання, контроль), єдність стратегічного та тактичного планування, єдність результатів та засобів його досягнення[22, с.11];

- механізм управління ($Mexy$).

 Механізм управління ($Mexy$) - це взаємозав'язок стратегічних цілей управління ($Стру$), критеріїв досягнення цих цілей (Ky), факторів, на які здійснюється управлінський вплив для забезпечення підтримання критеріїв управління на визначеному рівні (керованими є внутрішні фактори) ($\Phiакту$), методів (My) та інструментів управління (Iy)

$$Mexu = f(Стру, Ку, Факту, Му, Іу) \quad (2.4).$$

Таким чином, базовими елементами, на яких будується система банківського менеджменту є об'єкти, суб'єкти, функції, принципи, методи, критерії, фактори та цілі управління (рисунок 2.1).

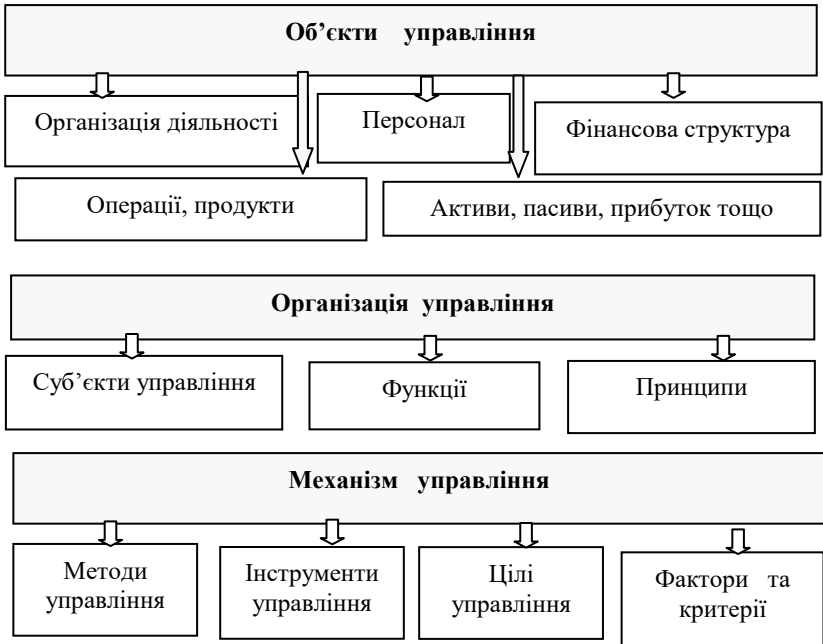

Рисунок 2.1. Базові елементи системи банківського менеджменту
Джерело: систематизовано авторами [20]; [21, с.13]

!!! Банківський менеджмент банку відрізняється від менеджменту підприємства та будь-якої небанківської установи.

Банківський менеджмент має свої особливості, пов'язані зі специфікою банківської діяльності. На відміну від підприємств, основна діяльність яких – виробництво товарів, послуг і торгівля, банки є інститутами, основна діяльність яких сконцентрована на фінансових ринках. Якщо для підприємств фінансові операції необхідні для ефективного ведення основної виробничої діяльності, то для банків фінансові операції є повною діяльністю, і сутність управління фактично

зводиться до управління фінансами. Крім зазначених вище, можна виділити такі галузеві особливості банківського менеджменту:

- об'єктивна необхідність управління залученими фінансовими ресурсами;

- більш жорсткий рівень державного регулювання діяльності; широка номенклатура операцій, що визначаються функціонуванням банків на декількох фінансових ринках;

- пряма залежність не тільки від кон'юнктури або стану ринку банківських послуг, а й від стану національної, а в деяких випадках і світової економіки;

- більш високий рівень потенційних ризиків у процесі діяльності.

Отже, можна сказати, що, з одного боку, банківський менеджмент є управлінням операціями банку, а з іншого – це частина взаємозалежного процесу, в якому можна вирізнити управління ліквідністю банку, управління фінансовими ризиками банку, управління прибутком банку, управління інформацією та внутрішньою організацією [21, с.12].

Оскільки управління в кожному банку будується як індивідуальна система, то виникає множина варіантів практичних побудов управління в кожному з них.

Управління банком здійснюється шляхом прийняття та реалізації управлінських рішень.

 Управлінське рішення – це вид праці, де індивідуальне або колективне керівництво (суб'єкт управління) надає творчій вольовий вплив (розпорядження, наказ) на банк (об'єкт управління) з метою досягнення запланованих результатів діяльності[20].

Оскільки управлінські рішення оформлюють у вигляді розпорядження, обов'язкового для виконання співробітниками банку, то можна стверджувати, що всі вони пов'язані з наявними або потенційними ресурсами банку (фінансовими, кадровими, інформаційними тощо). Між поточним станом і бажаним майбутнім станом перебуває процес діяльності, де управлінські рішення структуровані як дії, що розподілені у часі.

Всі управлінські рішення в банківській діяльності спрямовані на досягнення цілей, які знаходяться у більш-менш далекому майбутньому, та поділяються на певні групи залежно від обсягу охоплення об'єкта управління:

- рішення вищого керівництва банку стосуються діяльності банку в цілому або великих напрямків його діяльності та структурних підрозділів.

- рішення середнього керівництва банку стосуються частини окремих напрямків його діяльності, зосереджених всередині структурних підрозділів.

- рішення нижчого керівництва банку стосуються діяльності окремих співробітників структурних підрозділів банку.

Усі управлінські рішення також поділяються на певні групи залежно від обсягу охоплення об'єкта управління і часу впливу на банк:

а) стратегічні або повномасштабні рішення. Здійснюють довгостроковий вплив (5–20 років) на діяльність банку й охоплюють всі основні напрямки його роботи в агрегованому вигляді. Стратегічні рішення генерують невелику кількість параметрів або цілей для досягнення. Приймаються акціонерами і вищим керівництвом банку. Ступінь інформаційної невизначеності є високою (об'єкт управління містить високий ризик мінливості та низьку ймовірність визначеності). Обсяг оцінюваної інформації є величезним.

!!! Значна частина прийнятих рішень заснована на інтуїції керівництва.

б) тактичні або середньомасштабні рішення. Надають середньостроковий вплив (3–5 років) на діяльність банку та охоплюють всі основні напрямки його роботи в докладному вигляді. Тактичні рішення генерують велику кількість параметрів або цілей для досягнення. Приймаються вищою і середньою ланкою керівництва банку. Ступінь інформаційної невизначеності є середньою (об'єкт управління містить середній ризик мінливості та середню ймовірність визначеності). Обсяг оцінюваної інформації є великим. Значна частина прийнятих рішень заснована на формалізованих процедурах;

в) оперативні або дрібномасштабні рішення. Надають короткостроковий вплив (до 1 року) на діяльність банку та охоплюють усі напрямки його роботи в деталізованому вигляді. Оперативні рішення генерують величезну кількість параметрів або цілей для досягнення. Приймаються вищим, середнім і нижчим керівництвом банку. Ступінь інформаційної невизначеності є низькою (об'єкт управління містить низький ризик мінливості та високу ймовірність визначеності). Обсяг оцінюваної інформації є невеликим. Усі прийняті рішення засновані на формалізованих процедурах[20].

Багатогранність та універсальний характер діяльності більшості банків постійно ускладнюють управлінські системи, що зумовлює виокремлення основних напрямів банківського менеджменту.

Система банківського менеджменту складається з низки підсистем, які умовно групують на групу підсистем за часовим горизонтом та групу підсистем за напрямками діяльності (рисунок 2.2).

Стратегічний менеджмент спрямовано на формування та реалізацію глобальної концепції життєдіяльності банківської установи.

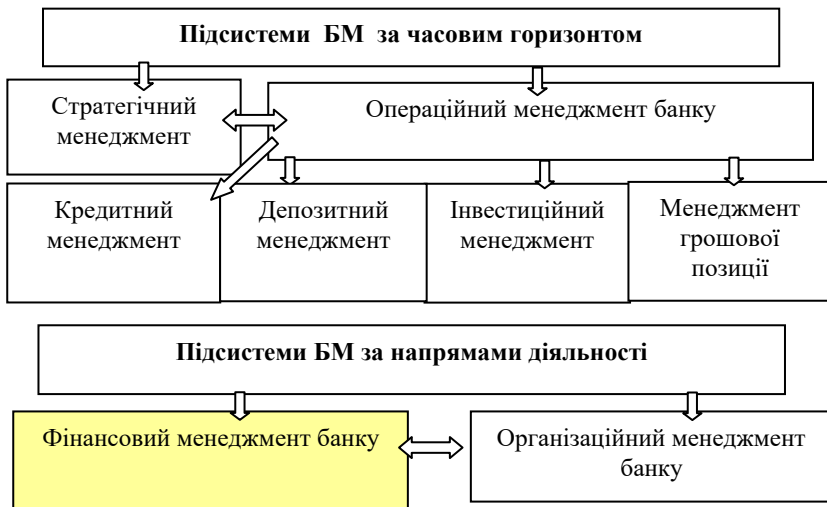

Рисунок 2.2. Класифікація підсистем банківського менеджменту
Джерело: згруповано [22, с.15]

Операційний менеджмент спрямовано на реалізацію стратегічних рішень в процесі щоденного управління банківською діяльністю. Він включає широкий спектр дій зі здійснення банківських операцій: надання фінансових послуг клієнтам банку (кредитних, депозитних, розрахунково-касових), проведення власних інвестиційних, емісійних, міжбанківських, біржових операцій[22, с.15].

Організаційний менеджмент стосується проблем організації і управління колективом, створення організаційних структур та систем забезпечення діяльності банку.

Банківський менеджмент за напрямками діяльності (Men^B) поділяють на фінансовий (Men^F) та організаційний (Men^O) [15, с.17]:

$$Men^B = \{Men^F, Men^O\} \quad (2.5)$$

Перша сфера охоплює питання, пов'язані з управлінням фінансовими процесами, що перебувають у компетенції банку.

Другий напрямок діяльності стосується проблем організації та управління колективом, створення організаційних структур та систем забезпечення діяльності банку.

Фінансовий менеджмент у банку загалом визначається як система управління фінансовим напрямом його діяльності.

2.2. Фінансовий менеджмент банку: сутність, підсистеми, основні елементи

Навчальні, довідкові та інформаційні джерела пропонують широкий спектр визначень поняття «фінансовий менеджмент банку».

!!! Не існує законодавчих актів, які б наводили легітимне тлумачення даного терміну.

В ході визначення поняття «фінансовий менеджмент банку» джерела трактують його:

- як частину загальної системи управління банком (див.рисунок 2.2);

- як самостійну локальну систему управління зі своєю структурою, цілями й стратегією, спрямованою на їх досягнення[23]. При цьому існують декілька основних підходів до формування системи фінансового менеджменту:

1) за першим підходом її розглядають через призму ієрархічної сукупності стратегічного, тактичного та оперативного фінансового менеджменту[21, с.24];

2) за другим підходом - через призму керованої підсистеми (об'єктів та суб'єктів управління та забезпечення процесу управління фінансами) [24, с.12].),

3) за третім підходом - через призму підсистем фінансового управління, підсистеми забезпечення, функціональної підсистеми та підсистеми формування і розподілу фінансових потоків банку[10, с.19]; [25, с.22] (рисунок 2.3);

- як напрямок діяльності (функціональна сторона, форма підприємництва) фінансовий менеджмент являє собою діяльність, сферою застосування якої є фінансові ринки (валютний, цінних паперів, кредитний, золота). Сутність фінансового менеджменту виражається в обміні фінансових (грошових) ресурсів на фінансових ринках між продавцями і покупцями [21, с.22];

- як систему управління його грошовими потоками, яка передбачає визначення перспективних і поточних цілей банківської установи, стратегічне і тактичне планування, моніторинг поточної діяльності та аналіз досягнутих результатів.[25, с.23]

- як ситуаційне фінансове управління, суть зводять до того, що все в банківській установі визначається конкретною ситуацією, для якої повинні бути знайдені методи управління, цілі, засоби і стиль роботи, упускаючи глобальні перспективи з урахуванням усіх можливих зовнішніх чинників[26].

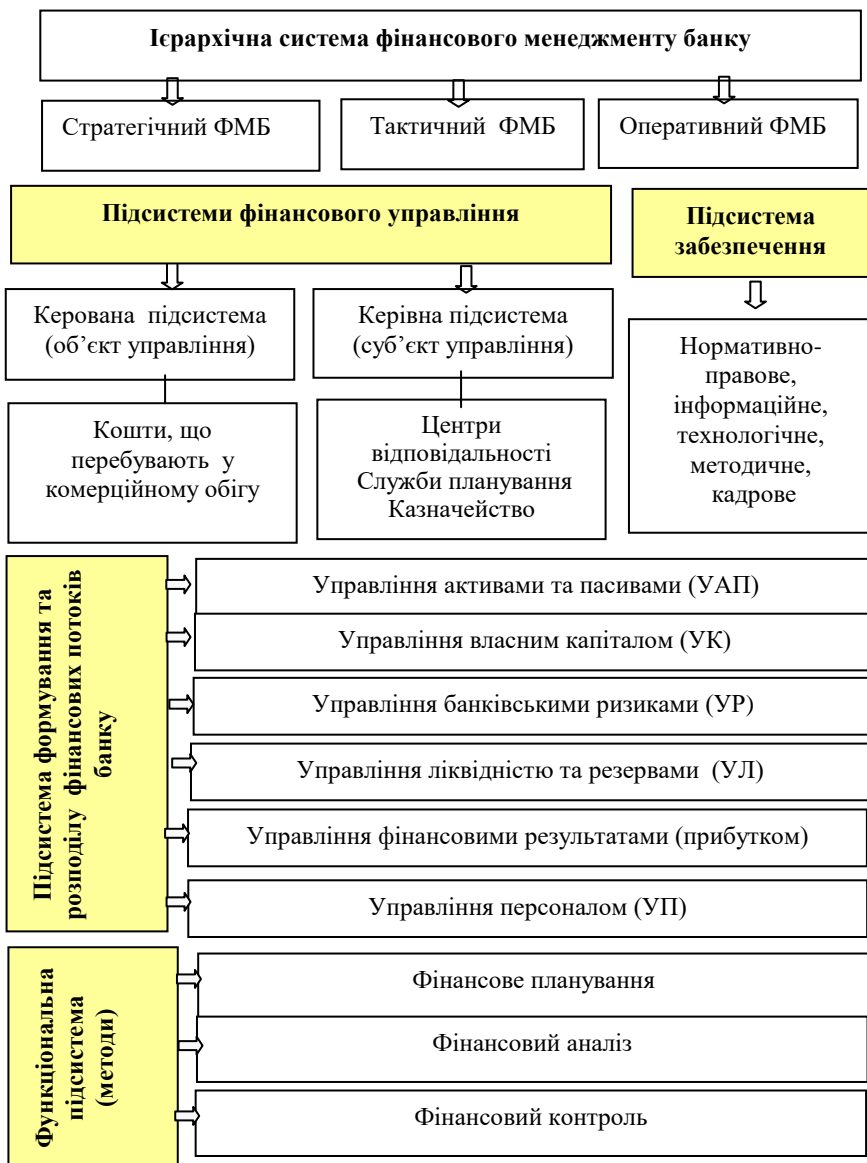

Рисунок 2.3. Основні підсистеми фінансового менеджменту банку

Джерело: згруповано авторами

- як орган управління (практична сторона) фінансовий менеджмент являє собою комплекс структурних підрозділів, на які покладені функції управління фінансами. Керівники таких структур є фінансовими менеджерами;

- як науковий напрямок (теоретична сторона). Фінансовий менеджмент як наука базується на низці фундаментальних концепцій, теоретичних і методичних, розроблених у рамках сучасної теорії фінансів, а також слугує методологічною основою розуміння сутності тенденцій на фінансових ринках, логіки прийняття фінансових рішень[23].

В банківській практиці фінансовий менеджмент розглядається з погляду системного, інтеграційного, функціонального, нормативного, процесного і ситуаційного підходів.

Системний підхід базується на структуруванні загальної задачі з управління банком на ряд окремих підзадач. Такий підхід розглядає управління як сукупність взаємопов'язаних елементів та окремих підсистем, які орієнтовані на досягнення різноманітних цілей: людей, структури, технології, фінансів, маркетингу.

Інтеграційний підхід припускає, насамперед, дослідження взаємозв'язку між окремими підсистемами і компонентами системи визначеного управління банком, до яких, як правило, відносяться множина структурних підрозділів банку, напрямків його діяльності, клієнтська база.

Функціональний підхід полягає в тому, що комплекс задач, що виникають у системі управління банком, розглядається як сукупність функцій, які потрібно виконати для досягнення ефективності загального розвитку банку.

Нормативний підхід дозволяє обґрунтувати та встановити окремі обмеження в системі управління банком.

Процесний підхід розглядає фінансовий менеджмент як безперервне застосування чотирьох взаємопов'язаних управлінських функцій: Планування – Аналіз – Регулювання – Контроль.

Ситуаційний підхід, розроблений наприкінці 60-х років ХХ ст., концентрується на твердженні про те, що можливість використання різних методів управління визначається ситуацією. Використовуючи цей підхід, керівники можуть краще зрозуміти, які прийоми будуть більшою мірою сприяти досягненню цілей банком в конкретній ситуації[10, с.18].

!!! Фінансовий менеджмент відрізняє від інших видів менеджменту те, що він розглядає ті процеси управління, які здійснюються за допомогою знань про гроші. Поняття «фінансовий менеджмент» у банку значно ширше, ніж фінансовий менеджмент на підприємстві. Можна говорити про те, що з одного боку, управління фінансами банку є, за сутністю, управлінням його операціями, а з

іншого – управління фінансами банку, тобто частиною взаємозалежного процесу, в якому можна виділити управління ліквідністю банку, управління фінансовими ризиками банку, управління прибутковістю банку та ефективністю проведення окремих видів банківських операцій [24, с.6].

Зрозуміти сутність фінансового менеджменту у банку дозволяє ознайомлення з предметом, об'єктом та елементами його системи.

Предметом фінансового менеджменту у банку є розробка систем і методів планування й реалізації фінансових операцій у процесі залучення й розміщення коштів[23].

!!! Оскільки фінансовий менеджмент є підсистемою банківського менеджменту, то будується він на тих самих засадах, що й система банківського менеджменту.

Система фінансового менеджменту (СФМБ) як підсистема банківського менеджменту представлена взаємозалежними елементами, а саме: суб'єктами (*Сфмб*), об'єктами (*Офмб*), метою (*Мфмб*), функціями (*Ффмб*), інструментарієм (*Іфмб*), принципами (*Пфмб*) й механізмом реалізації (*Мехфмб*).

$$СФМБ = f(Сфмб, Офмб, Мфмб, Ффмб, Іфмб, Пфмб, Мехфмб) \quad (2.6).$$

Ефективна взаємодія всіх перерахованих вище компонентів-процесів фінансового менеджменту в банківській сфері дає змогу підняти управління у банківських установах на якісно новий рівень.

Суб'єктами управління в системі фінансового менеджменту банку є правління банку, топ-менеджмент, фінансові служби (центри відповідальності) і персонал банку, які за допомогою різних форм управлінського впливу здійснюють цілеспрямовані дії на ефективне функціонування об'єктів.

Об'єктом діяльності фінансового менеджменту у банку є процеси дослідження фінансових операцій банківської установи та управління потоками грошових коштів, тобто кошти, що перебувають в його комерційному обігу.

Об'єктами фінансового менеджменту банку виступають[23]:

- фінансова політика з конкретною стратегією й тактикою стосовно окремих сфер діяльності банку;
- активи й пасиви банку;
- капітал банку;
- банківські портфелі;
- ризик-менеджмент;
- банківський маркетинг;
- ліквідність;
- фінансовий результат (прибуток або збиток).

Основна мета фінансового менеджменту банку полягає в побудові оптимальної організаційної структури, яка здатна забезпечувати планування й реалізацію фінансових операцій банку в рамках стратегії, яка спрямована на підвищення фінансової стійкості або прибутковості за своєчасного збереження стабільності діяльності банку[23].

Іншими словами метою є захист від системних криз, збереження і зміцнення ринкових позицій, зростання конкурентоспроможності; запобігання банкрутству, ефективно і оптимальне використання та формування фінансових ресурсів, застосування інноваційних підходів до бізнес-процесів, розробка і використання механізмів раціонального планування та реалізації фінансових рішень[26].

Функції фінансового менеджменту. Теорія та практика фінансового менеджменту банку пропонують широке коло функцій. У загальній системі функцій у новітніх джерелах виділяються наступні (рисунок 2.4):

Рисунок 2.4. Основні функції фінансового менеджменту банку
Джерело: систематизовано [23]; [26]

Фінансове планування можна розглядати як основну ланку процесу управління банком і головну функцію фінансового менеджменту.

Планування банківської діяльності являє собою процес визначення цілей на майбутнє та розробку шляхів їх досягнення.

Це складна та багатоступенева діяльність, тому розробка планів здійснюється як на рівні банку, так і на рівні окремих його структурних підрозділів.

Виокремлюють три основні види планування: стратегічне, тактичне і фінансове, які тісно взаємопов'язані між собою (рисунок 2.5).

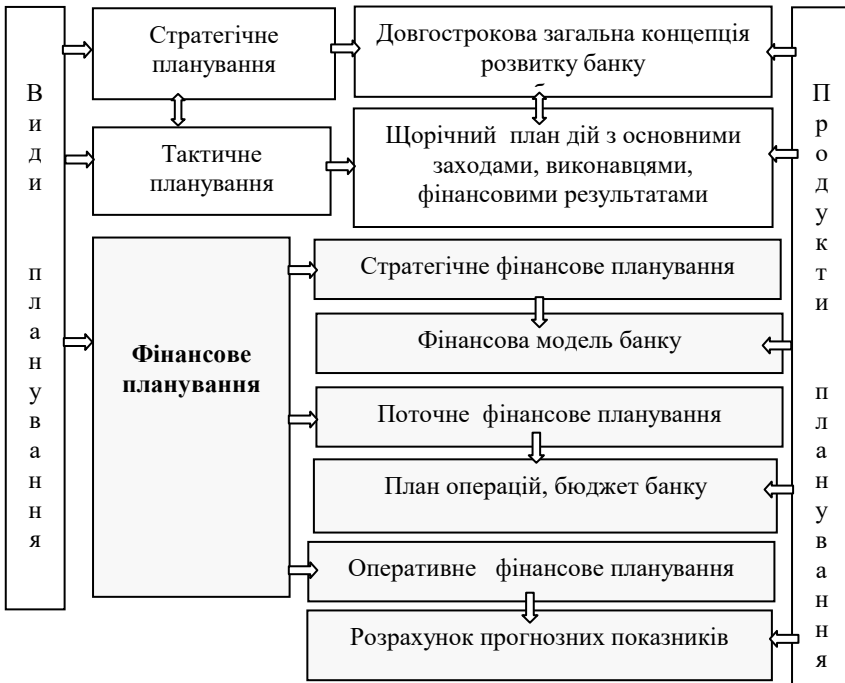

Рисунок 2.5. Система планування у банку та місце в ній фінансового планування

Джерело: опрацьовано [10, С.24], [23].

Стратегічне фінансове планування – це розробка перспективної моделі майбутньої поведінки керованої системи, що базується на оцінюванні стратегічних фінансових потреб, можливостей їх забезпечення та перспектив фінансової стабільності[23].

Воно ґрунтується на стратегічному плані щодо визначення концепції його розвитку і на тактичному плані (бізнес-плані). Фінансовий план містить: розробку та узгодження фінансової моделі банку, формування прогностичного балансу ресурсів і вкладень, розрахунок прогностичних фінансових результатів, складання плану руху капіталу, плану банківських операцій, плану розробки і впровадження нових банківських продуктів та послуг, формування бюджету банку на

рік у його доходній та витратній частинах, встановлення лімітів видатків на утримання банку, визначення мінімальної і достатньої маржі в доходній частині бюджету, розрахунок податкових платежів та обов'язкових відрахувань, розрахунок прогнозних показників і нормативів[10, с.22].

 Поточне й оперативне фінансове планування визначається як процес оцінювання поточних фінансових ресурсів, необхідних для ефективної реалізації всіх напрямів розробленої фінансової стратегії банку[23].

Аналіз фінансового стану є глибоким, науково обґрунтованим дослідженням та оцінюванням фінансових відносин і руху фінансових ресурсів у діловому процесі банку. Фінансовий аналіз у банку передбачає визначення значень показників і нормативів діяльності банку, визначення й аналіз показників, що характеризують процес управління активами і зобов'язаннями банку в цілому та управління окремими видами його активних операцій з урахуванням забезпечення ліквідності вкладених у них коштів; аналіз показників, що характеризують процес управління комісійними і торговельними операціями банку; визначення значень внутрішніх показників і нормативів, що регулюють ступінь ризику банківських операцій; аналіз показників прибутковості діяльності банку та ефективності процесу управління капіталом банку тощо.

Особливістю фінансового аналізу банку є те, що його дані використовуються як база для всіх інших функцій. Так, результати попереднього аналізу – оцінні показники – використовуються в процесі фінансового планування, результати оперативного аналізу – в процесі прийняття рішень при виконанні регулятивних функцій, результати подальшого і перспективного аналізу використовуються при виконанні контрольних функцій[10, с.22].

Фінансова діагностика здійснюється з метою своєчасного розпізнання можливої фінансової кризи та упередження негативних наслідків. Координація є погодженістю робіт усіх ланок керованої системи й забезпечує єдність відносин об'єкта управління, суб'єкта управління, апарата управління та окремого банківського працівника.

Фінансовий контроль передбачає регулярне спостереження за функціонуванням фінансової системи комерційного банку та її відповідністю фінансовій стратегії. Тобто фінансовий контроль зводиться до перевірки відповідності результатів діяльності банку заданим параметрам і містить: контроль за дотриманням нормативів ліквідності банку, лімітів і показників, установлених з урахуванням різних фінансових ризиків, контроль за виконанням планових завдань[10, с.23].

 Інформаційне забезпечення реалізації фінансового менеджменту банку – це процес формування, узагальнення, оцінювання й передачі інформації керуючій підсистемі. Фінансова звітність забезпечує фіксацію параметрів фінансового становища банку на певний момент часу[23].

Інформаційною базою фінансового менеджменту виступає внутрішня інформація бухгалтерського обліку (фінансового, управлінського, статистичного характеру) та внутрішньобанківська правова і нормативна база та зовнішня економічна інформація (фінансового, макроекономічного та статистичного характеру) і правова та нормативна база законодавчих і регулятивних органів[10, с.23].

Фінансове забезпечення ділової активності здійснюється в процесі реалізації функцій фінансового менеджменту банку шляхом підтримки стабільності функціонування його фінансової системи [23].

У класичних навчальних джерелах виокремлюють чотири основні функції, які безпосередньо взаємопов'язані із механізмом управління: фінансове планування, фінансовий аналіз, регулювання та фінансовий контроль (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1
Функції фінансового менеджменту та механізм управління у банку

Основні функції фінансового менеджменту			
Фінансове планування	Фінансовий аналіз	Регулювання	Фінансовий контроль
Б л о к и у п р а в л і н н я			
Фінансова модель і план операції	Попередній	Управління прибутковістю	Попередній
	Оперативний		Поточний
Бюджет	Підсумковий	Управління ризиками	Подальший
Прогнозні показники	Перспективний	Управління ліквідністю	

Джерело: [10, с.21]

Регулювання представляє процес оперативного управління, тобто ухвалення поточних управлінських рішень. Регулювання в банківській діяльності характеризується дворівневістю: державне регулювання та саморегулювання. Державне регулювання передбачає ряд принципових вимог до ліцензування банків, обмеження сфер їх діяльності, достатності капіталу, ліквідності, формування обов'язкових резервів тощо. Саморегулювання (внутрішньобанківське регулювання) включає дотримання вимог і нормативів та самостійні напрями: удосконалення структури банку; розробку нових та вдосконалення діючих

інструктивних та методичних матеріалів; коригування цілей здійснення банківської політики; вживання конкретних заходів щодо обмеження обсягів ризиків з окремих напрямків діяльності банків тощо. Саморегулювання містить оперативне управління прибутковістю банку, фінансовими ризиками банку, коштами з метою підтримання необхідної ліквідності банку.

Управління прибутковістю, під якою розуміється як ефективність роботи банку в цілому, так і ефективність окремих видів операцій, є кінцевою метою управління фінансами банку. Менеджери повинні враховувати той факт, що фінансові операції практично завжди пов'язані з ризиком, тобто отриманий прибуток може бути меншим від очікуваного або операція призведе до збитків.

Крім того, виокремлюють такі функції, як моніторинг виконання нормативів і коефіцієнтів; адекватний ризик-менеджмент, оптимізація і моделювання бізнес-процесів, прогнозування та координація дієвої системи управлінської звітності[26].

!!! Навести перелік всіх функцій фінансового менеджменту банку неможливо, оскільки вони витікають із тієї множини обставин, в яких опиняється банк в той або інший період часу; від пріоритетів діяльності тощо.

Так, наприклад, з огляду на ієрархічний підхід до формування системи фінансового менеджменту (див.рисунок 2.3) в залежності від реалізованого рівня ієрархії управління загальні функції фінансового менеджменту отримують визначену специфіку[21, с.24]:

- для *стратегічного фінансового менеджменту* характерними є ретроспективний аналіз умов діяльності банку та прогноз його макроекономічного розвитку; формування довгострокових цілей фінансової діяльності, розробка цільових програм бюджетів розвитку банку; прийняття рішень Спостережною радою банку; аналіз і контроль результатів виконання цільових програм (проектів);

- для *тактичного фінансового менеджменту* - інший набір функцій: оцінка фінансового стану банку та прогноз стану зовнішнього середовища; формування програм ресурсного забезпечення виконання цільових програм; планування доходів, витрат, залучення коштів та їх розміщення; прийняття рішень Правлінням банку, колегіальними органами, керівниками філій та бізнес-підрозділів; аналіз та контроль виконання тактичних планів;

- для *оперативного фінансового менеджменту* - зовсім інакший набір функцій: аналіз позицій банку та прогнозування ринкової ситуації; формування вимог до складу та структури портфелів банку; планування поповнення портфелів банку (складання бюджетів); прийняття рішень колегіальними органами; аналіз і контроль результатів формування портфелів банку.

Інструментарій фінансового менеджменту банку. Реалізація функцій управління фінансового менеджменту в банку здійснюється за допомогою інструментарію, що являє собою сукупність цілей, напрямків, способів і методів управління фінансами банку.

Інструментарій фінансового менеджменту в банку містить у собі основні елементи, наведені на рисунку 2.6.

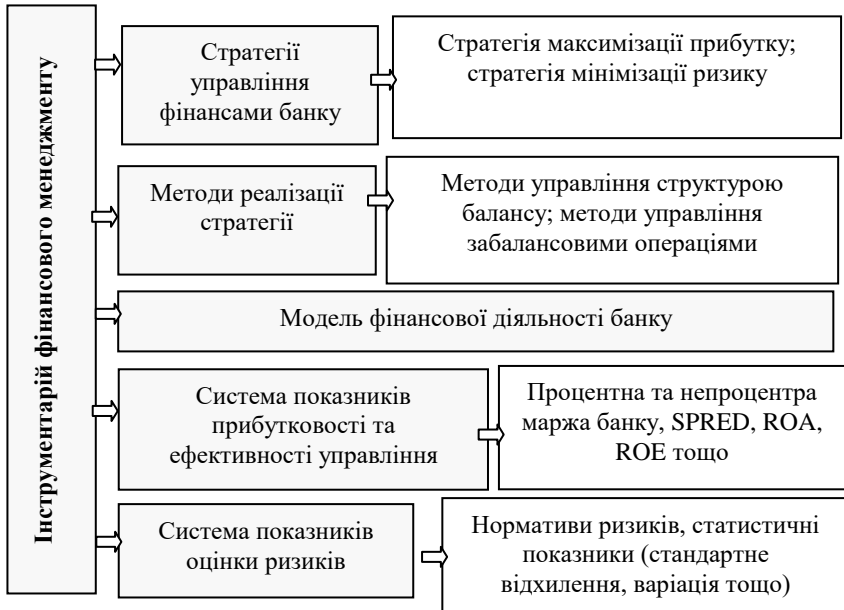

Рисунок 2.6. Інструментарій фінансового менеджменту банку
Джерело: згруповано [27, с.11-13].

Стратегія управління фінансами банку формується з урахуванням обраної мети і являє собою сукупність способів для досягнення банком поставленої мети. Оскільки між прибутком і ризиком існує безпосередня залежність (ринкова вартість капіталу підвищується за двох умов - підвищенні прибутку при постійному рівні ризику чи зниженні ризику за умови стабілізації прибутковості), можливі два варіанти стратегії управління фінансами банку:

1) *стратегія максимізації прибутку* передбачає свідоме прийняття максимально припустимого рівня ризику, характеризується спекулятивними тенденціями. Її цільовою функцією є максимізація прибутку P при значенні ризику R не вище максимального припустимого значення R' . Основне завдання при такому підході –

недопущення переростання припустимого ризику в катастрофічний, який загрожує існуванню банку і його банкрутством;

2) *стратегія мінімізації ризику* обирається тоді, коли рівень прибутковості банку задовольняє керівництво й акціонерів банку, а основною метою є стабілізація фінансових результатів. Її цільовою функцією є мінімізація ризику при підтримці показників прибутковості P не нижче заданого P' ..

Методи реалізації стратегії за ознакою гнучкості можна розбити на дві групи:

1) методи управління структурою балансу, що є громіздкими і складними для реалізації в практичній діяльності, вимагають значних витрат часу і коштів; є найбільше розповсюдженими в Україні;

2) методи управління, пов'язані з проведенням забалансових операцій (хеджування, страхування, спекулятивні операції з фінансовими деривативами, арбітраж з контрольованим ризиком): зручні, гнучкі, мобільні і дають можливість швидкого і раціонального проведення реструктуризації позицій банку відповідно до кон'юнктури ринку.

Модель фінансової діяльності банку дозволяє кількісно описати банк як економічну систему. Наприклад, як таку модель можна прийняти бухгалтерський баланс банку, який описує його фінансову структуру і фінансовий стан у певний момент часу. Як наслідок, баланс банку може розглядатися як об'єкт управління з параметрами прибутковості й ризику.

Принципи фінансового менеджменту. Як і будь-яку систему, фінансовий менеджмент банку варто формувати за принципами: узгодженості; варіантності; збалансованості; пріоритетності; причинності; відповідальності[26], інтегрованості із загальною системою управління, орієнтованості на стратегічні цілі розвитку банку, комплексному характері формування управлінських рішень, варіативності підходів до розробки окремих управлінських рішень, високий динамізм управління.

☞ *Механізм фінансового менеджменту* - це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю банку[27, с.11].

!!! *Однією з особливостей сучасної банківської системи є відсутність єдиної технології управління економічними процесами.*

Фінансове управління банку, з одного боку фактично є управлінням його операціями, послугами, продуктами, а з іншого боку - управлінням фінансами банку, тобто частиною взаємозалежного процесу, в якому можна виділити управління активами та пасивами банку, ліквідністю банку, управління фінансовими ризиками банку,

управління прибутковістю банку та ефективністю здійснення окремих видів банківських операцій.

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте поняття «банківський менеджмент» у «вузькому» та «широкому» розумінні.

2. Охарактеризуйте основні елементи банківського менеджменту: об'єкти, суб'єкти, функції, принципи, організацію управління та механізм управління банком.

3. Прокоментуйте особливості та відмінності банківського менеджменту від менеджменту підприємств та фінансового менеджменту банку від банківського менеджменту.

4. Дайте характеристику підсистемам банківського менеджменту за часовим горизонтом та напрямками діяльності, визначить місце фінансового менеджменту.

5. Окресліть коло позицій, з яких розглядається поняття «фінансовий менеджменту банку».

6. Назвіть складові ієрархічної системи фінансового менеджменту банку.

7. Охарактеризуйте підсистеми фінансового менеджменту. Поміркуйте, яка з них є найвизначальнішою і чому.

8. Охарактеризуйте особливості та відмінності керованої та керівної підсистем фінансового управління.

9. Назвіть та прокоментуйте складові системи фінансового менеджменту банку. Проведіть паралель між елементами системи банківського менеджменту та фінансового менеджменту.

10. Охарактеризуйте основні елементи фінансового менеджменту: об'єкти, суб'єкти, функції, механізм, інструментарій. Чи є принципові відмінності між аналогічними елементами банківського менеджменту, і якщо є, то в чому вони полягають.

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. Систему банківського менеджменту у вузькому розумінні визначають як:

а) сукупність процесів впливу суб'єкта управління на його об'єкт за допомогою певних функцій

б) сукупність організаційного та фінансового механізму управління

в) сукупність функцій та принципів управління банком

г) взаємовідносини між керівництвом та службами банку з приводу організації банківської діяльності.

2. Система банківського менеджменту у вузькому розумінні - це:

а) сукупність організаційного та фінансового механізму управління
б) сукупність об'єкта управління, організації управління та механізму управління

в) сукупність процесів впливу суб'єкта управління на його об'єкт за допомогою певних функцій

г) поєднання управлінських функцій, принципів та інформаційних центрів управління.

3. Суб'єктом управління в банківському менеджменті виступають:

а) організація та персонал банку, фінансова структура, власний капітал, залучені та запозичені кошти

б) функції, принципи, методи та інструментарій управління

в) відповідальна особа чи група осіб, уповноважена приймати управлінські рішення та нести відповідальність за ефективне управління банком

г) система взаємовідносин між керівництвом та персоналом банку.

4. Об'єктом управління в банківському менеджменті є:

а) комплекс підрозділів, які за допомогою різноманітних управлінських форм впливу забезпечують ефективне управління фінансами банку

б) взаємодія окремих банківських ланок та банківського нагляду

в) організаційний механізм банку

г) організація та персонал банку, фінансова структура, власний капітал, залучені та запозичені кошти

5. Організацію управління банком формують:

а) суб'єкти управління, функції управління та принципи управління

б) персонал, операції, продукти банку, фінансова структура банку

в) методи управління, інструменти управління, цілі управління

г) активи, пасиви, фінансовий результат та економічні нормативи, банку.

6. Управлінські рішення, за термінами дії, які приймаються менеджментом банку, поділяються на :

а) довгострокові, середньострокові, короткострокові

б) стратегічні, тактичні, оперативні

в) довготермінові, поточні, операційні

г) планові, позапланові, форс-мажорні.

7. До операційного менеджменту банку не входить :

а) кредитний менеджмент

б) інвестиційний менеджмент

в) фінансовий менеджмент

- г) організаційний менеджмент.
- 8. Система фінансового менеджменту у банку містить:
 - а) стратегічний фінансовий менеджмент
 - б) тактичний фінансовий менеджмент
 - в) оперативний фінансовий менеджмент
 - г) сукупність зазначених вище видів фінансового менеджменту.
- 9. Функціональна підсистема фінансового менеджменту у банку складається з :
 - а) фінансового планування, фінансового аналізу та фінансового контролю
 - б) управління активами та пасивами, управління капіталом, управління фінансовими результатами
 - в) управління банківськими ризиками, ліквідністю та резервами
 - г) жодної правильної відповіді.
- 10. До суб'єктів фінансового менеджменту у банку належить :
 - а) кошти, що перебувають у комерційному обігу
 - б) топ-менеджмент, служби банку, зокрема, аналітичні, планові, контролю
 - в) нормативно-правове, інформаційне та технологічне забезпечення фінансового управління
 - г) фінансове регулювання, планування, моніторинг, аналіз.
- 11. Об'єктами фінансового менеджменту банку виступають:
 - а) персонал банку, відповідальний за фінансове планування, та казначейство банку
 - б) балансові та позабалансові рахунки банку, продукти та послуги банку
 - в) фінансова політика, активи й пасиви, ризик-менеджмент, ліквідність, прибуток
 - г) методи, інструменти та заходи управління.
- 12. Якого виду фінансового планування в банку не існує:
 - а) стратегічного фінансового планування
 - б) поточного фінансового планування
 - в) оперативного фінансового планування
 - г) тактичного фінансового планування.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами ознайомлення із відкритими інтернет-джерелами (зокрема, сайтами банків), матеріалами фахових та аналітичних джерел наведіть:

1) організаційну структуру менеджменту банку (банк за вибором - це може бути як вітчизняний, так і закордонний банк) з виокремленням в ній місця фінансового менеджменту,

2) фінансову структуру обраного банку з комплексом підрозділів, які забезпечують фінансове управління.

✍ Структуру і в першому, і в другому пункті завдання можна навести у вигляді схеми (рисунок), таблиці або простим переліком елементів в ієрархічній послідовності.

Обов'язковою умовою правильного виконання завдання є наведення переліку джерел, які використовувались під час виконання практичного завдання.

Завдання 2. За результатами ознайомлення із нормативно-правовими актами ([4], [9], [14]) з переліком використаних джерел, наведених наприкінці навчального посібника; навчальними та науковими джерелами:

1) заповніть таблицю,

2) напишіть аналітичний огляд щодо отриманих результатів.

✍ Обов'язковою умовою правильного виконання завдання є наведення наприкінці огляду переліку джерел, які використовувались під час виконання практичного завдання.

Таблиця. Порівняння системи банківського менеджменту та фінансового менеджменту у банку

Елементи системи	Банківський менеджмент	Фінансовий банківський менеджмент
Підсистеми управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]
Мета управління	[вказати джерело]	[вказати джерело]
Суб'єкти управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]
Об'єкти управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]
Визначальні функції управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]
Базові принципи управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]
Інструментарій управління	Перелік [вказати джерело]	Перелік [вказати джерело]

Рекомендована література:

Основна

Фінансовий менеджмент у банку: підручник/Л.О. Примостка. – 3-тє вид., доп. і перероб.-К.: КНЕУ, 2012. -338с.

Примостка Л.О. Підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ.: КНЕУ, 2004. 468 с.[Електронний ресурс].- URL: <https://buklib.net/books/21908/>

Довгань Ж.М. Менеджмент у банку [Текст] : підруч. – Тернопіль : Економічна думка, 2017. – 512 с.

Фінансовий менеджмент у банку: навч. посібник / В. М. Лачкова, Л. І. Лачкова, І. Л. Шевчук. – Х.: Видавець Іванченко І. С., 2017. – 180 с

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.

Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України: схвалено Постановою Правління Національного банку України від 06.09.2007р. № 324 чинні. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#Text>

Додаткова

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Фінансовий менеджмент в банку: навчальний посібник / О.І. Копилок, Н.М. Ногінова, О.М. Музичка, Н.С. Кульчицька. - Львів: вид-во "Ліга-Прес", 2015. – 236 с.

Бондар О. В. Ситуаційний менеджмент : навч. посіб. / О. В. Бондар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 326 с.

Банківський менеджмент: Навч. посіб. / О.А. Кириченко, І.В. Геленко, С.Л. Роголь та ін., За ред.. О.А. Кириченка, 3-тє вид., переоб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2009. – 438 с.

Кох Л. В., Кох Ю. В. Банковський менеджмент. Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2006. 280 с.

Роуз П. Банковський менеджмент / Пер. с англ. Москва : Дело ЛТД, 1995. 768 с.

Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 1024 с.

Криклій О. А., Маслак Н. Г., Пожар О.М. та ін. Банківський менеджмент : питання теорії та практики : монографія. Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2011. 152 с.

ТЕМА 3. СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА НОРМАТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ КАПІТАЛУ БАНКУ

3.1. Банківський капітал та капітал банку: сутність, відмінності, функції

Найважливішим показником, за допомогою якого можна оцінити перспективи банківського сектора загалом та конкретного банку зокрема є капітал. Саме його розмір визначає масштаби як банківської діяльності, так і обсяг та якість банківських операцій.

Так що ж являє собою капітал банку і чим він відрізняється від загальноекономічного розуміння капіталу підприємства, або капіталу небанківської фінансової установи?

Тлумаченням сутності капіталу займалися з давніх часів, але і на сьогодні залишається актуальним питанням його визначення. У економічних джерелах представлено значну кількість теоретичних концепцій зарубіжних і вітчизняних авторів щодо визначення економічної дефініції «капітал».

Вважається, що термін «капітал» (нім. Kapital, франц. Capital, лат. Capitalis – головний, основний).

Існує декілька концепцій капіталу – фінансова, фізична, економічна і банківська. Згідно з фінансовою концепцією, капітал означає багатство у формі грошових ресурсів, нерухомості, цінних паперів, яке використовується для самозростання[28]; капітал є синонімом чистих активів або власного капіталу. Згідно з фізичною концепцією капіталу він розглядається у вигляді продуктивності підприємства, що базується, наприклад, на одиницях продукції за день.

Розглянемо більш детально економічну та банківські концепції.

Можна виділити наступні основні підходи до розуміння капіталу із економічної позиції (рисунок 3.1):

- *соціально-економічний підхід*, за якого капітал розглядається як форма багатства, як самозростаюча вартість, яка приносить власникові додаткову вартість;

- *виробничий (предметно-функціональний, факторно-виробничий) підхід*, відповідно до якого капітал розглядається як один із виробничих чинників (факторів виробництва), що приносить прибуток;

- *грошовий (фінансовий) підхід*, за якого відбувається ототожнення грошей та капіталу, оскільки капітал розглядається як сума грошей або фінансовий ресурс, здатний приносити прибуток власникові у вигляді відсотків;

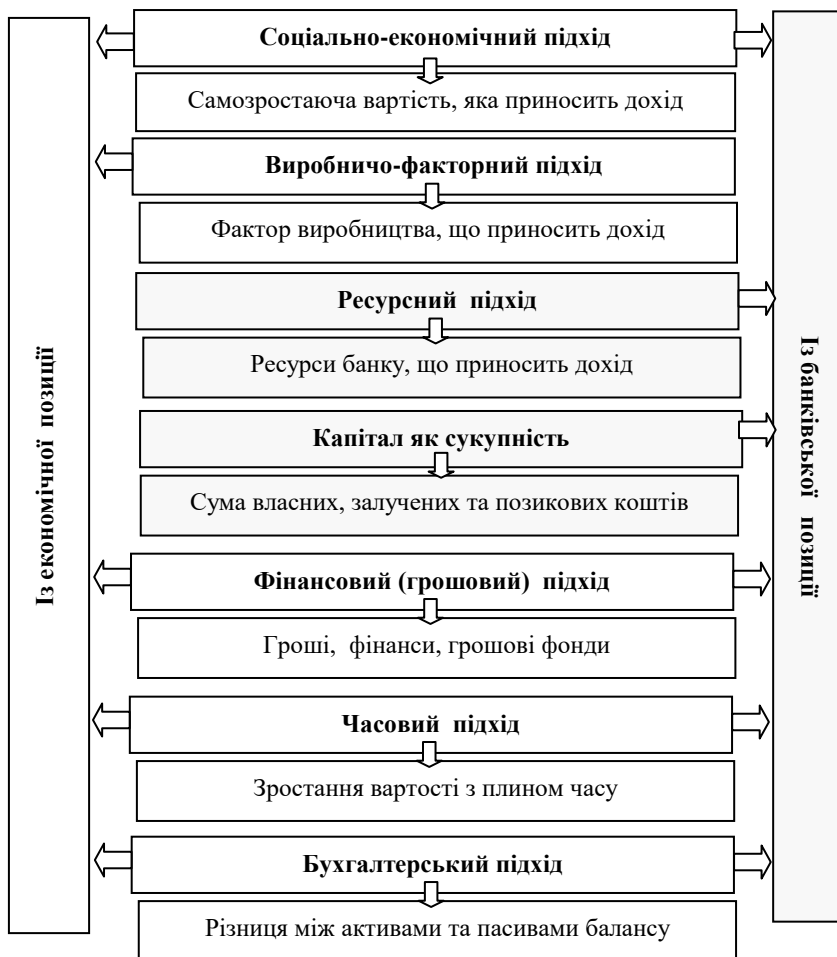

Рисунок 3.1. Підходи до розуміння категорії «капітал» із загальноекономічної та банківської позиції
 Джерело: згруповано [28]; [29, с.13]; [30]

- *часовий підхід*, відповідно до якого капітал приносить фінансову винагороду власникові в майбутньому, за умови відмови від поточних благ та зростання його цінності протягом наступного часу;

- *бухгалтерський підхід*, згідно якого капітал визначається як різниця між активами та зобов'язаннями.

Аналогічно до відсутності єдиного розуміння загальної економічної категорії – «капітал», не вироблено одностайної думки щодо трактування поняття «банківського капіталу».

Слід зазначити, що до недавнього часу такі поняття, як «капітал банку» та «банківський капітал» були характерними тільки для нормативних документів, які регламентують сферу банківської діяльності.

Науковцями та практиками напружено багато підходів до тлумачення понять «банківський капітал», «капітал банку» та «власний капітал банку», в яких розглянуто суть даних термінів з різних позицій.

!!! В окремих навчальних та наукових джерелах ототожнюються категорії

«банківський капітал» - «власний капітал банку» - «капітал банку»;

та поняття «капітал банку» - «економічний капітал банку» - «регулятивний капітал банку».

Досі тривають дискусії щодо правомірності такого ототожнення. В подальшому викладенні матеріалу будемо виходити із позицій вітчизняного законодавства не нехтуючи при цьому здобутками науковців і практиків.

Банківський капітал в навчальних, наукових та довідкових джерелах розглядають як:

- *різновид грошового капіталу.* Наприклад, як сукупність капіталів у грошовій формі, що акумулюються банками; грошові кошти та частка фінансових, матеріальних і нематеріальних активів, якими мають право розпоряджатися банки;

- *ресурсну базу банку (або ресурси банку).* Наприклад, як кошти, залучені під різні статті пасиву банку; сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших активних операцій тощо[29, с.17];

- *сукупність власних, залучених і позичених коштів,* що перебувають в розпорядженні банку і використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних і фінансових активів в грошовій формі для здійсненн своєї діяльності з метою отримання прибутку[30].

- *сукупність коштів, що знаходяться в розпорядженні банків* та використовуються ними для виконання активних операцій з метою подальшого одержання прибутку[22, с.114].

Капітал банку, на відміну від банківського капіталу, являє собою:

- частину коштів, внесених власниками банку і накопичених у процесі його діяльності за рахунок внутрішніх джерел та призначених для створення та розвитку банку [31];

- власні кошти засновників або акціонерів (власників банку), внесені ними на свій ризик для отримання доходів. Ризик власників полягає в тому, що рівень доходності капіталу може бути низьким або діяльність спричиниться до збитків, банк збанкрутує, через що вони можуть втратити свої кошти[32].

Значний інтерес представляє трактування капіталу банку Національним банком України та нормативно-правовими актами.

Глосарій НБУ наводить наступне трактування[18]:

 капітал банку (*bank capital; capital of a bank*) - кошти, спеціально створені фонди та резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків, і які перебувають у користуванні банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» містить визначення капіталу банку, яке відповідає рекомендаціям Базельського комітету щодо банківського регулювання:

 капітал банку - власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань[4, ст.1] .

Одним з найважливіших показників банківської діяльності вважається *власний капітал банку*. Він дає змогу оцінити надійність банку, ефективність діяльності та перспективи розвитку.

Навчальні, наукові, довідкові джерела часто застосовують поняття «власний капітал банку», при цьому мають місце значні розбіжності щодо визначення його суті. Під власним капіталом банку розуміють:

- сукупність внесених власниками (учасниками капіталу) власних коштів, які зростають у результаті ефективної банківської діяльності у процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових надходжень з боку учасників;

- спеціально створені фонди і резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків і які перебувають у користуванні банку протягом усього періоду його функціонування [42];

- грошові кошти і виражену у грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку[43, с.50].

!!! В нормативно-правовій базі України, зокрема Законі України «Про банки і банківську діяльність», «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» та інших правових актах відсутнє легітимне трактування поняття «власний капітал банку».

Порівняно з промисловими підприємствами власний капітал банку становить незначну питому вагу в сукупному капіталі — близько 8—10 %, тоді як у підприємств матеріального виробництва — 40—60%. Крім того, власний капітал банку має інше призначення. Якщо в останніх це забезпечення платоспроможності і виконання більшості оперативних функцій, то власний капітал банку слугує перш за все для страхування інтересів вкладників і меншою мірою — для фінансового забезпечення своєї оперативної діяльності[42].

Власний капітал здебільшого спрямований на забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності, покриття непередбачуваних витрат, що є наслідком різного роду ризиків банку, а не використовується для здійснення фінансової діяльності. Процес формування власного капіталу є цілеспрямованою діяльністю банку щодо залучення коштів для здійснення своєї діяльності. Даний процес є первісним відносно формування зобов'язань.

Власний капітал банку складається з низки елементів.

Згідно з класичним балансовим рівнянням власний капітал є різницею між сумарним обсягом активів банку і загальною сумою його пасивів (депозитних і недепозитних зобов'язань).

Компонентно власний капітал складається із статутного капіталу, емісійних різниць; незареєстрованих внесків до статутного капіталу; нерозподіленого прибутку; резервних та інших фондів банку; резервів переоцінки[40, с.152]. Складові власного капіталу можуть мати різні форми, строки погашення і рівні ризику та мають відповідати таким основним характеристикам, як: постійність, здатність покривати збитки банку, а також законному підпорядкуванню інвесторам та іншим кредиторам.

В банківській практиці власний капітал розглядають як величину, у межах якої відбувається гарантування відповідальності банківської установи за своїми зобов'язаннями, тобто власний капітал слугує певним страховим резервом, є вартістю банківського бізнесу.

Через багатовекторність й багатоаспектність понять «капітал», «банківський капітал», «капітал банку» та «власний капітал банку» неможливо надати однозначне трактування цих дефініцій, оскільки залежно від контексту в ці поняття вкладається різний зміст. Але завдяки представленим вище підходам до змістовного наповнення термів можна зробити власні висновки щодо їх суті.

!!! Банківський капітал - це усі кошти, якими розпоряджається банк, тобто фінансові ресурси банку, капітал банку – складова фінансових ресурсів, це лише ті кошти, що належать банку на правах власності й можуть бути використані на покриття збитків. За своєю суттю капітал банку та власний капітал банку - одне й те саме.

У процесі банківської діяльності капітал виконує значну кількість функцій. Всі функції умовно можна поділити на три групи: базові (основні), поточні та стратегічні (рисунок 3.2).

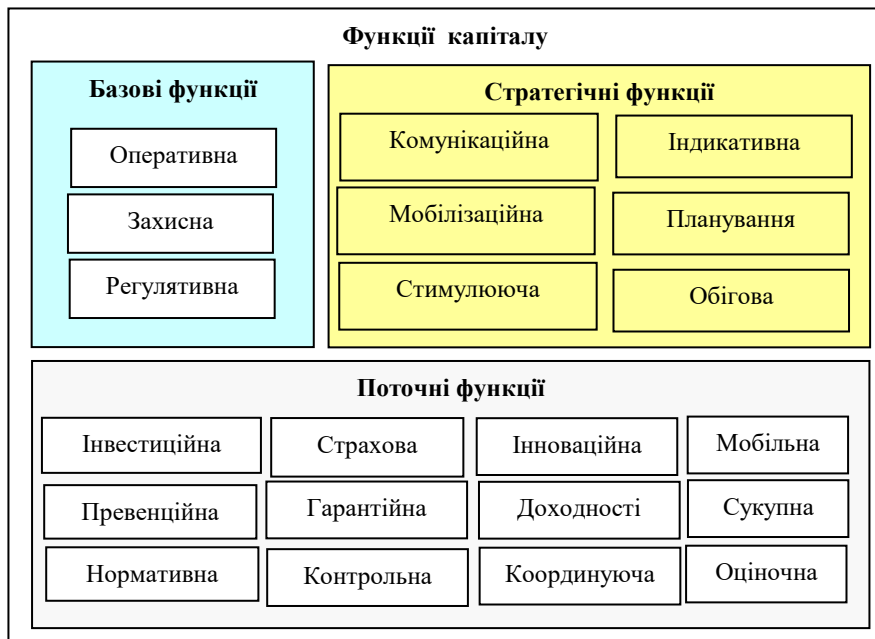

Рисунок 3.2. Основні (базові), стратегічні та поточні функції капіталу в процесі банківської діяльності
Джерело: згруповано [35]; [18]

До базових функцій капіталу банку НБУ відносить оперативну, захисну та регулюючу [18].

Оперативна функція банківського капіталу передбачає асигнування власних засобів на купівлю землі, приміщень, обладнання, а також створення фінансового резерву на випадок непередбачених збитків.

Під *захисною функцією капіталу* розуміють можливість виплати компенсації вкладникам у разі ліквідації банку, а також збереження платоспроможності шляхом створення резерву на ті активи, які дають змогу банку функціонувати, незважаючи на загрозу збитків.

!!! На відміну від більшості підприємств іншого профілю, збереження платоспроможності комерційного банку забезпечується лише частиною власного капіталу.

Виконання *регулятивної функції капіталу* банку базується на зацікавленні суспільства в успішному функціонуванні банківської системи. За допомогою показника капіталу банку органи контролю здійснюють нагляд за діяльністю банків.

Всі інші функції, наведені на рисунку 3.2 можна віднести до функцій банківського капіталу.

Комунікаційна функція полягає у висвітленні фінансової звітності з метою стимулювання розвитку конкурентного середовища між банками.

Індикативна функція сприяє фінансовій стійкості та розвитку банківської системи.

Мобілізаційна функція полягає у мобілізації частини банківського капіталу на формування кредитних ресурсів банку.

Стимулююча функція забезпечує поступове розширення банківського бізнесу, банківських операцій, послуг та продуктів. Зміна обсягу власного капіталу та його частки в ресурсах банку впливає на інтереси його власників та менеджменту.

Функція планування забезпечує спрямування капіталу на певні цілі у довгостроковому періоді, здійснення стратегічного інвестування, довгострокового кредитування.

Обігова функція банківського капіталу полягає у кругообігу грошових коштів: за рахунок банківського капіталу здійснюється кредитування економіки, а за рахунок кредитних коштів формується більша частина оборотних коштів підприємств, а потім знову повертаються у банк[35].

Глибшому усвідомленню та розмежуванню понять «банківський капітал» та «капітал банку» й механізму їх функціонування сприяє їх класифікація, яку можна здійснювати за різними ознаками відповідно до цілі та завдання систематизації (таблиця 3.1).

Основна проблема при визначенні для банку необхідного розміру власного капіталу – це вибір прийняттого співвідношення капіталу і зобов'язань: чим більша питома вага капіталу, тим більшою є фінансова незалежність банку, але чим більша частка запозичених і залучених коштів, тим більшою є прибутковість власного капіталу.

Таблиця 3.1

Класифікація видів банківського капіталу та капіталу банку

Класифікаційна ознака	Вид капіталу
Банківський капітал (фінансові ресурси банку)	
Резидентність походження	Національний банківський капітал Іноземний банківський капітал
Форма інвестування	Капітал в грошовій формі Капітал у матеріально-речовій формі
Мобілізаційне походження	Мобілізований банком Приданий у інших банків
Джерело утворення	Банківський капітал, що належить власникам Залучений банківський капітал Позичений (позиковий) банківський капітал
Прогнозованість величини банківського капіталу	Піддається прямому прогнозуванню Піддається опосередкованому прогнозуванню
Економічний зміст відображення у балансі банку	Капітал у формі балансових активів Капітал у формі нематеріальних активів Власний капітал банку
Якість формування	Реальний капітал Фіктивний капітал
Капітал банку (власний капітал)	
Форма власності	Капітал державний Капітал приватний
Організаційно-правова форма діяльності банку	Акціонерний капітал Пайовий капітал
За складовими елементами	Регулятивний капітал Статутний капітал Власний капітал
Регульованість	Капітал, що регулюється Капітал, що не регулюється
Спосіб розрахунку	Балансовий капітал банку Регулятивний капітал
Характер використання власниками банку	Капітал, що нагромаджується Капітал, що споживається Робочий капітал Неробочий («мертвий») капітал

Джерело: опрацьовано [36]; [37, с.18-20]

Таким чином, це вибір між надійністю (вона тим вища, чим більший розмір капіталу) і прибутковістю (тим більша, чим меншою є сума капіталу) [44].

3.2. Структура регулятивного капіталу банку

Банківський капітал передбачає декілька різновидів капіталів, які мають різне призначення.

Регулятором передбачені наступні види капіталу банку (рисунку 3.3):

Рисунок 3.3. Законодавчо встановлені види капіталу банку

- *капітал регулятивний*

✍ регулятивний капітал - сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України[4, ст.1];

- *капітал статутний*

✍ статутний капітал - сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом[4, ст.1].

Статутний капітал банку - це сума власних коштів акціонерів та засновників (учасників) банку, які вносяться з метою забезпечення початкової та подальшої діяльності банківської установи, а також гарантують інтереси вкладників та кредиторів банку;

- капітал приписний

 приписний капітал - сума грошових коштів у вільно конвертованій валюті, надана іноземним банком філії для її акредитації [4, ст.1].

Одним із найважливіших показників діяльності банків є регулятивний капітал, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, котрі банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільності діяльності банків[38, Р.ІІ, гл.1, п.1.1].

Концепція регулятивного капіталу є результатом розробки у 80-ті роки ХХ ст. Базельським комітетом концепції управління ризиками з метою зовнішнього нагляду за банківськими ризиками й обов'язковою звітністю банків.

 «Міжнародна конвергенція щодо вимірювання та вимог до капіталу» або коротко «Базель І» вийшла у липні 1988 року, мала на меті збільшення солідності та стабільності міжнародної банківської системи, створення однакових конкурентних умов для міжнародно-активних банків. Головна ідея «Базель І» полягала в стандартизації регулятивних положень за принципом — «однаковий ризик, однакові правила, однаковий капітал», наслідком якого був однаковий розмір резервів капіталу для однакових обсягів ризику .

Згідно із цією концепцією, регулятивний капітал оцінюється як власний капітал, який банківська установа повинна мати у своєму розпорядженні під час проведення операцій та надання послуг, з огляду на вимоги органу регулювання.

!!! *Методика визначення і розрахунку величини регулятивного капіталу запропонована Базельським комітетом (Базель І) взята НБУ за основу.*

Структура регулятивного капіталу дублюється у двох вітчизняних нормативних документах: Законі України «Про банки і банківську діяльність» [4, Р.ІІ, лл.6, ст.30] та Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38].

Згідно цих документів регулятивний капітал банку складається з основного та додаткового капіталу (рисунок 3.4).

Основний капітал (капітал 1-го рівня) - незмінна складова регулятивного капіталу, яка не підлягає передаванню, перерозподілу та повинна повністю покривати поточні збитки [38, Р.І, п.1.3].

Він включає :

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал, мінімальний розмір якого визначає НБУ. В редакції Закону України

«Про банки і банківську діяльність» від 03.07.2020р. на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, мінімальний розмір статутного капіталу банку не може бути меншим 200 мільйонів гривень.

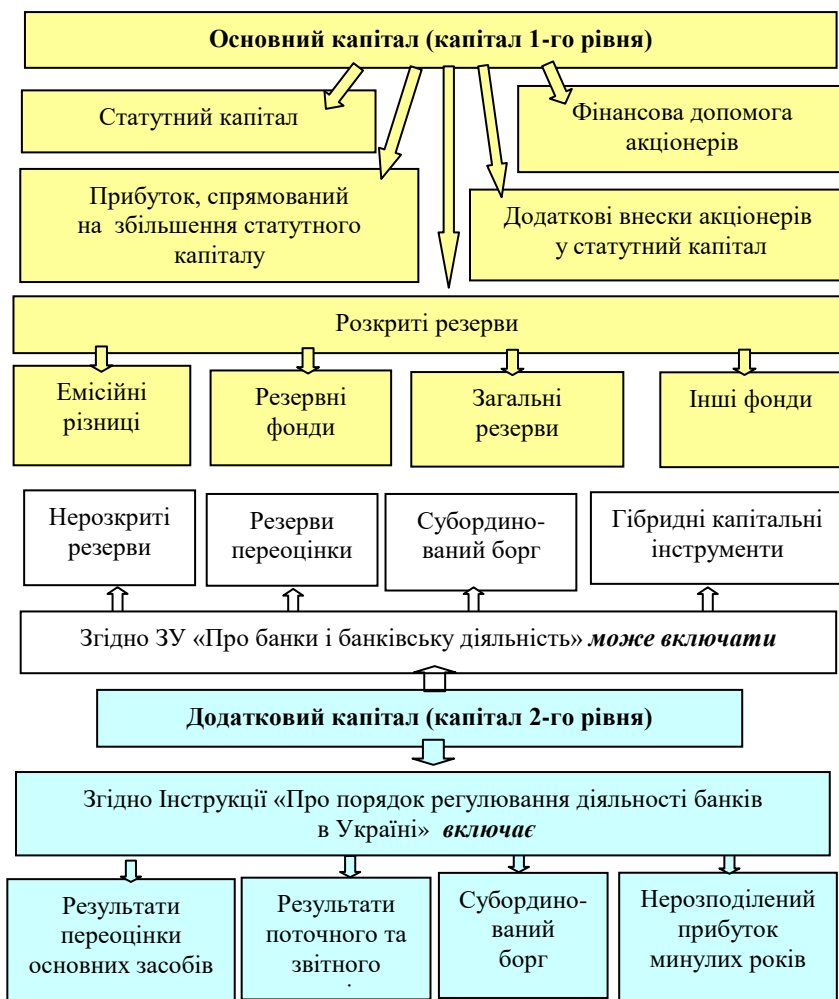

Рисунок 3.4. Складові елементи регулятивного капіталу
Джерело: згруповано [4]; [38]

Відповідно до постанови Правління НБУ від 07.04.2016р. № 242 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів

Національного банку України» [45] мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

120 мільйонів гривень - до 17 червня 2016 року;

200 мільйонів гривень - з 11 липня 2017 року;

300 мільйонів гривень - з 11 липня 2018 року;

400 мільйонів гривень - з 11 липня 2019 року;

450 мільйонів гривень - з 11 липня 2020 року;

500 мільйонів гривень - з 11 липня 2024 року;

б) додаткові внески акціонерів у статутний капітал;

в) фінансову допомогу акціонерів банку(суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо);

г) прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу[4, Р.ІІІ, гл.6, ст.30];

г) розкриті резерви - резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку[38, Р.І, п.1.3]:

- емісійні різниці (емісійний дохід) - суму перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав), над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) (під час їх первинного розміщення);

- резервні фонди, що створюються згідно із законами України;

- загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності;

- інші фонди банку.

Відповідно до Інструкції [38, Р.І, п.1.3] загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної чи юридичної особи як резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру.

Основним призначенням капіталу першого рівня є покриття збитків на стадії функціонування банку (до банкрутства та ліквідації). Зважаючи на це, за його допомогою необхідно забезпечити банку запас для покриття збитків, без залучення інвесторів. Усталеність і стабільність капіталу першого рівня є гарантією його доступності під час фінансових криз, а тому інструменти, якими він представлений, не повинні мати встановленої дати погашення. Інакше інвестори можуть повернути емітовані банком цінні папери тоді, коли він матиме найменший обсяг доступних ліквідних коштів [40, с.82].

Мінімальний розмір базового капіталу першого рівня повинен стимулювати банки до обмеження випуску привілейованих акцій.

Нерозподілений прибуток залишається головним джерелом кореневого капіталу першого рівня.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

!!! Склад капіталу 2-го рівня, оскільки він не має постійного характеру, по-різному визначають нормативні документи: Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачені можливі складові, «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» - чинні, затверджені на поточний період часу .

Відповідно до норм Закону України «Про банки і банківську діяльність» за умови затвердження Національним банком України може включати[4, Р.ІІІ, гл.6, ст.30]:

1) нерозкриті резерви. Згідно Базель I [41] нерозкриті або незаявлені резерви формуються за рахунок оподаткованого нерозподіленого прибутку, який банкам деяких країн дозволено зберігати як нерозкриті резерви. Незалежно від того, що резерви не публікуються у балансовому звіті, вони повинні бути такої ж високої якості як і розкриті резерви, необмежено і швидко доступними для банку з метою якнайшвидшого покриття непередбачених збитків;

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати чітко встановленим Законом України «Про банки і банківську діяльність» критеріям;

4) субординований борг.

✍ Субординований борг - це звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів[38, Р.ІІ, гл.1, п.1.5].

Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38, Р.ІІ, гл.1, п.1.4] передбачає включення до додаткового капіталу наступних елементів:

а) результатів переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;

б) результатів поточного та звітного року (прибутку);

в) субординованого боргу, що враховується до капіталу (субординований капітал). Сума субординованого боргу, включеного

до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору;

г) нерозподіленого прибутку минулих років.

!!! Національний банк України має право визначати свою постановою інші складові регулятивного капіталу, а також умови та порядок його формування.

Додатковий капітал не може бути більш як 100 відсотків основного капіталу.

Капітал другого рівня використовують у разі ліквідації банку.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на відвернення.

Національний банк України має право визначати свою постановою інші складники регулятивного капіталу, а також умови та порядок його формування[38].

Основною функцією регулятивного капіталу банку є забезпечення безперервної діяльності банку, оскільки у випадку отримання непередбачуваних збитків вони фінансуються за рахунок такого його компонента як резервні фонди. Необхідний обсяг регулятивного капіталу дає змогу банкам залишатися платоспроможними та ефективно вести свою діяльність, незважаючи на різноманітні впливи зовнішнього середовища.

Тому ті банки, в яких капітал є меншим встановленого рівня, або ж «недокапіталізовані», мають більшу ймовірність збанкрутувати у разі погіршення ситуації на фінансовому ринку чи взагалі в економіці, а ті банки, що «занадто капіталізовані», теж неконкурентоспроможні, оскільки неефективно використовують наявні можливості[40, с.90].

Власне кажучи, регулятивний капітал є сукупністю різноманітних балансових статей, що характеризують ризики банківської діяльності та можуть призвести до втрати капіталу банку. Тому розрахована величина регулятивного капіталу банку дає реальну оцінку обсягу капіталу банку, орієнтовану на можливі втрати за ризиковими операціями банку. Саме це й зумовило використання регулятивного капіталу банками для розрахунку економічних нормативів, показників ефективності діяльності, оцінювання стабільності й надійності [39].

Капітал банку є якісним показником, своєрідною «подушкою безпеки», яка захищає банк від ризиків, несприятливих економічних умов; достатній його рівень є гарантом забезпечення успішної діяльності банку. Розмір власного капіталу банку визначає масштаби діяльності. Капітал банку має покривати збитки від поточної діяльності, захищати інтереси вкладників і кредиторів. Він є регулятором діяльності банку. Таким чином, необхідний обсяг капіталу – підґрунтя для того, щоб банк зміг функціонувати на ринку банківських послуг, конкурувати з іншими фінансовими посередниками [40, с.145].

3.3. Економічний капітал банку: особливості та відмінності від регулятивного

Відносно новим поняттям в теорії і практиці банківської діяльності є економічний капітал, який у міжнародній практиці називають також внутрішнім капіталом (Internal Capital), «капіталом під ризиком» (Capital at Risk або CaR), або просто «ризиковий капітал» (Risk Capital).

Термін «економічний капітал» виник в результаті поглибленого осмислення широкого розмаїття ризиків банківської діяльності в умовах глобалізації економіки і слугує узагальнюючим показником обсягу ризиків банків[46].

В економічній літературі представлено різні тлумачення та трактування сутності економічного капіталу банку. Під економічним капіталом розуміють:

- абсолютну суму капіталу, необхідного для адекватної підтримки прийнятих конкретних ризиків;

- додатковий капітал, достатній для а) покриття негативних грошових потоків, зменшення вартості активів чи збільшення вартості зобов'язань банку для заданого рівня схильності до ризику у визачений інтервал часу; б) підтримання платоспроможності банку на заданому рівні схильності до ризику у визачений інтервал часу;

- результат перевищення ринкової вартості активів над ринковою вартістю зобов'язань;

- інструмент внутрішнього управління для банківських менеджерів, які прагнуть забезпечити достатній рівень прибутку для акціонерів і оптимальне розміщення капіталу у різних сферах бізнесу[39];

- капітал під ризиком [9, Р.1, гл.1, п.1.7];

- оцінка загального розміру капіталу, необхідного для забезпечення платоспроможності банку із заданим довірчим рівнем, який відповідає цільовому кредитному рейтингу його незабезпечених зобов'язань[47, с.140].

Американська федеральна корпорація із страхування депозитів визначає економічний капітал так:

☞ економічний капітал - це оцінка ризику, можлива втрата капіталу.

Економічний капітал базується на прогностичній оцінці потенційних втрат, а тому більше на потенційному зниженні адекватності капіталу, ніж на традиційному розрахунку.

За своєю суттю

 економічний капітал банку – це мінімально допустимий капітал, при якому банк міг би виконувати свої функції як банківська установа[46].

Банк повинен спрогнозувати, який у нього буде капітал за умови настання одночасно всіх видів ризиків з певною вірогідністю і оцінити, чи достатньо його буде для продовження діяльності та ще й за підтримання його рейтингу[46].

Поняття «регулятивний капітал» та «економічний капітал» пов'язані з двома концепціями управління ризиками банківської діяльності, які почали розвиватись наприкінці минулого століття [39].

Поняття економічного капіталу почало широко використовуватися після прийняття Базельським комітетом з банківського нагляду в 2003 р. нових підходів до оцінки адекватності регулятивного капіталу комерційних банків (так званий Базель II)[34].

До 2003р., як і зараз, регулятивний капітал складався з 2-х складових: найбільш стабільного основного капіталу (1-й рівень), та додаткового (2-й рівень) капіталу. Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу активи зважувалися на ризик відповідно до кожної групи активів. Новий Базель II залишив цей підхід до визначення адекватності регулятивного капіталу без суттєвих змін, однак поставив вимогу перед банками обчислювати потенційні ризики своєї діяльності більш ретельно, ніж це передбачено попередньою методикою розрахунку адекватності капіталу (H2), в якій вони враховувалися надто узагальнено. Така необхідність об'єктивно виникла як рефлекс на глобалізацію світової грошово-кредитної системи, посилення коливань на світових фондових ринках і ринках іпотеки, необхідності кредитувати складні інноваційно-інвестиційні проекти, зростання операційних ризиків та безумовне посилення конкуренції на банківському ринку, які впливають на ризиковість та ефективність банківської діяльності[46].

Обсяг економічного капіталу банки встановлюють та визначають самостійно, зважаючи на свої бізнес-моделі та особливості фінансово-економічного простору.

Базель II визначив два основних підходи до обчислення прогнозних ризиків банківської діяльності. Перший – підхід IRB базувався на оцінці кредитних ризиків, розрахунку непередбачених збитків (Unforeseen losses -UL) та очікуваних збитків (Expected losses -EL). Неочікувані збитки визначаються як мінливість втрат банку за певний період часу і обмежуються довірчим інтервалом, тобто вірогідністю їх настання понад очікувані збитки. Самі очікувані збитки визначаються так[46]:

$$EL = PD (\%) \times LGD (\%) \times EAD \quad (3.1)$$

де PD (%) – ймовірність дефолту активів (в розрізі їх видів), які має банк;

LGD (%) – питома вага збитків у разі дефолту;

EAD – експозиція під ризиком - компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відповідає боргу за активом, який перебуває під ризиком дефолту (у грошових одиницях виміру).

Щодо показника PD , то слід сказати, що він визначається залежно від рейтингу кожної групи активів, котрий визначається або незалежним експертним агенством, або за власними оцінками фахівців установи.

Ймовірність дефолту кожної групи активів визначається залежно від її рейтингу, присвоєного або незалежним експертним агенством, або за власною оцінкою фахівців банку. За даними агенції Standard & Poor's шкала ймовірностей дефолту відповідно до рейтингів активів наведена в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Ймовірність дефолтів[45]

Показник	Значення показника									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Градація кредитів										
2. Рейтинг кредитів	AA	A	BBB+	BBB	BB+	BB	B+	B	CCC	D
3. Середня вірогідність дефолту	0,3	0,06	0,10	0,25	0,50	1,0	2,5	8,0	22,0	100,0

Показник питомої ваги збитків у разі дефолту (LGD) визначається або за прогностичними оцінками, або за історичними даними як частка збитків у разі виходу певного активу на стадію дефолту. Така частка може коливатися в діапазоні від 0 до 100 %. 0 означає, що у разі втрати (дефолту) певного активу банк збитків не понесе, що малоймовірно, а 100 % означає, що збитки будуть дорівнювати всій сумі активу, що досить вірогідно;

другий – підхід AMA , що базується на кількісних і якісних критеріях внутрішньобанківських систем вимірювання операційного ризику.

IRB та AMA доповнюють один одного, тому що IRB оцінює кредитний ризик, а AMA – операційний.

Існують декілька підходів до визначення величини економічного капіталу.

Згідно з першим підходом економічний капітал є сумою капіталів, необхідних для покриття певної сукупності ризиків. У цьому разі економічний капітал може бути більшим або меншим від обсягу

регулятивного капіталу і якщо економічний капітал є більшим від регулятивного, то банк здійснює ризикову діяльність.

Другий підхід полягає у тому, що економічний капітал становить лише певну частину регулятивного капіталу, яка спроможна покрити певну сукупність конкретних ризиків та результат їхньої комплексної взаємодії[22, с.116].

За третім підходом економічний капітал визначається як різниця між максимальним значенням можливих збитків і очікуваними збитками. В деяких випадках він визначається як «неочікувані збитки при даному рівні довіри». Довірчий рівень встановлюється керівництвом банку і може розглядатися як ризик платоспроможності на протязі визначеного проміжку часу вибраного тим самим керівництвом. Чим вищий довірчий рівень тим нижча ймовірність банкрутства. Наприклад, якщо керівництво встановлює довірчий рівень 99,97%, то ймовірність того, що банк стане не платоспроможним протягом наступних 12 місяців може статися в 3 випадках з 10000 [48].

За четвертим підходом, який передбачено «Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9] математично капітал під ризиком (економічний капітал) визначається як добуток величини позиції, що наражає банк на ризик; волатильності об'єкта, який утворює позицію; фактора довірчого інтервалу; тривалості позиції.

На практиці рівень економічного капіталу встановлюється керівництвом банку для того, щоб досягнути цільового значення зовнішнього кредитного рейтингу для своїх позик. Більшість світових банків наблизилися до цільового рейтингу AA, який згідно історичним даним рейтингових агенств прирівнюється 0,03% ймовірності дефолту для річного інтервалу. Такий розрахунок передбачає, що середні збитки, які пов'язані з ризиковими позиціями банків вже покриті формуванням резервів або процентною маржею[48].

Між показниками регулятивного та економічного капіталів є багато спільного, зокрема, показ загального обсягу ризиків банку та розрахування у гривневому еквіваленті. Але ці види капіталу мають низку значних відмінностей, основні з яких наочно представлено в таблиці 3.3.

Економічний капітал, на відміну від регулятивного капіталу, в своєму складі додатково містить нематеріальні активи та приховані резерви і має визначатись самим банком.

!!! Економічний капітал є узагальненим показником ризиків, що враховує як очікувані збитки, так і неочікувані.

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика відмінностей економічного
та регулятивного капіталів банку

Економічний капітал	Регулятивний капітал
Основні складові елементи	
У своєму складі може містити нематеріальні активи	Складається з основного та додаткового капіталів
Зв'язок розміру із прибутком банку	
Розмір цього капіталу не пов'язаний з відрахуваннями з прибутку банку, грошовими потоками	Розмір цього капіталу пов'язаний з відрахуваннями з прибутку банку, грошовими потоками.
Порядок розрахунку	
Визначається банком: для розрахунку використовуються різні методи (VaR, Expected Shortfall, спектральні методи тощо) на власний розсуд банку.	Визначається наглядовим органом - НБУ, який чітко визначає, які показники повинні враховуватися та якою мірою.
Ризики, що включаються в розрахунки	
Ризики, які включаються в розрахунок, банки обирають, зважаючи на свої бізнес-моделі, а тому один банк може враховувати, наприклад, ризик активів з фіксованою доходністю, а інший банк – не	Банки не можуть обирати, які ризики враховувати, оскільки складові регулятивного капіталу регламентовані Національним банком України та є єдиними для усіх банків, незалежно від їх бізнес-моделей
Економічне призначення	
Для покриття можливих втрат віж прийнятих ризиків, або ризиків, очікуваних у майбутньому	Для покриття основних можливих втрат і попередження кризи
Спрямування управління капіталом	
Управління спрямоване на визначення найбільш прибуткових напрямків банківського бізнесу, забезпечення повноти інформації для інвесторів	Управління спрямоване на забезпечення міцності і стабільності банку, захист інтересів вкладників та інших клієнтів банку
Користувачі, для яких призначений	
Необхідний менеджменту банку, щоб розподіляти капітал за бізнес-напрямами/підрозділами банку, здійснювати ціноутворення, управляти ризиковими позиціями.	Необхідний регулятору, щоб захищати вкладників/кредиторів, підтримувати стабільність банківської системи.
Вимоги до розрахунку	
Немає вимог регулятора щодо дотримання на відповідному рівні мінімального розміру економічного капіталу чи в певних пропорціях до регулятивного капіталу	Розрахунок цього капіталу є обов'язковим для всіх банків. Його мінімальний розмір встановлено регулятором та закріплено у відповідних нормативних документах

Закінчення табл.3.3

Економічний капітал	Регулятивний капітал
Наслідки невоконтання вимог до розрахунку	
При недотриманні розміру цього капіталу, встановленого самим банком, акціонери банку можуть коригувати його розмір шляхом управління ризиковими позиціями	У випадках порушення дотримання мінімальних вимог регулятор здійснює заходи впливу до банку (відкликання банківської ліцензії, накладення обмежень на окремі операції) з метою приведення його до відповідного рівня

Джерело: систематизовано авторами [39]; [46, с.267]

В оцінюванні економічного капіталу, першочергово, зацікавленими суб'єктами є банки та регулятор: Національний банк України зможе регулювати та впливати на банки, щоб вони в повному обсязі формували буфер капіталу, і в результаті – підтримувати стійкість банківського сектору до впливу кризових явищ та його стабільність в довгостроковому періоді. У свою чергу, банки матимуть змогу контролювати власні ризикові позиції та, у випадку їх суттєвого збільшення, вживати відповідні заходи для врегулювання ситуації, визначати найприбутковіші бізнес-напрями[46, с.141].

Інструментальна архітектура економічного капіталу банку є різною, тобто він може бути інструментом для вирішення різних завдань. Економічний капітал може виступати як[46, с.142]:

- інструмент матеріального стимулювання, наприклад, на основі показника рентабельності капіталу, зваженого на економічний капітал, приймається рішення про розмір винагороди;

- інструмент стратегічного планування - визначаються найперспективніші для банку бізнес-напрями, встановлюється таргет – довгостроковий цільовий рівень платоспроможності;

- інструмент ціноутворення - дає можливість визначати не лише найприбутковіші напрями, а й – найризикованіші, що вимагає встановлення відповідної надбавки, як премії за прийнятий ризик;

- інструмент впливу Національного банку України на діяльність банків щодо встановлення вимог до формування буфера капіталу на величину розриву;

- інструмент контролю банками власних ризикових позицій;

- інструмент для виявлення внутрішніх резервів банку, які необхідні для зростання бізнесу.

3.4. Нормативи регулювання капіталу банку

У світовій банківській практиці спостерігається тенденція до поступової уніфікації системи банківського регулювання та нагляду. Ця тенденція пов'язана з діяльністю Міжнародного комітету з банківського нагляду. У 1975 році керівники Національних банків країн Західної Європи, Канади, Китаю та Японії створили Базельський комітет, який на сучасному етапі є найбільш авторитетною організацією у світі щодо визначення політики в галузі банківського регулювання та нагляду. Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняття Угоди про капітал (Capital Accord), або просто Базельської угоди (Basle Accord). Пізніше цей документ отримав ще одну назву – «Базель I» або «Міжнародна конвергенція щодо розрахунку капіталу та вимог до капіталу» [41].

 Базель I або «Угода про капітал», опублікована 1988р., стала першим міжнародним документом, який визначав стандарти банківської діяльності. Спочатку його зобов'язані були запровадити країни-члени Базельського комітету, а потім інші країни за бажанням. Суть цього документа полягала у тому, що визначалися однакові вимоги до банків, які були міжнародно активними. Мета розроблення такого документа – підтримання на належному рівні стабільності світової банківської системи. У Базель I в 1996р. було внесено поправки. Варто звернути увагу, що рекомендації, які викладені у цьому документі, з часом втратили свою актуальність через різні причини, зокрема: запровадження нових банківських продуктів, глобалізація фінансових ринків, розвиток технологій. Тому виникла потреба у реформуванні Базеля I відповідно до умов функціонування міжнародної банківської системи. У 2004р. Базельський комітет розробив і затвердив нову Угоду про капітал, яка отримала назву Базель II, або «Міжнародна конвергенція щодо розрахунку капіталу та вимог до капіталу. Нові підходи» [41].

Нові вимоги до капіталу більшою мірою враховували рівень ризикованості операцій, передбачали формування необхідного обсягу ресурсів для забезпечення покриття ризиків. Нова угода про достатність капіталу ґрунтувалася на трьох підходах чи «опорах»: 1) мінімальні вимоги до капіталу; 2) процес банківського нагляду; 3) ринкова дисципліна. Головна мета запровадження Базеля II – сприяння забезпеченню стабільності та надійності міжнародної банківської системи. Але світова криза, яка розпочалася у 2007р. виявила, що цей документ не зміг достатньою мірою гарантувати це. Потрібно було розробити нову, якіснішу стратегію розвитку банківської системи.

Такою стратегією, глобальною реформою, став Базель III: 2010р. Базельський комітет схвалив два документи: «Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем» та «Міжнародні підходи до вимірювання ризику ліквідності, стандарти і моніторинг». Нова угода Базель III не скасовує попередню, а лише є вдосконаленим варіантом Базеля I та Базеля II. Зокрема, другий і третій компонент Базеля II – чинні. Вимоги Базеля III почали застосовувати з 2013р. [40, с.80-81].

Основні відмінності між Базелем II і Базелем III демонструє додаток Б.

Вітчизняна методика регулювання капіталу банку впливає з рекомендацій Базельського комітету.

!!! Більшість документів Базельського комітету має переважно рекомендаційний характер.

В основу підходів до розрахунку необхідного рівня капіталу покладено такий принцип – капіталу має бути достатньо для покриття неочікуваних збитків через настання певних непередбачуваних негативних подій, які не можна спрогнозувати.

Національний банк України встановлює мінімальні вимоги до розміру капіталу банку, яких банки зобов'язані дотримуватися при здійсненні своєї діяльності. Такі мінімальні вимоги розкрито у групі нормативів капіталу, а саме[38, Р.І]:

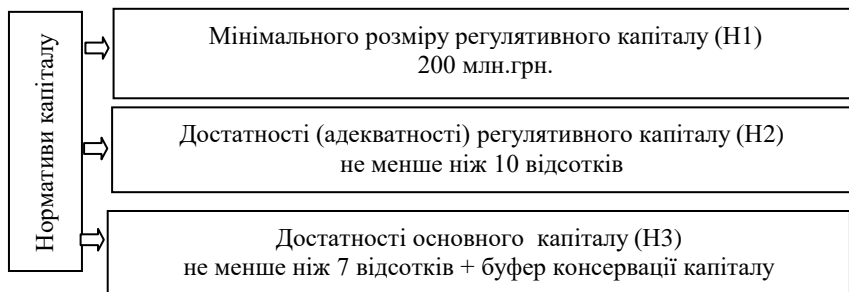

Рисунок 3.5. Вимоги регулятора щодо регулятивного капіталу банків

Джерело:систематизовано [38, Р.І]

- норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1)

Мінімальне значення нормативу Н1 змінювалося у різні періоди.

Так, раніше існувала норма 10 млн євро; потім її було переведено у національну валюту – 120 млн грн.; постановою №464 затверджено, що банки, які будуть створені з серпня 2014р. мають сформувати регулятивний капітал у сумі не менше 500 млн грн., а ті банки, які вже функціонують на ринку банківських послуг, повинні поетапно (протягом 10 років) збільшувати його розмір. А вже постановою №58 від 04.02.2016р. НБУ змінив такі терміни у бік пришвидшення. Іншою постановою №242 від 07.04.2016р. НБУ спростив процедуру збільшення регулятивного капіталу[45. п.2.2].

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1) має становити 200 млн грн.

- *норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) - особливо важливий серед показників надійності банку. Він відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, які впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, яку приймають на себе власники банку.*

📁 Достатність капіталу – це здатність банку надавати традиційний набір банківських послуг стандартної якості незалежно від можливості отримання тих чи інших збитків за активними операціями[22, с.123].

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів/вкладників банку.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність»

📌 норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу банку - співвідношення між розміром регулятивного капіталу і сумою активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику, та сумою вимог для покриття інших ризиків банку[4, ст.1] .

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на вісім груп за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження[38, Р.IV, гл.1, п.1.3]:

І група активів зі ступенем ризику 0 відсотків: готівкові кошти; банківські метали; активи за операціями з Національним банком; боргові цінні папери центральних органів виконавчої влади України, емітовані в національній валюті (гривні); активи за операціями з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Європейським банком реконструкції та розвитку, Міжнародною фінансовою корпорацією, Європейським інвестиційним банком, Європейським інвестиційним

фондом; активи, які забезпечені гарантією Кабінету Міністрів України; цінні папери, емітовані центральними органами виконавчої влади країни, які мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «AA-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Aa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; інші активи, віднесені до цієї групи активів;

II група активів із ступенем ризику 10 відсотків: кредити, що надані органам державної влади; нараховані доходи, строк сплати яких згідно з договором не минув, за кредитами, що надані органам державної влади;

III група активів зі ступенем ризику 20 відсотків стосується, поперше, активів, що розміщені в банках, які мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «BBB-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Baa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; інші боргові емітовані цінні папери, які мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «AA-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Aa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»;

IV група активів зі ступенем ризику 30 відсотків: боргові цінні папери, емітовані банками, які мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «A-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «A3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; нараховані доходи, строк сплати яких згідно з договором не минув, за активами, що віднесені до цієї групи активів;

V група активів зі ступенем ризику 35 відсотків: іпотечні кредити, що надані фізичним особам та включаються до складу іпотечного покриття, яке відповідає вимогам законодавства України, за іпотечними облігаціями, емітованими фінансовою установою, більше ніж 50 відсотків корпоративних прав якої належить державі та/або державним банкам, за умови наявності документального підтвердження спроможності позичальника погашати борг грошовими коштами, джерела походження яких не пов'язані із заставою, уключаючи нараховані доходи за такими кредитами, строк сплати яких згідно з договором не минув;

VI група активів зі ступенем ризику 50 відсотків: кошти до запитання та/ або депозити овернайт, та/або валюта та банківські метали до отримання за операціями спот з банками-контрагентами в

банках, які не мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «BBB-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Baa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; інші кредити,; зобов'язання з кредитування; нерухоме майно тощо;

VII група активів зі ступенем ризику 75 відсотків: цінні папери, емітовані суб'єктами господарювання, що мають кредитний рейтинг за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «BBB-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Baa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; нараховані доходи, строк сплати яких згідно з договором не минув, за активами, що віднесені до цієї групи активів;

VIII група активів із ступенем ризику 100 відсотків: короткострокові вклади (депозити), кредити овердрафт, кошти за операціями репо та інші короткострокові кредити, що надані банкам, що не мають мають кредитного рейтингу за міжнародною шкалою, не нижчий, ніж рівень «BBB-» за класифікацією рейтингового агентства «Standard&Poor's» або рейтингового агентства «Fitch Ratings»/рівень «Baa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service»; довгострокові вклади (депозити) тощо.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше ніж 10 відсотків.

!!! Більш докладно із переліком показників, моделями розрахунку інтегральних показників та кредитних рейтингів за міжнародною шкалою боржника можна ознайомитись у Постанові Правління НБУ від 07.11.2019 №132 [49].

 Standard & Poor's або S&P належить до трійки найвпливовіших міжнародних рейтингових агентств.

Рейтингові оцінки S&P позначаються буквами: від оцінки AAA, що присвоюється виключно надійним емітентам, до оцінки D, що присвоюється емітенту, який оголосив про дефолт. Між оцінками AA та B можуть бути проміжні оцінки, які позначаються знаками плюс та мінус (наприклад, BBB +, BBB і BBB-).

AAA — емітент володіє виключно високими можливостями з виплати відсотків за борговими зобов'язаннями та самих боргів.

AA — емітент володіє дуже високими можливостями з виплати відсотків за борговими зобов'язаннями та самих боргів.

A — можливості емітента з виплати відсотків та боргів оцінюються високо, але залежать від економічної ситуації.

BBB — платоспроможність емітента вважається задовільною.

BB — емітент платоспроможний, але несприятливі економічні умови можуть негативно вплинути на можливості виплат.

B — емітент платоспроможний, але несприятливі економічні умови найімовірніше негативно вплинуть на його можливості та готовність здійснювати виплати за боргами.

Fitch Ratings — одне з трьох провідних рейтингових агентств світу. Саме агентство «Фітч Рейтинг» має штаб-квартири у Лондоні та Нью-Йорку. Мережа представництв у більш ніж 50-ти країнах світу. Агентство оцінює кредитний рейтинг позичальників у більш ніж 150 країн світу, за стандартизованою шкалою, здійснює дослідження і аналіз комерційних та державних організацій.

Moody's Investors Service є однією з найбільших та найвідоміших рейтингових агентств світу, яка оцінює кредитний рейтинг позичальників за стандартизованою шкалою, а також здійснює дослідження і аналіз комерційних та державних організацій. Частка компанії у світовому ринку кредитних рейтингів — близька 40%.

Значимість дотримання нормативу адекватності капіталу в банківській діяльності підтверджують такі законодавчі норми:

- якщо банк протягом 30 календарних днів поспіль допустив порушення мінімального значення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу, то відповідно до законодавства України [4, ст.75] НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії проблемних;

- якщо відбувається зменшення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу на 50 і більше відсотків від мінімального рівня, встановленого нормативно-правовими актами Національного банку України, НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних [4, ст.76];

- *норматив достатності основного капіталу (НЗ).*

Норматив достатності основного капіталу (НЗ) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику (далі - загальний обсяг ризику).

Нормативне значення нормативу НЗ має бути не менше ніж 7 відсотків [38, Р.IV, гл.2].

Якщо відбувається зменшення нормативу достатності основного капіталу на 50 і більше відсотків від мінімального рівня, встановленого нормативно-правовими актами Національного банку України, НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних [4, ст.76]

Достатній капітал дозволяє банку залишатися платоспроможним і продовжувати операції в будь-якій ситуації. Достатність капіталу перш за все залежить від обсягу операцій банку щодо залучення вільних грошових коштів, що в тій чи іншій мірі залежить від розмірів ризиків, які бере на себе банк, проводячи активні операції.

Мірою надійності і ефективності використання всього капіталу банку є норма прибутку на сукупний капітал. Дана норма прямо пропорційно залежить від прибутковості активів і обернено пропорційно достатності капіталу [50, с.35].

НБУ «Інструкцією про регулювання банківської діяльності в Україні» [38, Р.І, Р.IV, гл.3] з метою підвищення стійкості банків у період фінансової та економічної нестабільності, створення ними запасу капіталу для підвищення спроможності протистояти ризикам встановлює вимоги щодо формування банками буферів капіталу, а саме: *буфера запасу* (консервації) капіталу та контрциклічного буфера (рисуюнок 3.6).

Рисуюнок 3.6. Встановлені НБУ буфери капіталу банку
Джерело: згруповано [38]

Банк формує *буфер запасу (консервації) капіталу* розраховується від загального обсягу ризику. Формування цього буфера відбувається з 01 січня 2020р. Буфер формується тими самими інструментами, що й основний капітал банків. Це означає, що з урахуванням вимог до формування буфера, значення показника нормативу достатності основного капіталу (НЗ) станом на початок 2020 року мав становити щонайменше 7,625% і надалі щороку повинен збільшуватись на 0,625% до досягнення у 2023р. 2,5%. [51].

Рішення про дату початку формування банками буфера запасу (консервації) капіталу та графік поетапного досягнення встановленого розміру приймається Правлінням НБУ [38]. Формування відповідного буфера забезпечить створення банками в некризовий період запасу капіталу понад мінімальні вимоги для поглинання можливих втрат, які виникають в умовах загального економічного спаду, без порушень нормативу достатності капіталу в майбутньому. Цей інструмент сприятиме досягненню цілей стратегії забезпечення фінансової стабільності НБУ через посилення спроможності банків поглинати збитки.

Буфер запасу (консервації) капіталу накопичується банками протягом періоду економічного зростання для компенсації можливих втрат, які виникають в умовах загального економічного спаду.

Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0 - 2,5 відсотка. Розмір контрциклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління НБУ в разі значної кредитної активності банків із урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Він розраховується від загального обсягу ризику розміром від 0 до 2,5% залежно від фази економічного циклу. Його розмір визначають на підставі аналізу кредитних операцій банку, а також аналізують ризики, які можуть виникнути при їхньому зростанні[38].

Контрциклічний буфер капіталу має на меті захист банківського сектору від акумулювання ризиків у періоди кредитної експансії. Це даватиме змогу банками використовувати накопичений раніше капітал для поглинання збитків без порушення нормативів.

Ще один буфер капіталу, який буде активовано згодом – буфер системної важливості. Його розмір буде диференціюватись (1%, 1,5% або 2% від загального обсягу ризику) в залежності від категорії системної важливості банку.

Буфери капіталу формуються понад значення нормативу достатності основного капіталу та призначені для підвищення здатності банків протистояти кризовим явищам шляхом створення додаткової «подушки безпеки» та зменшення ймовірності банкрутств банків.

В європейських країнах досить часто використовують термін «економічний капітал банку» (*economic capital*), який повинен мати банк для покриття основних видів банківського ризику - кредитного, ринкового, операційного тощо.

☞ *Економічний капітал* - це інструмент внутрішнього управління для банківських менеджерів, які прагнуть забезпечити достатній рівень прибутку для акціонерів і оптимальне розміщення капіталу у різних сферах бізнесу[1, с.138]

Впровадження поняття «економічний капітал» пов'язано із двома концепціями управління ризиками банківської діяльності: концепцією регулятивного капіталу Базеля I і вдосконаленою з огляду на сучасні тенденції інтеграції ризиків концепцією розрахунку економічного капіталу, закладеною Базелем II. Концепція економічного капіталу спрямована на визначення величини власного капіталу банку з урахуванням мінімізації консолідованих банківських ризиків [1, с.138].

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте поняття «банківський капітал», «капітал банку», «економічний капітал», «власний капітал», «регулятивний капітал».
2. Охарактеризуйте основні елементи банківського капіталу та капіталу банку.
3. Прокоментуйте особливості та призначення банківського капіталу, власного капіталу банку, регулятивного та економічного капіталу.
4. Назвіть нормативно-правові акти щодо регулювання капіталу та прокоментуйте їх основні положення.
5. Розкрийте структуру та призначення регулятивного капіталу. Чим він відрізняється від власного капіталу банку?
6. Розкрийте мету визначення економічного капіталу банку.
7. Охарактеризуйте законодавчо встановлені інструменти регулювання розміру капіталу банку.
8. Розкрийте вплив рішень Базельського комітету на регулювання капіталу банків України. Поясніть причину чіткої орієнтації НБУ на Базель I, Базель II, Базель III, які по суті носять рекомендаційний характер.
9. Охарактеризуйте нормативи капіталу банку та прокоментуйте їх складові.
10. Яку роль відіграють буфер запасу (консервації) капіталу та контрциклічний буфер капіталу в процесі управління капіталом банку.

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. Банківський капітал - це
 - а) сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні банку

б) частина коштів, внесених власниками банку і накопичених банком у процесі його діяльності

в) кошти, спеціально створені фонди та резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності

г) основна складова фінансових ресурсів банку.

2. Згідно вітчизняному законодавству капітал банку - це

а) частина коштів, внесених власниками банку і накопичених банком у процесі його діяльності

б) власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань

в) кошти, спеціально створені фонди та резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності

г) кошти, що належать банку на правах власності й призначенні для покриття збитків.

3. Базовими функціями капіталу є наступні:

а) інвестиційна, превенційна, нормативна функції

б) мобілізаційна, стимулююча, гарантійна функції

в) оперативна, захисна та регулятивна функції

г) контрольна, оціночна, інноваційна функції.

4. Законом України «Про банки і банківську діяльність» регламентуються наступні види капіталу:

а) власний, економічний, банківський

б) нормативний, капітал банку, тригерний капітал

в) основний, неосновний, буферний

г) регулятивний, статутний, приписний.

5. Який з видів капіталу є сукупністю основного та додаткового:

а) регулятивний капітал

б) статутний капітал

в) буферний капітал

г) банківський капітал.

6. Концепція регулятивного капіталу є результатом концепції:

а) формування власного капіталу

б) управління ризиками

в) обов'язкової звітності

г) глобалізації банківської справи.

7. Незмінною складовою регулятивного капіталу є :

а) додатковий капітал

б) статутний капітал

в) капітал 1-го рівня

- г) капітал 2-го рівня.
8. Власний капітал банку спрямований на:
- а) забезпечення фінансової стійкості
 - б) забезпечення платоспроможності банку
 - в) покриття непередбачуваних втрат
 - г) всі вище перераховані позиції.
9. НБУ здійснює регулювання капіталу банків шляхом встановлення нормативів:
- а) мінімального розміру регулятивного капіталу, адекватності регулятивного капіталу, достатності основного капіталу з урахуванням буферів капіталу
 - б) мінімального розміру статутного капіталу, достатності регулятивного капіталу та достатності основного капіталу
 - в) мінімального розміру власного капіталу, адекватності регулятивного капіталу, достатності основного та додаткового капіталів, буферів капіталу
 - г) жодної правильної відповіді.
10. При розрахунку нормативу Н2 активи банку згідно останніх нормативних вимог:
- а) поділяються на групи за призначенням та підсумовуються за балансом банку
 - б) поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження
 - в) не передбачені методикою визначення нормативу
 - г) поділяються на ті, що належать банку на правах власності, та ті, що не належать банкові на правах власності.
11. Відповідно «Інструкції про регулювання банківської діяльності в Україні» мінімальний розмір регулятивного капіталу має становити:
- а) 500 млн.грн.
 - б) 300 млн.грн.
 - в) 200 млн.грн
 - г) 120 млн.грн.
12. З метою управління капіталом банку передбачений буфер запасу (консервації) капіталу, значення якого додається до:
- а) значення показника мінімального статутного капіталу
 - б) значення показника мінімального регулятивного капіталу
 - в) значення показника нормативу адекватності капіталу
 - г) значення показника нормативу достатності основного капіталу.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами ознайомлення із нормативно-правовими актами ([4], [9], [38], [45], [49], з переліком використаних джерел, наведених наприкінці навчального посібника); навчальними та науковими джерелами розробіть авторську класифікацію видів капіталу банку. Класифікацію можна оформити у вигляді переліку видів, таблиці або схеми.

✍ **Обов'язковою умовою правильного виконання завдання є:**

- 1) виокремлення певних класифікаційних ознак
- 2) наведення переліку джерел, які використовувались під час виконання практичного завдання.

Завдання 2. Використовуючи офіційну статистику, розміщену на офіційному сайті НБУ (<http://www.bank.gov.ua>), інформаційно-аналітичні джерела 1) проаналізуйте динаміку зміни показників регулятивного, статутного та власного капіталу банків; 2) зробіть графічний аналіз та напишіть стисло аналітичну записку щодо отриманих результатів та факторів, що вплинули на ситуацію.

!!! *Періоди для аналізу можуть бути змінені за погодженням із викладачем.*

Таблиця. Динаміка зміни розміру капіталу банків протягом 2011-2020рр.

Показник	01.01.2011	10.10.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
Регулятивний капітал, млн.грн										
Темп росту, %										
Власний капітал, млн.грн.										
Темп росту, %										
Статутний капітал, млн.грн.										
Темп росту, %										

✍ **Обов'язковою умовою правильного виконання завдання є наведення переліку джерел, які використовувались під час виконання практичного завдання.**

Завдання 3. Використовуючи офіційну статистику, розміщену на офіційному сайті НБУ (<http://www.bank.gov.ua>), інформаційно-аналітичні джерела 1) проаналізуйте динаміку зміни структури власного капіталу банків; 2) зробіть графічний аналіз отриманих показників; 3) напишіть стислу аналітичну записку щодо отриманих результатів та факторів, що вплинули на ситуацію.

!!! Періоди для аналізу можуть бути змінені за погодженням із викладачем.

Таблиця. Динаміка структурних змін у власному капіталі банків України протягом 2011-2020рр.

Показники	01.01.2011	10.10.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Власний капітал банків (ВК), млн.грн										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Статутний капітал, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн.										
Частка у ВК, %										
Емісійні різниці, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Частка у ВК, %										
Незарєстровані внески до статутного капіталу, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Частка у ВК, %										
Нерозподілений прибуток, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Частка у ВК, %										
Резервні та інші фонди банку, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Частка у ВК, %										
Резерви переоцінки, млн.грн.										
Відхилення, +/-, млн.грн										
Частка у ВК, %										

 Обов'язковою умовою правильного виконання завдання є наведення переліку джерел, які використовувались.

Рекомендована література:

Основна

Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]. редакція 03.07.2020р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.

Довгань Ж.М. Менеджмент у банку [Текст] : підруч. – Тернопіль : Економічна думка, 2017. – 512 с.

Додаткова

Фінансовий менеджмент у банку: навч. посібник / В. М. Лачкова, Л. І. Лачкова, І. Л. Шевчук. – Х.: Видавець Іванченко І. С., 2017. – 180 с.

Фінансовий менеджмент в банку: навчальний посібник / О.І. Копилко, Н.М. Ногінова, О.М. Музичка, Н.С. Кульчицька. - Львів: вид-во «Ліга-Прес», 2015. – 236 с.

Литвин Н. Б. Фінансовий облік у банках (у контексті МСФЗ) [Текст] : підручник/ Н. Б. Литвин. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : «Центр учбової літератури», 2017. – 676 с.

Щуревич О.І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України: дис... канд.економ.наук. 08.00.08./ Щуревич Оксана Ігорівна. Львів. 2017. 250с.

Фостяк В.В. Механізм управління капіталом банків в умовах економічної нестабільності: дис. канд. екон. наук. - 08.00.08 / Фостяк Віра Володимирівна. Львів. 2012.- 200 с.

Катранжи Л.Л. Фінансовий механізм формування банківського капіталу: дис...канд.екон.наук. 08.00.08 / Катранжи Леонід Леонідович.: Красноармійськ. 2015. -341с.

Хаб'юк О. Банківське регулювання та тнагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ:ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.

ТЕМА 4. АКТИВИ ТА ПАСИВИ БАНКУ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ОПЕРАЦІЇ

4.1. Сутність та класифікація активів банку

Важливу роль у діяльності банку відіграють активи. Що ж являють собою активи банку і чим вони принципово відрізняються від активів інших суб'єктів господарювання (наприклад, підприємств)?

Довідкові джерела, в основі видання яких покладено міжнародні документи, законодавство України та наукова й інформаційна література, наводять наступні визначення активів:

- кошти, майно, майнові і немайнові права;
- сукупність майна, інтелектуальної власності, грошових ресурсів, що належить підприємству, установі, організації, у які вкладено засоби власників та інших осіб.

Законодавчо легітимну відповідь на питання щодо визначення поняття «активи» дає Стандарт бухгалтерського обліку, відповідно до якого:

 активи - ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому[53].

Законодавство стосовно активів банку (*Banking Assets*), зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» [54] розглядає поняття «активи» як «майно».

Глосарій НБУ, поміж іншим, пропонує наступне визначення:

 активи банківські (*bank's assets*) - ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до збільшення економічної вигоди у майбутньому [18].

Навчальні та наукові джерела визначають активи банку як:

- ресурси банку та засоби, що класифікуються за напрямками розміщення та використання з метою одержання прибутку;

- будь-який об'єкт, право контролю якого закріплене за банком, який відповідає хоча б одній з таких вимог: 1) дає дохід банківській установі; або 2) може бути обмінений на інший об'єкт, який, у свою чергу, буде давати дохід банківській установі[52, с.52];

- кошти, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України;

- напрямки розміщення і використання ресурсів банку, які утворюються в результаті активних операцій банку, тобто розміщення

власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку;

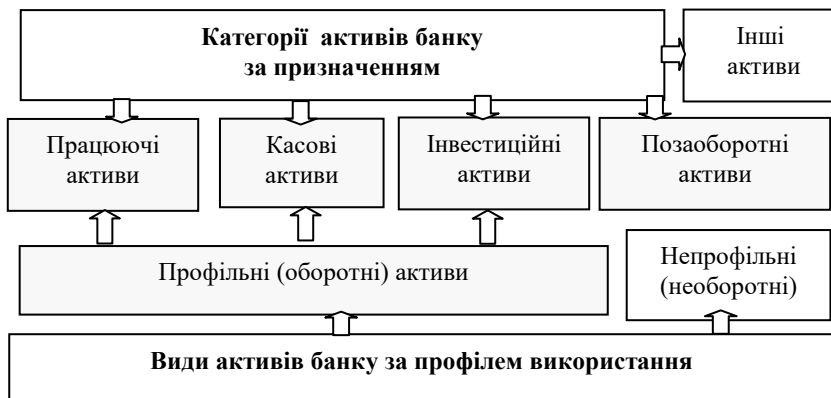
- будь-який об'єкт бухгалтерського обліку, право контролю якого закріплене за банком, який дає дохід; може бути обмінаний на інший об'єкт, який, у свою чергу, даватиме дохід банківській установі, або дозволяє банку здійснювати свої операції [32];

- частину бухгалтерського балансу, що характеризує розміщення й використання залучених банком коштів з метою одержання прибутку і підтримання ліквідності банку[10, с.43];

- ресурси банку та засоби, що класифікуються за напрямками розміщення та використання з метою одержання прибутку[55, с.307].

Активи банку можна класифікувати за різноманітними критеріями залежно від цілі:

- за *призначенням* активи можна розділити на п'ять категорій [32] (рисуюнок 4.1):

Рисуюнок 4.1. Класифікація активів банку за призначенням та профілем використання
Джерело: систематизовано [38]; [32]

а) касові активи, що забезпечують ліквідність банку призначені для щоденного безперебійного виконання банками своїх зобов'язань з безготівкового перерахування коштів і з видачі готівки з рахунків клієнтів. як правило, доходів від розміщення засобів у такі активи банки не одержують. на їхню частку припадає 15-20 % всіх активів банку;

б) працюючі активи - активи, що приносять дохід, мають відносно невеликий термін обертання. В даний час у структурі працюючих активів найбільшу частку займає кредитування різних галузей національного господарства. на частку працюючих активів припадає 55-70 % всіх активів банку;

в) інвестиційні активи – довгострокові вкладення банку у вигляді прямих чи портфельних інвестицій. Метою таких вкладень є диверсифікація ризиків, забезпечення підвищених доходів у майбутньому, розширення сфери впливу банку і т.д. Частка таких активів – 3-10 %;

г) позаоборотні активи – призначені для забезпечення виконання банком своїх прямих функцій. Банки повинні побудувати або орендувати приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації і т.д. частка таких активів становить 10-15 %;

д) інші активи - кошти в розрахунках, дебіторська заборгованість, транзитні рахунки, витрати майбутніх періодів і т.д. Частка таких активів становить до 10 %. Занадто висока питома вага інших активів може свідчити про негативні тенденції в діяльності банку[32];

- за профілем використання активи банку поділяються на:

а) профільні (оборотні) - активи банків, які використовуються у основній діяльності;

б) непрофільні (необоротні) - активи банків, які не використовуються в основній діяльності і потрапили у власність банків внаслідок стягнення застави. Національний банк починаючи з 2021 року запроваджує поетапне вирахування з регулятивного капіталу банків вартості майна, що не використовується ними під час здійснення банківської діяльності[38];

- за рівнем ліквідності. Згідно з трактуванням НБУ

 ліквідність активів - здатність активів перетворюватися у грошову форму під час реалізації або внаслідок погашення зобов'язань позичальником[18].

Активи, як і будь-які види вкладень коштів, відрізняються різним рівнем ліквідності, тобто можливістю трансформації в кошти у готівковій та безготівковій формі, придатні для негайного виконання банком зобов'язань перед вкладниками й іншими кредиторами, а також швидкістю, з якою може бути проведена ця трансформація[10, с.47].

За рівнем ліквідності активи банків поділяють на (рисунок 4.2):

а) високоліквідні активи (первинні резерви). До первинних резервів належать активи, які в будь-який час можуть бути використані банком для видачі вкладів і здійснення поточних платежів. Це кошти в касі, кошти банків на кореспондентському рахунку в НБУ;

б) ліквідні активи (вторинні резерви, або «некасові» високоліквідні доходні активи) – група активів банку, які в достатньо короткий термін можуть бути трансформовані у первинні резерви і використані для виконання поточних платежів за зобов'язаннями банку. До них належать депозити в інших банківських установах; цінні папери у портфелі банку, які можуть бути оперативно реалізовані на фондовому ринку і

перетворитися в грошову форму; надані кредити банком, вкладення в дочірні та асоційовані компанії;

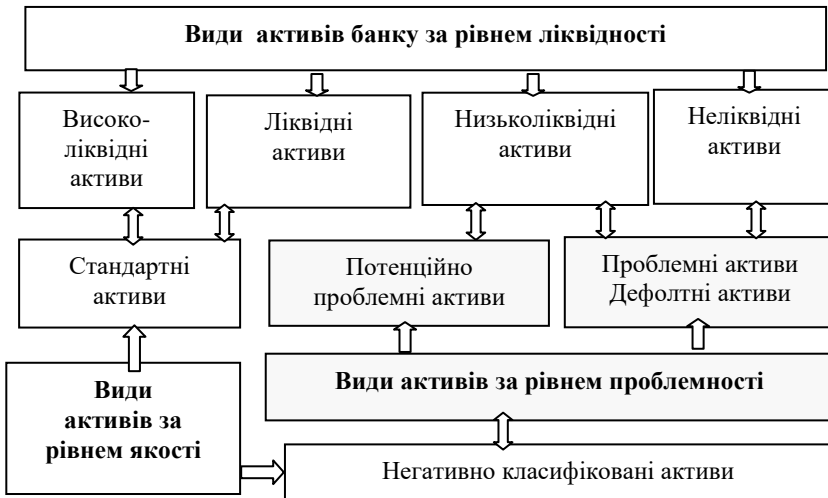

Рисунок 4.2. Взаємозв'язок активів банку, класифікованих за рівнем ліквідності, проблемності, якості
Джерело: систематизовано [56]; [57]; [58]; [9]

в) низьколіквідні (малоліквідні) активи – позикові активи, до погашення яких залишилося більше одного місяця; пролонгована та дебіторська заборгованість;

г) неліквідні активи - капіталізовані активи, фінансові інвестиції в тому числі фінансові вкладення в асоційовані і дочірні компанії, дебіторська заборгованість та інші іммобілізовані кошти; прострочена та сумнівна до повернення заборгованість за кредитами [56];

 У закордонній практиці за ознакою ліквідності всі активи поділяються на: первинні резерви, вторинні резерви, позички, інші цінні папери. До первинних резервів належить касова готівка і кошти на кореспондентському рахунку в Центральному банку. До вторинних резервів належать високоліквідні цінні папери, призначені для продажу. Даний вид активу доповнює первинний резерв ліквідних засобів у випадку недостачі останнього.

- за рівнем проблемності, згідно нормативної бази, активи поділяються на:

а) потенційно проблемні активи - активи, що мають ознаки потенційної проблемності, якщо банк на підставі судження довів, що немає потреби вживати заходів врегулювання заборгованості боржника/контрагента підрозділом роботи з непрацюючими активами/відповідальною особою за роботу з непрацюючими активами;

б) проблемні активи - сукупний обсяг потенційно проблемних активів, непрацюючих активів, стягнутого майна[57, Р.І];

в) дефолтні (непрацюючі) активи - належать до категоризації проблемних активів і є максимально близьким до загальноприйнятого у світовій практиці поняття «non-performing exposures / loans» (NPE/NPL). Це активи, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників), або за яким контрагент неспроможний забезпечити виконання зобов'язань без стягнення забезпечення[58];

- за якістю активи поділяються на:

а) стандартні активи - частина активів банку, щодо якості якої не виникає сумнівів, тобто ймовірності своєчасного та повного погашення відповідно до умов здійснення активних операцій;

б) негативно класифіковані активи - частина активів банку, які не відповідають критеріям стандартної заборгованості. До різних видів активів можуть висуватися різні вимоги (фактори) класифікації, наприклад: стан контрагента та стан обслуговування заборгованості для кредитних операцій; хронологічний фактор для дебіторської заборгованості тощо[9, п.1.8];

- за ступенем ризику. Кожна активна операція банку пов'язана з певним видом ризику, а це свідчить про те, що повністю безризикових активів не існує. Оскільки активні операції є основним джерелом доходів комерційного банку, то і ризики активних операцій мають вагомe значення в його діяльності. Відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38] активи поділяються на 8 груп.

!!! Активи, що відносять до тієї чи іншої групи розписано в п.3.4, або з ними можна ознайомитись у зазначеній «Інструкції»[38, Р.ІV, гл.1];

- за рівнем прибутковості активи поділяються на:

а) прибуткові активи - активи, які покликані приносити доход в тому або іншому вигляді. До них належать в першу чергу кредити банків, довгострокові (інвестиційні) цінні папери, іноземна валюта, призначена для операцій банку, які мають виражений спекулятивний характер (готівкова іноземна валюта призначена для перепродажу), цінні папери на продаж);

б) умовно прибуткові - активи, які або приносять низький доход, або не є доходними взагалі. До таких активів належать короткострокові

державні цінні папери, кошти на кореспондентських рахунках, готівкові касові кошти[10, с.46].

В деяких джерелах можна зустріти поділ активів за впливом на рівень доходності. За цим критерієм активи поділяються на:

а) активи, що приносять дохід, до складу яких відносять: кредитний портфель, кошти, розміщені в інших комерційних банках, кошти, вкладені в цінні папери (облікові активи), банківські інвестиції, інші активи, які приносять дохід,

б) активи, що не приносять дохід банку, до яких відносять: кошти на кореспондентських рахунках та резервних рахунках, касові активи, основні засоби і нематеріальні активи, капіталовкладення, товарно-матеріальні цінності) [56];

!!! У фінансово-економічній діяльності загалом, а у банківській - особливо, слід пам'ятати: показники доходності, ризикованості та ліквідності активів банку тісно взаємопов'язані та водночас протилежно спрямовані: з підвищенням рівня доходності того або іншого виду активу різко зростає його ризикованість і знижується ліквідність: Прибуток ↑ Ризик ↑ Ліквідність ↓; при зниженні доходності – знижується ризик і підвищується ліквідність: Прибуток ↓ Ризик ↓ Ліквідність ↑;

- за термінами розміщення банківських ресурсів активи балансу банківської установи поділяють на (рисунок 4.3):

Рисунок 4.3. Класифікація активів за термінами розміщення

а) поточні активи - кошти до запитання, які повертаються за першою вимогою кредитора;

б) строкові активи - кошти, розміщені комерційним банком на певний строк. Їх поділяють на коротко- середньо- та довгострокові;

в) квазістрокові - кошти, які не мають визначеного строку повернення і не можуть бути повернені за першою вимогою;

Можна наводити ще низку класифікаційних критеріїв, які по суті дублюють вище наведені.

!!! Найдокладніша та встановлена на нормативно-правовому рівні класифікація активів банку, як і банківських операцій, представлена в Плані рахунків[59], банківському балансі[60, Додаток 1] та в статистиці.

 Ознайомитись із структурою «Звіту про фінансовий стан (Балансу)», який містить найменування всіх статей активів та пасивів банку, можна в [60, Додаток 1].

В банківській статистиці активи класифіковано наступним чином[61]:

- Активи сумарні
- Активи в іноземній валюті
- Загальні активи (не скориговані на резерви)
- Загальні активи (не скориговані) в іноземній валюті:
 - готівкові кошти;
 - банківські метали
- Кошти в НБУ
- Коррахунки, що відкриті в інших банках
- Строкові вклади в інших банках та кредити іншим банкам
- Цінні папери
- Надані кредити:
 - кредити органам державної влади;
 - кредити суб'єктам господарювання;
 - кредити фізичним особам;
 - кредити небанківським фінустановам
- Резерви за активними операціями банків

4.2. Економічна сутність та основні види активних операцій банків

Вважається, що первинною у сучасній банківській діяльності є банківська операція, яка супроводжує надання банком тієї чи іншої послуги, що, в кінцевому підсумку, є безпосереднім продуктом банківського виробництва (банківського підприємництва чи бізнесу) [1, с.165].

Підходи до визначення сутності та ролі понять «банківська операція» та «активна банківська операція» (або «активна операція банку») широко представлені в навчальній літературі, напрацюваннях вітчизняних та закордонних вчених. Обидві категорії вживається в низці законодавчо-нормативних актів, зокрема, Господарському Кодексі України, Податковому Кодексі України, Законах України

«Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», інших законах та підзаконних актів.

!!! Попри значну кількість нормативно-правових актів, що регламентують проведення банківських операцій, в чинному законодавстві відсутнє як трактування поняття «банківська операція», так і їх повний перелік.

Під банківськими операціями розуміють:

- дію, пов'язану із переміщенням фінансових ресурсів, результати якої знаходять відображення в балансі банку і відбиваються на фінансових результатах його діяльності[1, с.166];

- закінчену дію або сукупність дій банку (чи його підрозділів) у процесі надання банківської послуги, що є частиною технологічного процесу банку [11, с.17-18];

- комплекс взаємопов'язаних дій (угод), яким чинним законодавством надано виключне право банкам на їх здійснення. Тобто банківська операція – це факт, що відбувся, оформлений документом, що викликає зміни в балансових показниках банку [63, с.23];

- дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого - як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. Банківська активна операція – це факт, що відбувся, оформлений документом, що викликає зміни в балансових показниках банку[33, с.96].

До банківських операцій з боку регулятора ставляться певні вимоги, які ці операції вирізняють від операцій інших суб'єктів господарювання (рисунок 4.4).

Так, згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4] будь-яка банківська операція підлягає обов'язковому ліцензуванню з боку НБУ; банківські операції можуть здійснюватися тільки банками, за виключенням випадків, передбачених законодавством; об'єктом банківських операцій є фінансові активи (грошові та цінні папери); види банківських операцій встановлюються регулятором.

!!! Фактично для кожної групи видів банківських операцій (касових, розрахункових, кредитних, депозитних, інвестиційних, операцій з цінними паперами та прохідними інструментами тощо) розроблено й затверджено Правлінням НБУ інструкції, положення, методичні матеріали щодо механізму (порядку) їх проведення, обліку та оформлення.

Класично за економічним змістом банківські операції поділяють на активні, пасивні та комісійні. Що являють собою активні операції (asset side operations) банку? У літературі активними операціями називається розміщення акумуляованих банком ресурсів[67, с.125].

Рисунок 4.4. Основні вимоги, що висуваються регулятором до банківських операцій

Джерело: систематизовано авторами

Звернемось до нормативно-правової бази, яка дає змогу не тільки ознайомитись із легітимним трактуванням термінів, а і визначити особливості правового режиму їх проведення.

Згідно Положення НБУ:

активна банківська операція - операція, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України[58]

Відсутність єдиної загальноприйнятої системи класифікації активів позначається і на системі класифікацій активних банківських операцій. Різноманітні класифікаційні пропозиції обумовлені різницею в критеріях, які обираються.

До основних активних операцій банку відносять:

1) *грошові операції* - акумулювання коштів в касі, розміщення коштів на кореспондентських рахунках і інших банках та НБУ, розміщення коштів у депозити інших банків[67, с.125];

2) *кредитні операції* (позичкові), які, зазвичай, приносять банківським установам основну частину їхніх доходів і формують кредитний портфель банку;

3) *інвестиційні операції*, у процесі здійснення яких банківська установа виступає як інвестор, вкладаючи ресурси в цінні папери або набуваючи права за спільною господарською діяльністю. Інвестиційні операції створюють основу формування інвестиційного портфеля[64]; [18].

До інвестиційних операцій відносять:

а) фондові операції з купівлі-продажу цінних паперів, які входять до складу інвестиційного портфеля;

б) обліково-кредитні операції - операції, пов'язані з придбанням (обліком) векселів або використанням векселів як застави;

- валютні операції з купівлі-продажу іноземної валюти на внутрішньому та міжнародному валютних ринках;

- касові і розрахункові операції;

- інші активні операції - різноманітні за формою, що приносять банківським установам прибуток. До них належать трастові, агентські та інші операції.

Від того, наскільки банки приділятимуть увагу формуванню інвестиційних ресурсів, залежить їх спроможність здійснювати активні інвестиційні операції[67, с.126].

4) викремлюють також позабалансові активні операції, які не відображаються в балансі банку через те, що вони не пов'язані з безпосереднім розміщенням ресурсів. До позабалансових активних операцій відносять, наприклад, надання банківських гарантій[67, с.125].

Звернемось до нормативно-правових актів. До активних операцій банку згідно «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [58], належать (рисунок 4.5):

- усі види кредитних операцій

 кредитна операція - вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів [58, Р.І]

- операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках,

- операції з придбання цінних паперів (ЦП),

- дебіторська заборгованість, у тому числі дебіторська заборгованість за господарською діяльністю,

- інші активні банківські операції, включаючи нараховані за всіма цими операціями доходи.

Згідно Положення [58] розміщення залучених банком коштів здійснюється шляхом:

- надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів;

- надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів;

- розміщення депозитів;

- проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу;

- видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій зворотного репо;

- будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу);
- розстрочення платежу за продані банком активи.

Рисунок 4.5. Класифікація видів активних операцій банків відповідно до законодавчо-правової бази
Джерело: систематизовано [4]; [58]

Як кредитні в Законі України «Про банки і банківську діяльність» в редакції від 03.07.2020р. розглядаються наступні операції [4, ст.47, ст.49] :

- розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Банківська інвестиційна діяльність регулюється низкою нормативно-правових документів, зокрема, Законами України «Про банки і банківську діяльність» [4, ст.47; ст.50]; «Про інвестиційну діяльність» [65]; «Про цінні папери та фондовий ринок» [66]; Податковим Кодексом України та положеннями й інструкціями НБУ.

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» [65]

✍ інвестиції - це всі види майнових та інтелектуальних цінностей (кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери), що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [65, с.1].

Банківські інвестиції традиційно розуміють як усі напрями розміщення ресурсів банку (в основному в цінні папери), а також як операції щодо розміщення коштів на певний термін із метою одержання доходу.

У першому випадку до інвестицій відносять увесь комплекс активних операцій банку, у другому – тільки його термінову складову. Якщо розглядати інвестиції як вкладення капіталу з метою наступного його збільшення, то, з погляду банку, приріст капіталу повинен бути достатнім для того, аби компенсувати йому відмову від використання наявних фінансових ресурсів для вкладення в інші альтернативні інструменти на фінансовому ринку, винагородити за ризик і відшкодувати втрати від інфляції в майбутньому інвестиційному періоді[64].

!!!Принциповою відмінністю банківських інвестицій є те, що кошти банку вкладаються не тільки для забезпечення поточних (оперативних) потреб, а й для задоволення майбутніх потреб[6, с.186].

Банківське інвестування є не тільки рухом інвестиційних ресурсів від одного суб'єкта до іншого, а ще й їх обов'язковим використанням як капітальної вартості. Банківські інвестиції обслуговують не тільки обіг коштів, як це робить товарний кредит, а й нагромадження і відтворення суспільного капіталу [6, с.108].

Нормативно-правові акти не містять легітимного трактування поняття «інвестиційні операції банків».

Науковці пропонують наступне визначення:

📁 банківські інвестиційні операції — це операції з вкладення від імені банку як власних, так і залучених коштів на обмежений строк з метою одержання прибутку з рахуванням рівня доходності й ризику [67, с.21].

Оскільки банківські інвестиційні операції, в основному пов'язані із купівлею-продажем цінних паперів, мова може йти про фондові операції:

 фондові операції (операції з цінними паперами) - це дія банку з цінними паперами чи коштами на ринку цінних паперів для отримання доходу або іншої поставленої мети[19, с.223].

Інвестиційні операції банку поділяються на наступні види[67, с.31]:
- за видами операцій, які здійснює банк:

а) операції з кредитування, заснованого на інвестиційних цілях;
б) операції з цінними паперами. Усі банківські операції з цінними паперами можна поділити на три групи: емісійні - пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу; клієнтські - посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені і за рахунок та на користь клієнтів; інвестиційні - активні операції [67, с.128];

в) операції з вкладення коштів у корпоративні права;

г) операції із залучення банками коштів на інвестиційні цілі;

!!! Існує думка, що інвестиційні операції банків мають виключно активний характер, тобто належать до активних операцій, які здійснюються шляхом придбання фондових активів на біржі та позабіржовому ринку[19, с.223]. Але, інвестиційні операції банку можна класифікувати і як активні, і як пасивні. В першому випадку мова йде про вкладання банком коштів, в другому - про залучення ззовні;

- за способом вкладання коштів:

а) операції з вкладання коштів у реальні інвестиції (вкладення банком коштів безпосередньо в матеріальні та нематеріальні активи);

б) операції з вкладання коштів у фінансові інвестиції (у різноманітні фінансові активи, передусім, у цінні папери; для придбання корпоративних прав або отримання прибутку та інші інструменти)

Інвестиційні активні операції банків передбачають[67, с.10-11]:

1) інвестування в цінні папери (фінансові), тобто формування інвестиційного портфеля, інвестування в корпоративні права;

2) реальне інвестування (інноваційне інвестування, інвестиції у розвиток власних чи інших підприємств);

3) посередницьку діяльність у проведенні інвестиційної діяльності;

4) кредитування для інвестиційних цілей.

4.3. Пасиви та пасивні операції банку: поняття й класифікація видів

Здійснення банками активних операцій неможливе без наявних в банківському розпорядженні пасивів. Що являють собою банківські пасиви?

Необхідно чітко розрізнити поняття «банківські активи» та «банківські пасиви», «капітал банку» та «пасиви банку», «пасиви банку» та «зобов'язання банку».

Для розуміння суті банківських пасивів доречно ознайомитись із основними підходами до трактування даного терміну - з бухгалтерським та економічним.

Пасиви банків з позиції бухгалтерського обліку - частина бухгалтерського балансу, що відображає в грошовому вираженні джерела утворення коштів банку.

З урахуванням того, що відображення інформації в балансі банку досягається за допомогою методу подвійного запису, зумовленого бухгалтерським рівнянням, пасиви банку за бухгалтерським підходом визначаються наступним чином:

$$П = З + К = А, \quad (4.1)$$

де $П$ - пасиви балансу банку;

$З$ - зобов'язання банку;

$К$ - капітал банку;

$А$ - активи банку.

 Зобов'язання банку – це заборгованість банку, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів банку, що втілюють в собі економічні вигоди [22, с.139].

Зобов'язання банків різноманітні за складом, але їх можна об'єднати в дві великі групи:

– засоби, що залучаються в процесі роботи банку з клієнтурою (депозитні засоби юридичних і фізичних осіб), які у нормативних актах називають залученими коштами, а в економічній літературі - залученим капіталом, в новітніх джерелах - депозитними ресурсами);

– засоби, запозичені у інших кредитних установ (не депозитні зобов'язання або запозичені кошти)[1, с.149].

Відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38] НБУ не регламентує законодавчо максимальний обсяг зобов'язань. Таким чином, максимальний обсяг зобов'язань визначається керівництвом банку виходячи з власних міркувань, а

природним обмеженням обсягів залучення та розміщення коштів слугує економічна доцільність.

Укріплено балансові пасиви складаються із:

- зобов'язань перед іншими банками (кореспондентські рахунки інших банків);
- зобов'язань по відношенню до контрагентів (наприклад, міжбанківські кредити отримані);
- зобов'язань перед юридичними та фізичними особами (вкладів або депозитів клієнтів банку);
- власного капіталу банку.

!!! Найдокладніша та встановлена на нормативно-правовому рівні класифікація пасивів банку, як і банківських операцій, представлена в Плані рахунків[59] та банківському балансі[60, Додаток 1].

Пасиви банку з економічного погляду є банківськими ресурсами, які складаються із власного капіталу, залучених та запозичених коштів (рисунок 4.6):

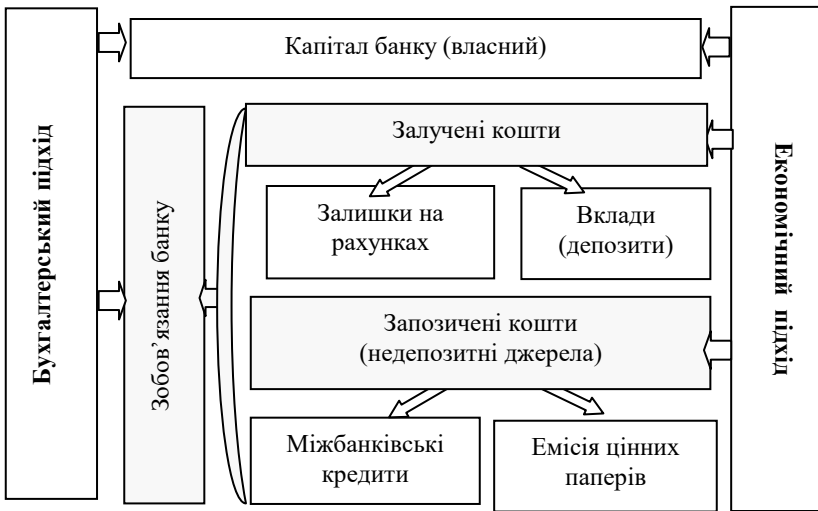

Рисунок 4.6. Укрупнена структура пасивів банку відповідно до бухгалтерського та економічного підходів
Джерело: розроблено авторами

Математично це можна представити у вигляді рівняння (4.2):

$$П = Зал.к + Зап.к. + К \quad (4.2)$$

де *Зал.к.* - залучені банком кошти;

Зап.к. - запозичені банком кошти.

 Залучені кошти - це отримані шляхом залучення тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб для отримання доходу[1, с.138].

Тобто залучені кошти - це кредиторська заборгованість банку, що виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін.

Грошові кошти, які банки одержують шляхом приймання вкладів (деPOSITIV), є залученими коштами. Таке залучення коштів називають депозитним. Інколи практики називають процес залучення ресурсів фондуванням[18].

Основою банківських пасивів є депозитні ресурси. «Положення про порядок здійснення банками України вкладних (деPOSITIVних) операцій з юридичними і фізичними особами» [68] наводить наступне трактування:

 вклад (деPOSITIV) - це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору[68].

Виходячи з категорії вкладників розрізняють депозити юридичних і фізичних осіб, причому до категорії юридичних осіб входять, серед інших, банки та НБУ.

За формою вилучення засобів вкладу (деPOSITIVи) поділяються на:

1) депозити на вимогу (раніше вони мали назву «рахунки до запитання»)

 вклади (деPOSITIVи) на вимогу - це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (деPOSITIVу) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку[68]

2) депозити строкові (з визначеним терміном залучення)

 вклади (деPOSITIVи) строкові - це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк[68].

Договором банківського вкладу може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення. Умови цього договору не можуть суперечити законодавству України[68, гл.1, п.1.2].

За бажанням клієнтів депозитні операції супроводжуються не укладанням депозитного (договору), а оформленням ощадного або депозитного сертифікату.

 Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, унесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом установленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав[68].

Розміщення та погашення ощадних (депозитних) сертифікатів здійснюється лише банком-емітентом. Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути номіновані як у національній валюті, так і в іноземній валюті; вони можуть бути емітовані як іменними, так і на пред'явника[68].

Банк відповідно до «Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» може залучати і кошти НБУ шляхом оформлення депозитного сертифіката НБУ або депозитного сертифіката овернайт[69, гл.1].

 Депозитний сертифікат Національного банку - це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням НБУ у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в НБУ коштів банків та право власників депозитних сертифікатів на отримання вартості депозитного сертифіката або вартості депозитного сертифіката та процентів після закінчення встановленого строку.

 Депозитний сертифікат овернайт - боргове зобов'язання Національного банку, яке свідчить про розміщення банком коштів за оголошеною процентною ставкою в НБУ на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на поглинання надлишкової ліквідності банку.

Перетворення депозитів на основний вид пасиву банку є закономірним процесом. Для вкладників банківські депозити - це один з видів фінансових інвестицій, що приносять дохід. Це стосується перш за все строкових внесків і ощадних сертифікатів.

З розвитком банківської системи України виникають нові форми і види депозитних рахунків, які необхідно класифікувати для Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

У розвиненій ринковій економіці внески фізичних і юридичних осіб є одним з основних джерел стабільних ресурсів, де норма заощаджень

досягає від 6-7% до 20% і більше. Практика проведення депозитних операцій зарубіжними банками відрізняється різноманітністю форм рахунків, які відрізняються режимом функціонування, умовами використання і низкою інших особливостей, обумовлених характером діяльності вкладників, цільовим призначенням внесків, мірою їх прибутковості тощо[50, с.31].

 Запозиченими називають кошти, одержані шляхом випуску облігацій або інших зобов'язань чи на основі запозичень на міжбанківському ринку, в центральному банку[18].

!!! Запозичені кошти найчастіше залучаються для підтримки ліквідності та платоспроможності банку.

Банки в Україні можуть отримувати кредит в інших банках на визначених договорами умовах строком від одного дня (кредити овернайт) до кількох місяців. Крім власне міжбанківських кредитів, банки можуть звертатись за кредитом до кредитора останньої інстанції — Національного банку України[70].

Згідно «Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» Національним банком передбачені наступні монетарні інструменти під регулювання ліквідності банківської системи: кредити овернайт, кредити рефінансування, операції прямого репо[69].

 Кредит овернайт - кредит, який надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку[69].

Кредити овернайт – це прямиий спосіб кредитування, що є частиною механізму рефінансування, вони представляють собою короткострокову підтримку, яка надається до наступного робочого дня. По суті кредити овернайт розраховані на оперативний вплив і підтримання поточного фінансового становища банків[72, с.56].

Не менш ефективними, ніж кредити овернайт, є кредити рефінансування. Цей засіб також має свої особливості, методи реалізації і характеризується певною специфікою. Його відносять до групи довгострокових засобів підтримки банківської ліквідності[72, с.64].

У загальному розумінні поняття рефінансування (від англ. – refinancing) – це погашення позикового капіталу за допомогою отримання нових позик. Рефінансування, як один із основних інструментів управління НБУ ліквідністю, сутнісний зміст якого полягає у забезпеченні центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі. Ініціаторами рефінансування виступають банківські установи, які звертаються до центрального банку у разі вичерпання можливостей поповнити свої резерви з інших джерел. Тому

рефінансування можна розглядати, як процес відновлення ресурсів банків, які були вкладені в позички, боргові цінні папери та інші активи [72, с.40].

Закон України «Про банки і банківську діяльність» [4, ст.66] відносить рефінансування до адміністративної форми регулювання діяльності банків Національним банком України.

✍ Кредит рефінансування - кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків[69].

В пасивах балансу банку відображаються результати пасивних операцій. Розглянемо їх сутність та види.

!!! Пасивні операції полягають у залученні тимчасово вільних коштів для формування ресурсів на відміну від активних операцій, які передбачають розміщення сформованих банківських ресурсів з метою отримання прибутку [11, с.17].

Згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9]:

✍ пасивними є операції банку, спрямовані на формування ресурсів банку. Обліковуються в пасиві балансу.

Глосарій банківської термінології НБУ розширює трактування[18]:

📁 пасивні операції (liability-side transactions) – операції, за допомогою яких банки формують свої фінансові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Завдяки пасивним операціям формуються власні, залучені та запозичені кошти банку.

До пасивних операцій належать[18]:

- розміщення акцій банку,
- залучення вкладів,
- залучення кредитів від НБУ та на міжбанківському ринку,
- випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань.

Розрізняють пасивні депозитні операції, пасивні кредитні операції та пасивні інвестиційні операції (рисунок 4.7).

📁 Пасивними депозитними операціями називають операції банку з формування залученого капіталу.

Пасивні депозитні операції відображають процес залучення й обліку в банківському балансі тимчасово вільних коштів юридичних, фізичних осіб, банків, які зберігаються на різноманітних рахунках (строкових і на вимогу)[70].

Такі операції називають вкладними або депозитними.

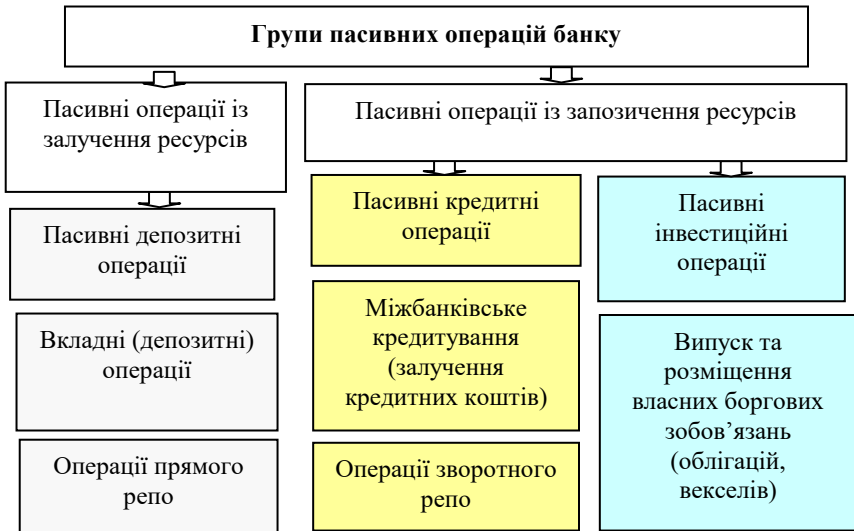

Рисунок 4.7. Групування пасивних операцій банку за напрямками отримання коштів
Джерело: систематизовано [70]; [68]; [69]; [66]

✍ Вкладна (депозитна) операція - операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами[68].

До пасивних депозитних операцій належать і операції прямого репо, які Національний банк проводить з банками і які є нерегулярним стандартним інструментом, спрямованим на підтримку ліквідності банків[72, с.34]

✍ Репо - скорочення від англійського терміну «*repurchase agreement*» - угода про продаж із подальшим викупом[9, Р.І, гл,1]

✍ Операція прямого репо - це операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю цих цінних паперів за обумовленою ціною на обумовлену дату[69].

Депозитні операції банків класифікують за різними критеріями. Так, розрізняють депозитні операції:

- за категоріями вкладників:

а) з юридичними особами - відбувається градація за формою власності юридичних осіб (приватні, державні), за розміром бізнесу (великий, середній, малий), за видами бізнесу (приватний, держаний, колективний тощо);

б) з фізичними особами;

- за сферами економіки:

а) з фінансовими корпораціями;

б) з нефінансовими корпораціями;

в) з органами державного управління та підвідомчих їм некомерційних організацій, які утримуються за рахунок бюджету;

г) з некомерційними організаціями, які обслуговують домашні господарства;

- за видом відкритого рахунку:

а) з коштами на поточних та розрахункових рахунках клієнтів;

б) з коштами на строкових рахунках;

- за видами валют:

а) в національній валюті;

б) в іноземній валюті.

Запозичення ресурсів здійснюється шляхом проведення пасивних кредитних операцій та пасивних інвестиційних операцій.

📁 *Пасивні кредитні операції* — це операції банку, пов'язані з отриманням кредитів на міжбанківському ринку [70].

До цих операцій належать операції із отримання кредитних коштів від інших банків, а також операції з НБУ щодо оформлення кредитів рефінансування, кредитів овернайт, операцій зворотного репо.

✍️ **Операція зворотного репо** - операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про купівлю банком до свого портфеля цінних паперів з одночасним зобов'язанням зворотного їх продажу за обумовленою ціною на обумовлену дату [71, Р.І, п.10].

📁 *Пасивні інвестиційні операції* — це операції банку, пов'язані з випуском і розміщенням власних боргових зобов'язань [70].

До пасивних інвестиційних операцій відносять такі види операцій, як [66]:

- операції з випуску цінних паперів;

- емісія цінних паперів. Банки мають право емітувати облігації (в тому числі на умовах субординованого боргу [38, гл.4, п. 4.1]), векселі, які поповнюють банківські ресурси коштами інвесторів на строк обігу цих цінних паперів;

- операції з викупу цінних паперів;

- операції, пов'язані із обігом цінних паперів;

- погашення емісійних цінних паперів;

- операції з розміщення цінних паперів.

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте поняття «банківські активи» та порівняйте його із поняттям «активи підприємства».
2. Поясніть чому активи банку в основному визначаються як ресурси.
3. Окресліть особливості та призначення банківських активів.
4. Назвіть та прокоментуйте категорії та види активів банків. Чим позаоборотні активи відрізняються від необоротних?
5. Дайте характеристику видам активів, класифікованих за рівнем ліквідності, проблемності, якості, ступенем ризику та рівнем прибутковості.
6. Розкрийте сутність активних операцій банку та дайте характеристику їх видам.
7. Розкрийте сутність пасивних операцій банку та дайте характеристику їх видам.
8. Прокоментуйте основні відмінності між активними та пасивними операціями банків за участі НБУ.
9. Охарактеризуйте основні групи пасивних операцій банку.
10. Окресліть принципові відмінності між залученими та запозиченими депозитними ресурсами.

Тестові завдання

1. Активи банківські - це
 - а) ресурси банку, використання яких може призвести до вигоди в майбутньому
 - б) запозичені у юридичних та фізичних осіб грошові кошти
 - в) міжбанківські кредити отримані, кредити рефінансування НБУ
 - г) колонка в балансі банку, в якій відображаються операції із залучення коштів.
2. За призначенням активи банку поділяються на:
 - а) профільні, непрофільні
 - б) працюючі, позаоборотні
 - в) оборотні, необоротні
 - г) ліквідні, низьколіквідні.
3. За рівнем якості активи поділяються на:
 - а) проблемні, дефолтні
 - б) високоякісні, середньоякісні
 - в) негативно класифіковані, стандартні
 - г) позитивно та негативно класифіковані.

4. В основу класифікації активів за ступенем ризику нормативними документами покладено показник:
- а) в національній валюті
 - б) в міжнародній валюті
 - в) коефіцієнтні показники
 - г) показники у відсотках.
5. Згідно нормативно-правових актів НБУ активна банківська операція - це:
- а) операція, що обліковується за активними рахунками
 - б) операція з розміщення ресурсів банку
 - в) дії банку, пов'язані з переміщенням фінансових ресурсів
 - г) комплекс взаємопов'язаних проліцензованих дій.
6. Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» будь-яка банківська операція підлягає обов'язковому:
- а) узгодженню за ступенем ризику
 - б) ліцензуванню
 - в) ідентифікуванню відповідно до класифікатора банківських операцій
 - г) обліку на рахунках балансу регулятора.
7. До кредитних операцій банку не належать:
- а) розміщення депозитів
 - б) факторинг, фінансовий лізинг
 - в) операції з розміщення коштів на коррахунках
 - г) врахування векселів, зворотне репо..
8. До активних операцій банку належать :
- а) операції з розміщення коштів на коррахунках
 - б) операції з придбання цінних паперів
 - в) надання гарантій, порук, акредитивів, авалів, акцептів
 - г) всі вище перераховані позиції.
9. Пасиви банку за бухгалтерським підходом визначаються як:
- а) сума зобов'язань та капіталу банку
 - б) сума залучених та запозичених коштів
 - в) сума власного капіталу банку та депозитних зобов'язань
 - г) сума регулятивного капіталу, резервів, депозитів та вкладів.
10. Відповідно до нормативно-правової бази депозити приймаються
- а) виключно у грошовій формі
 - б) як у грошовій формі, так і з залученням банківських металів
 - в) як у грошовій формі, так і у формі цінних паперів
 - г) жодної правильної відповіді.
11. Депозитний сертифікат Національного банку по суті - це:
- а) документально оформлений цінний папір, який видається власнику розміщених в НБУ коштів на депозитному рахунку

б) записи на рахунках НБУ, що підтверджують факт депозитної операції фізичної особи

в) один з монетарних інструментів

г) боргове зобов'язання НБУ перед банком, що розмістив кошти на коррахунку НБУ на одну ніч.

12. До пасивних операцій із запозичення ресурсів не належать:

а) кредити овернайт

б) кредити рефінансування

в) операції зворотного репо

г) операції прямого репо.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами ознайомлення із нормативно-правовими актами; Планом рахунків бухгалтерського обліку в банках, зразками балансів банків; навчальними, довідковими та науковими джерелами розробіть авторську класифікацію 4-5 видів активно-пасивних операцій банку за запропонованою формою таблиці (в першому рядку наведено приклад).

Таблиця. Класифікація активно-пасивних операцій банку

Назва операції	Характеристика активної складової		Характеристика пасивної складової
	Зміст операції	Рівень ризикованості відповідно до [38]	
<i>Короткострокове міжбанківське кредитування овердрафт</i>	<i>Надання кредиту іншому банку</i>	<i>III група активів із ступенем ризику 20%</i>	<i>Отримання кредиту від іншого банку</i>

Завдання 2. Використовуючи офіційну статистику, розміщену на офіційному сайті НБУ, інформаційно-аналітичні джерела 1) проаналізуйте динаміку зміни показників активних операцій банків України; 2) напишіть стислу аналітичну записку щодо отриманих результатів.

Таблиця. Динаміка зміни показників активних та пасивних операцій банків протягом 2018-2020рр., млн.грн

Показник	01.01.2018	10.10.2019	+/- до 2018	01.01.2020	+/-2019/2020	01.01.2021	+/- 2020/2021
1	2	3	4	5	6	7	8
1.Усі кредити							
непрацюючі кредити							
1.1.Кредити корпоративному сектору							
непрацюючі кредити							
1.2.Кредити фізичним особам							
непрацюючі кредити							
1.3.Міжбанківські кредити, депозити							
непрацюючі кредити							
1.4.Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування							
непрацюючі кредити							
2. Дебіторська заборгованість							
непрацюючі активи							
3. Цінні папери та інші фінансові інвестиції							
непрацюючі активи							
4. Кошти на коррахунках в інших банках							
непрацюючі активи							
5. Похідні фінансові активи							
непрацюючі активи							
6. Інші активи							
Загальні активи							
непрацюючі активи							
Загальні активи та фінансові зобов'язання							
непрацюючі активи							
Частка непрацюючих активів, %							

Джерело: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#3>

!!! Періоди для аналізу можуть бути змінені за погодженням із викладачем.

Завдання 3. Використовуючи офіційну статистику, розміщену на офіційному сайті НБУ, інформаційно-аналітичні джерела 1) проаналізуйте динаміку зміни показників пасивних операцій банків України; 2) напишіть стисло аналітичну записку щодо отриманих результатів.

Таблиця. Динаміка зміни показників активних та пасивних операцій банків протягом 2018-2020рр., млн.грн

Показник	01.01.2018	10.10.2019	+/- до 2018	01.01.2020	+/-2019/2020	01.01.2021	+/- 2020/2021
1	2	3	4	5	6	7	8
Капітал							
З нього : статутний капітал							
Зобов'язання банків							
Зобов'язання банків в іноземній валюті							
Строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків							
Кошти суб'єктів господарювання							
Кошти фізичних осіб (з ощадними(депозитними) сертифікатами)							
Кошти небанківських фінансових установ							
Пасиви							

Джерело: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#3>

!!! Періоди для аналізу можуть бути змінені за погодженням із викладачем.

Рекомендована література:

Основна

Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 в редакції від 21.06.2012р. чинні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджено постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. № 351 в редакції від 07.03.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33>

Банківські операції [текст]: навч. посіб./ Н.І. Демчук, О. В. Довгаль, Ю. П. Владика – Дніпро: Пороги, 2017. - 460 с.

Банківська система: навч. посіб./ Крилова О.В., Антипенко Н.В., Владика Ю.П., Волчанська Л.В. - Дніпро: Пороги, 2020.- 324 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ за ред. І.Г. Сокиринської, Т.О. Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В. – Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Додаткова

Фінансовий менеджмент у банку: навч. посібник / В. М. Лачкова, Л. І. Лачкова, І. Л. Шевчук. – Х.: Видавець Іванченко І. С., 2017. – 180 с

Фінансовий менеджмент в банку: навчальний посібник / О.І. Копилюк, Н.М. Ногінова, О.М. Музичка, Н.С. Кульчицька. - Львів: вид-во «Ліга-Прес», 2015. – 236 с.

Конспект лекцій з дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку» [Текст]: / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. фінансів і банківської справи; О.В. Неизвестна – Кривий Ріг: [ДонНУЕТ], 2017. – 216 с.

Петрук О.М., Мошенський С.З., Новак О.С. Банківські операції: навч. посіб. - Житомир: ЖДТУ, 2011. - 568с.

Банківські операції. Навчальний посібник/ К.Ф.Ковальчук, І.В.Вишнякова, Л.М.Савчук, І.Г.Сокиринська. — Дніпропетровськ:ІМА-прес. 2010. — 234 с.

Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. — К. : Знання, 2008. — 564 с.

Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696с.

Череп А.В., Андросова О.Ф. Банківські операції.: навч.посіб.-Київ.:Кондор, 2007.-410с.

Євдокимова Н.В. Моделі управління депозитними ресурсами комерційного банку.: дис...канд.економ.наук. 08.00.11./ Євдокимова Наталія Вячеславівна.: Хмельницький. 2019. - 200с.

Харченко А.М. Господарсько-правове забезпечення інвестиційної функції банків: дис... канд.економ.наук. 12.00.04. / Харченко Алла Миколаївна. :Харків. 2019. - 195с.

ТЕМА 5. ФІНАНСОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ: КОМПОНЕНТИ, ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ

5.1. Сутність та компоненти доходів банку

В результаті проведення банківських операцій банки України отримують доходи, які впливають на збільшення економічних вигід у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, що призводить до значного збільшення власного капіталу.

Склад доходів і витрат обумовлений фінансовою природою банківської справи, яка і визначає порядок формування прибутку. Доходи банку - це основа для розвитку його діяльності, яка з одного боку є джерелом покриття витрат (реалізація цього завдання забезпечує самоокупність операцій банку), а з іншого - частина доходів банку є джерелом формування чистого прибутку (при реалізації цього завдання банк розвивається в довгостроковому періоді та забезпечує самофінансування розвитку) [73].

Теорією та практикою напрацьовані різні підходи до тлумачення поняття «дохід банку».

Умовно всі трактування можна об'єднати в наступні підходи:

- *бухгалтерський (або балансовий) підхід* - базується на загальноприйнятих правилах бухгалтерського обліку. Згідно Національному положенню (стандарту) бухгалтерського обліку:

 доходи - збільшення економічних вигід у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників) [53].

«Правила бухгалтерського обліку доходів й витрат банків України» визначають доходи наступним чином:

 дохід - збільшення економічних вигід протягом звітного періоду у формі надходжень чи поліпшення активів або зменшення зобов'язань, результатом чого є збільшення власного капіталу, за винятком збільшення, пов'язаного з внесками учасників[74]

- *економічний підхід*, згідно якого доходи банку - це:

а) кошти, які надійшли у розпорядження банку у результаті його діяльності;

б) зростання економічних вигід протягом періоду, що аналізується, в результаті реалізації банківського продукту та іншої діяльності банку у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань;

в) збільшення економічної вигоди за сукупністю господарських операцій, крім операцій з реалізації додаткової кількості акцій банку, які ведуть до:

1) збільшення суми активів банківської установи без відповідного збільшення суми її зобов'язань;

2) зменшення суми зобов'язань банківської установи без відповідного зменшення суми її активів[1, с.245];

- *грошовий підхід*, за якого доходи банку розглядаються як валові надходження грошових та інших коштів, які в процесі звичайної діяльності банку виникають від реалізації банківських продуктів та надання послуг[10, с.54].

Зрозуміти компонентні складові (елементний склад) доходів банку дозволяє їх класифікація. В навчальних, довідкових та інших джерелах можна ознайомитись із значною кількістю класифікацій доходів, які об'єднані за видовими, груповими та іншими критеріями.

Звернемося до нормативно-правової бази.

Класифікація доходів банку здійснюється відповідно до «Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України» [59], «Правил бухгалтерського обліку доходів й витрат банків України» [74], «Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87] та «Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60, Р.ІІ, ст. 2.1] і деталізується за видами діяльності, що полегшує складання звітності.

!!! У вищезазначених документах щодо бухгалтерського обліку в банках відсутній єдиний підхід до класифікації видів доходів банку через специфіку їх аналітичного та управлінського обліку.

В «Плані рахунків»[59] та «Правилах бухгалтерського обліку доходів й витрат банків України» [74] усі доходи розглядаються, по-перше, з позиції напрямів діяльності банку, за якими вони отримані (операційною, інвестиційною, фінансовою); по-друге, з позицій ймовірності їх сплати боржником (рисунок 5.1).

За операційною діяльністю виникають такі доходи: процентні, комісійні, прибутки від торговельних операцій, дохід у вигляді дивідендів, доходи від повернення раніше списаних активів, інші операційні доходи, непередбачені доходи[59].

Крім того, операційні доходи банків поділяються на банківські та небанківські:

- *банківські операційні доходи* - доходи, безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю.

 Операційні доходи (operating income) – надходження, отримані банком у результаті здійснення операцій чи надання послуг своїм клієнтам[18]

Рисунок 5.1. Класифікаційне групування видів доходів банку відповідно до нормативних актів НБУ
Джерело: систематизовано [59]; [60]; [74]

- *небанківські доходи* - доходи, які не належать до банківських, але забезпечують здійснення банківської діяльності – доходи від продажу

основних засобів, нематеріальних активів і фінансових інвестицій; орендних операцій; продажу окремих небанківських послуг, таких як аудиторські, консультації не фінансового характеру; реалізації ліцензій, патентів, ноу-хау, інформаційних технологій, впровадження програмного продукту тощо [10, с.54].

За *результатом інвестиційної діяльності* банк визнає: доходи за операціями з реалізації інвестиційних цінних паперів, доходи за операціями зі збільшення інвестицій у дочірні установи, доходи від реалізації основних засобів та нематеріальних активів.

За *результатами операцій, пов'язаних із фінансовою діяльністю*, банк визнає: доходи за операціями з цінними паперами власного боргу, доходи за субординованим боргом, доходи за результатами випуску інструментів власного капіталу[59].

Усі доходи банку з огляду на ймовірність їх сплати боржником поділяються на:

- *визнані доходи* - доходи, що відображаються в бухгалтерському обліку на балансових рахунках із застосуванням принципу нарахування;
- *нараховані доходи*, що фіксують суму, належну до отримання за настанням строків, визначених угодами;
- *прострочені нараховані доходи*, які виникають у разі непогашення боржником заборгованості за нарахованими доходами у строк, передбачений угодою;
- *сумнівні нараховані доходи*, які визнаються у випадках, коли банк не має впевненості в їх сплаті, з огляду на незадовільний фінансовий стан боржника та непогашення заборгованості за основним боргом, щодо якого ці доходи нараховуються;
- *безнадійні нараховані доходи*, що списуються з балансу за рахунок сформованих резервів, коли ймовірність їх сплати практично неможлива (значне погіршення фінансового стану боржника, його збиткова діяльність) [75].

Детальна постатейна класифікація доходів банку представлена у офіційній фінансовій звітності банку - «Звіті про прибутки і збитки та інший сукупний дохід» («Звіті про фінансові результати») [60, Додаток 2].

Згідно «Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60, Р.П, ст. 2.1] банк розкриває основні види доходів і витрат, що групуються за їх характером, тобто доходи банків поділяються на наступні групи: процентні доходи, комісійні доходи, інші операційні доходи, інший сукупний дохід.

 Докладно ознайомитись із структурою «Звіту про прибутки і збитки та інший сукупний дохід (Звітом про фінансові результати), який містить найменування всіх статей фінансових результатів (доходів, витрат, прибутків), можна в [60, Додаток 2, Таблиця 3]

Найвагомішою частиною доходу банку є його процентні доходи.

Процентні доходи – кошти, отримані у вигляді відсотків.

Класично до процентних доходів відносять доходи:

- отримані за коштами розміщеними в НБУ;
- доходи за кредитами наданими суб'єктам господарювання, органам державної влади та фізичним особам;
- доходи за цінними паперами в торговому портфелі банку,
- доходи за цінними паперами в портфелі на продаж та до погашення;
- інші процентні доходи [76, с.49];
- прирівняні до процентів комісії.

✎ *Більш докладно із переліком процентних доходів можна ознайомитись в «Положенні про порядок визначення банками України мінімального розміру операційного ризику» [77].*

Відповідно до «Інструкції з бухгалтерського обліку операції із фінансовими інструментами в банках України» процентний дохід складається з нарахованих відсотків та амортизації дисконту/премії за борговими фінансовими інструментами [78, Р.1, п.9].

Процентні доходи обчислюються пропорційно часу і сумі і є компенсацією банку за взятий на себе кредитний ризик.

Розмір процентного доходу безпосередньо залежить від процентної ставки за користування кредитом, який в свою чергу визнається в процесі переговорів між банком і позичальником в момент укладання кредитного договору. Значення процентної ставки відрізняються не тільки в різних банках, але і в одному банку по відношенню до кожного позичальника.

При встановленні розміру процентної ставки менеджером банку враховуються такі фактори, як: розмір базової процентної ставки (ставки рефінансування НБУ); вартість позичених кредитних ресурсів на ринку капіталів; співвідношення попиту і пропозиції на кредит; ступень ризику кредиту; розмір і строк погашення кредиту; рівень витрат банку, пов'язаний з оформленням кредиту і контролем його погашення; перспективи розвитку економіки та інфляційного процесу.

Значення складових процентного доходу може змінюватися щорічно в залежності від змін процентних ставок та попиту на кредити, але дохід за кредитами практично завжди залишається важливим для кожного банку.

Прирівняні до процентів комісії – це комісії, які обчислюються, аналогічно процентам, тобто пропорційно часу і сумі активу. Вони розраховуються як добуток суми, на яку надано гарантію та тарифу, вираженому у відсотках [10].

Комісійні доходи – доходи за всіма послугами, наданими (отриманими) клієнтами, крім комісійних, що подібні за природою до процентних.

Згідно «Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України» комісійні доходи банку складаються з [78]:

- комісійних доходів за операціями з банками;
- комісійних доходів за операціями з клієнтами.

До категорії комісійних належать: комісійні за гарантії розміщені від інших кредиторів; комісійні за розрахунково-касове обслуговування кредитних та депозитних рахунків; комісійні за зберігання цінностей та здійснення операцій з цінними паперами; комісійні за проведення операцій з іноземною валютою. Сума комісійної винагороди розраховується виходячи з тарифів, встановлених банком[10, с.55].

!!! На відміну від процентних доходів, комісійні доходи не є доходами від операцій із фінансовими активами та зобов'язаннями, [76, с.50].

Інші операційні доходи складаються з доходів від[78]:

- інвестицій в асоційовані і дочірні компанії;
- модифікації фінансових зобов'язань;
- припинення визнання фінансових активів;
- припинення визнання фінансових зобов'язань;

- позитивного результату від продажу нематеріальних активів та основних засобів.

Доходність банківських операцій залежить від оптимальної структури його балансу, від структури активів і пасивів, від цілеспрямованої роботи банківського персоналу, підтримки ліквідності, управління банківськими ризиками та їх мінімізації.

З метою управління доходами банку здійснюють аналіз його структури та тенденцій. Якщо деякий банк має питому вагу процентних доходів на рівні 70-75%, цей банк є «середньостатистичним». Якщо ж частка процентних доходів такого банку становить до 50% чи понад 75% - це вже є підставою для професійного запитання про причини такого відхилення від загальної тенденції. Причин може бути кілька: як позитивних, так і негативних. Наприклад, частка процентних доходів банку занижка. Це може свідчити або про те, що банк має значну частку проблемних кредитів, які не забезпечують надходження процентних доходів, або про те, що банк не має можливості збільшувати обсяг процентних операцій через різні причини - загальноекономічні тенденції в країні (фінансова криза, спад виробництва, високі темпи інфляції); високу ризикованість операцій; відсутність надійних позичальників; недосконалий менеджмент або недостатній рівень компетентності банківського персоналу.

Зростання обсягів комісійних доходів на фоні зменшення процентних може свідчити про тимчасову «переорієнтацію» банку на надання різноманітних послуг та розвиток банківських продуктів не кредитного характеру. Такі відхилення самі по собі, без врахування

інших показників доходів, не свідчать про певні здобутки чи негаразди конкретного банку, проте такі дані є ваговою підставою для подальшого дослідження причин їх виникнення. Інколи так буває, що деякі статті банківських доходів мають від'ємне значення, зокрема результат від торговельних операцій. В таких випадках питома вага інших статей може невикористано зростати[79].

!!! Доходи банку мають бути достатніми не тільки для покриття операційних витрат, а й для нарощення власного капіталу та виплати доходу акціонерам, що в кінцевому підсумку підвищує авторитет банку та поліпшує його конкурентну позицію на ринку

5.2. Витрати банку: сутність, класифікація елементів

В сучасних умовах розвитку економіки все сильніше зростає роль витрат банку як невід'ємної складової процесу його функціонування.

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», як і Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» використовує термін «витрати» в такому значенні:

 витрати - зменшення економічних вигод у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками) [53].

Більш розширене трактування наводиться в «Правилах бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України»:

 витрати - зменшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам[74].

Тобто витрати – це або збільшення суми зобов'язань без відповідного зростання суми активів, або зменшення суми активів без відповідного зниження суми зобов'язань. Якщо доходи збільшують суму капіталу, то витрати її зменшують[10, с.57].

Фінансово-економічні джерела пропонують значну класифікаційну палітру видів витрат. Так, витрати банку поділяють на прямі та непрямі, контрольовані та неконтрольовані, основні та накладні, постійні та змінні, вичерпані та невичерпані, маржинальні та середні, релевантні та нерелевантні, дійсні та можливі [80].

!!! Склад витрат банку, як і доходів, обумовлений фінансовою природою банківської справи, і по суті є «дзеркальним» відображенням одне одного.

Звернемось до нормативно-правової бази.

Класифікація витрат банку, як і його доходів, здійснюється відповідно до «Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України» [59], «Правил бухгалтерського обліку доходів й витрат банків України» [74], «Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60, Р.ІІ, ст. 2.1], «Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87] і деталізується за видами діяльності.

В означених документах усі витрати розглядаються, по-перше, з позиції напрямів діяльності банку, за якими вони виникають: операційною, інвестиційною, фінансовою; по-друге, з позицій поділу відношення до банківської операційної діяльності, по-третє, з позицій визнання витрат.

Усі витрати банків з позицій відношення до банківської операційної діяльності поділяють на: банківські витрати; небанківські операційні витрати; непередбачені витрати (рисунком 5.2).

До *банківських витрат* належать витрати, які безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю, визначеною Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Небанківські витрати можуть включати інші витрати, які не пов'язані з основною діяльністю банку.

Непередбачені витрати - це витрати, які за змістом відповідають таким ознакам:

а) виникають у разі надзвичайних подій і мають одноразовий характер – збиток буде визначений тільки за фактом подій;

б) не повторюються по суті (наприклад, виникли через зміни у правилах бухгалтерського обліку активів і пасивів)[75].

За операційною діяльністю. «Планом рахунків бухгалтерського обліку банків України» [59] (клас 7) передбачені такі групи витрат:

а) процентні - з коштами отриманими від НБУ; з коштами, що отримані від інших банків; за операціями з суб'єктами господарювання; за операціями з фізичними особами; за коштами бюджету та позабюджетних фондів; за цінними паперами власного боргу; за операціями з філіями банку; інші процентні витрати;

б) комісійні - витрати за розрахунково-касове обслуговування; за операціями з цінними паперами; за операціями на валютному ринку; на довірче обслуговування; за позабалансовими операціями тощо;

в) інші операційні витрати - витрати на інкасацію; на аудит; від переоцінки інвестиційної нерухомості; оперативний лізинг; штрафи та пені.

Рисунок 5.2. Класифікаційне групування видів витрат банку відповідно до нормативних актів НБУ
Джерело: систематизовано [59]; [60]; [74]

За результатом інвестиційної діяльності банк визнає: витрати за операціями з придбання інвестиційних цінних паперів,

витрати за операціями зі зменшення інвестицій у дочірні установи, витрати від придбання основних засобів та нематеріальних активів. *За результатами операцій, пов'язаних із фінансовою діяльністю,*

банк визнає:

витрати за операціями з цінними паперами власного боргу,
витрати за субординованим боргом,
дивіденди, сплачені протягом звітного періоду.

!!! На відміну від банківських і небанківських операційних витрат, непередбачені витрати не можуть впливати на фінансову оцінку банку.

 Більш докладно із складом видів витрат за групами можна ознайомитись в «Плані рахунків бухгалтерського обліку банків України» [59]

«Правилами бухгалтерського обліку доходів й витрат банків України» [74] передбачені наступні види витрат:

визнані витрати - витрати, які банк відображає в бухгалтерському обліку із застосуванням принципу нарахування згідно з прийнятою обліковою політикою банку не рідше одного разу на місяць за кожною операцією окремо. Банк визнає витрати, якщо не очікує майбутніх економічних вигід або якщо майбутні економічні вигоди не відповідають або перестають відповідати критеріям їх визнання як активу;

- *нараховані витрати;*

- *витрати майбутніх періодів* - здійснені витрати, що належать до майбутніх періодів - це витрати, як правило, пов'язані із операціями з цінними паперами та інші активи і зобов'язання;

- *витрати за операціями, що здійснюються між структурними підрозділами банку (філіями* - витрати від інвестицій в асоційовані і дочірні компанії.

«Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України»[87] зазначають, що наявність і кількість класифікаційних ознак витрат залежить від потреб управління, обсягів та специфіки діяльності банку, методик управлінського обліку й інших факторів і пропонують класифікувати витрати на релевантні, нерелевантні; контрольовані, неконтрольовані; прямі, непрямі; умовно-постійні, умовно-змінні тощо.

5.3. Фінансовий результат діяльності банку: сутність, види, складові

Визначальною метою діяльності банку є отримання кінцевого фінансового результату - максимального прибутку за умови стабільного становища і тривалого функціонування банку на ринку. В різних джерелах, в тому числі і нормативно-правових (наприклад, в «Плані рахунків бухгалтерського обліку банків України» [59], в п.18 «Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України», «Методичних рекомендаціях щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України») паралельно вживаються два терміни - «прибуток» та «фінансовий результат».

Між ними є принципова різниця (рисунок 5.3):

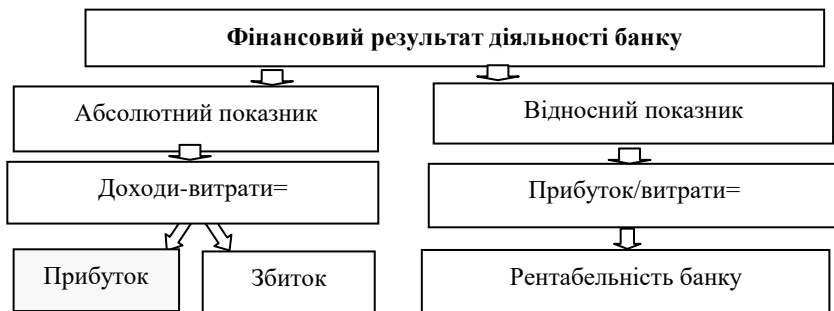

Рисунок 5.3. Складові фінансового результату банку (укрупнено)
Джерело: систематизовано авторами

по-перше, фінансовий результат може бути як із знаком «плюс» - прибуток, так і знаком «мінус» - збиток;

по-друге, фінансовий результат може бути виражений як у грошовому вимірі (наприклад, у гривнях), так у відносному (наприклад, у відсотках - рентабельність, прибутковість, збитковість).

!!! *Фінансовий результат формують доходи та витрати банку, які співставляються або співвідносяться між собою або з іншими показниками банківської діяльності.*

Дослідження фінансових результатів, їх складових і факторів, що впливають на них, є одним із першочергових етапів формування управлінських рішень щодо фінансово-економічної та іншої діяльності банку, які у свою чергу, повинні спиратися на довгострокові орієнтири та бути співзвучними із стратегією банку. У прибутковості банку зацікавлені менеджери та керівництво банку (акціонери, пайовики), клієнти банку (оскільки фінансовий успіх говорить про надійність і

стійкість банку, з яким вони мають справу), весь колектив банку (оскільки від цього залежить їх заробітна плата), а також соціальний захист[81].

5.3.1. Елементи фінансового результату в абсолютному вимірі

Позитивний фінансовий результат, виражений у абсолютному вимірі, є прибутком, негативний - збитком.

Нормативно-правова база щодо переліку показників прибутку (фінансового результату роботи банку) та методики їх визначення представлена декількома документами, а саме:

- Планом рахунків бухгалтерського обліку банків України [59], в 6 класі якого передбачено понад 150 видів доходів, об'єднаних в 24 групи; в класі 7 – 90 видів витрат, об'єднаних в 25 груп та в групі 790 сьомого класу – єдиний показник «Прибуток»;

- Інструкцією НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38], в якій мова йде про низку видів прибутку, серед яких прибуток банку як результат поточного та звітного року; нерозподілений прибуток минулих років; прибуток після оподаткування; прибуток до оподаткування, скоригований на потенційні податкові зобов'язання; прибутки та збитки від операцій з акціонерами тощо ;

- Інструкцією НБУ «Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60], в якій міститься форма «Звіту про прибутки і збитки та інший сукупний дохід (Звіту про фінансові результати)» з розшифровкою 7 видів доходів, 5 видів витрат та понад 20 видів прибутків/ збитків банку, частина з яких має назву «чистий дохід».

Прибуток є якісним показником, тому що в його розмірі відбивається зміна доходів банку, величина витрат, рівень використання ресурсів у процесі банківської діяльності. Тобто в кінцевому результаті підсумку синтезує в собі всі сторони діяльності банку.

Стосовно трактування поняття «прибуток» існує декілька підходів:

- у класичному розумінні прибуток є різницею між ціною товару й затратами на його виробництво, тобто його собівартістю[81];

- прибуток - це виражений у грошовій формі дохід власника на вкладений капітал, плата за працю та ризик ведення підприємницької діяльності, що є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення такої діяльності [21, с.9].

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» використовує терміни «прибуток» та «збиток» у такому значенні:

✍ Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов’язані з ними витрати[53].

✍ Збиток – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати[53].

Аналогічні по суті трактування стосовно прибутку банку наводять і інші джерела:

- прибуток банку – це додана вартість, яка економічно являє собою чистий дохід, це фінансовий показник результативності діяльності банку[10, с.58];

- прибуток банку (bank’s profit) - перевищення доходів банку над витратами. Прибуток банку формується в результаті здійснення кредитних, розрахункових операцій та інших видів діяльності банку[18].

Розрізняють кілька видів банківського прибутку: економічний, бухгалтерський (балансовий), прибуток до оподаткування та чистий [82].

Бухгалтерський (балансовий) прибуток є фактичним приростом власного капіталу протягом звітного періоду, що визначений за даними бухгалтерського обліку.

Балансовий прибуток складається з сум операційного прибутку та неопераційного прибутку і визначається як різниця між сумами операційних і неопераційних доходів та витрат банківської установи.

В свою чергу операційний прибуток складається з чистого процентного доходу, чистого комісійного доходу, чистого торговельного доходу та іншого прибутку.

Економічний прибуток — це певний надлишок доходу над економічними витратами, які є сукупністю витрат банку. Економічний прибуток відповідно до економічної теорії відрізняється від «бухгалтерського» (балансового) на суму «неявних» витрат (можливих, але упущених витрат).

!!! Бухгалтерський підхід до трактування прибутку корисний для розуміння логіки та порядку його практичного обчислення, а економічний – для розуміння його сутності.

За своєю структурою доходи, витрати і прибуток банку відповідають напрямам його діяльності. Для банку важливо знати не лише загальний результат діяльності за конкретний період, а й володіти інформацією про джерела даного результату. Останнє визначається через зіставлення окремих груп доходів і витрат у розрізі конкретних

рахунків, клієнтів, груп клієнтів, за операціями, послугами по підрозділах банків чи філіях.

Тому розрізняють фінансові результати від операційної та неопераційної діяльності банку, фінансові результати від здійснення кредитних операцій, операцій з цінними паперами, операцій з іноземною валютою тощо

!!! Практика банківської діяльності та нормативно-правова база, на відміну від всіх інших видів господарської діяльності, по-перше, передбачає цілу низку видів прибутку, які як містять в своїй назві слово «прибуток», так і не містять; по-друге значна кількість термінів не фахівцям з банківської справи здається дивною, оскільки орієнтована на фінансовий результат (одночасно як на прибуток, так і на збиток).

До показників фінансового результату діяльності банку, виражених в абсолютних показниках, згідно «Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60, Додаток 2]: належать:

- чистий процентний дохід/(чисті процентні витрати);
- чистий прибуток/(збиток) від операцій із фінансовими інструментами;
- чистий прибуток/(збиток) від операцій із хеджування справедливої вартості;
- чистий прибуток/(збиток) від операцій із борговими фінансовими інструментами;
- чистий прибуток/(збиток) від операцій із іноземною валютою;
- чистий прибуток/(збиток) від переоцінки іноземної валюти;
- чистий прибуток/(збиток) від переоцінки об'єктів інвестиційної нерухомості;
- чистий збиток від зменшення корисності фінансових активів;
- чистий збиток/(прибуток) від збільшення/(зменшення) резервів за зобов'язаннями;
- чистий прибуток/(збиток) від припинення визнання фінансових активів, які обліковуються за амортизованою собівартістю;
- частка прибутку/(збитку) асоційованих компаній;
- прибутки/(збитки) від перекласифікації фінансових активів;
- прибутки/(збитки) від хеджування з позиціями ризику, що згортаються;
- прибуток/(збиток) від діяльності, що триває;
- прибуток/(збиток) від припиненої діяльності після оподаткування;
- прибуток/(збиток) за рік;
- прибуток/(збиток) на акцію від припиненої діяльності;
- прибуток/(збиток) на акцію від діяльності, що триває;
- прибуток/(збиток) на акцію, що належить власникам банку.

5.3.2. Елементи фінансового результату у відносних показниках

Результативним показником діяльності банку є розмір одержаного прибутку, проте ступінь окупності прибутком капіталу банку, активів, витрат розкриває їх рентабельність.

Національний банк України визначив чотири категорії банків за рівнем рентабельності, встановивши для кожної з них такі граничні значення показників[86]:

високорентабельні банки - рентабельність активів - більше 2%, рентабельність капіталу - більше 10%;

достатньо рентабельні банки - рентабельність активів - від 1% до 2%, рентабельність капіталу - більше 7%;

низькорентабельні банки - рентабельність активів - від 0% до 1%, рентабельність капіталу - більше 0%;

неприбуткові банки - рентабельність активів і капіталу - менше 0%.

Залежно від методичного підходу до розрахунку всі показники ефективності роботи банку можна об'єднати

а) в дві групи: класичні показники, які визначаються як співвідношення елементів ефекту (доходів, витрат, прибутку) та технічні (співвідношення елементів ефекту з балансовими показниками, такими, як активи, капітал тощо) - як це показано на рисунку 5.4;

б) в три групи:

- класичні показники рентабельності (відношення прибутку до того або іншого показника)[81],

- часткові показники рентабельності, які в залежності від мети аналізу можуть охоплювати деталізовані категорії клієнтів, види банківських операцій тощо. Математично часткові показники визначаються як відношення прибутку до, наприклад, середньої суми активів, чи до середньої суми доходних активів, чи до середньої суми кредитів, чи до середньої суми депозитів тощо. Часткові показники рентабельності для менеджерів банку являють собою значну інформаційну цінність в оцінці результативності виробництва і реалізації окремих послуг, продуктів та і діяльності банку в цілому. Тенденція зростання даних показників забезпечується високою якістю менеджменту[10, с.69];

- показники ефективності виконання функцій банком. Згідно «Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87]

 ефективність - співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і величиною фактору (ресурсу), який використаний з метою досягнення цього результату.

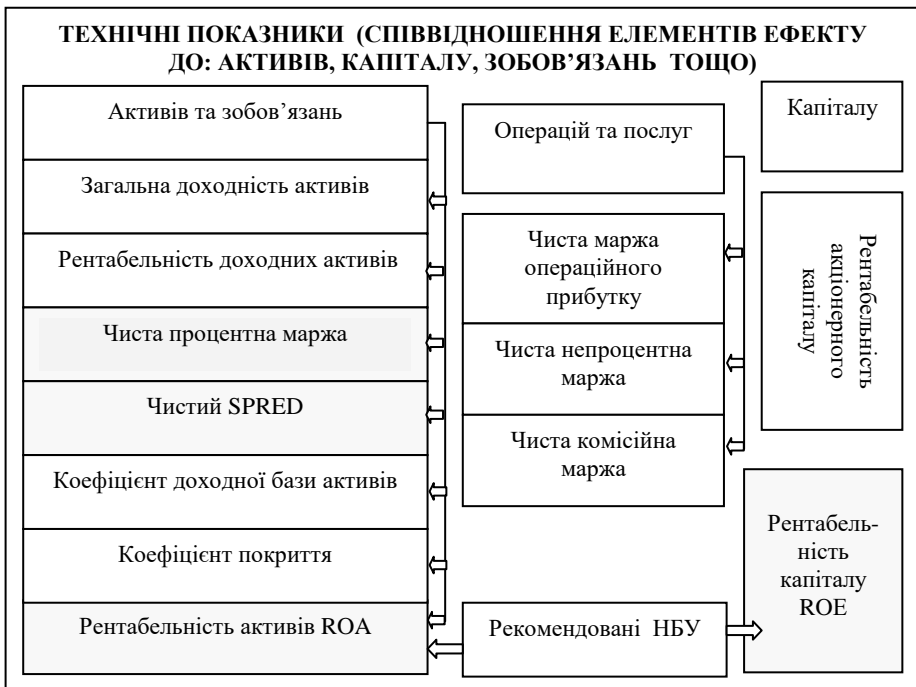

Рисунок 5.4. Класифікація показників ефективності роботи банку
Джерело: [89, с.250]

Правова база щодо переліку відносних показників ефективності діяльності банку та методики їх розрахунку по суті представлена трьома документами:

1) Рішенням Комісії НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків «Про заходи щодо підвищення рентабельності діяльності банків» [86], згідно з яким, показниками ефективності є рентабельність активів (*PA* - в міжнародній практиці *ROA*) та рентабельність капіталу (*PK* - в міжнародній практиці *ROE*);

2) «Положенням про плани відновлення діяльності банків України та банківських груп»[90, Додаток 2], в якому йдеться про такі показники, як чиста процентна маржа, чистий спред (*SPRED*), співвідношення операційних витрат до операційних доходів.

3) «Методичними рекомендаціями щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87], в яких міститься методика оцінки прибутковості та ефективності діяльності банку (в межах управлінського обліку банків) і пропонуються до визначення такі показники, як чиста процентна маржа, прибутковість активів (*ROA*), прибутковість капіталу (*ROE*), скоригований на ризик прибуток; співвідношення прибутку та ризиків, показник мультиплікатора капіталу, *RAROC* - відношення скоригованого на ризик прибутку до капіталу під ризиком (економічного капіталу) тощо.

Показники рентабельності активів (*ROA*) та рентабельності капіталу (*ROE*) пов'язані з розглядом діяльності банку в цілому, як господарюючого суб'єкта. Цей підхід проявляється як в розрахунку чисельника показників (чистий прибуток – підсумковий фінансовий результат діяльності банку після обліку процентних та непроцентних витрат, списання резервів і результату переоцінки активів, а також податкових платежів), так і в розрахунку знаменника (активи банку - його вкладення в різні інструменти фінансового ринку, а також основні засоби і нематеріальні активи):

- *рентабельність активів (PA)* — показує внутрішню політику банку та результативність роботи менеджерів банку. Згідно рішення НБУ розраховується так[86]:

$$PA = \frac{Pr}{Aszn} : N(t) \times 12 \times 100\% \quad (5.1)$$

де *Pr* - прибуток банку на звітну дату, який розраховується як різниця між доходами та витратами;

Aszn - середнє значення чистих активів банку;

N(t) - кількість місяців в звітному періоді.

Алгоритм розрахунку знаменника:

$$A_{сзн} = \frac{(A(1)/2) + A(2) + A(3)... + A(n)/2}{n-1} \quad (5.2)$$

де $A(n)$ - значення показника чистих активів;

n - кількість показників.

!!! В управлінській діяльності рентабельність активів (ROA) визначається відношенням чистого прибутку (ЧП) до сукупних активів банку (A), тобто до ресурсів, що підлягають управлінню [10, с.71]:

$$ROA = \frac{ЧП}{A} \times 100\% \quad (5.3)$$

Кожен вітчизняний банк визначає цей показник в обов'язковому порядку станом на кінець року або на будь-яку дату, яка є важливою для зацікавлених у банківській діяльності осіб. У свою чергу НБУ розраховує цей показник як індикатор ефективності роботи банків на основі відомостей усіх учасників банківської системи, та оприлюднює отриманий результат широкому загалу [83, с.92].

У світовій практиці багато спеціалістів вважають даний показник найкращим для оцінювання ефективності роботи менеджерів банку. Банк ефективно використовує наявні ресурси в тому випадку, коли значення показника не менше 1 % [81];

- рентабельність капіталу (PK) — встановлює розмір прибутку, який отримали б акціонери від інвестування капіталу, тобто ризику, на який вони йдуть, вкладаючи свої кошти з метою забезпечення прийняттого рівня прибутку. Показник розраховується так [86]:

$$PK = \frac{Пр}{Бсзн} : N(t) \times 12 \times 100\% , \quad (5.4)$$

де $Бсзн$ - середнє значення балансового капіталу.

Алгоритм розрахунку знаменника:

$$Бсзн = \frac{(Бк(1)/2) + Бк(2) + Бк(3)... + Бк(n)/2}{n-1} \quad (5.5)$$

де $Бк(n)$ - значення показника балансового капіталу;

n - кількість показників.

!!! В управлінській діяльності рентабельність капіталу, або норма прибутку на капітал (ROE) розраховується як відношення чистого прибутку (ЧП) до балансового капіталу (K) [10, с.71]:

$$ROE = \frac{ЧП}{K} \times 100\% \quad (5.6)$$

Даний коефіцієнт показує, скільки чистого прибутку припадає на 1 грн капіталу банку і характеризує економічну віддачу капіталу, здатність власних коштів банку генерувати прибуток. Даний показник

дозволяє оцінити можливість забезпечення реального зростання власного капіталу в розмірах, адекватних зростанню ділової активності.

У світовій практиці норма прибутку на капітал є основним показником ефективності діяльності банку. Банк працює ефективно в тому разі, коли значення показника не менше 15 % [81].

Норма прибутку на капітал – узагальнюючий показник результативності діяльності банку, який відображає залежність норми прибутку від впливу таких чинників:

а) маржі прибутку — відношення чистого прибутку до сукупних доходів банку. Це факторний показник, який відображає вплив на норму прибутку зміни розміру чистого прибутку на гривню доходів;

б) показник використання активів — відношення сукупного доходу до сукупних активів. Це факторний показник, який відображає загальну ефективність використання банком активів[10, с.70];

- *прибутковість акцій (EPS)*. Між тим, показники рентабельності активів та рентабельності капіталу не дають відповіді на питання: з якою успішністю банк працює в інтересах його власників. Тому банкіри й акціонери банку стежать за показником прибутку на одну акцію (*EPS*)[10, с.72]:

$$EPS = \frac{ЧП}{N} \times 100\% , \quad (5.7)$$

де N – кількість звичайних акцій банку, що знаходяться в обігу.

До основних показників виконання функцій банком належать такі, як:

Спред (SPRED)- показує ефективність виконання функцій банком, а також характеризує рівень конкурентоспроможності банку.

 Спред - різниця між середньозваженою ставкою дохідності підпроцентних активів банку та середньозваженою ставкою витратності його підпроцентних зобов'язань. Спред свідчить про реальну здатність банку до управління процентними ставками за своїми інструментами[9, п.1.8]

Зниження цього показника свідчить про втрату конкурентних позицій банку на ринку.

Спред визначається за формулою[10, с.72]:

$$SPRED = \left(\frac{D\%}{A\%} - \frac{R\%}{P\%} \right) \times 100\% , \quad (5.8)$$

де *SPRED* – показник результативності роботи банку на кредитному ринку,

$D\%$. процентні доходи банку за кредитами,

$A\%$ - сума наданих кредитів,

$R\%$ - процентні витрати банку за депозитами,

$P\%$ - сума залучених депозитів.

Похідною величиною від спреду є чистий спред.

Чистий спред – це мінімальна різниця між ставками за активними й пасивними операціями. Він дозволяє оцінити різницю між рівнем процентних доходів і процентних витрат, віднесених до залишків виданих позик і залучених на платній основі депозитів (нормативне значення не менше ніж 1,25%)[81].

Цей коефіцієнт повинен враховувати тільки активи та пасиви, до яких застосовуються процентні ставки. Таким чином, він виключає вплив безпроцентних депозитів «до запитання», капіталу та невиконаних вимог резервування на чисті отримані проценти, і – звідси – на прибутки банку. Це ізолює вплив процентної ставки на прибуток банку і цим самим дає більш глибоке розуміння джерел прибутку банку та наслідків уразливості надходжень.

Чистий спред характеризує рівень узгодженості процентної політики банку за кредитними і депозитними операціями. Аналіз чистого спреду пов'язаний із процентною політикою банку, яка відображається у динаміці процентних ставок за активними і пасивними операціями[10, с.72].

Показником, який дає можливість банку покривати необхідні витрати і отримати прибуток, є маржа.

Маржа - різниця між відповідними доходами та витратами (процентними або непроцентними) об'єкта управління[87]

Чим більше значення цього показника, тим більша можливість банку збільшити прибуток, тим вища конкурентоспроможність банку. Низька маржа показує, що банк, залучаючи дорогі ресурси, бере участь в операціях із низькою доходністю і невисоким рівнем ризику, і навпаки, якщо маржа підвищена, то це може бути наслідком або високого рівня дешевих ресурсів, або ризикової кредитної політики.

Загальнобанківська маржа визначається за формулою[10, с.73]:

$$M = ЧПМ + ЧКМ, \text{ або } ЧПМ = \frac{ЧП}{ЗА_0} \times 100\%, \quad (5.9)$$

де M – загальнобанківська маржа,

$ЧПМ$ - чиста процентна маржа,

$ЧКМ$ – чиста комісійна маржа,

$ЗА_0$ – середні загальні активи, що приносять дохід.

Похідними від показника маржі є чиста процентна маржа, чиста комісійна маржа, маржа прибутку тощо.

 Чиста процентна маржа - співвідношення чистого процентного доходу банку (процентні доходи мінус процентні витрати) до середньої величини чистих активів або підпроцентних активів. Свідчить про майстерність керівництва банку у виконанні основної функції банку - фінансового посередництва[9, п.1.8].

Чиста процентна маржа (ЧПМ) дорівнює[88]:

$$ЧПМ = \frac{ПД - ПВ}{ЧА} \times 100\% , \quad (5.10)$$

де *ПД* та *ПВ* - відповідно процентні доходи та витрати,

ЧА – чисті активи, що визначаються як сукупні активи, зменшені на суму резервів під активні операції.

На практиці існує альтернативна формула, яка подає в чисельнику загальні активи, базуючись на тому припущенні, що процентна маржа стосується загальних активів банку, оскільки і ті активи, проценти за якими не нараховуються, і пасиви, проценти за якими не сплачуються, мають значний вплив на чисту процентну маржу. Так відбувається внаслідок того, що активи, за якими не нараховуються проценти, є тягарем на дохід, особливо якщо вони фінансуються за рахунок непроцентних пасивів; у той час, як депозити, за якими не нараховуються проценти, надходження збільшують, особливо якщо за їх рахунок фінансуються ті активи, за якими нараховуються високі проценти.

Чиста процентна маржа характеризує можливість банку отримувати дохід, а саме диференціальний процентний дохід, у відсотках до чистих активів. Нормативне значення не менше ніж 4,5%[81].

Зменшення процентної маржі сигналізує про загрозу банкрутства. Основними причинами зменшення процентної маржі є: зниження процентних ставок за кредитами; подорожчання ресурсів; скорочення питомої ваги дохідних активів у загальному їх обсязі; хибна процентна політика.

Оскільки банк надає як процентні, так і комісійні послуги, він може визначити як процентну, так і непроцентну маржу. Різниця в визначенні показників процентної та непроцентної маржі стосується виключно чисельника: для процентної маржі - це прибуток за процентними операціями, для непроцентної – за комісійними.

Чиста комісійна маржа (ЧКМ) – процентне вираження чистого комісійного доходу відносно середніх процентних активів[10, с.74]:

$$ЧКМ = \frac{D_k - B_k}{3A_0} \times 100\%, \quad (5.11)$$

де D_k, B_k – відповідно комісійні доходи та витрати.

Маржа прибутку - факторний показник, який відображає вплив на результуючий фактор змін розміру прибутку на кожен грошову одиницю сукупного доходу, вимірюється як відношення прибутку до сукупного доходу банку;

- *коефіцієнт дієздатності, який ще має назву «коефіцієнт окупності витрат доходами» (Кд)* визначає розмір доходу на 1 гривню витрат. Він розраховується як відношення доходів банку (D) до витрат (B) [83, с.243]:

$$Кд = \frac{D}{B}, \quad (5.12)$$

Даний показник дозволяє оцінити діяльність банку, ефективність інтегрованого управління активами та пасивами з точки зору прибутковості;

- *коефіцієнт ефективності діяльності (КЕД)*, передбачений «Положенням про порядок визначення банків-агентів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» [88], розраховується як співвідношення загальноадміністративних витрат ($3A$) до чистого операційного доходу ($ЧОД$), що включає чистий процентний дохід, чистий комісійний дохід, чистий інший операційний дохід:

$$КЕД = \frac{3A}{ЧОД} \times 100\% \quad (5.13)$$

- *фінансова міцність банку, або «мертва точка» прибутковості»* - це показник стану банку, який дорівнює питомій вазі мінімально допустимого доходу банку в сукупному доході, який забезпечує безбиткову роботу банківської установи. Чим нижче рівень питомої ваги мінімально допустимого доходу банку в сукупному доході, тим вище запас фінансової міцності банку.

Аналіз фінансової міцності ґрунтується на розподіленні витрат банку за ознакою їх залежності від обсягів діяльності. Згідно з цим витрати поділяють на умовно-змінні (процентні, комісійні, інші банківські та небанківські операційні витрат) та умовно-постійні (витрати на утримання основних засобів та нематеріальних активів, деякі господарські витрати, витрати на утримання адміністративно-управлінського персоналу, амортизаційні відрахування тощо). Для банку з нульовим прибутком правомірним буде рівняння, яким визначається мінімальний проміжний дохід, що забезпечує безбитковість банку. Тобто за умови, якщо прибуток дорівнює нулю,

дохід, який забезпечує безбитковість, дорівнюватиме постійним витратам[10, с.78];

- *фінансова стійкість банку*. Стійкість є фундаментальною, внутрішньою характеристикою банку, завдяки якій забезпечується життєздатність, стабільний розвиток в межах заданої траєкторії та відповідно до обраної стратегії в умовах конкурентного ринку, незважаючи на силу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Стійким є той банк, який здатний витримати максимальний, граничний рівень непередбачуваних витрат, за котрого він зберігає стан ефективного функціонування[84, с.29].

!!! Фінансову стійкість в різних джерелах розглядають як 1) відповідність сукупності критеріальних (оптимальних) значень певних фінансових показників, 2) систему трансформації ресурсів та ризиків; 3) ототожнюють з ліквідністю та платоспроможністю; 4) як складову загальної стійкості банку; 5) ототожнюють з прибутковістю, здатністю банку виплачувати дивіденди за акціями. Саме в контексті прибутковості розглядається фінансова стійкість банку в даному параграфі.

Глосарій НБУ пропонує наступне трактування[18]:

☞ *Фінансова стійкість банку (financial resilience of a bank) – стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю.*

Фінансова стійкість банку означає постійну його здатність відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

Розрізняють три основні види фінансової стійкості банку за стабільністю його роботи[18]:

а) нормальна стійкість, яка характеризується стабільною діяльністю, відсутністю неплатежів чи затримки виконання своїх зобов'язань, стабільною рентабельністю;

б) нестійкий фінансовий стан, що характеризується затримкою платежів, неможливістю своєчасно виконувати окремі свої зобов'язання, низьким рівнем рентабельності тощо;

в) кризовий фінансовий стан, який характеризується регулярними неплатежами, наявністю простроченої заборгованості тощо. Кризовий фінансовий стан може призвести до неспроможності банку фінансувати поточну діяльність, здійснювати платежі та виконувати свої зобов'язання, а в кінцевому рахунку – до банкрутства[18].

!!! В сучасних умовах розвитку банківського сектору та економіки країни в цілому не існує єдиної системи показників, яка б в

узагальнюючому вигляді характеризувала фінансову стійкість банку, тому аналітики використовують різні методики, в тому числі, і самостійно розроблені, що включають різноманітні показники та різноманітну їх кількість.

Існуючі підходи до оцінки фінансової стійкості банку базуються на використанні таких основних методів: інтегральний, коефіцієнтний, рейтинговий та експертний. Підхід же НБУ базується на нормативному методі - порівнянні найбільш важливих характеристик банку з нормативним рівнем та віднесенні банку до тієї або іншої групи на основі експертної оцінки за критерієм відсутності негативних ознак .

Міжнародним Валютним фондом був запропонований окремий перелік основних та додаткових показників – індикаторів фінансової стійкості (*Financial Soundness Indicators, FSIs*), котрий досить повно та всесторонньо оцінює діяльність банків з погляду їх мікроекономічної ефективності. Індикатори фінансової стійкості (*FSIs*) характеризують поточне здоров'я та міцність банків, передбачають глибокий аналіз економічної та фінансової стійкості на основі двох наборів показників – базового, що складається з 12 показників, та рекомендованого, що містить у собі 13 показників. Ця система є уніфікованою та поширеною у більшості країн світу, зокрема і Україні[85].

З метою забезпечення фінансової стійкості банків Правління НБУ затвердило «Положення про плани відновлення діяльності банків України та банківських груп»[90], згідно якого кожен банк забезпечує розроблення/оновлення Плану з метою підтримання його в актуальному стані. Чим цікавий даний «План» з точки зору фінансової стійкості банку? Тим, що, по-перше, одним з принципів, на якому він будується, є принцип «достатності придатних для реалізації ефективних і реалістичних заходів щодо відновлення фінансової стійкості банку»[90, Р.І, п.10.6]; по-друге, фінансова стійкість банку віднесена до якісного показника - індикатора так званої «жовтої зони світлофора» (індикатор раннього попередження); по-третє, документом передбачається розробка банком стрес-сценаріїв, які можуть мати значний вплив на фінансову стійкість банку; по-четверте, банк за кожним стрес-сценарієм, застосованим у Плані, визначає варіанти відновлення, які включають достатню кількість ефективних та реалістичних заходів, спрямованих на забезпечення відновлення фінансової стійкості банку.

Згідно даного Положення [90, Р.VI] банк у варіантах відновлення передбачає заходи щодо відновлення фінансової стійкості банку за наступними напрямками: заходи з підтримки/відновлення рівня капіталу; заходи з підтримки/відновлення рівня ліквідності; заходи зі скорочення витрат; заходи з реорганізації банку; заходи з реструктуризації; заходи з продажу активів; заходи з припинення здійснення окремих видів діяльності.

5.4. Принципи, функції, інструменти управління фінансовим результатом діяльності банку

В джерелах пропонується низка підходів до питання про визначення поняття «управління прибутком банку» і незначна кількість трактувань «управління фінансовим результатом діяльності банку».

Під управлінням прибутком банку джерела розглядають:

- сукупність критеріїв прийняття управлінських фінансових рішень щодо управління прибутком банку;

- систему підходів, методів та інструментів розробки і реалізації управлінських рішень;

- складний багатофункціональний механізм, що складається з окремих ланок, тісно пов'язаних між собою, до яких відноситься визначення підрозділів банку, що беруть участь у процесі управління прибутком; планування доходів, витрат і прибутку банку; застосування способів оцінки рівня прибутковості банківської діяльності; визначення методів поточного регулювання прибутку;

- процес розробки та прийняття управлінських рішень за всіма елементами його формування[10, с.80].

Управління фінансовим результатом діяльності банку можна визначити як динамічний багатоаспектний процес, який передбачає оперативне реагування на відхилення від запланованих результатів ефективності діяльності банку.

Головною метою управління фінансовим результатом є максимізація доходів, контроль за рівнем витрат, забезпечення максимізації добробуту стейкхолдерів в поточному та перспективному періодах.

 стейкхолдер (від англ. stakeholders) — фізичні та юридичні особи, які мають легітимний інтерес у діяльності організації, тобто певною мірою залежать від неї або можуть впливати на її діяльність. До стейкхолдерів банку належать засновники банку, власники істотної участі в банку (ті, хто володіють 10 та більше відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи) та особи, які набувають або збільшують істотну участь у банку.

Виходячи з мети, система управління прибутком вирішує ряд завдань, серед яких забезпечення: максимізації прибутку; оптимальної пропорції між рівнем прибутку та допустимим рівнем ризику; високої якості прибутку (реалізація резервів зростання прибутку за рахунок операційної діяльності); зростання ринкової вартості банку тощо.

Як і кожна управляюча система, управління фінансовим результатом реалізує свою основну мету та головні задачі із

використанням низки принципів шляхом виконання певних функцій (рисунок 5.5).

Рисунок 5.5. Суб'єкти, об'єкти управління фінансовим результатом діяльності банку та взаємозв'язок принципів і функцій
Джерело: розроблено авторами

Однією з першочергових та визначальних функцій управління фінансовим результатом є аналіз, який, як правило, виконується службою управлінського обліку або центрами відповідальності - центром прибутку.

☞ *«Методичними рекомендаціями щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87] відповідальність за управління фінансовими результатами діяльності банку покладено на центри відповідальності.*

✍ **Центр відповідальності** - організаційний елемент банку (сфера діяльності банку), у межах якого встановлено особисту відповідальність його керівника за показники діяльності, які він контролює[87]

✍ **Центр прибутку** - центр відповідальності, керівник якого контролює доходи, витрати та відповідні ризики (залежно від напрямів діяльності), що належать до цього центру. Центр прибутку забезпечує реалізацію (просування) банківських операцій і послуг на ринку[87].

Епізодичний, поверхневий аналіз показників ефективності роботи банку може стати однією з причин не тільки кризового стану, а й дефолту банку. Світовий досвід запобігання кризовому стану банківських установ свідчить, що одним з оперативних інструментів виявлення загроз та реагування на них є проведення експрес-аналізу або експрес-діагностики діяльності банку.

Але проблеми їх використання криються в наступних площинах, по-перше, значній кількості показників оцінювання яких вимагає високий рівень професійної підготовки та тривалий час на здійснення аналітичних процедур, що є стримуючим фактором, по-друге, у суб'єктивізмі, оскільки здійснюється методами інтерв'ювання та анкетування, по-третє, визначенні інтегрального індикатора загроз, використання якого є дискусійним, оскільки він, як показує практика, носить суто інформативний характер, не дає можливість з'ясувати проблеми в роботі банку, а відтак – і прийняти відповідні управлінські рішення [89].

Результати аналізу фінансових показників представляються як результат роботи бізнесів (центрів відповідальності) та надаються органу управління банку - спостережній та наглядовій раді.

Залежно від поставлених цілей та наявної організаційної структури виділяються центри відповідальності, для кожного з яких складатиметься окремий баланс ресурсів й фінансовий план доходів та видатків (бюджет). У ході перевірки виконання фінансових планів (бюджетів) визначається ступінь ефективності роботи кожного з центрів відповідальності, а трансфертне ціноутворення (базові ставки) визначає кількісний характер взаємодії підрозділів, оцінки їх ефективності[87].

Основою успішного розвитку та стабільного функціонування банківських установ в сучасних умовах фінансової нестабільності є

наявність та ефективна реалізація фінансової моделі банку як основної складової процесу управління.

Фінансова модель банку – загальний план діяльності банку, який охоплює певний період часу і є способом досягнення поставлених стратегічних цілей для забезпечення оптимізації й ефективного управління фінансовим результатом.

Саме в фінансовій моделі закладаються рівень прибутку банку та його джерела. Менеджери банку в ході побудови такої моделі використовують цілу низку інструментів управління фінансовим результатом (в основному - прибутком).

Основними інструментами управління є планування, аналіз, регулювання, контроль, прогнозування, бюджетування, розробка або вибір фінансової стратегії (рисунок 5.6).

Рисунок 5.6. Інструменти управління фінансовим результатом банку
Джерело: доопрацьовано [10, с.64]

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87] банки повинні впровадити процес регулярної підготовки стратегічних і фінансових планів, а також моніторингу результатів роботи за цими планами. Виконавчий орган банку має ухвалювати плани і бюджети.

✍ Фінансовий план - документ, який відображає очікувані фінансові результати в плановому періоді (році), джерела формування коштів і напрями їх використання з метою забезпечення діяльності та розвитку банку, а також виконання його зобов'язань [87].

 Бюджет - план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення діяльності банку протягом бюджетного періоду (як правило, року) [87].

Фінансовий план і пов'язані бюджети (як частина загального плану) повинні визначати загальні фінансові цілі діяльності банку та більш докладні цілі центрів відповідальності банку.

Бюджети мають бути достатньо докладними для визначення відповідальних за доходи і витрати.

Процес фінансового планування розпочинається після визначення виконавчим органом банку стратегічного плану, короткострокових і середньострокових цілей.

Плануванню та бюджетуванню підлягають, поміж іншим, обсяги активів та пасивів; процентні ставки за активними та пасивними операціями; обсяги комісійних послуг та їх вартість; обсяги торговельних операцій; розміри резервних фондів; обсяги доходів, витрат, валового та чистого прибутку тощо.

Деякі з цих цілей наводяться у вигляді фінансових показників результату діяльності та безпосередньо визначають параметри фінансового плану. Інші цілі відображаються у фінансових показниках завдяки своєму впливу на плани. На підставі фінансового плану розробляється бюджетний пакет банку, що складається з програмного бюджету і бюджетів за центрами відповідальності.

Бюджет за центрами відповідальності визначає плани з орієнтацією на їх виконання центрами відповідальності. Якщо загальні витрати центрів відповідальності змінюються залежно від зміни обсягів діяльності, то бюджет за центрами відповідальності доцільно складати у вигляді змінного (гнучкого) бюджету, який показує заплановану величину витрат відповідно до різних рівнів обсягів діяльності.

Бюджети можуть складатися за допомогою таких методів[87, Р.ІІІ, п.10]:

а) «знизу - вгору» - цей метод може застосовуватися, якщо структура банку забезпечує надійну комунікацію центрів відповідальності, а керівники нижчого та середнього рівнів здатні складати доречні та достовірні бюджети та є довіреними особами вищого керівництва;

б) «згори - вниз» - Цей метод може застосовуватися в жорстко централізованих або невеликих банках, у яких немає великої кількості рівнів управління між вищим керівництвом і керівниками центрів відповідальності;

в) комплексний метод .

Основними технологіями складання бюджету є [87, Р.ІІІ, п.14]:

а) ситуаційні плани (бюджети) - прогнозування песимістичної, реалістичної і оптимістичної ситуації;

б) ітераційне планування - багаторазове узгодження бюджету на різних рівнях відповідальності (використовується в банках, які мають значну кількість філій);

в) планування (доходів і витрат) від досягнутого - складання бюджету на підставі фактичних результатів діяльності банку, досягнутих у попередньому періоді;

г) змінний (гнучкий) бюджет (складається, коли ситуація як у банку, так і в зовнішньому середовищі може різко змінитися).

Результатом процесу стратегічного планування та бюджетування є підготовка документа, який ухвалюється органом управління та виконавчим органом, що докладно описує заходи, заплановані на наступний рік, і містить деякі загальні планові показники на періоди, що починаються через рік [87, Р.ІІІ].

Продуктами фінансового планування та бюджетування є: фінансова модель і план банківських операцій, бюджет банку і бюджети структурних підрозділів (центрів відповідальності), розрахунок прогнозних показників. У фінансовій моделі та плані банківських операцій задаються планові обсяги операцій, доходи і видатки за ними, що в остаточному підсумку дає можливість побудувати планові показники для балансу, звіту про прибутки і збитки.

За результатами планування та бюджетування банк обирає ту або іншу фінансову стратегію.

В основі традиційних принципів розробки фінансової стратегії лежать принципи нової управлінської парадигми – стратегічного фінансового управління.

Класифікація фінансових стратегій може здійснюватися за різними ознаками (рисунок 5.7).

Найбільш типовими фінансовими стратегіями в розвинених країнах вважаються фінансова стратегія стабілізації; фінансова стратегія зростання; фінансова стратегія виживання; фінансова стратегія ліквідації; комбінована фінансова стратегія [92, с.362-369].

Фінансова стратегія стабілізації. Її застосовують в умовах нестабільності за падіння фінансово-господарських показників банку, виникненні довгострокових фінансових складнощів. Фінансова стратегія стабілізації полягає в адаптації діяльності банку до умов зовнішнього середовища, усуненні можливих загроз, зниженні ризиків його роботи, підвищенні рівня ефективності взаємодії банку з партнерами та його контрагентами. Її також використовують для оптимізації циклів залучення та вкладення фінансових ресурсів, запобігання їх нестачі.

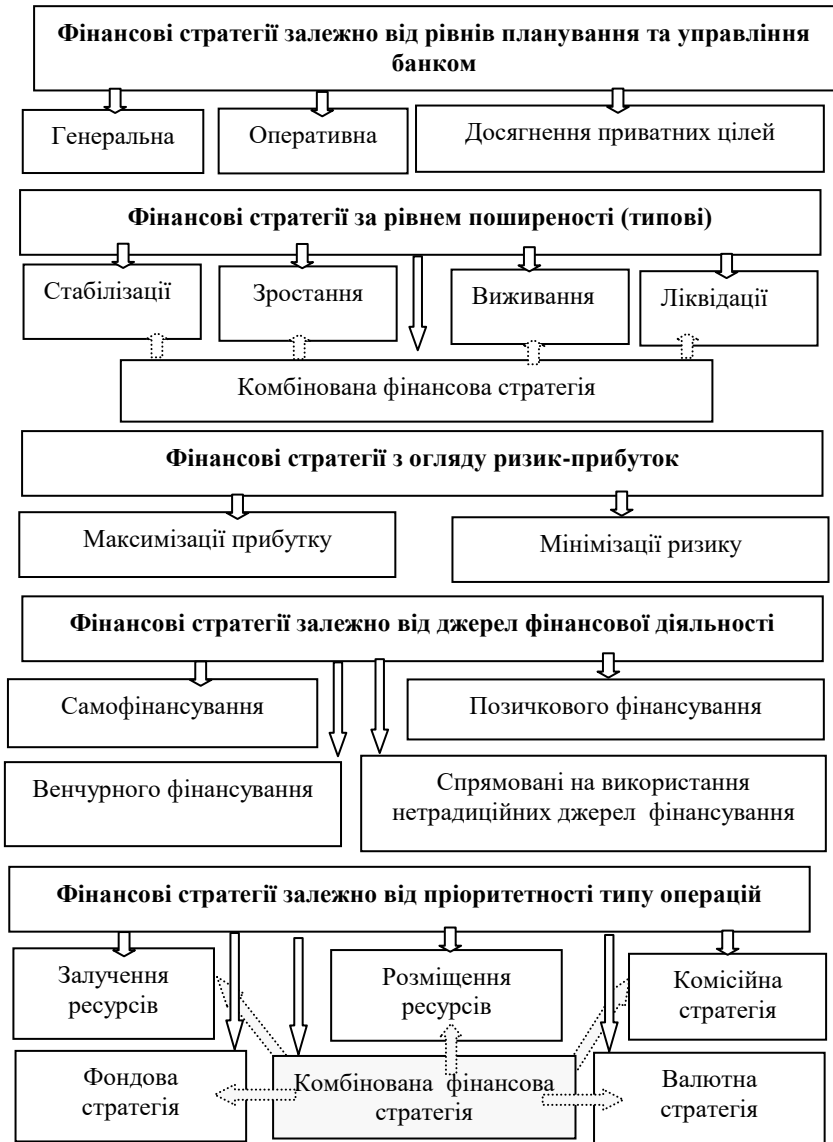

Рисунок 5.7. Класифікація фінансових стратегій банку
Джерело: систематизовано [10];[92];[93];[94]

Як правило, така стратегія застосовується з метою урівноваження всіх аспектів фінансової діяльності та наступного переходу до

фінансової стратегії зростання. Дана стратегія має певні особливості. Залежно від реальної економічної ситуації в банку рекомендується використовувати один з трьох вірогідних підходів до практичного здійснення стратегії стабілізації:

- економія та найбільш ощадливе використання всіх видів ресурсів з метою швидкої стабілізації системи господарювання банку;
- позитивне зрушення у внутрішньому менеджменті та стимулюванні продажу продуктів та послуг банку з певною надією на швидке поживлення банківської діяльності;
- обґрунтована стабілізація економічної ситуації, за якої стають необхідними довгострокові науково-технічні і соціально-економічні програми для досягнення міцної ринкової позиції банку[93].

Фінансова стратегія зростання виражається у встановленні короткострокових і довгострокових цілей, рівень яких значно перевищує показники попереднього звітного періоду. Стратегія використовується під час отримання високих інфляційних доходів, накопиченні власного капіталу[10, с.65].

Стратегія переслідує такі цілі: збільшення обігу капіталу, частки ринку, розширення меж фінансової діяльності, досягнення позитивної динаміки розвитку. Залежно від специфічних умов середовища можливе використання таких видів фінансових стратегій зростання:

- інтегроване зростання забезпечує фінансову підтримку інтеграції банку, що пов'язане з придбанням інших організацій;
- інтенсивне зростання забезпечує фінансову підтримку агресивного захоплення ринку, розширення його меж за допомогою використання нових видів продуктів та послуг;
- обмежене зростання – стратегія, яка є аналогічною стратегії інтенсивного зростання, проте реалізація планів відбувається повільніше;
- диверсифіковане зростання забезпечує збільшення видів фінансової діяльності, а також необхідне фінансування розширення меж збутової діяльності банку[93].

Фінансова стратегія виживання застосовується в умовах глибокої кризи та в предбанкротному стані, та полягає в застосуванні швидких скоординованих дій, які базуються на максимально точних розрахунках. Утілюються програми з перебудови систем управління, фінансово-господарської діяльності, зміни структури бізнес-портфеля, джерела фінансових ресурсів. Ключовою метою цієї стратегії є максимально швидке виведення банку з кризи та перехід до стратегії стабілізації. Для розроблення та реалізації такої стратегії застосовують жорстку централізацію всіх видів діяльності.

Можливе використання таких видів фінансової стратегії виживання:

– *стратегія скорочення* – полягає у відмові від частини видів діяльності з метою отримання кращих фінансових результатів на найбільш пріоритетних напрямках;

– *стратегія реструктуризації* – полягає у приведенні структури фінансово-господарської діяльності банку у відповідність до умов зовнішнього середовища;

Фінансова стратегія ліквідації розглядається як підвид стратегії виживання, проте має свої специфічні характеристики, полягає в забезпеченні максимально ефективного процесу ліквідації всього банку, повного забезпечення фінансових інтересів акціонерів і кредиторів, а також забезпечення мінімізації збитків;

Комбінована фінансова стратегія забезпечує реалізацію цілей і завдань діяльності банку, що знаходяться одночасно у площині кількох вищезазначених стратегій[93].

Стратегія максимізації прибутку передбачає свідоме прийняття ризику, характеризується спекулятивними тенденціями та реалізується через застосування незбалансованих підходів до управління активами і пасивами банку (які не передбачають вирівнювання окремих статей балансу за обсягами чи строками). До них належать, наприклад, управління гепом, управління дюрацією, утримання відкритої валютної позиції, формування агресивного портфеля цінних паперів, проведення спекулятивних операцій з фінансовими деривативами. Основне завдання управління за такого підходу — недопущення ситуації переростання допустимого ризику в катастрофічний, який загрожує самому існуванню банку і може призвести до банкрутства.

Стратегію мінімізації ризику вибирають тоді, коли рівень прибутковості банку задовольняє керівництво й акціонерів, а основною метою є стабілізація фінансових результатів. У цьому разі мета досягається за допомогою таких прийомів управління, як приведення у відповідність строків та обсягів активів і зобов'язань, чутливих до змін відсоткової ставки (фіксація спреду); імунізація балансу; утримання закритої валютної позиції; формування збалансованого портфеля цінних паперів (наприклад, індексного портфеля); проведення операцій хеджування та страхування ризиків тощо[10, с.65].

Залежно від джерел фінансової діяльності банку, що використовуються, виокремлюють наступні види фінансових стратегій[93]: стратегію самофінансування; стратегію позичкового фінансування; стратегію венчурного фінансування; стратегії, спрямовані на використання нетрадиційних джерел фінансування.

Використовуючи критерій рівнів планування та управління банком, можна виокремити наступні види фінансових стратегій банківської установи[94]:

- *генеральна фінансова стратегія* – фінансова стратегія, яка детермінує діяльність банку. Наприклад, взаємозв'язок банку з бюджетами всіх рівнів, освіта та використання доходів, визначення потреб в фінансових ресурсах та джерел їх фондування за рік.

У свою чергу, генеральна фінансова стратегія може поділятися на: стратегію фінансової підтримки прискореного росту; стратегію фінансового забезпечення стійкості росту; антикризову фінансову стратегію;

- *оперативна фінансова стратегія* – це стратегія поточного перерозподілу фінансових ресурсів, стратегія контролю за витрачанням ресурсів та мобілізацією внутрішніх резервів. Оперативна фінансова стратегія включає в себе поточні доходи та витрати банківської установи, постійний контроль за дотриманням нормативних вимог центрального банку та ін. Дана стратегія надає можливість передбачити всі майбутні обороти з приводу їх надходження та розміщення, а також, розробляється в рамках генеральної фінансової стратегії, деталізує її на конкретному проміжку часу;

- *стратегія досягнення приватних цілей банку* полягає в ефективному використанні фінансових операцій, які направлені на забезпечення реалізації головної стратегічної цілі.

Для класифікації фінансових стратегій банку можна використовувати ознаку переважного характеру операцій банку, за якою можна виділити наступні види фінансових стратегій банку[94]:

стратегія залучення ресурсів - визначає оптимальне відношення зовнішніх та внутрішніх джерел фінансування та їх складові; ціну, яку банк може заплатити за фондування по кожному джерелу коштів; способи розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між підрозділами банку. При прийнятті даної стратегії банк практично відмовляється від активних операцій, а комісійний бізнес використовується в основному для покриття витрат та забезпечення мінімального прибутку. Така стратегія особливо характерна для банків, які переживають кризові часи;

стратегія розміщення ресурсів передбачає пріоритетність в діяльності банку кредитних операцій. В стабільній економіці даний вид стратегії використовується банками дуже часто. В рамках цієї стратегії детермінуються об'єкти кредитування, способи кредитування. При прийнятті цієї стратегії банк на відповідний термін відмовляється від активного фондування операцій, використовуючи для цього накопичені раніше ресурси;

комбінована фінансова стратегія характеризується відсутністю пріоритету у конкретного типу банківських операцій. Банк здійснює

кредитування, фондування, займається комісійним бізнесом з однаковою активністю. Така фінансова стратегія часто зустрічається у універсальних банківських установах з широко розвинуеною філіальною мережею;

комісійна фінансова стратегія характеризується тим, що банк орієнтується виключно на обслуговуванні розрахунків клієнтів, а операції залучення та розміщення практично не здійснюються;

фондову фінансову стратегію обирають банківські установи, які орієнтуються переважно на інвестиційні операції на ринку цінних паперів. Відмінністю таких установ виступає розвиненість різних посередницьких функцій на фондовому ринку (брокеридж на ринку цінних паперів, інвестиційна консультація та ін.);

- *валютна фінансова стратегія* зустрічається дуже рідко, в основному в період девальвації/ревальвації валют та різкого росту ризиків на традиційних банківських ринках. Дана фінансова стратегія не довгострокова, її вибирають невеликі банки в період кризи, для яких традиційний банківський бізнес (залучення депозитів та надання позик) виступає високо ризикованим, а комісійний бізнес через зменшення кількості клієнтів не дозволяє компенсувати зниження прибутку. Тому такі банки орієнтуються на активні валютні операції.

Реалізація описаних вище фінансових стратегій комерційного банку здійснюється шляхом формування фінансових політик (рисунок 5.8).

Рисунок 5.8. Класифікація основних видів фінансових політик банку
Джерело: систематизовано [9];[10, с.64]; [94]

Однією з основних політик виступає *політика підтримки поточної ліквідності*. З урахуванням специфіки діяльності банку як фінансового посередника, дана стратегія виступає одним з найважливіших показників, які характеризуються не тільки поточним, а й перспективним станом банківської установи [94].

Метою *процентної політики* банку є визначення стратегічного підходу до управління діапазоном процентних ставок за залученими та розміщеними ресурсами. Роль процентної політики в фінансовій стратегії комерційного банку визначається її місцем на фінансовому ринку як фінансового посередника, основним джерелом доходів якого виступає процентна маржа. Рішення, які прийняті менеджментом банку в частині верхньої межі діапазону далі відображаються у відповідних завданнях кредитної та фондової політик. Аналогічно, рішення по нижній межі діапазону враховуються при формуванні депозитної та емісійної політик.

Політика управління та контролю ризиків. «Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9] передбачено розробку цілої низки політик, пов'язаних із управлінням та контролем ризиків. Серед них політика щодо контролю ризиків; політики щодо управління окремими категоріями ризиків; політики щодо управління основними категоріями ризиків.

Як окремий вид фінансової політики можна виділити *емісійну політику банку*. Метою емісійної політики виступає визначення стратегічних пріоритетів організації роботи комерційного банку як емітента або позичальника на ринку цінних паперів. Успішна реалізація даної політики направлена забезпечити рішення наступних прикладних завдань: а) збільшення об'ємів ресурсів, які залучені при умовах забезпечення можливості їх наступного рентабельного розміщення; б) послідовне збільшення власного капіталу як фактору, який визначає ринкові можливості, а також загальний імідж.

Депозитна політика спрямована на визначення стратегічних пріоритетів при організації роботи на ринку банківських депозитів. Успішна реалізація даної політики призначена забезпечити рішення наступних завдань: а) за комерційним спрямуванням діяльності – перманентне розширення постійної клієнтури банку; б) за фінансовим направленням – збільшення загального об'єму фінансових ресурсів, які залучені на вигідних для банку умовах [94].

Важливість *кредитної політики* сучасного банку визначається його профільною спеціалізацією, а саме як кредитора. В процесі формування наукового підходу до організації роботи банку одним із перших об'єктів стратегічного фінансового управління стала його кредитна діяльність. При цьому була визначена основна мета управління – забезпечення раціонального відношення дохідності та надійності

позичкового портфелю, під яким розуміється сукупність позик, виданих банком на визначений момент часу. Дане відношення завжди має індивідуальний характер, тобто визначається спеціалістами комерційного банку з урахуванням конкретних зовнішніх та внутрішніх умов його функціонування. Формування та контроль за практичною реалізацією кредитної політики виступає одним із двох базових функцій Кредитного комітету банку.

Фондова політика визначає основні цілі, завдання та принципи роботи банку на ринках цінних паперів. В рамках цієї політики банк визначає межі структури фондового портфелю, його управління ним .

В свою чергу, метою *дивідендної політики* виступає формування балансу між зацікавленістю комерційної установи та її акціонерів. Фінансові політики як сукупність цілеспрямованих дій з використанням фінансових ресурсів банку у певних його операціях, дозволяє конкретизувати та визначити конкретні етапи реалізації вибраної фінансової стратегії банком.

Фінансові політики як сукупність цілеспрямованих дій з використанням фінансових ресурсів банку у певних його операціях, дозволяє конкретизувати та визначити конкретні етапи реалізації вибраної фінансової стратегії банком [94].

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте поняття «банківські доходи», «банківські витрати» та порівняйте їх структуру із структурою доходів і витрат небанківських суб'єктів господарювання.

2. Поясніть чому доходи та витрати банку практично є «відображенням» одне одного. Чим це обумовлено?

3. Назвіть та прокоментуйте групування доходів та витрат банку відповідно до нормативних актів.

4. Наведіть принципову відмінність між процентними та комісійними доходами і витратами. Поміркуйте з чим пов'язані для банку комісійні витрати.

5. Дайте характеристику поняття «фінансовий результат». Чи є принципові відмінності між фінансовим результатом діяльності банку та розміром його прибутку?

6. Розкрийте сутність фінансових результатів в абсолютному та відносному вимірі. Чому НБУ приділяє увагу і тим, і іншим показникам?

7. В яких ситуаціях банку обов'язково, а в яких - доцільно виміряти фінансовий результат у відносних показниках?

8. Назвіть та прокоментуйте основні показники ефективності роботи банку.

9. Охарактеризуйте та обґрунтуйте зв'язок основних принципів та функцій управління фінансовим результатом діяльності банку.

10. Назвіть та прокоментуйте основні інструменти управління фінансовим результатом діяльності банку. Які з них найбільш дієві?

11. Окресліть види фінансових стратегій та політик банку. Що є первинним, а що вторинним?

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. На якому з підходів базується нормативно-правове визначення поняття «доходи» банку:
 - а) бухгалтерському
 - б) економічному
 - в) грошовому (фінансовому)
 - г) обліковому.
2. В нормативно-правових актах доходи банків розглядаються з позицій:
 - а) пріоритетності для банку, власників та стейкхолдерів
 - б) напрямів діяльності банку та ймовірності їх сплати
 - в) прибутковості та джерел формування
 - г) віднесення до процентних та інших.
3. За характером операційної діяльності відповідно до нормативної бази доходи поділяються на:
 - а) кредитні, фондіві, комісійні
 - б) операційні, неопераційні
 - в) процентні, комісійні, інші
 - г) банківські, небанківські.
4. В основу класифікації витрат банку нормативно-правовими документами покладено:
 - а) напрями діяльності банку
 - б) поділ на операційні та неопераційні
 - в) визнання витрат
 - г) всі вище наведені позиції одночасно.
5. Витрати банків з позицій відношення до банківської операційної діяльності поділяють на:
 - а) банківські, небанківські, непередбачені
 - б) витрати, пов'язані із залученням ресурсів та інші витрати
 - в) процентні, комісійні, адміністративні
 - г) процентні, непроцентні, емісійні, касові .
6. Які з видів банківських витрат не впливають на фінансову оцінку банку:

- а) адміністративні
 - б) непередбачені
 - в) небанківські
 - г) неопераційні.
7. Фінансовий результат діяльності банку у абсолютному вимірі - це :
- а) прибуток
 - б) збиток
 - в) як прибуток, так і збиток
 - г) прибутковість та збитковість.
8. Який з підходів до трактування прибутку для його практичного обчислення :
- а) економічний
 - б) грошовий (фінансовий)
 - в) обліково-економічний
 - г) бухгалтерський.
9. Які з відносних показників фінансових результатів банку є обов'язковими згідно нормативно-правової бази :
- а) рентабельність активів, рентабельність капіталу
 - б) чиста маржа, чиста процент на маржа, комісійна маржа
 - в) маржа, спред, чиста процента маржа, прибутковість акцій
 - г) коефіцієнт дієздатності, коефіцієнт фінансової стабільності.
10. Однією з визначальних функцій управління фінансовим результатом банку є:
- а) виявлення проблем в роботі бізнесів
 - б) аналіз діяльності
 - в) розробка фінансової моделі
 - г) розробка стратегій фінансового розвитку.
11. Яка з наведених послідовностей використання інструментів управління фінансовим результатом є правильною:
- а) аналіз → бюджет → фінансовий план → фінансова стратегія
 - б) бюджет → фінансовий план → фінансова стратегія → фінансова політика
 - в) аналіз → фінансовий план → бюджет → фінансова стратегія → фінансова політика
 - г) бюджет → фінансовий план → аналіз → фінансова стратегія → фінансова політика
12. До типових фінансових стратегій банку належать:
- а) генеральна, оперативна, досягнення приватних цілей
 - б) максимізації прибутку, мінімізації ризику
 - в) самофінансування, венчурного фінансування, позичкового фінансування
 - г) стабілізації, зростання, виживання, ліквідації, комбінована.

Практичні завдання

Завдання 1. Використовуючи офіційну статистичну інформацію (розміщену на сайті НБУ в розділі «статистика», на сайті Bankografo.com, або інших джерелах):

- 1) заповніть таблицю 1;
- 2) здійсніть аналіз;
- 3) напишіть стислу аналітичну записку щодо отриманих результатів.

Таблиця 1. Горизонтальний аналіз доходів та витрат банків України за 2018-2020рр., млн.грн.

Показники	01.01.2019	01.01.2020	до до +/- 01.01.2020	01.01.2021	до до +/- 01.01.2019	до до +/- 01.01.2020
ДОХОДИ						
Процентні доходи						
Комісійні доходи						
Результат від переоцінки та від операцій купівлі-продажу						
Інші операційні доходи						
Інші доходи						
ВИТРАТИ						
Процентні витрати						
Комісійні витрати						
Інші операційні витрати						
Загальні адміністративні витрати						
Інші витрати						
Відрахування в резерви						

!!! Періоди для аналізу, як і перелік показників можуть бути розширені або змінені за узгодженням із викладачем.

Завдання 2. Використовуючи офіційну статистичну інформацію (розміщену на сайті НБУ в розділі «статистика», на сайті Bankografo.com, або інших джерелах):

- 1) заповніть таблицю 2;
- 2) здійсніть аналіз;
- 3) напишіть стислу аналітичну записку щодо отриманих результатів.

!!! Періоди для аналізу, як і перелік показників можуть бути розширені або змінені за узгодженням із викладачем.

Таблиця 2. Вертикальний аналіз доходів та витрат банків України за 2018-2020рр., %

Показники	01.01.2020	+/- до 01.01.2020	01.01.2021	+/- до 01.01.2019	+/- до 01.01.2020
ДОХОДИ					
Процентні доходи					
Комісійні доходи					
Результат від переоцінки та від операцій купівлі-продажу					
Інші операційні доходи					
Інші доходи					
ВИТРАТИ					
Процентні витрати					
Комісійні витрати					
Інші операційні витрати					
Загальні адміністративні витрати					
Інші витрати					
Відрахування в резерви					

Завдання 3. Використовуючи офіційну статистичну інформацію (розміщену на сайті НБУ в розділі «статистика», на сайті Bankografo.com, або інших джерелах): 1) заповніть таблицю 3; 2) здійсніть горизонтальний та вертикальний аналіз; 3) напишіть стислу аналітичну записку щодо отриманих результатів.

Таблиця. Аналіз фінансових результатів діяльності банків України за 2018-2020рр.

Показники	01.01.2019	01.01.2020	+/- до 01.01.2020	01.01.2021	+/- до 01.01.2019	+/- до 01.01.2020
Чистий прибуток/збиток, млн.грн						
+/-, %	x					
Рентабельність активів, %						
Рентабельність капіталу, %						

!!! Періоди для аналізу, як і перелік показників можуть бути розширені або змінені за узгодженням із викладачем.

Рекомендована література:

Основна

Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: Постанова Правління Національного банку України від 27.02.2018р. №17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 24.10.2012р. № 373 в редакції від 18.03.2020р. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України: схвалено Постановою Правління Національного банку України від 06.09.2007р. № 324 чинні. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку: Постанова Правління Національного банку України від 11.09.2017р. №89 в редакції від 05.10.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Інструкція з бухгалтерського обліку операції із фінансовими інструментами в банках України: затверджена Постановою Правління НБУ від 21.02.2018р. № 14 в редакції від 09.01.2020р.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Про заходи щодо підвищення рентабельності діяльності банків»: рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України від 26.11.2003р. № 277 чинне.-URL <https://zakon.rada.gov.ua/>

Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ.: КНЕУ, 2004. 468 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016.-192 с.

Варчаба В.І., Заславська О.І. Сучасне банківництво: теорія і практика: Навч.посібник. -Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. — 364 с.

Додаткова

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Банківська система: навч.посіб./ Крилова О.В., Антипенко Н.В., Владика Ю.П., Волчанська Л.В. -Дніпро: Пороги, 2020.- 324 с.

Зверяков М. І. Управління фінансовою стійкістю банків [текст] підручник. / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко, О. С. Сергєєва. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 485с.

Кудряк Ю.В. Фінансові стратегії банків України в умовах конкурентного середовища: дис...канд.екон.наук. 08.00.08./ Кудряк Юліана Василівна. Львів, 2015. - 288с.

ТЕМА 6. БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ: СУТЬ, ВИДИ, ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ

6.1. Суть ризику в економічній та банківській діяльності

Сучасний розвиток ринку банківських послуг супроводжується значною ризиковістю, яка зумовлена постійною дією зовнішніх та внутрішніх факторів. Щоб з'ясувати що являє собою банківський ризик і чому саме ризикам з боку регулятора приділяється значна увага, ознайомимось із підходами до його розуміння.

У наукових працях, які присвячені дослідженню ризиків, можна виокремити два основних підходи до їх визначення[95, с.12]:

перший – теорія ризику – формується як окрема наука, що розглядає ризик як загальносистемне явище.

другий підхід пов'язаний з урахуванням фактору ризику як у економічних науках, так і в банківській справі зокрема (рисунок 6.1).

Рисунок 6.1. Групування підходів до розуміння ризиків
Джерело: згруповано [95, с.12];[96, с.10]; [97, с.51]

Функціонування будь-яких суб'єктів господарювання у мінливих ринкових умовах неодмінно супроводжується ризиками, що пов'язані з невизначеністю обставин, а також можливим настанням чи ненастанням певних подій. Фінансові ризики пов'язують із ситуаціями, у яких є імовірність виникнення фінансових втрат в умовах невизначеності під час провадження саме фінансової діяльності (менший за очікування рівень доходу, втрата частини капіталу тощо).

У економічних джерелах, присвячених ризику, простежуються суперечливі підходи до визначення категорії «ризик», які умовно можна об'єднати у три групи.

Перша група асоціює ризик лише з чимось негативним, що обов'язково призведе до економічних (фінансових) втрат [96, с.8-9]:

- загроза того, що підприємець зазнає збитків у вигляді додаткових витрат чи одержить доходи нижче тих, на які розраховував;
- дія, спрямована на привабливу ціль, досягнення якої пов'язане з елементами небезпеки, загрозою втрати або поразки;
- небезпека здійснення непередбачуваних і небажаних для суб'єкта наслідків його діяльності;
- подія або група споріднених випадкових подій, що завдають збитку об'єкту, який володіє даним ризиком.

Друга група пов'язує ризик із можливістю отримання позитивного результату [96, с.9]:

- дія навмання, що передбачає сміливість, рішучість, заповзятливість в надії на щасливий результат.

Третя група розглядає ризик як невизначеність, яка дає можливість отримання як позитивного, так і негативного результату:

- ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб'єкта ринкових відносин, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі (або, навпаки, сприятливі) наслідки у разі неуспіху (або успіху);
- потенційна ймовірність відхилення від спланованих економіко-фінансових показників діяльності (при цьому наслідки відхилення можуть коливатися в межах від позитивних до негативних) [96, с.10];
- вартісне вираження ймовірності події, яка призводить до витрат або недоотримання доходів порівняно з планом, прогнозом, проектом, програмою [10].

А як фахівці трактують поняття «банківський ризик» і в чому полягає особливість визначення?

Класично під банківським ризиком розуміють:

- ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників [97, с.51];

- ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними[95, с.14];

- небезпеку (можливість) втрати банком своїх ресурсів, недоотримання доходів або понесення додаткових витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій[10].

Для повного розуміння категорії «банківський ризик» звернемось до нормативно-правової бази.

!!! Жодна діяльність в Україні не регламентується такою кількістю нормативно-правових актів щодо ризиків, як банківська.

Як зазначено в інструктивних матеріалах НБУ[38], ризики в банківській діяльності випливають із специфіки банківських операцій, що здійснюються в умовах ринкових відносин

✍ Ризики в банківській діяльності означають імовірність одержання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів[38].

Підвищені банківські ризики призводять до значних фінансових утрат і, як наслідок, до банкрутства банків.

Правова база щодо регулювання банківських ризиків представлена значною кількістю документів, основними з яких є:

- *Закон України «Про Національний банк України» [98], яким передбачається:*

а) встановлення економічних нормативів, котрі мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком (стаття 58);

б) визначення розмірів, порядку формування та використання резервів для покриття можливих втрат за кредитами, валютними, відсотковими та іншими ризиками банків (стаття 59);

в) утворення банком підрозділу внутрішнього аудиту, який здійснює оцінювання ефективності процесів управління ризиками;

- *Закон України «Про банки та банківську діяльність» [4], в якому*

а) визначено право НБУ встановлювати вимоги щодо ефективної системи управління ризиками;

б) йдеться про включення до основного капіталу банку загального фонду покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій;

в) передбачено визначення та затвердження радою банку стратегії й політики управління ризиками;

- Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [99], який,

а) акцентує увагу новому підході до системи управління ризиками,

б) впроваджує фінансовий моніторинг на основі ризик-орієнтованого підходу,

в) передбачає новий підхід до системи виявлення клієнтів з високим ризиком;

г) поділяє клієнтів на групи за їхнім ризиком,

д) запроваджує ризик-профіль клієнта. Крім того, поміж іншим, акцентує увагу на цілій низці ризиків і містить трактування ризику для суб'єктів фінансового моніторингу, в число яких входять і банки:

 ризик - небезпека (загроза, уразливі місця) для суб'єктів первинного фінансового моніторингу бути використаними з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення під час надання ними послуг відповідно до характеру їх діяльності[99].

- «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100], котре визначає основні цілі та принципи управління ризиками, які виникають за всіма напрямками діяльності банку та банківської групи на всіх організаційних рівнях, і встановлює мінімальні вимоги щодо організації в банку та банківській групі комплексної, адекватної та ефективної системи управління ризиками. В Положенні наводиться трактування цілої низки видів ризиків, в тому числі і наступне визначення:

 ризик - імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання доходів, або невиконання стороною договірних зобов'язань унаслідок впливу негативних внутрішніх та зовнішніх факторів[100].

- «Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38], введена, в тому числі, і з метою запобігання втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, і яка встановлює нормативи кредитних ризиків;

- «Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України»[60], згідно якої у складі відповідної примітки «Управління фінансовими ризиками» до річної звітності банки повинні розкривати детальну інформацію щодо ризиків та методів управління ними;

- «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»[9].

Документ містить рекомендації щодо управління ризиками, комплексної системи ризик-менеджменту, підходів до мінімізації та оптимізації ризиків, джерел й механізмів контролю за ризиками. В даному документі поняття «ризик» розглядається з двох позицій: з позиції банку та позиції регулятора:

 ризик (з точки зору банку) - це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу[9, п.1.8]

 ризик (з точки зору Національного банку) - це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку[9, п.1.8].

- *Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»*[101] визначають методи, котрі Національний банк України використовує для оцінки ризиків у банках і зазначають: існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння.

Банківський ризик притаманний не тільки банкам, а і його клієнтам.

Так, згідно «*Міжнародних стандартів фінансової звітності*», підприємствам притаманні основні три види ризиків, на які варто звернути увагу: кредитний, ринковий (який складається з процентного, валютного, інфляційного та політичного), а також ризик ліквідності[102]. Крім того, клієнти банку наражаються на ризик неплатоспроможності банку або його банкрутства.

!!! Виходячи з нормативно-правової бази та стандартів фінансової звітності банківські ризики можна розглядати з трьох позицій: позиції регулятора, позиції банку, позиції клієнтів банку. І це при практично однаковій назві будуть різні ризики як по ймовірності настання, так по наслідкам, та і по суті.

Наприклад, процентний ризик з фінансової позиції

а) для НБУ - підвищення або зниження ставок рефінансування, а отже - і обсягів кредитування;

б) для банку - можливість недоотримання процентного доходу (з причин несвоєчасної сплати процентів з боку клієнтів; зниження

відсоткової ставки через вплив макроекономічних показників, зниження темпів інфляції, зниження попиту на кредитні ресурси тощо) або зростання процентних витрат(через необхідність залучення додаткових коштів на ринку капіталів, через підвищення рівня інфляції тощо);

б) для клієнта банку - це ймовірність здорожчання кредитних коштів, отриманих в банках; зміна відсоткової ставки в бік збільшення; або отримання додаткового процентного доходу за депозитами в разі підвищення процентних ставок.

Рисунок 6.2. Суб'єкти та об'єкти банківського ризику
Джерело: згруповано авторами

Ризики діяльності банку виникають на основі як внутрішніх (ендогенних), так і зовнішніх (екзогенних) факторів. Значна частина зовнішніх факторів перебуває за межами контролю з боку банку і банк не може мати повної впевненості щодо результатів майбутніх подій, що можуть вплинути на банк, та часу їх виникнення[9, гл.4].

Основними факторами, які впливають на рівень зовнішніх ризиків, є політичні та пов'язані з ними економічні. Усі інші фактори (демографічні, соціальні, географічні) розглядаються крізь призму політичних та економічних факторів.

Сутність банківського ризику може проявлятися через такі властивості, які володіють тимчасовими, періодичними, частотними, об'ємними, інтервальними або рівневими характеристиками, а також рефлексністю (рисунок 6.3).

Більшість джерел приписують поняттю «банківський ризик» такі властивості, як невизначеність, ймовірність настання, альтернативність.

Невизначеність є невід’ємною частиною банківського ризику і пов’язана безпосередньо з реалізацією ризику паралельно із реалізацією банківських продуктів, наданням послуг, проведенням банківських операцій.

Рисунок 6.3. Властивості банківського ризику
Джерело: доопрацьовано [103, с.73]

Імовірність пов’язана із можливістю (імовірністю) отримати або не отримати доход.

Альтернативність ризику проявляє себе в наявності набору певного рішення або дії, які в свою чергу і призведуть до позитивного або негативного фінансового результату.

Тимчасовість проявляється за мірою тривалості реалізації. За цією ознакою властивості поділяють на короткострокові, середньострокові та довгострокові.

Періодичність пов’язана із фактором сезонності.

Частотність - пов’язана із частотою повторення негативних наслідків.

Об’ємність знаходить прояв у обсягах реалізації ризику.

Інтервальність або рівневість пов’язана із фактором адаптивності ризику до зовнішніх та внутрішніх умов.

Рефлексивність залежить від фактора довіри при настанні дефолту, тобто від втрати прибутку внаслідок можливості настання панічних настроїв та «шоків»[103, с.73].

6.2. Класифікація банківських ризиків (рекомендаційний та нормативно-правовий аспект)

Більш докладно розібратись із суттю ризиків дозволяє ознайомлення із їх категоріями, типами, видами.

Економічні джерела, а зокрема - банківські, пропонують значну кількість класифікацій банківських ризиків за різними критеріями, ознаками. У науковій літературі вітчизняних та зарубіжних дослідників пропонується досить значна кількість класифікацій ризиків.

За Пітером С. Роузом [104] існує шість видів основних ризиків банку та чотири додаткових. Ним була запропонована класифікація, яка поділяє ризики на основні та додаткові:

- основні види ризиків: кредитний ризик, ризик незбалансованої ліквідності, ринковий ризик, процентний ризик, ризик недоодержання прибутку, ризик неплатоспроможності;

- додаткові види ризиків банків: інфляційний ризик, валютний ризик, політичний ризик, ризик зловживань.

Беручи до уваги нестабільність економічної системи, фінансову кризу та зміни діючого законодавства класифікація Пітера С.Роуза не охоплює усі можливі різновиди ризику.

Вітчизняні науковці за результатами монографічного дослідження [95, с.33-35], маючи на меті не стільки перерахування усіх видів банківських ризиків, скільки демонстрацію наявності певної системи, що дозволяє банкам звертати увагу на окремі різновиди при визначенні сукупного розміру ризиків, дійшли висновку, що найбільш важливими елементами, покладеними в основу класифікації банківських ризиків є тип (вид) банку; сфера виникнення і впливу банківського ризику; склад клієнтів банку; метод розрахунку ризику; ступінь банківського ризику; розподіл ризику в часі, характер обліку ризику; можливість управління банківськими ризиками.

Ризики класифікуються за наступними критеріями:

- за сферами виникнення - на зовнішні та внутрішні;
- залежно від категорії ризику - на фінансові, функціональні, інші;
- залежно від специфіки діяльності банку - на універсальні ризики та спеціалізовані;
- залежно від походження ризику - на системний та несистемний;
- за характером виникнення - на чистий та спекулятивний.

Більш детальну класифікацію запропоновано Глобальною асоціацією професіоналів ризику (The Global Association of Risk Professionals (GARP) [105]. Вона нараховує 6 класів та 23 види ризиків,

що дає змогу всебічно розглянути та дослідити проблематику цього питання (рисунок 6.4):

Рисунок 6.4. Класи ризиків, запропоновані Глобальною асоціацією професіоналів ризику
Джерело згруповано [105]

1 клас - кредитний ризик, до складу якого включено такі види, як прямий кредитний ризик, розрахунковий ризик, ризик кредитного еквівалента;

2 клас - ринковий ризик включає ризик кореляції, фондовий ризик, процентний ризик, валютний ризик та ризик кредитного спреду;

3 клас - ризик концентрації портфеля включає ризик інструмента, ризик істотної операції, ризик сектора економіки;

4 клас - ризик ліквідності містить ризик ліквідності фінансування та ризик ліквідності активів;

5 клас - операційний ризик складається з ризику транзакції, ризику операційного контролю, ризик систем;

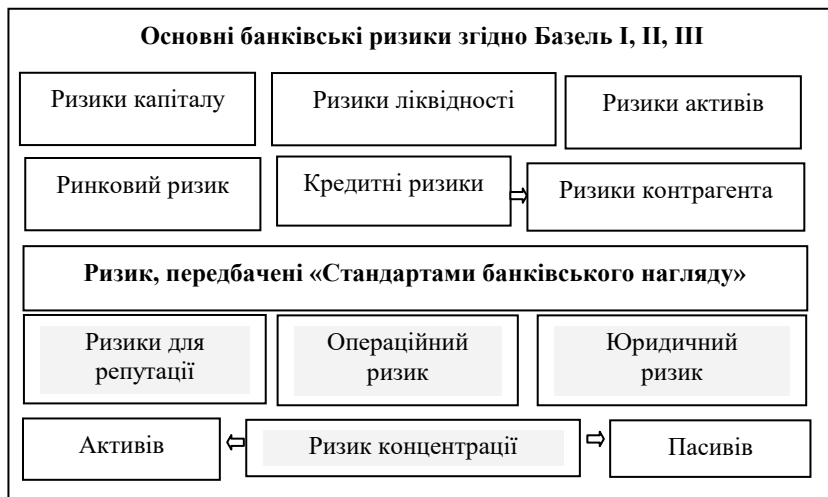
6 клас - ризик бізнес-події, до складу якого включено ризик конвертованості валют, ризик зміни кредитного рейтингу, ризик репутації, податковий ризик, юридичний ризик, ризик непередбачених обставин та ризик законодавства.

 Більш докладно ознайомитись із різновидами видів ризиків за класифікацією, запропованою GARP, можна на офіційній інтернет-сторінці цієї організації. З різноманітними класифікаціями ризиків (які в більшості своїй будують вищенаведені класифікації та ризики, якими оперують нормативно-правові акти) можна ознайомитись у навчальних джерелах та монографіях, пропонованих в основній та додатковій літературі до теми, а також у інших багаточисельних відкритих джерелах.

Основу будь-якої класифікації банківських ризиків становлять міжнародні рекомендації та вітчизняна нормативно-правова база.

Базельські угоди (Базель I, Базель II, Базель III) значну увагу приділяють вимогам до капіталу та ліквідності банків. Загальновідомим критерієм відповідно до Базельських вимог є рівень прийнятих банком ризиків та управління банківськими ризиками. Так, трьома провідними документами щодо ризиків банківської діяльності є «Підвищені мінімальні вимоги до капіталу і ліквідності» (Enhanced Minimum Capital & Liquidity Requirements); «Посилений наглядовий процес для корпоративного управління ризиками та планування капіталу» (Enhanced Supervisory Review Process for Firm – Wide Risk Management and Capital Planning); «Посилене розкриття інформації та ринкова дисципліна» (Enhanced Disclosure & Market Discipline). Також у цій угоді не оминули питання банківських ризиків, де було запропоновано міжнародну систему оцінки ризиків ліквідності, стандартів і моніторингу [41].

Основними видами банківського ризику, про які йде мова у базельських деклараціях, є ризики капіталу, ризики ліквідності, ризики активів, кредитні ризики (в складі яких - кредитні ризики контрагентів), ринковий ризик (в його складі ризик зростаючого навантаження) [41] (рисуюнок 6.5).

Рисуюнок 6.5. Класифікація основних банківських ризиків згідно Базельських декларацій та стандартів нагляду
Джерело: систематизовано [41]; [106]

Крім того, «Стандартами Базельського комітету банківського нагляду» [106] передбачені наступні види банківських ризиків, які можуть призвести до суттєвих фінансових втрат:

Ризик для репутації складає основну загрозу для банків, оскільки характер їхнього бізнесу вимагає підтримки довіри у вкладників, кредиторів і на місці проведення ринкових торгів узагалі[106, ст.11].

Ризик для репутації визначається як вірогідність того, що погана слава про практику ділових відносин та співробітництво банку, незалежно від того, правда це чи ні, призведе до втрати віри в надійність установи. Банки особливо вразливі до ризику репутації, оскільки вони можуть дуже легко стати зняряддям чи жертвою незаконної діяльності з боку їхніх клієнтів.

 Операційний ризик може бути визначеним як ризик прямих чи непрямих втрат в результаті невідповідних чи ненадійних внутрішніх процесів, людей чи систем, або через зовнішні події[106, ст.12].

Більшість операційних ризиків пов'язана зі слабкістю у впровадженні банківських програм, неефективністю процедур контролю і неспроможністю проявляти належну ретельність. Враження суспільства, що банк не вміє ефективно керувати своїм операційним ризиком, може перервати операції або погано вплинути на бізнес банку.

Тобто операційний ризик – це ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів внаслідок недоліків в організації внутрішніх процесів, дій працівників банку, збоїв у роботі інформаційних систем або впливу зовнішніх факторів. Щодня банки наражаються на події операційного ризику. Збитки від них є неодмінною складовою поточної роботи, їх банк переважно може достовірно оцінити, закладає у ціноутворення продуктів і вони не створюють ризиків для його діяльності. Однак зберігається ймовірність неочікуваних подій, від яких банк може понести величезні, практично необмежені втрати. Фінустанови мають тримати капітал під покриття цих збитків. За стандартизованим підходом розмір збитків від подій операційного ризику визначається обсягом основних операцій банку, які можна виміряти з використанням звіту про фінансовий результат[106].

 Юридичний ризик - це ймовірність того, що судові процеси, несприятливі судові рішення або контракти, проти яких не можна висунути претензії в суді, можуть перервати операції або погано вплинути на них чи на стан банку[106, ст.13].

Банки можуть притягатися до судової відповідальності. В результаті цього банки можуть, наприклад, бути оштрафованими, нести кримінальну відповідальність і підлягати особливим штрафам, накладеним працівниками нагляду. Банки не зможуть ефективно захистити себе від таких юридичних ризиків, якщо вони без достатньої ретельності встановлюють особу своїх клієнтів і не розуміють їхнього бізнесу.

✍ Ризик концентрації - зосередження, скупчення ризику, тобто його нерівномірний розподіл між об'єктами. Концентрація виникає, якщо актив або зобов'язання банку, які характеризуються спільним фактором, перевищують певну межу його капіталу[9, п.1.8]

Ризик концентрації стосується як активів, так і пасивів. Ризик концентрації активів в основному стосується концентрації кредитів; ризики концентрації пасивів тісно пов'язані з ризиком фінансування, особливо ризиком передчасного чи неочікуваного зняття коштів великими вкладниками, з можливими руйнівними наслідками для банківської ліквідності. Найбільш імовірно, що ризик фінансування є вищим для невеликих банків і тих, які є менш активними на оптових ринках, ніж великі банки[106, ст.14, ст.15].

А які вітчизняні документи містять інформацію щодо банківських ризиків?

Основними документами, які містять інформацію щодо категорій ризиків є:

- Закон України «Про Національний банк України» [98, ст.58], в якому згадуються ризики, пов'язані з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, відсоткові та валютні ризики;

- Закон України «Про банки і банківську діяльність», де міститься інформація щодо визначення, затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, контролю за ефективністю функціонування системи управління ризиками [4, ст.39].

- «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»[9, Р.IV], які базуються на положеннях провідних міжнародних документів щодо ризик-менеджменту в банках та вищезгаданих Законах України. В «Методичних рекомендаціях...» наводяться 9 основних категорій ризику: кредитний, ліквідності, змін процентної ставки, ринковий, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний, стратегічний.

!!! Ці ж критерії містяться в «Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків» Національного банку. Крім того, наводиться класифікація зовнішніх ризиків;

- Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»[100] впроваджують нагляд НБУ на основі оцінки ризиків, визначають різні рівні складності ризику банку, деталізують деякі з категорій ризику, наведені в попередньому документі;

- «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [99] - доповнює попередні два документа;

- «Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [60], в котрій згадуються: фінансові ризики, в тому числі, податкові ризики; кредитні ризики, в тому числі власний кредитний ризик; ринковий ризик, до складу якого входять валютний та процентний ризики; цінний ризик; географічний ризик; ризики концентрації; ризики ліквідності.

Таблиця 6.1

Систематизація категорій та видів банківських ризиків відповідно до Постанов Правління НБУ

Категорії ризику	Трактування ризику (✍) або пояснення
ЗОВНІШНІ РИЗИКИ	
Ризик форс-мажорних обставин	пов'язаний з виникненням непередбачених обставин, які негативно впливають на діяльність банку та/або його партнерів (стихийні лиха та інше) [9]
Ризик країни	✍ усі види ризиків, що виникають в економічному, політичному і соціальному середовищі країни реєстрації та ведення бізнесу боржника-нерезидента та можуть мати потенційний вплив на його спроможність обслуговувати борги[99] ✍ пов'язаний з можливістю настання несприятливих для діяльності банку умов в політичній, правовій, економічній сфері країни, в якій проводить свою діяльність банк[9]
Зовнішньо-політичний ризик	обумовлений змінами міжнародних відносин, а також політичної ситуації в одній із країн, які впливають на діяльність банку або його партнерів (війни, міжнародні скандали, імпічмент главі держави, закриття кордонів) [9]
Правовий ризик	пов'язаний зі змінами законодавства різних країн [9]
Макроекономічний ризик	виникає через несприятливі зміни кон'юнктури на окремих ринках або всієї економічної ситуації в цілому (економічна криза) [9]
<i>Складає макроекономічного ризику</i>	
Інфляційний ризик	пов'язаний з можливою втратою первісної вартості активів[9]

Продовження таблиці 6.1

Категорії ризику	Трактування ризику (✍) або пояснення
ВНУТРІШНІ РИЗИКИ	
Кредитний ризик	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання[9] ✍ розмір очікуваних втрат (збитків) за активом унаслідок дефолту боржника/контрагента[58]
<i>Основні види кредитного ризику</i>	
1) Індивідуальний кредитний ризик	ризик, джерелом якого є конкретний контрагент банку - позичальник, боржник, емітент цінних паперів[100]
2) Портфельний кредитний ризик	виявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, аніж унаслідок зміни ринкової процентної ставки)[100]
3) Кредитний ризик країни (міжнародне кредитування)	виникає через особливості економіки, соціального ладу та політичного устрою країни позичальника[100]
4) Трансфертний ризик	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок того, що у боржника немає можливості отримувати та/або перераховувати іноземну валюту для обслуговування боргу за кредитом [99]
Ризик ліквідності	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання у належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат[9]
<i>Різновид ризику ліквідності</i>	
1) Ризик ліквідності ринку	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат[100]
Ризик зміни процентної ставки	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок[9]

Продовження таблиці 6.1

Категорії ризику	Трактування ризику (✍) або пояснення
<i>Основні типи ризику зміни процентної ставки</i>	
1) Ризик зміни вартості ресурсів	виникає через різницю в строках погашення (для інструментів з фіксованою процентною ставкою) та переоцінки величини ставки (для інструментів із змінною процентною ставкою) банківських активів, зобов'язань та позабалансових позицій[9]
2) Ризик зміни кривої дохідності	виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності[9]
3) Базисний ризик	✍ ризик того, що під час переоцінки змінної процентної ставки амплітуда зміни ставки не буде повністю збігатися з амплітудою коливання базової ставки[9]
4) Ризик права вибору	виникає у разі наявності права відмови від виконання угоди (тобто реалізації права вибору), яке прямим чи непрямым чином є в багатьох банківських активах, зобов'язаннях та позабалансових портфелях[9]
Процентний ризик банківської книги	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок впливу несприятливих змін процентних ставок на банківську книгу [99]
Ринковий ризик	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі[9]
Валютний ризик	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали[9]
<i>Основні типи валютного ризику</i>	
1) Ризик трансакції	полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій[9]
2) Трансляційний ризик (ризик перерахування з однієї валюти в іншу)	полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахування залишків в іноземних валютах у базову (національну) валюту[9]
3) Економічний валютний ризик	полягає у змінах конкурентоспроможності фінансової установи або її структур на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів[9]

Продовження таблиці 6.1

Категорії ризику	Трактування ризику (✍) або пояснення
Операційно-технологічний ризик	✍ потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи цих технологій[9]
Ризик репутації	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміжду фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду[9]
Операційний ризик	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі інформаційних систем банку або внаслідок впливу зовнішніх факторів [99]
<i>Складові операційного ризику</i>	
1) Юридичний ризик	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного тлумачення встановлених законів або правил[9]
2) Інформаційний ризик	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок виникнення внутрішніх і зовнішніх подій щодо інформаційних систем банку та інших інформаційних ресурсів, що використовуються для досягнення цілей банку, недостатності внутрішнього контролю чи неадекватних або помилкових внутрішніх процесів банку у сфері інформаційно-комунікаційних технологій[99]
Стратегічний ризик	✍ наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію прийнятих рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі[9]

Закінчення таблиці 6.1

Категорії ризику	Трактування ризику (✍) або пояснення
Ризик розрахунків (Settlement Risk)	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання контрагентом своїх зобов'язань після того, як банк виконав свою частину зобов'язань [99]
Передрозрахунковий ризик (Pre-Settlement Risk)	✍ імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок дефолту контрагента за договором до початку виконання своїх зобов'язань будь-якою зі сторін договору[99]
Комплаєнс-ризик	✍ імовірність виникнення збитків або санкцій, додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства, нормативно-правових актів, ринкових стандартів, правил добросовісної конкуренції, правил корпоративної етики, виникнення конфлікту інтересів, а також внутрішньобанківських документів банку [99]
Ризик концентрації	- концентрація банківських активів та зобов'язань у розрізі: 1) одного боржника/контрагента та групи пов'язаних контрагентів; 2) бізнес-ліній і продуктів; 3) видів економічної діяльності (галузевої концентрації) та географічних регіонів; 4) пов'язаних із контрагентами осіб, чий фінансові результати залежать від одного виду діяльності чи основного продукту; 5) класів боржників/контрагентів 6) видів забезпечення виконання боржниками та контрагентами своїх зобов'язань; 7) видів валют[99]
Ризик-апетит (схильність до ризику)	✍ сукупна величина за всіма видами ризиків та окремо за кожним із ризиків, визначених наперед та в межах допустимого рівня ризику, щодо яких банк прийняв рішення про доцільність/необхідність їх утримання з метою досягнення його стратегічних цілей та виконання бізнес-плану [99]

Джерело: опрацьовано авторами [9]; [58]; [99]; [100]

Внесемо деякі пояснення до категорій ризику, наведених в таблиці.

Кредитний ризик присутній в усіх видах діяльності банку, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи концептуальних угод незалежно від того, де відображається операція - на балансі чи поза балансом.

Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Ризик зміни процентної ставки впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

Ринковий ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів та похідних інструментів (деривативів).

Операційно-технологічні ризики можуть призвести до фінансових збитків через помилку, невчасне виконання робіт або шахрайство або стати причиною того, що інтереси банку постраждають у якийсь інший спосіб, наприклад, дилери, кредитні працівники або інші працівники банку перевищать свої повноваження або здійснюватимуть операції у порушення етичних норм або із занадто високим ризиком.

Ризик репутації може привести банк (або його керівників) до фінансових втрат або зменшення клієнтської бази. Цей ризик має місце на всіх рівнях організації, і тому банки повинні відповідально ставитися до своїх відносин із клієнтами та суспільством.

Банки наражаються на *юридичний ризик* через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін (клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами).

Відповідно до того чи є залежність між ризиками і доходами, ризики поділяють на 2 групи[9, Гл.3]:

- *ризики, що піддаються кількісній оцінці* (фінансові ризики), наприклад, кредитний, ліквідності. Управління цими ризиками підлягає їх оптимізації;

- *ризики, що не піддаються кількісній оцінці* (нефінансові ризики), наприклад, юридичний, репутації. Управління даними ризиками зводиться до їх мінімізації.

Кожен окремих банк може розробити власну класифікацію ризиків, на які він наражається у своїй роботі. Під час розроблення власної класифікації ризиків банк має врахувати класифікацію ризиків, що визначена НБУ, та у разі потреби розширити перелік ризиків з метою удосконалення практики управління ними[9, п.1.5].

6.3. Управління банківськими ризиками

З огляду на багатоаспектність сутності економічної категорії «ризик» виділяється декілька підходів до інтерпретації поняття «управління ризиками»[107, с.37]:

1) *управління ризиками як сукупність методів впливу на рівень ризику*. Відповідно до даного підходу управління ризиком розглядається як розробка і реалізація економічно обґрунтованих рекомендацій і заходів, направлених на зменшення початкового рівня ризику до прийнятного допустимого рівня; багатоступінчатий процес, який має за мету зменшити або компенсувати збиток для об'єкта при настанні несприятливих подій;

2) *управління ризиками як процес зменшення фінансових витрат*. За цього підходу управління ризиками - це діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні і достатні для зменшення ймовірності появи несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків схвалюваних рішень; процес пошуку компромісу, який націлений на досягнення балансу між вигодами від зменшення ризику і необхідними для цього витратами, а також ухвалення рішення про те, які дії для цього слід здійснити, а від яких слід утриматися;

3) *управління ризиками як процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів*. Згідно даного підходу управління ризиками тлумачиться як складний багатоступінчатий процес ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками, що охоплює весь внутрішньоорганізаційний процес ухвалення і виконання рішень, а також контролю за їх виконанням;;

4) *системний погляд на проблему управління ризиками*, який полягає у визначенні управління ризиками як системи підтримки ухвалення рішення, головне завдання якої полягає в тому, щоб в максимальній мірі понизити невизначеність, що існує при ухваленні рішення.

Існує ще один - базовий - *нормативно-правовий підхід*. В «Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» наводиться наступне визначення:

 управління ризиками - це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків[9, Р.ІІ, Гл.1.].

Процес управління ризиками, як правило, не має на меті усунення ризику, а спрямований на забезпечення отримання банком відповідної винагороди за прийняття ризику. Виключення становлять деякі ризики, щодо яких немає взаємозв'язку між їх рівнем та величиною винагороди банку (наприклад, у Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків» Національного банку, до таких ризиків відноситься юридичний ризик, ризик репутації, стратегічний).

Мета управління ризиками - сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів (власників); органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів; інших сторін[9, Р.ІІ, Гл.1].

6.3.1. Рівні управління банківськими ризиками

Як зазначено в «Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9, п.2.3], управління ризиками повинно відбуватися на тому рівні організації, де ризик виникає, а також за допомогою функцій незалежної перевірки і контролю ризиків - на найвищих рівнях управління і на рівні спостережної ради.

Управління банківськими ризиками в Україні здійснюється на двох рівнях - зовнішньому (на рівні регулятора - НБУ) та внутрішньому (на рівні банку) (рисунк 6.6).

Управління з боку НБУ здійснюється в наступних напрямках:

1) *регуляторно-правовому напрямку*, який передбачає розробку, затвердження та впровадження в практичну діяльність банків законів, положень, інструкцій, методичних вказівок або рекомендацій щодо регулювання, оцінки та управління ризиками;

2) *наглядово-оціночному напрямку* - оцінка ризиків банків та нагляд за ними. Так, згідно «Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків»[101] позиція Національного банку щодо нагляду за всіма банками зосереджується на ризику. Банки з підвищеним ризиком або сфери діяльності із підвищеними параметрами ризику потребують більшої уваги з боку служби банківського нагляду. Застосовуючи цей загальний підхід до всіх установ, НБУ, по-перше, має на меті забезпечення якісного нагляду, спрямованого на визначення суттєвих існуючих або потенційних проблем в окремих банках або в банківській системі в цілому, а також на забезпечення належного усунення таких проблем, по-друге, визнає

різні рівні складності ризику, на який наражаються банки. Використовуючи цей підхід, представники банківського нагляду мають визначати, як певні існуючі або потенційні проблеми, на які наражається банк або банківська система, впливають на характер і рівень ризиків у цьому банку. За результатами оцінки ризиків наглядовці складають плани і визначають дії нагляду.

Рисунок 6.6. Рівні та основні напрями управління ризиками
Джерело: згруповано [100]; [101]

Нагляд на основі оцінки ризиків є поглибленим продовженням наглядової функції, що ґрунтується на ризиках та вже певний час використовується Національним банком. НБУ визначає, наскільки добре банк управляє ризиками протягом певного періоду, а не лише оцінює стан на певний момент часу.

Нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє НБУ здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків та системних ризиках банківської системи. Нагляд на основі оцінки ризиків передбачає спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного ризику. НБУ досягає цього за допомогою таких дій[101]:

а) виявлення ризиків з використанням уніфікованих визначень. Ця сукупність ризиків формує підґрунтя для висновків і дій нагляду;

б) вимірювання ризику на основі уніфікованих факторів оцінки. Кількість ризику не завжди вимірюється в грошовому вираженні; інколи це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки у системах внутрішнього контролю можуть свідчити про те, що банк має надмірний рівень операційно-технологічного ризику;

в) оцінки управління ризиками, яка дозволяє визначити, чи адекватно управляються і контролюються за допомогою відповідних систем банку визначені рівні ризику. Розвиненість та складність цих систем буде різною залежно від рівня наявного ризику і розміру та/або складності операцій банку;

г) спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного або зростаючого ризику як у межах одного банку, так і в банківській системі взагалі. Це робиться за допомогою стратегії нагляду;

д) використання відповідних інструментів нагляду, залежно від виявлених ризиків, формулювання висновків щодо параметрів та рівня ризиків, а також визначення заходів щодо подальшого контролю виявлених проблем.

Такий поглиблений підхід дозволив розробити та запропонувати для використання уніфіковані визначення ризиків, структуру для оцінки цих ризиків та інтегрований порядок здійснення оцінки ризиків у процесі нагляду;

3) *реагування на порушення вимог* - спостереження за виконанням встановлених економічних нормативів діяльності банку(левова частка яких стосується банківських ризиків) та інших вимог НБУ щодо ризик-менеджменту і реагування в разі їх порушення.

!!! Оскільки ринкові умови і структури банків є різними, не існує єдиної системи управління ризиками, прийнятної для всіх банків. Кожна установа має розробити свою власну програму та системи управління ризиками, відповідно до своїх потреб і обставин[101].

Організація системи управління ризиками в банках регулюється «Положенням про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100], відповідно до ст.4 якого банк/банківська група у своїх внутрішньобанківських документах мають право встановлювати власний підхід до побудови та функціонування системи управління ризиками, адекватний особливостям його діяльності, характеру і обсягам банківських та інших фінансових послуг, дотримуючись мінімальних встановлених НБУ вимог та враховуючи рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо управління ризиками.

Управління ризиками на рівні банку здійснюється з одного боку керівництвом та спостережною радою у межах їх повноважень, а з іншого - спеціально створеними підрозділами (департаментами, комітетами) або ризик-службами банку.

На рівні керівництва банку та спостережної ради банку здійснюється:

а) створення комплексної, адекватної та ефективної системи управління ризиками з урахуванням особливостей діяльності банку, характеру та обсягів його операцій, профілю ризику та системної важливості банку, яка відповідає таким принципам[100, Р.2]:

- ефективність - забезпечення об'єктивної оцінки розміру ризиків банку та повноти заходів щодо управління ризиками з оптимальним використанням фінансових ресурсів, персоналу та інформаційних систем щодо управління ризиками банку;

- своєчасність - забезпечення своєчасного (на ранній стадії) виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення всіх видів ризиків на всіх організаційних рівнях;

- структурованість - чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень з управління ризиками між усіма структурними підрозділами та працівниками банку, та їх відповідальності згідно з таким розподілом;

- розмежування обов'язків (відокремлення функції контролю від здійснення операцій банку) - уникнення ситуації, за якої одна й та сама особа здійснює операції банку та виконує функції контролю;

- усебічність та комплексність - охоплення всіх видів діяльності банку на всіх організаційних рівнях та в усіх його структурних підрозділах, оцінка взаємного впливу ризиків;

- пропорційність - відповідність системи управління ризиками бізнес-моделі банку, його системній важливості, а також рівню складності операцій, що здійснюються банком;

- незалежність - свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом з управління ризиками та підрозділом контролю за дотриманням норм (комплаєнс) своїх функцій;

- конфіденційність - обмеження доступу до інформації, яка має бути захищеною від несанкціонованого ознайомлення;
- прозорість - оприлюднення банком інформації щодо системи управління ризиками та профілю ризику.

Керівництво банку організовує систему управління ризиками, яка ґрунтується на розподілі обов'язків між підрозділами банку із застосуванням моделі трьох ліній захисту[100, Р.2, п.16]:

перша лінія - на рівні бізнес-підрозділів банку та підрозділів підтримки діяльності банку (фронт-офіс, міدل-офіс та бек-офіс). Ці підрозділи приймають ризики та несуть відповідальність за них і подають звіти щодо поточного управління такими ризиками.

📁 *Фронт-офіс (front office) – операційний підрозділ банку та інші його структурні одиниці, які відповідають за розвиток і управління взаємовідносинами з контрагентами[18].*

У фронт-офісі відбувається безпосереднє спілкування з клієнтами, первинна верифікація наданих клієнтами даних, збір і аналіз поданого пакету документів, підготовка угод з клієнтами.

📁 *Мідл-офіс (middle office) – підрозділ банку, в якому зосереджена сукупність бізнес-процесів, процедур, нормативних документів (регламентів), довідників, друкованих форм, організаційно-штатних документів, що забезпечують процеси підготовки та ухвалення рішень[18].*

Прикладом підрозділів міدل-офісів можуть бути: підрозділ перевірки позичальників у службі безпеки, підрозділ управління ризиками, підрозділ кредитного скорингу тощо. На практиці в багатьох вітчизняних банках міدل-офіси відсутні, а їх функції розподілені між фронт-офісом і бек-офісом.

📁 *Бек-офіс (back office) – операційно-обліковий підрозділ банку, який забезпечує роботу підрозділів, що беруть участь в управлінні активами та пасивами, та здійснює діяльність щодо оформлення, обліку та реєстрації угод з цінними паперами, а також розрахунків з клієнтами. [18].*

Завданням бек-офісу є формування кредитних справ і безпосереднє оформлення видачі кредиту, оцінка якості кредитного портфеля, відкриття рахунків, здійснення бухгалтерських операцій, документарне оформлення та супровід угод, укладених трейдерами компанії-контрагентів у фронт-офісі тощо;

друга лінія - на рівні підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс);

третья лінія - на рівні підрозділу внутрішнього аудиту щодо перевірки та оцінки ефективності функціонування системи управління ризиками;

б) ефективне управління ризиками, яке передбачає наявність послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу і систем контролю:

положення відображають намір банку досягти бажаних результатів; визначають стандарти і дії, що мають бути застосовані для виконання певних конкретних завдань. Ретельно розроблені положення спираються на відповідно сформульовані місію, цінності та принципи діяльності банку. Мають бути впроваджені механізми внесення змін до положень у разі зміни характеру діяльності банку або рівня його толерантності до ризику. Положення мають бути письмовими та враховувати складність операцій, розгалуженість організаційної структури тощо. Положення мають бути чітко сформульовані та виконуватися в практичній діяльності;

процеси - це процедури, програми і практика, що визначають, як банк виконуватиме свої завдання. Процеси визначають, як здійснюється поточна діяльність банку. Належним чином розроблені процеси ґрунтуються на положеннях банку, є ефективними, а їх функціонування спирається на відповідні повноваження виконавців;

персонал - це працівники і керівники, які власне виконують процеси або контролюють їх функціонування. Працівники і керівники мають бути кваліфікованими, компетентними і належним чином виконувати свої обов'язки. Вони мають розуміти місію, цінності, положення і процеси, що є в банку. Програми оплати праці в банку мають бути розроблені таким чином, щоб можна було залучати та утримувати кваліфікований персонал, а також забезпечувати його постійне професійне зростання;

системи контролю - це засоби та інформаційні системи, які використовують керівники банку для оцінки результатів діяльності працівників, підрозділів та банку в цілому, прийняття рішень і визначення ефективності існуючих у банку процесів. Вони ґрунтуються на принципі зворотного зв'язку і мають бути своєчасними, точними та інформативними. Вони дозволяють оцінити результати діяльності банку і допомагають приймати рішення[101];

в) нагляд за розробленням і забезпеченням функціонування інформаційних систем управління з метою забезпечення їх своєчасності, точності та інформативності;

г) забезпечення ефективного доведення до виконавців і дотримання на всіх організаційних рівнях стратегічного напрямку і толерантності до ризику.

На рівні комітету з управління банківськими ризиками здійснюється діяльність за наступними напрямками:

а) розробка або участь у розробці внутрішньобанківських документів, серед яких: Організаційна структура системи управління ризиками; Фінансове забезпечення (бюджет) підрозділів з управління ризиками; Стратегія управління ризиками, Політика управління ризиками, Методика виявлення суттєвих ризиків; Порядки та процедури управління ризиками; Припущення, інструменти та моделі, що використовуються для вимірювання ризику.

 Докладно з переліком внутрішньобанківських документів з питань управління ризиками, їх розробниками та виконавцями можна ознайомитись у Додатку 2 «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100].

б) контроль стану виконання заходів щодо оперативного усунення недоліків у функціонуванні системи управління ризиками, виконання рекомендацій і зауважень підрозділу внутрішнього аудиту, зовнішніх аудиторів, Національного банку та інших контролюючих органів;

в) підготовка та надання звітів не рідше одного разу на квартал про виконання функцій членам ради банку [100, Р.5] .

На рівні структурних ризик-підрозділів (департаментів) проводиться :

а) постійна комплексна оцінка банківських ризиків. Відповідно до «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100, Р.2, п.11] банк здійснює комплексну оцінку щонайменше таких суттєвих видів ризиків:

кредитного ризику;

ризиків ліквідності;

процентного ризику банківської книги;

ринкового ризику; операційного ризику;

комплаєнс-ризиків;

інших суттєвих видів ризиків, на які банк наражається під час своєї діяльності;

б) розробка заходів в залежності від результатів аналізу та оцінки ризиків щодо мінімізації ризиків, можливості їх усунення, внесення змін до політик банку тощо.

 Докладно з організаційною структурою системи управління ризиками в банках можна ознайомитись у Р.3 «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах».

6.3.2. Ризик-менеджмент банку як система управління ризиками

В економічних, навчальних джерелах та нормативних актах можна зустріти отождошення управління ризиком та ризик-менеджмент. Але ця тотожність не є точною і причиною її стало те, що в англійській мові для зручності замість довгого словосполучення «управління з урахуванням ризику» (risk-based management) використовують «ризик-менеджмент» (risk management), що у перекладі трансформувалося в управління ризиками. Це не є принциповою помилкою, проте

!!! Необхідно враховувати, що ризик-менеджмент не безпосередньо управління ризиками (управління некерованими подіями чи обставинами), а управління організацією (в нашому випадку – банком) з урахуванням ризику.

Підтвердженням такого підходу є те, що теорія і практика ризик-менеджменту являє собою частину теорії прийняття рішень і є комплексною прикладною дисципліною, що поєднує в собі статистику, дослідження операцій, економіку та психологію[107, с.39].

Ризик-менеджмент в наукових та економічних джерелах розглядають з різних позицій.

Як науковий напрямок ризик-менеджмент являє собою синтетичну наукову дисципліну, котра вивчає вплив випадкових подій, які спричиняють різні види збитків.

Як напрямком управління (управлінський процес), у широкому розумінні ризик-менеджмент являє собою комплекс структурних підрозділів, на які покладені функції ідентифікації, оцінки, управління і контролю ризиків; у більш вузькому розумінні ризик-менеджмент – це спеціальний підрозділ – відділ управління ризиком, очолюваний ризик-менеджером, тобто керівником, який займається тільки проблемами управління ризиком і координує діяльність усіх підрозділів щодо регулювання ризику і забезпечення компенсації можливих втрат і збитків[107, с.40].

Як напрямком фінансового менеджменту, якщо виходити з того, що відповідальність за функціонування системи, реакція на ситуацію з ризиками та прийняття відповідних рішень – це компетенція менеджменту[107, с.40].

Як систему управління - сукупність взаємопов'язаних елементів: політики управління ризиками; точок генерування ризику; методів оцінки ризиків; інструментів управління ризиками; інформаційної системи та організаційної структури[108].

На думку науковців [108] ризик-менеджмент опирається на концепції, закони, принципи і методи, які лежать в його основі. Такий підхід ґрунтується на тому, що будь-яка фінансово-кредитна установа як

об'єкт управлінської діяльності є сукупністю складних соціально-технічних систем, на функціонування яких здійснюють вплив багаточисленні зовнішні і внутрішні фактори. Грунтуючись на викладеному вище, ризик-менеджмент банку можна визначити як один із основних напрямів сучасного банківського менеджменту, що вивчає проблеми управління установою банку загалом, або окремими її підрозділами з урахуванням ризик-факторів, в коло яких входить створення ефективної системи управління ризиками, елементи якої взаємодіють за затвердженими правилами і в узгодженій послідовності (схемі), опираючись на певні концепції, закони, принципи і методи.

А з якої позиції розглядає ризик-менеджмент НБУ?

Відповідь на це питання можна знайти у «Методичних рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»

✍ ризик-менеджмент - це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку[9, п.1.8].

Як будь-яка система, ризик-менеджмент повинен містити у собі визначені завдання, принципи, функції, об'єкти та суб'єкти управління, інструменти досягнення поставленої цілі (рисунком 6.7).

До основних принципів ризик-менеджменту у банку належать[95,с.18]:

– ефективність – процес управління, що забезпечує об'єктивну оцінку розміру ризиків банку та повноту заходів щодо управління ризиками з оптимальним використанням фінансових ресурсів, персоналу та інформаційних систем банку;

– своєчасність – процес управління ризиками, що забезпечує своєчасне (на ранній стадії) виявлення, вимірювання, моніторинг, контроль, звітування та пом'якшення усіх видів ризиків на всіх організаційних рівнях;

– структурованість – система управління ризиками, що передбачає чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень з управління ризиками між усіма структурними підрозділами та працівниками банку, та їх відповідальність згідно з таким розподілом;

– розподіл обов'язків (відокремлення функції контролю від здійснення операцій банку) – забезпечення уникнення ситуації, за якої одна особа здійснює повний контроль над функцією чи видом діяльності банку;

– пропорційність – створення ефективної системи управління ризиками, що відповідає бізнес-моделі банку, його системі системній важливості, а також рівню складності операцій, що здійснюються банком;

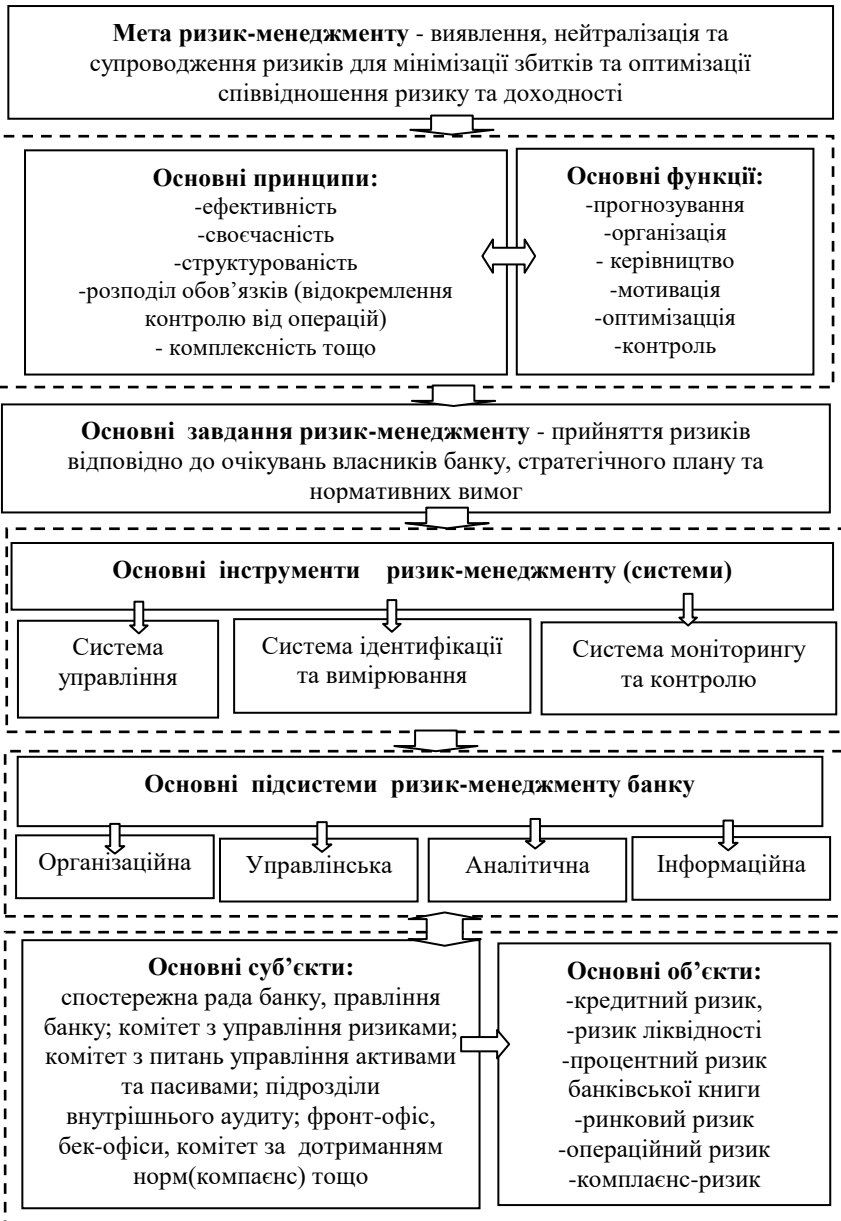

Рисунок 6.7. Структурно-логічна система ризик-менеджменту у банку

Джерело: опрацьовано [9, Р.ІІІ, п.1.4]; [95, с.17]; [107]; [108]

– усебічність та комплексність – охоплення всіх видів діяльності банку на всіх організаційних рівнях та у всіх його структурних підрозділах, оцінка взаємного впливу ризиків;

– незалежність – свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом з управління ризиками та підрозділом контролю за дотриманням норм (комплаєнс) своїх функцій. Незалежність передбачає недопущення ситуації, коли винагорода працівників підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс), у тому числі їх керівників, пов'язана з фінансовими результатами бізнес-підрозділів;

– конфіденційність – недопущення отримання інформації, що не підлягає оприлюдненню, особами, у яких немає повноважень на її отримання;

– прозорість – оприлюднення банком інформації щодо системи управління ризиками та профілю ризику.

До основних завдань ризик-менеджменту, крім вказаних на рисунку 6.7, належать - поширення в банку єдиного розуміння його корпоративної культури щодо управління ризиками, уникнення конфлікту інтересів на всіх рівнях банку, здійснення аналізу ринків з урахуванням можливості виникнення екстремних обставин (стрес-сценаріїв), на основі яких банк має визначити відповідні надзвичайні заходи; розроблення процедур з хадовів моніторингу адекватної капіталізації банку; систематичне здійснення аналізу ринків з метою ідентифікації, оцінки, контролю і моніторингу всіх ризиків[95, с.17].

!!! Якщо управління ризиками - це процес, в якому використовують такі інструменти, як ідентифікація, оцінка, моніторинг та контроль ризику, то ризик-менеджмент - це ціла система управління ризиками із використанням таких інструментів, як система управління, система ідентифікації та вимірювання, система моніторингу та контролю.

Тобто ризик-менеджмент-це системне бачення управління ризиками, а управління - елемент ризик-менеджменту.

Сама по собі система ризик-менеджменту повинна охоплювати загальні питання управління ризиками, а саме:

- стратегію - структуру та організацію управління ризиками; визначення та затвердження рівня «апетиту до ризиків»;

- напрями підтримки банківського бізнесу - ефективний процес затвердження рішень про прийняття ризиків; забезпечення оптимального використання обмежених ресурсів, ухвалення політик та процедур для забезпечення контролю над ризиками;

- моніторинг і контроль - звітність (управлінська та зовнішня), дотримання вимог національної нормативної бази; адекватна

інфраструктура системи; засоби вимірювання ризику (рейтинги, карти бальної оцінки, RAROC).

 Метод RAROC фактично є вдосконаленням показників Return on Equity (ROE) та Return on Assets (ROA), які характеризують доходності відповідно капіталу та активів з метою врахування ризику

На практиці ризик-менеджмент для банків є сукупністю визначених систем регламентів, процедур, встановлення лімітів, які включаються в загальну систему менеджменту, економіко-математичних моделей, які дають можливість в числовому вираженні оцінювати ризики банку та програмного забезпечення, що на основі економіко-математичних моделей дозволяє оптимізувати ризики[107, с.39].

З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до прийняття ризику й отримання за це відповідної компенсації (економічної вигоди)[9].

 Прийняття ризиків - утримання ризиків на рівні, що перебуває в межах визначеної банком схильності до ризиків (ризик-апетиту) та не створює загрози для інтересів вкладників, інших кредиторів, власників банку та фінансової стійкості банку[100].

!!! Тобто, відповідно до бачення НБУ з позиції ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до утримання ризиків на певному рівні й отримання за це позитивного фінансового результату.

Комплекс дій з ризик-менеджменту має на меті забезпечити досягнення таких цілей:

ризиків мають бути а) зрозумілими та усвідомлюватися банком та його керівництвом; б) в межах рівнів толерантності, установлених спостережною радою;

рішення з прийняття ризику мають а) відповідати стратегічним завданням діяльності банку; б) бути конкретними і чіткими;

очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик;

розподіл капіталу має відповідати розмірам ризиків, на які наражається банк;

стимули для досягнення високих результатів діяльності мають узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику[9, Р.ІІ, Гл.1].

Банк має забезпечити чіткий розподіл функцій, обов'язків та повноважень з ризик-менеджменту, а також чітку схему відповідальності згідно з таким розподілом. Означений розподіл має охоплювати всі організаційні рівні і підрозділи банку. Велике значення надається розподілу функцій з ризик-менеджменту між спостережною радою та правлінням банку. Загальну стратегію управління ризиками в

банку визначає спостережна рада, а загальне керівництво управління ризиками здійснює правління.

Необхідно також приділяти належну увагу розподілу функцій і повноважень з ризик-менеджменту між операційними (фронт-офіс, бек-офіс) та контрольними службами (аудит), особливо коли мова йде про забезпечення належного виконання функцій внутрішньобанківського контролю [9, Гл.5].

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені функціональні та структурні підрозділи банку, зображені на рисунку 6.7.

Підрозділ з ризик-менеджменту - це структурний підрозділ банку, який підпорядковується голові правління банку, у якому зосереджені функції управління ризиками конкретного банку. Основною вимогою до цього підрозділу є його повна незалежність (структурна та фінансова) від підрозділів банку, що безпосередньо приймають ризики (фронт-офісів) та підрозділів, які реєструють факт прийняття ризику та контролюють його величину (бек-офісів). Підрозділ з ризик-менеджменту є найбільш логічним підрозділом для здійснення функцій ведення нормативної бази документів щодо положень з ризик-менеджменту і забезпечення доступу до них для відповідного персоналу [9, Р.ІІІ, п.1.4]

Банківські топ-менеджери, відповідно до вимог НБУ, повинні створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечувала б надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків, а також сприяла вирішенню питання конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків.

6.3.3. Система ідентифікації (виявлення) і вимірювання ризиків

Ефективний ризик-менеджмент, згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» включає (рисунок 6.8):

систему управління;

систему ідентифікації (виявлення) і вимірювання;

систему супроводження (моніторингу та контролю) [9, п.1.8].

Для того, щоб ефективно організувати управління ризиком у межах банківської установи, необхідно насамперед здійснити його ідентифікацію, тобто визначити та описати всі його характеристики та види. У результаті формується перелік значущих (істотних) і капіталізованих ризиків.

Згідно з Методичними вказівками з інспектування банків «Система оцінки ризиків»[101], виявлення ризику – це, в першу чергу, визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами.

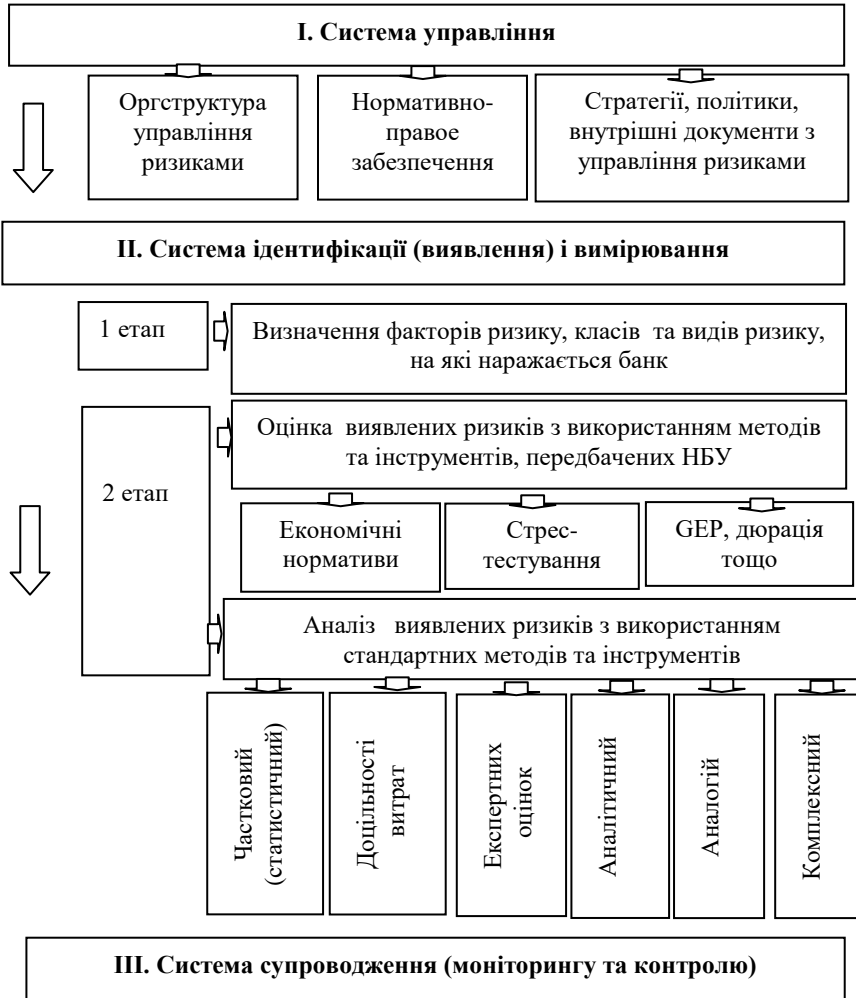

Рисунок 6.8. Елементи ефективного ризик-менеджменту банку
Джерело: систематизовано [9]; [10, с.94];[38];[100]; [101];[109]

 Ідентифікація ризиків – це процес, який передбачає самостійний аналіз банком власного профілю ризиків і виявлення тих категорій ризику, які найбільш важливі для банку[109].

 Профіль ризику - оцінка загального рівня вразливості банку до ризиків (до прийняття заходів для мінімізації ризику) або залишкової вразливості до ризику (після застосування заходів для мінімізації ризику) в агрегованому вигляді та в розрізі всіх видів ризиків, проведена на певну дату на підставі поточних або прогнозних припущень [100].

Згідно із системою оцінки ризиків, НБУ встановив чотири основних компоненти визначення параметрів ризику банку[101]:

- кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк, характеризується як незначна, помірна або значна;

- якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька;

- сукупний ризик, який оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з виявлених категорій ризику;

- напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців.

Процес виявлення підсумкового переліку значущих для банківської установи ризиків можна подати у вигляді таких етапів[109]:

Перший етап. Визначення широкого переліку факторів ризику, на який гіпотетично може наражатися банк. Як правило, даний етап передбачає формування попереднього повного переліку можливих ризиків банківської установи (лонг-ліст) і потім його скорочення до переліку: притаманних ризиків діяльності банківської установи на момент оцінки; потенційних ризиків, тобто нових видів (додаткових обсягів) - ризиків, виникнення яких обумовлено реалізацією заходів, передбачених стратегією розвитку банківської установи.

Другий етап. Оцінка кожного з виявлених ризиків для банківської установи. Виявлені на попередньому етапі ризики (як притаманні діяльності банківської установи, так і потенційні) повинні бути оцінені.

Банк використовує ефективні моделі та інструменти для оцінки (вимірювання) ризиків, як тих, що піддаються кількісному виміру в повній мірі, так і тих, що піддаються кількісному виміру в меншій мірі (ризик репутації, стратегічний ризик).

!!! Вимірювання (оцінку) та аналіз ризиків банківські установи здійснюють як на підставі положень, інструкцій та методичних вказівок НБУ (серед яких «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» » [100], «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38];«Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»»[101]та інші), так і з використанням інших методів.

Згідно з «Міжнародною конвергенцією вимірювання капіталу і стандартів капіталу: нові підходи» (Базель II) оцінюються кредитні, ринкові та операційні ризики.

Рекомендовано використання наступних методів до оцінювання ризиків[41]:

- кредитного ризику:

1) стандартизований підхід (Standardized Approach, SA) - модифікована версія Базель I. Під час оцінки кредитного ризику розрізняють індивідуальний та портфельний. Джерелом індивідуального кредитного ризику є окремих, конкретний контрагент банку – позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Портфельний кредитний ризик виявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, ніж внаслідок зміни ринкової процентної ставки);

2) метод, заснований на внутрішніх рейтингах (Internal Ratings-Based Approach, IRB) – рейтинг оцінюється самим банком. Для застосування підходу внутрішнього рейтингування (IRB) банк повинен витримувати низку мінімальних вимог, оскільки цей підхід застосовується у тих банках, де є правильно сформована система ризик менеджменту;

3) вдосконалений метод, заснований на внутрішніх рейтингах (A-IRB – Advanced internal-rating based);

- ринкового ризику:

1) стандартизований метод (Standardised Measurement Method, SM) - підхід, для якого банку потрібно враховувати 3 фактори своїх активів чутливих до ринкового ризику: відрахування на ризик за чутливим методом (sensitive-based method), дефолтного відрахування на ризик, та залишкового відрахування;

2) підхід, заснований на внутрішньобанківських моделях (Internal Models Approach, IAA);

3) комбінація двох попередніх методів, тобто деякі складові ринкового ризику оцінюються за стандартизованим методом, а деякі – за методом моделювання;

- операційного ризику:

1) підхід базового індикатора (Basic Indicator Approach, BI);

2) стандартизований підхід (Standardised Approach, SA);

3) Прогресивні методи обчислення (Advanced Measurement Approaches, AMA). Відповідно до вимог Базелю II, структура AMA повинна включати в себе використання мінімум чотирьох елементів даних: дані про внутрішні втрати (ILD), дані про зовнішні втрати (ED), сценарний аналіз (ScA), бізнес середовище та фактори внутрішнього контролю (BEICF). Кожен із цих структурних елементів також має певні мінімальні вимоги, проте банк дуже гнучко може розробляти саму модель розрахунку. Таким чином модель може відповідати конкретному профілю банку та мати мінімальний відсоток відрахунку до капіталу (навіть у деяких банках менше 5%), на відміну від 15% при найпростішому підході.

 Докладно з означеними методами можна ознайомитись на сайті Базельського комітету [41].

!!! Оцінка ризиків банківської діяльності в Україні здійснюється в автоматичному режимі на основі відповідного єдиного для всіх банків програмного забезпечення НБУ та власного забезпечення банку.

Для **оцінки кредитного ризику** банк на регулярній основі, відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38, Р.VI] визначає нормативи кредитного ризику, недотримання яких може призвести до фінансових труднощів у діяльності банку:

а) норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), який визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку;

б) норматив великих кредитних ризиків (Н8), який визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків щодо контрагентів, груп пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку;

в) норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9), який визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних із банком осіб, до загального розміру капіталу 1-го та 2-го рівнів, зменшеного на балансову вартість окремих активів.

Крім того, відповідно до «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100, Гл.23] банк здійснює стрес-тестування для різних короткострокових та довгострокових стрес-сценаріїв, що можуть реалізуватися як для банку, так і для ринку в цілому, з метою виявлення причин можливого підвищення кредитного ризику та оцінки відповідності результатів

здійснення стрес-тестування встановленому банком рівню ризик-апетиту до кредитного ризику. за результатами здійснення стрес-тестування визначає прогнозовану величину резервів під очікувані кредитні збитки, які необхідно буде сформувавши відповідно до вимог МСФЗ, а також прогнозований розмір кредитного ризику відповідно до вимог «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [58] у разі реалізації стрес-сценаріїв. Банк використовує стрес-сценарії, які базуються на:

1) припущеннях щодо шокової зміни основних макроекономічних показників;

2) припущеннях щодо зміни фінансових класів або кредитних рейтингів боржників банку та відповідно ймовірності їх дефолту (PD) у разі зміни макроекономічних показників;

3) припущеннях щодо зміни ринкової (справедливої) вартості застави та відповідно показника LGD (коефіцієнта втрат у разі дефолту боржника) у разі зміни макроекономічних показників;

4) специфічних припущеннях, пов'язаних з бізнес-моделлю банку, якщо банк спеціалізується на кредитуванні певних видів економічної діяльності або боржників, продукція яких експортується (падіння цін на певні види продукції, запровадження ембарго або значних обмежень на експорт до певних країн, припинення або значне зменшення обсягу імпорту з певних країн).

Банк для *оцінки ризику ліквідності* використовує такі інструменти моніторингу[100, Гл.26]:

1) аналіз дотримання нормативів ліквідності та норм обов'язкового резервування, установлених Національним банком:

- норматив короткострокової ліквідності (Н 6) визначається як співвідношення активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року;

- коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) - норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відпливу грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію;

- коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR) - норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень стабільного фінансування, достатній для забезпечення фінансування діяльності банку на горизонті один рік[38, P.V];

2) GAP-аналіз, що відображає часову неузгодженість між вимогами та зобов'язаннями банку (як балансовими, так і позабалансовими) за контрактними або очікуваними строками погашення[100, Гл.26].

📁 ГЕП (GAP) – різниця між активами та зобов'язаннями банку з відповідними строками [18].

Навчальні джерела наводять класичну формулу[97]:

$$GAP(t) = FA(t) - FL(t), \quad (6.1)$$

де $GAP(t)$ — величина гепу (у грошовому вираженні) в періоді t ;

$FA(t)$ — активи, чутливі до зміни відсоткової ставки в періоді t ;

$FL(t)$ — пасиви, чутливі до зміни ставки в періоді t .

З наведеної формули очевидно, що ГЕП може бути додатним (positive gap), якщо активи, чутливі до змін ставки, перевищують чутливі зобов'язання ($FA(t) > FL(t)$), або від'ємним (negative gap, якщо чутливі зобов'язання перевищують чутливі активи ($FA(t) < FL(t)$). Збалансована позиція, коли чутливі активи дорівнюють таким самим зобов'язанням, означає нульовий геп.

GAP-аналіз проводиться за двома видами[100, Гл.26]:

контрактний - виключно за контрактними строками як за основними інструментами, так і за вбудованими опціонами;

прогнозний - за контрактними строками з урахуванням припущень, включаючи припущення щодо нових операцій;

3) аналіз концентрації зобов'язань банку за значимими групами контрагентів, інструментами/продуктами;

4) співставлення обсягів активів та зобов'язань у кожній значимій валюті, включаючи співставлення в розрізі часових інтервалів: до 1 місяця, 1 - 3 місяці, 3 - 6 місяців, 6 - 9 місяців, 9 - 12 місяців та понад 12 місяців. Значимою валютою є іноземна валюта, частка якої в зобов'язаннях банку становить більше п'яти відсотків на дату проведення аналізу;

5) моніторинг наявних необтяжених високоякісних ліквідних активів, що підтримуються як можливе забезпечення на випадок реалізації стрес-сценаріїв, включаючи втрату або погіршення умов залучення незабезпечених і доступних у нормальних умовах забезпечених джерел фінансування за видами та значимими валютами;

6) аналіз інформації про ситуацію на ринку цінних паперів та фінансовому секторі, а також ринкових характеристик цінних паперів, включених до переліку високоякісних ліквідних активів;

7) аналіз ризику ліквідності банку в межах операційного дня, а саме розрахунок таких показників: максимального використання ліквідності в межах операційного дня (maximum daily liquidity usage); доступної миттєвої ліквідності на початок кожного робочого дня (available intraday liquidity at the start of the business day).

Банк вимірює **процентний ризик банківської книги** як величину зміни економічної вартості капіталу банку (метод *EVE* - *Economic Value*

of Equity) та чистого процентного доходу банку (метод *NII- Net Interest Income*) на підставі повного та економічно обґрунтованого переліку змін процентних ставок та стрес-сценаріїв[100, Гл.36].

Метод *EVE* відображає можливу зміну чистої теперішньої вартості активів, зобов'язань та позабалансових позицій банківської книги в результаті реалізації певних сценаріїв зміни процентних ставок на ринку. Горизонт оцінки процентного ризику банківської книги за методом *EVE* відображає зміну вартості активів, зобов'язань та позабалансових позицій до кінцевого терміну їх утримування без припущення щодо заміни інструменту в разі його закінчення.

Метод *NII* відображає можливу зміну чистого процентного доходу банку протягом визначеного періоду часу, що призведе до відповідної зміни регулятивного капіталу банку. Горизонт оцінки процентного ризику банківської книги за методом *NII* обмежується короткостроковим періодом (до одного року) з урахуванням припущень щодо заміни інструменту або його продовження на такий же термін, але за новою процентною ставкою, не покриваючи вплив зміни процентної ставки в часовому інтервалі, що залишається поза рамками горизонту оцінки.

Банк вимірює процентний ризик банківської книги на підставі, щонайменше, чотирьох сценаріїв зміни процентної ставки:

- 1) однакові темпи зростання ставок за всіма строками (parallel shock up);
- 2) однакові темпи падіння ставок за всіма строками (parallel shock down);
- 3) зростання ставок лише за строками до шести місяців уключно (short rates shock up);
- 4) падіння ставок за строками лише до шести місяців уключно (short rates shock down).

Банківські менеджери здійснюють **вимірювання ринкових ризиків** як в цілому за всіма видами цього ризику, так і в розрізі кожного з його видів[100, Гл.41]. Банк використовує під час вимірювання ринкових ризиків зрозумілі, повні та документовані припущення, що відповідають бізнес-плану банку, а також історичній ринковій та власній статистиці банку. Для вимірювання ринкових ризиків використовуються такі інструменти:

- для ризику дефолту - порядок оцінки кредитного ризику за активними банківськими операціями[58];
- для процентного ризику торгової книги та ризику кредитного спреда - метод модифікованої дюрації, який забезпечує оцінку відносної зміни справедливої вартості боргових інструментів у торговій книзі банку в разі зміни їх доходності до погашення на один базисний пункт;

 Модифікована дюрація - показник, що відображає вплив зміни дохідності до погашення на вартість облігації або іншого фінансового інструменту з фіксованим прибутком[100]

- для ризику волатильності, фондового, валютного та товарного ризиків - метод вартості під ризиком (*VaR- Value-at-Risk*) або метод очікуваних втрат (*Expected Shortfall, ES*)[100].

 Метод VaR (сума під ризиком) - один з найпоширеніших показників ризику у фінансових установах, прийнятий в рамках Базель II. Це виражена в грошових одиницях ймовірнісна оцінка величини, яку не перевищать очікувані протягом даного періоду часу (часового горизонту) втрати з заданою вірогідністю (рівнем довіри). Основою для оцінки VaR є динаміка курсів і цін інструментів за встановлений період часу в минулому.

Метод ES (очікуваний дефіцит) тісно пов'язаний з методом VaR, на сьогоднішній день йому віддають більшу перевагу у ризик-менеджменті; в багатьох джерелах він має назву *Conditional value at risk (CVaR)*, *Average value at risk (AVaR)*, або *Expected tail loss (ETL)*.

Серед переваг даних методів можна виділити можливість вимірювання ризику як величини можливих втрат та співвіднесення з ймовірністю виникнення цих втрат; універсальність у вимірюванні та порівнянні оцінки ризику на різних ринках; агреговане значення оцінки ризику по портфелю, якщо це необхідно.

Банк самостійно обирає підхід до оцінки VaR або ES: історичне моделювання, параметрична модель, сценарне моделювання за методом Монте-Карло, ARCH і GARCH-моделі. Банк має право обрати інший підхід до оцінки VaR або ES, забезпечуючи дотримання таких мінімальних кількісних характеристик: довірча ймовірність - не нижче ніж 99 %; глибина статистичної вибірки - не менше ніж 250 спостережень за період, не менший ніж один календарний рік. Банк для вимірювання ризику волатильності використовує метод веги, який вимірює чутливість вартості опціону до волатильності базової змінної[100, Гл.41].

Банк з метою **виявлення та вимірювання операційного ризику** використовує такі інструменти[100, Гл.46]:

- аналіз результатів перевірок, здійснених підрозділом внутрішнього аудиту та зовнішнім аудитором;

- створення та ведення бази внутрішніх подій операційного ризику та аналіз накопиченої в ній інформації;

- ключові показники ризику (*Key Risk Indicators - KRI*). KRI є кількісним показником, який динамічно змінюється в часі та відображає зміну характеру операційного ризику. KRI використовується банком для

раннього виявлення негативних тенденцій/явищ, пов'язаних з підвищенням операційного ризику, що притаманні процесам. Банк визначає перелік показників KRI, порядок їх розрахунку та граничні значення, які забезпечують своєчасне та найбільш повне виявлення факторів операційного ризику з метою застосування своєчасних заходів щодо управління ними;

- самооцінка операційного ризику (Risk Self Assessments) здійснюється на підставі аналізу бізнес-процесів банку з урахуванням інформації щодо можливих загроз і вразливостей та оцінюють можливі втрати від них; а також оцінки ризиків бізнес-процесів банку;

- сценарний аналіз (Scenario Analysis). Цей інструмент застосовується підрозділом з управління ризиками шляхом формування судження щодо визначення можливих подій операційного ризику та їх кількісної оцінки на підставі власної експертної думки, а також експертної думки представників підрозділів першої лінії захисту.

«Положенням про порядок визначення банками України мінімального розміру операційного ризику»[77] передбачено починаючи з 2021 року здійснювати розрахунок мінімального розміру операційного ризику.

 Докладно з методикою розрахунку мінімального розміру операційного ризику можна ознайомитись у відповідному Положенні [77.]

Поряд із встановленими регулятором методами та інструментами оцінки ризиків банки в практичній діяльності постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів здійснюють внутрішній аналіз ризиків. Метою такого аналізу є розуміння зв'язку і взаємного впливу між різними категоріями ризиків, чи узгоджуються вони з завданнями, стратегією та політикою банку. Найбільш розповсюдженими методами кількісного аналізу ризику, є [10, с.94-95]:

частковий (статистичний) метод полягає в оцінці часткового ризику, тобто визначенні втрат за окремою операцією банку. Суть цього методу полягає в тому, що для розрахунку ймовірностей виникнення збитків аналізуються всі статистичні дані, що стосуються результативності здійснення банком операцій. Статистичний метод широко застосовується в тих випадках, коли при проведенні кількісного аналізу банк має у своєму розпорядженні значний обсяг аналітико-статистичної інформації з необхідних елементів аналізованої системи;

аналіз доцільності витрат. Суть методу ґрунтується на тім, що в процесі банківської діяльності витрати з кожного конкретного напрямку, а також з окремих елементів мають неоднаковий ступінь ризику.

Визначення ступеня ризику шляхом аналізу доцільності витрат орієнтовано на ідентифікацію потенційних зон ризику. Такий підхід раціональний тим, що дає можливість виявити «вузькі» місця в діяльності банку з погляду ризикованості, а потім розробити шляхи їх ліквідації. Перевищення витрат може бути викликано одним з чотирьох основних факторів або їх комбінацією: первісною недооцінкою вартості активів; зміною меж операцій; недостатнім рівнем маржі; збільшенням первісної вартості активів. Ці основні фактори можуть бути деталізовані. На базі типового переліку можна скласти докладний контрольний перелік для конкретного виду операцій;

метод експертних оцінок ґрунтується на вивченні висновків, зроблених експертами банку, і передбачає складання узагальнюючих рейтингових оцінок. Цей метод охоплює рейтингові оцінки кредитоспроможності позичальника та страхового ризику, дотримання економічних нормативів діяльності банку, розрахунок розміру ризику за кредитним портфелем банку тощо. Найчастіше цей метод застосовується при недостатній кількості інформації або при визначенні ступеня ризику такого напрямку діяльності, що не має аналогів. Метод дозволяє розділити складний комплекс ризиків на керовані складові і зробити висновки про ймовірність прояву і ступеня наслідків досліджуваних ризиків;

аналітичний метод передбачає аналіз зон ризику зі встановленням оптимального його рівня для кожного виду банківських операцій та їх сукупності. Аналітичний метод можна звести до декількох взаємозалежних етапів. На першому етапі здійснюється підготовка до аналітичної обробки інформації, що містить у собі: 1) визначення ключового параметра, щодо якого проводиться оцінка конкретного напрямку діяльності; 2) добір факторів, що впливають на діяльність, а отже, і на ключовий параметр; 3) розрахунок значень ключового параметра на всіх етапах конкретного процесу; 4) формування витрат і надходжень в групи, що дає можливість визначити не тільки загальну економічну ефективність досліджуваного напрямку діяльності, а й виявити її значення на кожній зі стадій. На другому етапі будуються діаграми залежності обраних результуючих показників визначаються критичні значення ключових параметрів. Найпростіше при цьому може бути розрахована критична точка чи точка безбитковості, що показує мінімально припустимий обсяг послуг для покриття витрат банку. Під час третього етапу аналізується (на підставі отриманих критичних значень ключових параметрів і факторів) чи впливають на них можливі шляхи підвищення ефективності й стабільності роботи банку, а отже, і шляху зниження ступеня ризику, що визначається одним з попередніх методів;

метод аналогій. Суть методу використання аналогів полягає у тому, що при аналізі ступеня ризику визначеного напряму діяльності суб'єкта доцільно використовувати дані про розвиток таких самих аналогічних напрямів у минулому. Доцільність використання цього методу полягає в тому, що якщо необхідно виявити ступінь ризику з будь-якого інноваційного напряму діяльності банку, коли відсутня інша база для порівняння, краще знати минулий досвід, навіть якщо він не відповідає сучасним умовам;

комплексний метод базується на сукупній оцінці ризику щодо банку в цілому. Головним в управлінні ризиковими операціями банку є визначення ступеня допустимості та виправданості того чи іншого ризику та прийняття рішення.

За результатами вимірювання ризиків банк визначає рівень їх значущості (таблиця 6.2).

Таблиця 6.2

Рівні значущості ризиків

Рівень значущості	Характеристика
Найбільш значущі ризики	Фактори ризику несуть значну загрозу фінансовій стабільності банківської установи і вимагають індивідуальної деталізованої кількісної оцінки і застосування спеціальних процедур управління ризиками
Істотні ризики	Фактори ризику несуть помірну загрозу фінансовій стабільності банку і можуть бути оцінені експертно, управління факторами ризику здійснюється в рамках стандартних загальнобанківських процесів
Несуттєві ризики	Фактори ризику несуть мінімальну загрозу фінансовій стабільності банківської установи і можуть бути приблизно оцінені експертно, окремі процедури управління не потрібні

Джерело: [109]

Результати даної класифікації використовуються для визначення підходів до оцінки та управління по кожному з ризиків, у тому числі в якості орієнтира при виборі: методології оцінки та обмеження ризиків (кількісні/якісні методи оцінки, рівень складності); методології визначення потреби в капіталі: щодо найбільш значущих ризиків, потреба в капіталі, як правило, визначається кількісними методами (в обов'язковому порядку вони застосовуються до кредитного, ринкового та операційного ризиків); щодо інших істотних ризиків допускається визначати загальну суму капіталу на їх покриття; на покриття незначних ризиків капітал не вимагається; процедур стрес-тестування та інші.

Результатом процесу є список значущих (суттєвих) для банку ризиків, для яких потім повинні бути визначені адекватні методи оцінки і управління[109].

Таблиця 6.3

Показники ідентифікації значущих ризиків та їх граничні значення

Вид ризику/фактори (показники), що є підставою для визначення значущих (суттєвих) ризиків	Граничні значення
Кредитний ризик	
Питома вага кредитів, виданих позичальникам з низькою кредитоспроможністю (віднесених до 3-5-ї категорій якості)	Понад 30% від обсягу кредитного портфеля
Рівень простроченої заборгованост	Понад 10% від обсягу кредитного портфеля
Списання безнадійної заборгованості за позиками	Понад 1% від величини власних коштів (капіталу) банку
Рівень концентрації кредитів, виданих 1 позичальнику (групі пов'язаних позичальників), особам, пов'язаним з банком, великих кредитів (понад 5% від капіталу банку), незабезпечених кредитів	Значення нормативів Н7, Н8, Н9 близькі до нормативних значень НБУ (менше 0,5% до нормативу); Обсяг незабезпечених кредитів - понад 80%, обсяг пов'язаного кредитування - більш 30% від обсягу кредитного портфеля
Здійснення кредитних операцій, порядок і процедури проведення яких не встановлені внутрішніми документами банку або відхиляються від них	Обсяг операцій - більше 25% від обсягу кредитного портфеля
Ризик ліквідності	
Рівень виконання значень нормативів ліквідності і граничних значень показників надлишку (дефіциту) ліквідності, встановлених правлінням банку	Значення нормативу (Н6), коефіцієнтів LCR та NSFR близьке до нормативних значень НБУ, показники надлишку (дефіциту) ліквідності - до встановленим правлінням банку (менше 0,5% до нормативу)
Питома вага в структурі ресурсів, залучених коштів, в тому числі «до запитання» і на короткі терміни, від одного кредитора	Залучені ресурси становлять більше 70%, «до запитання» і від одного кредитора - більш 50% від залучених на звітну дату
Питома вага не повернутих у строк виданих кредитів і відсотків за користування ними	Понад 10% від обсягу кредитного портфеля

Продовження таблиці 6.3

1	2
Операційний ризик	
Динаміка операційних збитків та інших факторів прояви операційного ризику, дотримання їх граничних значень, встановлених правлінням банку	Операційні збитки та інші чинники операційного ризику більш ніж по 30% індикаторів перевищують граничні значення, встановлені правлінням банку
Стан кадрів (освіта, плінність, кваліфікація, тривалість роботи в банку)	Висока плінність кадрів, низька кваліфікація
Стан внутрішнього контролю	Недостатній внутрішній контроль, перевіряючими органами виявляється багато порушень в діяльності банку
Ринковий ризик	
Масштаб операцій з фінансовими і похідними фінансовими інструментами, схильними до ринкового ризику, валютних операцій	Обсяг операцій перевищує 5% величини активів банку; сумарна величина відкритих валютних позицій за поточний день наближається до 9,95% від капіталу банку
Нестабільна ситуація на фінансових ринках, ринку цінних паперів і (або) нестабільна макроекономічна ситуація	Розмір збитку по портфелю цінних паперів перевищує 20% від балансової вартості цінних паперів, збитки по валютній позиції перевищують 0,5% від капіталу
Зниження чистого процентного доходу в результаті незадовільної структури активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок	Величина процентного ризику за фінансовими інструментами, певна із застосуванням методу ГЕП-аналізу, при одночасній зміні (паралельному зсуві) в процентних ставках на 400 базисних пунктів призводить до зниження чистого процентного доходу на 30% від запланованого значення
Зниження економічної (чистої) вартості банку	Величина процентного ризику за фінансовими інструментами, певна із застосуванням методу дюрації, при одночасній зміні (паралельному зсуві) в процентних ставках на 400 базисних пунктів призводить до зниження економічної (чистої) вартості банку більш ніж на 20% від величини власних коштів (капіталу)
Зростання обсягів операцій (угод), чутливих до зміни процентних ставок	Більше 25% (по кожному інструменту) у порівнянні з попередньою звітною датою

Закінчення таблиці 6.3

1	2
Компласне-ризик і репутаційний ризик	
Динаміка чинників прояви юридичного ризику і ризику втрати ділової репутації в порівнянні з граничними значеннями, встановленими правлінням банку	Юридичні збитки перевищують граничні значення, встановлені правлінням банку, спостерігається негативна тенденція впродовж більше двох кварталів
Своєчасність здійснення розрахунків за власними рахунками і рахунками клієнтів, дотримання укладених договорів	Затримка платежів, повернення депозитів, отриманих кредитів - більше трьох робочих днів
Стратегічний ризик	
Показники діяльності банку, включаючи фінансові	Невиконання основних показників діяльності банку, наявність збитків
Інвестиційний ризик	
Рівень концентрації інвестицій, наданих окремо за кожною установою (групі пов'язаних установ) та загальної суми інвестування	Значення нормативів Н11, Н12 близькі до нормативних значень НБУ (менше 0,5% до нормативу)
Масштаб операцій з інвестування	Обсяг операцій з акціями, облігаціями та іншими окремими фінансовими інструментами перевищує 5% величини активів банку

Джерело:[109]; [38]

Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів.

6.3.4. Система супроводження (моніторингу та контролю) ризиків

В економічних джерелах та нормативних актах часто застосовуються поняття «нагляд», «контроль», «моніторинг».

В подальшому викладенні матеріалу будемо спиратись на такі трактування означених понять:

Згідно Закону України «Про національний банк України»

 банківський нагляд - система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку[98, ст.1]

Згідно Базель I

✍ банківський контроль — це система оцінки успішності досягнення цілей, поставлених перед банківською системою, тобто зіставлення реальних досягнень із показниками, що встановлюються регулюючими й управлінськими органами[41].

Нормативні акти не наводять поняття банківського моніторингу ризику. Натомість наукові джерела пропонують наступне трактування:

📁 моніторинг ризику - процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку [112].

Моніторинг та контроль управління ризиками здійснюється як на рівні НБУ, так і на рівні банку.

Регулятор діє у відповідності до Закону України «Про Національний банк України», яким передбачено право НБУ визначити порядок здійснення банківського нагляду[98, ст.7, ст.55], «Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків»[100], «Положення про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду» [110], «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38] на низки інших нормативних актів.

Рисунок 6.9. Взаємозв'язок елементів системи супроводження ризиків банку

Джерело: розроблено авторами

Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду[98, ст.61].

У «Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків»[100] зазначається, що нагляд на основі оцінки ризиків це внутрішній процес Національного банку, який обраний для забезпечення більшої послідовності й ефективності інспектувань та інших видів наглядової діяльності.

Відповідно до «Положення про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду» [110, Р.ІІ] регулятор здійснює безвізний банківський нагляд у таких формах:

- поточний моніторинг фінансового стану банку та показників банківської групи з урахуванням ризик-орієнтованого підходу здійснюється шляхом аналізу даних статистичної/фінансової звітності банку/банківської групи та інформації, отриманої з інших доступних джерел та оцінки впливу ризиків, що притаманні діяльності банку;

- оцінка банку під час здійснення безвізного банківського нагляду проводиться з метою оцінки рівня ризиків, що притаманні діяльності банку та загрожують його функціонуванню (життєздатності), оцінки достатності капіталу банку, з урахуванням результатів проведеної Національним банком оцінки стійкості банку, та достатності ліквідності банку для покриття всіх суттєвих ризиків, оцінки якості управління ризиками;

- камеральна перевірка банку під час здійснення безвізного банківського нагляду проводиться з метою:

- 1) з'ясування/підтвердження: факту дотримання/недотримання банком вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, установлених Національним банком вимог, обмежень щодо діяльності банку, установлених значень економічних нормативів і лімітів відкритої валютної позиції; достовірності визначення банком розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, відображення банком у бухгалтерському обліку та звітності операцій банку, наданої банком інформації про пов'язаних із банком осіб та операції з ними;

- 2) підтвердження/спростування наявності ознак, що можуть свідчити про здійснення банком ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів.

З боку НБУ нагляд здійснюється і через контроль за відповідністю діяльності банків вимогам дотриманням економічних нормативів (в частині ризиків).

Організація системи внутрішнього контролю за ризиками в банках базується на таких документах, як «Закон України про банки і банківську діяльність»[4]; «Положенні про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [100]; «Положенні про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах»[111]; «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38] та інших нормативних актах, в яких мова йде про регулювання ризиків.

Відповідно до «Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах»[111, Р.ІІ] банк створює комплексну, ефективну та адекватну систему внутрішнього контролю.

Система внутрішнього контролю банку:

1) складається з таких компонентів: контрольного середовища, управління ризиками, притаманними діяльності банку, включаючи комплаєнс-ризик, контрольної діяльності в банку, контролю за інформаційними потоками та комунікаціями банку, моніторингу ефективності системи внутрішнього контролю банку;

2) забезпечує досягнення операційних, інформаційних, комплаєнс-цілей діяльності банку;

3) реалізується на кожному з організаційних рівнів банку.

Банк визначає у внутрішньобанківських документах процедури та заходи з контролю, які застосовуються підрозділами кожної з трьох ліній захисту (див.рисунок 6.6).

Банк визначає порядок та процедури:

1) вертикальної взаємодії, що застосовуються під час здійснення внутрішнього контролю між підрозділами різних ліній захисту;

2) горизонтальної взаємодії, що застосовуються в разі здійснення внутрішнього контролю в межах одного підрозділу та/або між підрозділами однієї лінії захисту.

Серед основних напрямів здійснення внутрішнього контролю в банку передбачено, поміж іншим, контроль за ефективністю системи управління ризиками та контроль за дотриманням вимог законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку, внутрішньобанківських документів, стандартів професійних об'єднань, дія яких поширюється на банк.

Банк упроваджує процедури контролю[111, ст.29]:

1) *організаційно шляхом:*

розподілу в межах організаційної структури банку повноважень, обов'язків та відповідальності щодо здійснення внутрішнього контролю між підрозділами, між керівниками та між працівниками банку.

Підпорядкованість, обов'язки, права та відповідальність працівників визначаються в посадових інструкціях;

упровадження необхідних контрольних процедур, обмежень, що забезпечують ефективне функціонування системи внутрішнього контролю;

опису в положеннях про підрозділи контрольних функцій, що здійснюються кожним з них;

проведення регулярного оцінювання ризиків банку та заходів з контролю банку;

забезпечення інформаційної безпеки та організації належного обміну інформацією;

проведення моніторингу ефективності системи внутрішнього контролю, уключаючи оцінку її ефективності шляхом проведення перевірок підрозділом внутрішнього аудиту;

2) *методологічно* шляхом опису системи внутрішнього контролю у внутрішньобанківських документах, уключаючи періодичність та строки виконання заходів з контролю, посадових осіб, на яких покладається контроль;

3) *технологічно* шляхом автоматизації процедур контролю в інформаційних системах банку з урахуванням судження банку щодо економічної доцільності автоматизації таких процедур.

Система внутрішнього контролю банку може включати такі види контролів[111, ст.66]:

1) залежно від моменту здійснення контролю:

попередній - передє виконанню дії або операції;

поточний - здійснюється під час виконання дії або операції;

подальший - здійснюється після виконання дії або операцій та спрямований на виявлення недоліків, виправлення допущених помилок.

Банк забезпечує послідовне поєднання попереднього, поточного і подальшого контролів з метою підвищення дієвості та ефективності контролю;

2) залежно від призначення контролю:

превентивний - спрямований на попередження порушень та ризиків;

виявляючий - спрямований на виявлення ризиків;

коригуючий - спрямований на уникнення/пом'якшення реалізованих ризиків;

3) залежно від суб'єкта контролю:

самостійний контроль - здійснюється працівником самостійно;

подвійний контроль - здійснюється двома (або більше) працівниками (принцип «двох пар очей»);

колегіальний контроль - здійснюється колегіальним органом;

автоматизований контроль - здійснюється автоматизованою системою;

4) залежно від періодичності здійснення:

функціональний (постійний) - проводиться на регулярній основі;

періодичний - проводиться згідно з установленою у внутрішньобанківських документах періодичністю;

5) залежно від обсягів контролю:

повний - охоплює весь обсяг відповідного процесу банку;

портфельний - проводиться за групами функцій, операцій, договорів;

вибірковий - проводиться за окремими відібраними елементами відповідного процесу банку.

Суб'єктами системи внутрішнього контролю банку є [111, ст.34]: рада банку; правління банку; колегіальні органи банку; бізнес-підрозділи, підрозділи підтримки; підрозділ з управління ризиками та підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс). підрозділ внутрішнього аудиту; керівники та працівники банку, які здійснюють внутрішній контроль.

Внутрішній моніторинг та контроль за ризиками банку здійснюється підрозділом контролю за дотриманням норм (комплаєнс), за всіма напрямками внутрішнього контролю банку. Даний підрозділ з метою забезпечення ефективності функціонування системи управління ризиками виконує, поміж іншим, такі функції [100, Р.І, Гл.8]:

а) забезпечує: організацію контролю за дотриманням банком норм законодавства, внутрішньобанківських документів та відповідних стандартів професійних об'єднань; моніторинг змін у законодавстві а відповідних стандартах професійних об'єднань та здійснює оцінку впливу таких змін на процеси та процедури, запроваджені в банку; контроль за взаємовідносинами банку з клієнтами та контрагентами з метою запобігання участі та/або використанню банку в незаконних операціях; управління ризиками, пов'язаними з конфліктом інтересів, що можуть виникати на всіх рівнях організаційної структури банку; координацію роботи з питань управління комплаєнс-ризиком між структурними підрозділами банку; функціонування системи управління ризиками шляхом здійснення своєчасного виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування і надання рекомендацій щодо пом'якшення комплаєнс-ризиків;

б) уживає всіх можливих заходів з метою запобігання прийняттю рішень, що наражають банк на значний комплаєнс-риск, і здійснює належне інформування керівників банку;

в) готує: висновки щодо комплаєнс-ризиків, який притаманний новим продуктам та значним змінам у діяльності банку, до моменту їх

упровадження для прийняття своєчасних та адекватних управлінських рішень; висновки стосовно комплаєнс-ризиків для ухвалення кредитних рішень щодо кредитів пов'язаним із банком особам; звіти щодо комплаєнс-ризиків раді банку, комітету з управління ризиками;

г) здійснює контроль за відповідністю системи компенсацій та відшкодування, що запроваджена в банку, а також процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників банку, вимогам законодавства України.

Таблиця 6.4

Види моніторингу ризиків банку

Вид моніторингу	Приклад заходу з моніторингу
Повний моніторинг	<p>контроль дотримання лімітів і обмежень під час здійснення операцій підрозділами (наприклад, для кредитних та казначейських операцій);</p> <p>моніторинг виконання особливих умов (ковенант) по кредитним договорам;</p> <p>контроль за попередньою оцінкою кредитних ризиків (наприклад, під час ухвалення кредитних рішень);</p> <p>контроль за попередньою оцінкою ризиків нового продукту / значної зміни в діяльності банку контроль оцінки ризиків боржника та динаміки їх зміни порівняно з датою видачі / останнього перегляду;</p> <p>кредитний моніторинг на рівні кожної активної операції (наприклад, оцінка поточного фінансового стану боржника)</p>
Портфельний моніторинг	<p>кредитний моніторинг на рівні групи фінансових активів (наприклад, груп кредитів боржників – фізичних осіб)</p> <p>контроль повноти сформованих банком резервів під очікувані кредитні збитки; аналіз та моніторинг концентрації зобов'язань банку за значимими групами контрагентів / інструментами / продуктами</p> <p>самооцінка операційного ризику (наприклад, по процесам або підрозділам)</p>
Вибірковий моніторинг	<p>аналіз інформації за результатами аудиторських перевірок;</p> <p>аналіз інформації, накопиченої в базі внутрішніх подій операційного ризику;</p> <p>сценарний аналіз;</p> <p>моніторинг ключових індикаторів операційного ризику.</p>

Джерело: [113]

Поточні заходи з моніторингу ефективності системи внутрішнього контролю вбудовані безпосередньо в процеси банку та реалізуються підрозділом з управління ризиками на постійній основі. В практичній діяльності використовують повний, портфельний та вибірковий моніторинг (таблиця 6.4).

Банк за результатами моніторингу та контролю розробляє заходи та забезпечує їх виконання з метою усунення виявлених недоліків, уключаючи коригуючі заходи.

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте суть поняття «ризика» та «банківські ризики». В чому полягає принципова різниця (якщо вона є) між банківськими ризиками та ризиками інших суб'єктів господарювання?

2. Поясніть чому банківським ризикам з боку регулятора приділяється особлива увага?

3. Назвіть та прокоментуйте нормативні акти, що тією або іншою мірою регулюють взаємовідносини між НБУ та банками з приводу банківських ризиків.

4. Охарактеризуйте основні класи банківських ризиків. Які з них є «пріоритетними» з точки зору Базельського комітету, Глобальної асоціації професіоналів ризику (GARP) та НБУ?

5. Які категорії ризику регулятор відносить до основних? Прокоментуйте їх. Поміркуйте, чи є серед них такі, що однаковою мірою мають відношення як до активних, так і пасивних операцій банку.

6. Які з банківських ризиків не піддаються кількісній оцінці? Навіщо на них звертати увагу, а тим більш, управляти ними, якщо їх не можна кількісно та вартісно оцінити?

7. Що являє собою процес управління банківськими ризиками? Поясніть чому процес управління банківськими ризиками не має на меті усунення ризику?

8. Чому управління банківськими ризиками має багаторівневий характер і яку роль в цьому процесі відіграє НБУ?

9. Охарактеризуйте ризик-менеджмент банку як систему управління. До чого з позицій ризик-менеджменту зводиться банківська діяльність? Чому?

10. Назвіть та прокоментуйте основні елементи системи ідентифікації і вимірювання ризиків. Які інструменти та методи використовують банки з метою оцінки ідентифікованих ризиків?

11. Окресліть види фінансових стратегій та політик банку. Що є первинним, а що вторинним?

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. Згідно «Інструкції про регулювання діяльності банків в Україні» ризики в банківській діяльності означають :
 - а) ймовірність одержання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів
 - б) ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій,
 - в) ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку
 - г) потенційна ймовірність відхилення від спланованих економіко–фінансових показників діяльності.
2. Ризики банківської діяльності притаманні:
 - а) НБУ та банкам
 - б) НБУ, банкам та клієнтам і контрагентам банків
 - в) тільки банкам
 - г) регулятору, банкам та всім фінансовим установам.
3. Об'єктами банківського ризику для банку є:
 - а) капітал та надходження до банку
 - б) доходи та витрати банку
 - в) прибуток, ринкова вартість капіталу, активи, пасиви
 - г) банківські операції.
4. В основу класифікації банківських ризиків НБУ покладено:
 - а) класифікацію GARP
 - б) положення угод Базельського комітету
 - в) вітчизняну законодавчо-правову базу
 - г) положення провідних міжнародних документів, які регламентують принципи ризик-менеджменту в банках та нормативну базу України.
5. В «Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» наводяться основні категорії ризику, до яких не належить:
 - а) трансляційний ризик
 - б) операційно-технологічний ризик
 - в) юридичний ризик
 - г) ринковий ризик .
6. Внутрішньобанківський рівень управління ризиками згідно із нормативними актами складається з :
 - а) керівництва, правління банку, ради банку, департаменту з управління ризиками

- б) керівництва, спостережної ради, комітету з управління ризиками. першої, другої та третьої лінії захисту
 - в) правління банку, ради банку, підрозділу з ризик-менеджменту
 - г) правильна відповідь відсутня.
7. Побудова єдиної системи управління ризиками банків встановлюється відповідно до:
- а) рекомендацій Базельського комітету
 - б) рекомендацій Глобальної асоціації управління ризиками
 - в) єдиної системи не існує, система розробляється керівництвом кожного банку з власних міркувань
 - г) вимог НБУ.
8. Керівництво банку, відповідно до «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» організовує систему управління ризиками, яка ґрунтується на застосуванні моделі
- а) дворівневого підпорядкування
 - б) розподілу за класами ризиків
 - в) розподілу повноважень та відповідальності
 - г) трьох ліній захисту.
9. Ефективне управління ризиками згідно «Методичних вказівок з інспектування банків» передбачає наявність:
- а) послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу і систем контролю
 - б) розробку стратегії ризик-менеджменту банку
 - в) розробку кредитної, депозитної, процентної, валютної та інших політик
 - г) ідентифікацію ризиків, їх оцінку та інспектування з боку регулятора .
10. Ризик-менеджмент банку - це:
- а) управління зовнішніми та внутрішніми банківськими ризиками
 - б) управління банком з урахуванням ризику
 - в) управління ризиками банківських операцій та продуктів
 - г) керівний персонал банку, який здійснює управління ризиками.
11. З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до :
- а) уникнення ризику
 - б) мінімізації або ухилення від ризику
 - в) прийняття ризику й отримання за це відповідної компенсації
 - г) протидії ризиків та запобігання їх наслідків.
12. Ефективний ризик-менеджмент, згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» включає:

- а) систему управління
- б) систему ідентифікації (виявлення) і вимірювання
- в) систему супроводження (моніторингу та контролю)
- г) всі вище наведені системи.

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтесь із нормативно-правовою базою, довідковими, інформаційними та іншим джерелами щодо банківських ризиків. Використовуючи отриману інформацію за зразком на першому рядку заповніть таблицю.

✍ Ознайомленню та використанню під час виконання завдання підлягають всі нормативні акти, наведені в списку рекомендованої літератури для вивчення теми.

Таблиця. Основні класи та види ризиків і фактори впливу на них

Клас ризиків	Вид ризиків в межах класу	Фактори, що спричиняють ризики
<i>Операційний ризик</i>	<i>Юридичний ризик</i>	- <i>недотримання банком вимог законодавчо-нормативної бази</i> - <i>можливість неоднозначного тлумачення нормативів, змісту угод, стратегій, політик тощо</i>

!!! Нарешті настав час показати не тільки свою теоретичну підготовку та вміння здійснювати аналіз, а і набути навички прийняття рішень - основи управлінської діяльності, розв'язавши завдання 2 та 3.

Завдання 2. Запропонуйте варіанти управлінських рішень щодо наступних видів ризиків капіталу:

- ризики основного капіталу
- ризики регулятивного капіталу
- ризики власного капіталу банку.

✍ Вибір банку, виду ризику та період аналізу узгоджуються з викладачем.

Завдання 3. Запропонуйте варіанти управлінських рішень щодо наступних видів ризиків фінансового результату

- ризики чистого процентного прибутку
- ризики чистого комісійного прибутку.

 Вибір банку, виду ризику та період аналізу узгоджуються з викладачем.

Теоретичні рекомендації до виконання завдань 2 та 3.

Прийняття рішення щодо управління ризиками в банківській справі базується на логічному поєднанні об'єкта ризику з наслідками, який цей об'єкт може спричинити. Яким чином виявити наслідки? І як прийняти рішення, особливо враховуючи те, що на кожен банківську ризикову подію відсутній стандартний рецепт управлінського рішення?

Є декілька шляхів:

1) можна використати здобутки науковців та фахівців, висвітлених в численних оприлюднених працях;

2) можна скористатись власними здобутими теоретичними знаннями, навичками аналізування, елементарним логічним мисленням та нормативно-правовою базою, яка, якщо її уважно та вдумливо (саме уважно та вдумливо) читати де-факто рекомендує наступну послідовність дій:

визначення об'єкту управління → ідентифікація ризику (аналіз ризику) → складові ризику → інструмент управління (оцінка, вимірювання) → взаємозв'язок із іншими видами ризиків (аналіз сценаріїв) → вектори (спрямування, напрямки) впливу ризику → ймовірні наслідки для банку → управлінські рішення щодо прийняття ризику .

Пошагові практичні рекомендації до виконання завдань 2 та 3.

об'єкт управління - залишки на розрахункових рахунках клієнтів за певний період часу;

ідентифікація ризику - ризик відтоку/притоку коштів, процентний ризик (в разі, якщо на залишки нараховуються відсотки);

складові ризику - обсяг коштів, відсоткові ставки, які нараховуються на залишки.

інструмент управління (оцінка, вимірювання) - здійснюється **аналіз ризику**[9, Р.ІІ, Гл.7] - використання горизонтального аналізу та методику визначення простих процентів. Визначення суми залишків у загальних активах банку, визначення суми нарахування відсотків краще здійснювати в динаміці за обраний період часу. Для цього можна скористатись таблицею, наприклад, такою:

Таблиця 1. Горизонтальний аналіз залишків на рахунках та нарахованих відсоткових ставок за ними

Категорії клієнтів	Період 1	Період 2	Період 3	Приріст за період аналізу
Залишки на рахунках, тис.грн				
кореспондентських				
юридичних осіб				
фізичних осіб				
Разом				
Відсотки, нараховані за рахунками, тис.грн.				
кореспондентських				
юридичних осіб				
фізичних осіб				
Разом				

- взаємозв'язок із іншими видами ризиків - здійснюється аналіз сценаріїв[9]. В даному випадку (користуючись логічними міркуваннями та теоретичними знаннями) оскільки залишки коштів на розрахункових пов'язані із пасивами банку, активами (в частині їх можливого використання для короткострокового кредитування), процентними витратами (в разі нарахування на залишки відсотків), а отже - і чистим процентним доходом та фінансовим результатом банку, а також із короткостроковою ліквідністю, то їм притаманні і відповідні ризики:

1) ризики пасивних операцій (обсяг дешевих ресурсів банку) - доцільно в динаміці встановити частку суми залишків за всіма категоріями клієнтів в загальній сумі залучених ресурсів банку,

Таблиця 2. Частка суми залишків за рахунками в загальній сумі залучених ресурсів банку, %

Категорії клієнтів	Період 1	Період 2	Період 3	Приріст за період аналізу
Загальна сума залучених банком ресурсів	100	100	100	-
Залишки на кореспондентських рахунках				
Залишки на рахунках юридичних осіб				
Залишки на рахунках фізичних осіб				

2) ризики активних операцій (в обов'язку використання певної частини залишків в активних операціях, зокрема, кредитних). Як правило, частка залишків на розрахункових рахунках використовується банком в якості

ресурсів для надання короткострокових кредитів, але цю частку встановити доволі проблематично. Як варіант в даному конкретному випадку можна взяти 50-75% від суми залишків за аналізований період і встановити частку залишків на рахунках в обсязі кредитних операцій банку:

Таблиця 3. Вплив суми залишків за рахунками на розмір кредитного портфеля банку

Показники	Період 1	Період 2	Період 3	Приріст за період аналізу
Розмір кредитного портфеля банку, тис.грн.				
Частка залишків на розрахункових рахунках, спрямованих на кредитування тис.грн				
Частка залишків у кредитних операціях, %				

3) процентний ризик (в разі нарахування на залишки відсотків - процентна ставка), - доцільно встановити частку процентних витрат за розрахунковими рахунками в загальному обсязі процентних витрат банку;

Таблиця 4. Вплив суми нарахованих відсотків за рахунками на чистий процентний дохід

Показники	Період 1	Період 2	Період 3	Приріст за період аналізу
Сума нарахованих відсотків за залишками на розрахункових рахунках, тис.грн				
Сума нарахованих процентних витрат тис.грн				
Частка процентних витрат за рахунками в загальній сумі процентних витрат, %				
Обсяг чистого процентного доходу банку, тис.грн.				
Частка процентних витрат за рахунками в загальній сумі чистого процентного прибутку, %				

4) ризик чистого процентного прибутку - доцільно встановити вплив процентних витрат за розрахунковими рахунками на загальний обсяг процентного прибутку;

5) ризик короткострокової ліквідності (Н6) - кількісно в банку розраховується в автоматичному режимі, містить доволі багато складових і в даному прикладі наводиться для розуміння того, що і даний ризик необхідно враховувати в ході прийняття управлінського рішення.

!!! Після розрахунків в практичній діяльності банків згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» необхідно визначити рівень ризику і порівняти його із рівнем допустимого ризику, який зазвичай визначається у внутрішніх положеннях та планах банку

вектори (спрямування, напрямки) впливу ризику. Як показав попередній аналіз, основних векторів чотири: обсяги залишків, короткострокова ліквідність, процентні ставки, фінансовий результат. Так, в разі зменшення залишків знизиться ресурсна база банку, в разі збільшення - зросте, що частково вплине на можливість кредитування або використання в інших активних операціях, а також на показник короткострокової ліквідності. В разі зростання відсоткових ставок зростуть процентні витрати банку на виплату відсотків, в разі зниження ставок - скоротяться процентні витрати, що відповідно позначиться на чистому процентному прибутку, а отже, і на фінансових результатах діяльності банку;

ймовірні наслідки для банку - 1) втрата/отримання певної частини ресурсної бази, яка частково задіяна в активних операціях; 2) коливання рівня короткострокової ліквідності (ймовірність необхідності залучення додаткових ресурсів для виконання нормативу Н6); 3) зниження/збільшення можливого обсягу кредитування; 4) зниження рівня довіри клієнтів (в разі зниження або скасування нарахування відсотків на залишки коштів); 5) зростання/зниження чистого процентного прибутку;

управлінські рішення щодо мінімізації/уникнення/прийняття ризику - рішення за вами!!!

Рекомендована література:

Основна

Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV. від 20.05.1999р. в редакції від 16.10.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. №2121-III в редакції від 03.07.2020р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 в редакції від 21.06.2012р. чинні. URL: . <https://zakon.rada.gov.ua/>

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджено постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. №351 в редакції від 07.03.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33>

Положення про порядок визначення банками України мінімального розміру операційного ризику: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 24.12.2019р. № 156 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0156500-19#Text>

Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019р. № 361-IX в редакції від 16.08.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 11.06.2018р. № 64. в редакції від 07.04. 2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text>

Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: схвалено Постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004р. №104 -чинні.-URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Положення про здійснення Національним банком України безвійзного банківського нагляду: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 06.12.2018р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>

Фінансові ризики в МСФЗ-звітності: правила ідентифікації та управління.- [Електронний ресурс].- URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FZ002072>

Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.07.2019р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19#Text>

Додаткова

Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2012. – 338 с.

Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками : навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева. – КНЕУ.– 2016.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016 -192 с.

Жердецька Л.В. Системний банківський ризик: причини та напрями регулювання: моногр. Одеса: Видавництво «Атлант», 2017. 353 с.

Шклярук С. Г. Управління фінансовими ризиками: навч. посіб.: Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. — 494 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Банківська система: навч.посіб./ Крилова О.В., Антипенко Н.В., Владика Ю.П., Волчанська Л.В. -Дніпро: Пороги, 2020.- 324 с.

Макаренко Ю.П., Боболь В.В. Управління фінансовими ризиками банків : монографія.- Дніпропетровськ : Герда , 2014. – 266 с.

Система ризик-менеджменту в банках: теоретичні та методологічні аспекти: монографія /За ред. В. В. Коваленко. – Одеса: ОНЕУ, 2017. – 304 с.

Банківські ризики: теорія та практика управління: монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенюк, О.О. Чуб; Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «КНЕУ» ім. Вадима Гетьмана». - К.: КНЕУ, 2015. - 456 с.

Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 283 с.

Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А. О. 32 Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 299 с.

Жердецька Л.В. Системний банківський ризик: причини та напрями регулювання: моногр. / Л.В. Жердецька. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2017. – 353 с.

ТЕМА 7. УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ БАНКУ

7.1. Управління активами та пасивами банку(УАП): об'єкти, завдання, принципи

У світовій міжнародній банківській практиці процес управління активами та пасивами розглядається як один із найважливіших чинників підвищення стабільності, фінансової стійкості, надійності, ліквідності та прибутковості діяльності банку[114].

Незважаючи на вирішальний вплив управління активами та пасивами на ефективність діяльності банківської установи, триває дискусія щодо визначення поняття «управління активами та пасивами». Розглянемо деякі з підходів закордонних класиків банківського фінансового менеджменту:

Sinkey Joseph F. (Дж. Сінкі) визначає процес управління активами та пасивами комерційного банку як скоординоване управління банківським балансом, яке бере до уваги альтернативні сценарії процентної ставки та ліквідності[115, с.392]. Тобто увага зосереджується на методах управління чистою процентною маржею, гепом та дюрацією, а управління розглядається в площині впливу на них ризиків;

Marshall John F., Bansal Vipul K. (Д.Маршалл, В.Бансал) управління активами та пасивами розглядають як спробу мінімізувати схильність цінового ризику за рахунок витримування певних пропорцій між активами і пасивами для досягнення цілей (наприклад, досягнення встановленого рівня доходів) з одночасною мінімізацією ризику банку [116, с. 189]. Суть такого виду управління ризиками полягає у знаходженні правильних співвідношень між балансовими активами та пасивами.

Rose P (П. Роуз) [104, с. 126] відзначає, що управління активами та пасивами полягає у формуванні стратегії та здійсненні заходів, які приводять структуру балансу у відповідність з його стратегічними програмами. Увага зосереджується на методах управління балансом.

Тобто визначення, надані зарубіжними науковцями, значною мірою відображають інструментарій управління.

У вітчизняному науковому просторі вважається, що сутність управління активами та пасивами можна охарактеризувати як:

- скоординоване управління фінансами банку, в процесі якого через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між активними і пасивними операціями досягається кілька цілей, таких як підвищення прибутку, зниження ризиків, аналіз і контроль за ліквідністю, управління спредом [32, с. 249];

- один із ключових процесів у системі управління банком, якому притаманна комплексність та стратегічний характер і від ефективності здійснення якого залежить конкурентна позиція банку на фінансовому ринку [117];

- формування стратегій та проведення операцій, які приводять структуру балансу банку у відповідність до обраної банком політики. За даного підходу банки розглядають свої портфелі активів, зобов'язань та капіталу в нерозривній єдності як сукупний портфель, спрямований на досягнення визначеної мети[114];

- цілеспрямований процес постійного регулювання структури та динаміки активів і пасивів банку, спрямований на забезпечення економічної ефективності банку з позицій оптимізації ризику та забезпечення достатнього рівня ліквідності [118];

- загальна концепція розвитку банківських установ, яка полягає в інтегрованому управлінні фінансовими потоками банку для узгодження управлінських рішень та забезпечення певних пропорцій між активними і пасивними операціями в процесі якого досягається декілька цілей, таких як: підвищення прибутку; зниження ризиків; контроль за ліквідністю; управління спредом[119].;

- постійне зіставлення і регулювання показників балансу банківської установи з метою підтримки прибутковості та мінімізації невіправданих ризиків[120].

 Більш докладно ознайомитись із трактуваннями вітчизняними науковцями поняття «управління активами та пасивами банку» можна в джерелі [120].

Вітчизняні науковці, поряд із відображенням у визначеннях інструментарію УАП, акцентують увагу на об'єктах управління, комплексності управління і значенні стратегічного підходу до УАП.

А як регулятор визначає управління активами та пасивами банку? В «Методичних рекомендаціях щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87] наводиться наступне тлумачення:

 управління активами та пасивами - це діяльність банку щодо проведення фінансових операцій з метою підтримання ліквідності, оптимізації ризиків його комерційної діяльності, хеджування таких ризиків, координування валютних позицій банку, здійснення операцій, що належать до інвестиційної та фінансової діяльності банку[87].

 Хеджування - метод пом'якшення ризику, який полягає у визначенні об'єкта хеджування(ризику) та підборі до нього адекватного інструменту хеджування(пом'якшення ризику)[9].

Основними об'єктами управління банку згідно «Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України» [87, Р.І, п.7] є види діяльності, центри відповідальності, продукти та клієнти. Якщо це інтерпретувати на УАП, то об'єктами є комерційна діяльність (активні та пасивні операції), торгова діяльність, діяльність з УАП [87, Р.І, п.1.3.3], суб'єкти управління та клієнти. Крім того, виходячи з трактування НБУ - ліквідність, ризики діяльності, хеджування (рисунок 7.1)

Рисунок 7.1. Основні об'єкти, цілі та принципи УАП
Джерело: систематизовано [87]; [118]; [121]; [122, с.36]

До діяльності з управління активами і пасивами належать[87, РІ, п.1.6]:

операції на грошовому ринку для управління ліквідністю (надання та отримання міжбанківських кредитів; операції з НБУ щодо регулювання ліквідності шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій);

купівля-продаж цінних паперів у торговому портфелі та портфелі на продаж для управління ліквідністю;

операції з хеджування процентних, валютних та інших ринкових ризиків комерційної діяльності;

довгострокові вкладення в дочірні та асоційовані компанії;

операції з власними акціями; операції з борговими цінними паперами власної емісії з метою управління довгостроковою ліквідністю тощо.

Діяльність з оперативного управління активами і пасивами зазвичай здійснює казначейство відповідно до політики та процедур, затверджених комітетом з управління активами і пасивами.

У процесі УАП перед менеджментом банку ставляться конкретні цілі. При цьому визначаються довгострокові завдання, шляхи розвитку банку, а також комплекс заходів щодо їх реалізації. Цілі визначають вихідні підходи до розвитку банку. Банк має орієнтуватись на таку діяльність, яка приносить йому прибуток. Величина прибутку залежить від обсягу і структури активів і пасивів, обсягу прибутків і витрат, ефективності діяльності[118].

!!! Головна мета процесу управління активами та пасивами полягає в максимізації або стабілізації розміру маржі управління банку за умови отримання допустимого рівня ризику[114].

Завдяки цьому менеджмент має можливість управляти ризиком відсоткових ставок та ризиком ліквідності, координувати рішення щодо джерел фінансування та напрямків розміщення коштів.

Досягнення зазначених цілей в процесі управління активами та пасивами сприятиме забезпеченню фінансової стійкості банку.

Відповідно до цілей УАП можна сформулювати наступну систему завдань[119]:

– залучення максимально допустимого обсягу ресурсів та розміщення його в найприбутковіші та контрольовано ризикові активи;

– реагування на чутливість банківських інструментів до процентних ставок та ціноутворення;

– максимізація прибутку, скорегована на рівень ризиків;

– хеджування ризиків;

– коригування валютних позицій банку;

– збереження необхідного рівня ліквідності завдяки узгодженню по строках структури активів і пасивів банку.

Системі управління активами та пасивами банків притаманні такі особливості[121]: орієнтація банку на перспективу; використання новітніх управлінських технологій та інструментів для формування і забезпечення гнучкості конкурентних переваг.

Управління доцільно здійснювати при наявності реально діючої системи УАП, що вирішує завдання управління й виступає органічною складовою організацій, діями якої здійснюється управління організацією й не вирішується завдання, які різняться з управлінськими, її слід розглядати як спеціалізовану систему або як систему управління.

Створення ефективної системи управління активами та пасивами банків передбачає:

- визначення основних цілей процесу УАП відповідно до стратегічної мети банку;
- проведення оцінки фактичного потенціалу банку;
- виявлення й обґрунтування найбільш суттєвих чинників впливу мікро- та макросередовища;
- раціональне використання стратегій управління та обґрунтування найбільш оптимальних;
- визначення теоретико-методологічних підходів та розробка методики реалізації основних стратегічних цілей процесу управління;
- оцінку ефективності використання підходів стратегічного управління, виділення основних помилок і нових перспективних напрямів зростання[121].

Ефективність управління полягає в раціональності використання основних підходів і принципів управління, як загальнонаукових, так і специфічних, в основі яких лежать такі: узгодженість, об'єктивність, оперативність, демократизм, комплексність, системність, єдність, ефективність, дієвість, оперативність, адаптивність, що дають змогу забезпечити досягнення стратегічної мети й завдання в процесі управління[121].

Ефективна система УАП реалізується суб'єктами управління, які складають її організаційну структуру, яка забезпечує інтегрування всіх рівнів і бізнес-процесів структурних елементів топ-менеджменту в процесі прийняття управлінських рішень.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність»[4] та «Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України»[123, ст.112] до вищих щаблів суб'єктів управління в організаційній структурі УАП входить правління банку, яке утворює постійно діючий Комітет з управління активами та пасивами, котрий діє на підставі розробленого та затвердженого рішенням наглядової ради банку «Положення про комітет з питань управління активами та пасивами».

 Із зразком Положення про комітет з питань УАП (КАУП) банку можна ознайомитись в джерелі 124та на сайтах банків.

Для виділення основних функцій суб'єктів управління необхідно обґрунтувати в системі управління активами та пасивами відповідні структурні блоки та елементи: фінансові потоки банку (вхідні, вихідні, чистий фінансовий потік) та фінансовий результат (чиста процентна маржа, віддача і вартість власного капіталу); ринкові ризики (незбалансованість структури портфелів активів та пасивів; кредитний, процентний, валютний ризики та ризик ліквідності).

УАП залежить від обраної керівництвом банку політики та стратегії. У відповідності з обраною стратегією формуються портфелі активів, зобов'язань та капіталу як сукупний портфель, спрямований на досягнення спільної мети. Такий спосіб управління цілком обґрунтований, оскільки всі банківські портфелі тісно взаємопов'язані і значною мірою впливають один на одного[114].

Вітчизняна практика банківської діяльності напрацювала декілька стратегій управління, ретроспективно систематизованих в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Основні етапи та стратегії УАП банківської системи України[125]

Епат (період)	Стратегії упарвління	Особливості процесів управління
I (1988-1994рр.)	Стратегія управління активами	Формування банківської системи України та впровадження в практичну діяльність стратегії управління активами (управління ресурсами банку здійснювались лише через активні операції.)
II (1995-2001рр.)	Стратегія управління пасивами	Перехід від використання в практичній діяльності стратегії управління активами до стратегії управління пасивами
III (2001-2007рр.)	Стратегія комплексного УАП	Розвиток та впровадження стратегії комплексного УАП (активізація процесів глобалізації фінансового сектору України, управління фінансовими ресурсами банків здійснюється комплексно)
IV (2007-2010рр.)	Стратегія комбінованого УАП	Використання індивідуального підходу до УАП (управління ресурсами здійснюється шляхом комбінування стратегій управління активами та пасивами банку)
V (2011-до сьогодні)	Стратегічне УАП на засадах використання економіко-математичних методів	Впровадження в практичну діяльність стратегічного УАП (удосконалення системи ризик – менеджменту; розробка стратегічного плану управління активами та пасивами, який враховує сучасні особливості та вимоги фінансового ринку)

Більш докладно означені стратегії будуть розглянуті в подальших параграфах даної теми.

7.2. Управління активами банку

7.2.1. Основні елементи управління активами

Активні операції складають істотну частину банківських операцій і в діяльності банків мають одне з первинних значень, оскільки є операціями, що формують доходи банків, а отже їхні активи. Структура і якість активів значною мірою визначають ліквідність і платоспроможність банку, а отже, його надійність.

Під управлінням активами розуміють шляхи і порядок розміщення власних і залучених коштів. Стосовно комерційних банків — це розподіл на готівку, інвестиції, позики та інші активи. Очевидним вирішенням проблеми розміщення коштів є «придбання» таких активів (надання позик і інвестицій), які можуть принести найвищий дохід за того рівня ризику, на який готове піти керівництво банку та підтримання необхідного рівня ліквідності[114].

Нормативні акти не наводять легітимного тлумачення поняття «управління активами». Але, скориставшись визначенням поняття «управління ризиками» [9, Р.ІІ, п.1.1] можна дати наступне трактування:

Управління активами - це процес, за допомогою якого банк ідентифікує активи, проводить оцінку їх величини, здійснює моніторинг і контролює їх, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями активів.

Навчальні та наукові джерела пропонують наступні визначення:

Управління активами банку – це система підходів, методів та інструментів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із процесами обґрунтування різних напрямків вкладення та використання ресурсів комерційного банку, для досягнення головної мети управління банківською установою у межах ефективної повномасштабної банківської діяльності впродовж тривалого часового інтервалу[25.с.254.]

Управління активами – це скоординований процес управління балансом банку і прибутковістю для досягнення стратегічних цілей банку[129].

Для якісного процесу управління активами в банку повинна бути створена організаційна структура, суб'єкти якої визначені в «Положенні про організацію процесу управління проблемними активами в банках України» є [57, Р.ІІІ]. Залежно від повноважень, покладених на суб'єктів, їх умовно можна об'єднати в три групи :

перша група: рада банку; комітет ради банку з управління ризиками (у разі його створення); правління банку;

друга група: комітет правління з питань управління активами та пасивами(КУАП), комітет з управління непрацюючими активами (комітет НПА) (у разі його створення); інші колегіальні органи банку;

третя група: бізнес-підрозділи та підрозділи підтримки, уключаючи підрозділи КУАП та НПА; підрозділ з управління ризиками; підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс); підрозділ внутрішнього аудиту.

 Докладно ознайомитись із повноваженнями та функціями суб'єктів управління можна в Розділі III «Положення»[57].

Крім того, банк повинен визначитись із метою управління. основними завданнями управління, об'єктами, інструментами, методами управління задля досягнення позитивного результату.

Основні складові процесу управління активами наведено на рисунку 7.2.

!!! Управління активами банку полягає в установленні балансу між залученням (формуванням джерел) і можливістю розміщення фінансових ресурсів з урахуванням їхньої структури.

Основними складовими процесу управління активами банку є:

оцінювання залучених коштів з метою визначення рівня стійкості ресурсної бази, яка полягає у визначенні ймовірності того, що залучені кошти залишатимуться на рахунках клієнтів відповідно до умов укладених договорів (депозитний ризик);

оцінювання кредитоспроможності позичальників і результатів від надання їм позикової заборгованості (кредитний ризик);

визначення ефективної процентної ставки розміщення ресурсів з урахуванням процентних ставок за залученими ресурсами (процентний ризик)[25, с.254].

У банківській практиці застосовують наступні основні методи управління активами[126]; [127]:

- *метод розподілу загального фонду коштів.* Абсолютно всі наявні ресурси з'єднуються в загальні фонди коштів, потім розподіляються в різні групи активів залежно від поставлених цілей кредитної організації, а також принципів ліквідності. Мінус цього способу полягає в тому, що він не розглядає терміни і джерела надходження грошей, звідси ефективна робота банку цілком і повністю залежить від кваліфікації менеджменту. Загальний метод розміщення коштів вважається ризикованим. Застосовують його в основному великі банки, які мають у своєму розпорядженні значні ресурси і фінансовою стійкістю і, виходячи з цього, можуть не дотримуватися терміновість вкладів;

Рисунок 7.2. Основні елементи управління активами банку
Джерело: опрацьовано [25, с.254] ;[118]; [126]; [127]

- метод конверсії коштів або розподілу активів базується на тому, що обсяг необхідних банку ліквідних коштів залежить від джерел залучення фондів, а не термінів. У застосуванні цього методу використовується розмежування джерел коштів у координації з нормами обов'язкових резервів і швидкістю їх обігу. Цей метод ліквідує мінуси попереднього. Джерела коштів залежно від зазначених термінів надходять в ті чи інші підрозділи банку, а дані підрозділи самі розподіляють ці джерела у відповідні активи. До переваг такого методу слід віднести те, що при його застосуванні спостерігається координація термінів між вкладками і їх вкладеннями в активи, а також збільшуються додаткові вкладення в позики та інвестиції, що веде до підвищення прибутку. Метод дозволяє усунути надлишок ліквідних активів, які протистоять ощадним і строковим вкладкам, а також основному капіталу.

Поряд з цим у даного методу є і окремі недоліки. По-перше, відсутній тісний зв'язок між окремими групами вкладів і загальної сумою вкладів. По-друге, існує незалежність джерел коштів від шляхів їх використання, бо одні й ті ж клієнти вкладають і займають у банку, якщо банки до цього прагнуть. Крім того, при використанні цього методу банки виходять з середнього, а не з граничного рівня ліквідності

!!! Мінуси перших двох методів полягають в акцентуванні уваги на ліквідності та допустимості вилучення вкладів, залишаючи на другому плані заявки на кредит.

- метод наукового управління базується на використанні цільової функції. Банк розраховує вкладення своїх ресурсів, застосовуючи наступну формулу[127]:

$$P(n)=0,02x1+0,03x2+0,05x3+0,06x6+0,08x5+0,09x6, \quad (7.1)$$

де P - прибуток;

x - x_6 - суми інвестування за державними короткостроковими облігаціями, державним довгостроковими облігаціями, комерційними позичками, терміновими позиками, споживчими кредитами, іпотечними кредитами;

2, 3, 5, 6, 8, 9 - відсотки, відповідні цим видам інвестування.

Використання цього методу орієнтоване на максимізацію прибутку. Науковий метод виходить з припущення, що при будь-якому рівні ризику, який не пов'язаний з інвестуванням, банк вкладає кошти, виходячи з максимальних в певному періоді процентних. Однак банк повинен дотримуватися норм регулювання з боку центрального банку, враховувати вимоги ризик-менеджменту і запити інших клієнтів. У зв'язку з цим банк не вкладає всі свої кошти в активи, де потенційно

можливі найвищі доходи (проценти), а розподіляє їх за кількома напрямками. Але значну частину своїх ресурсів банк розмістить там, де є можливість отримання більш високих доходів. Такі дії повинні забезпечити банку достатній прибуток при підтримці ліквідності на необхідному рівні.

Управління активами завдяки науковим розробкам та аналізу операцій передбачає застосування складних моделей і новітнього математичного апарату. Наведемо дві найпоширеніші моделі.

Перша модель припускає вже відомими загальні бажані пропорції в структурі активів A_i де i – індекс групи активу. В рамках кожної i -ої групи активу потрібно визначити оптимальні обсяги вкладень x_{ij} по проєктах j . Критерієм оптимальності є отриманий дохід, залежний від ефективності проєкту (вкладення) [50, с.42]:

$$\sum_j^n x_{ij} \leq A_i, i = 1, \dots, m,$$

$$x_{ij} \geq 0, i = 1, \dots, m, j = 1, \dots, n, \quad (7.2)$$

$$\max \left\{ \sum_{i=1, j=1}^{m, n} I_{ij} x_{ij} \right\}$$

Друга модель відображає процес формування структури активів з урахуванням: 1) наявності власних SK і залучених засобів k -го виду D_k , по депозитній ставці d_k ; 2) необхідних резервів, що відраховуються по нормі r , з кожного виду активу A_i ; 3) розподіл часток x_{ij} активів i -го вигляду по проєктах j . Критерієм оптимальності також є загальний обсяг отриманого доходу при відомій ефективності проєкту I_{ij} [50, с.43]:

$$\sum_j^n (A_j R_j) \leq \sum_k^q D_k + SK$$

$$r_i A_j - R_j \leq 0, i = 1, \dots, m, \quad (7.3)$$

$$\max \left\{ \sum_{i=1, j=1}^{m, n} I_{ij} x_{ij} - \sum_{k=1}^q d_k D_k \right\}$$

В нестабільних умовах функціонування актуальним є включення в моделі чинника ризику. Оскільки нестабільні умови зазвичай характеризуються високими темпами інфляції, а також відсутністю сталих правових і етичних норм бізнесу, то найбільш важливими видами ризиків в моделях є ризики процентної ставки, неповернення кредиту (кредитний ризик) і ризик втрати банком ліквідності; при цьому при моделюванні застосовується зазвичай імовірнісний підхід. Переваги означених моделей управління активами полягають насамперед у тому, що рішення щодо активних операцій перебувають повністю у

компетенції банку, який може на свій розсуд обирати різні варіанти розміщення коштів.

Моделі управління активами тяжіють до традиційної теорії портфельного аналізу. У портфельних моделях, до яких зокрема належить модель портфеля активів банку та кредитного портфеля, застосовувані методи прийняття рішень є оптимізаційними з критеріями, наприклад, максимізації прибутку, що в основному відповідає стратегічним цілям діяльності банку. Специфіка таких моделей у тому, що вони дозволяють використовувати оптимізаційний алгоритм і формувати практичні рекомендації для прийняття рішень щодо управління портфелем. Недоліки портфельних моделей полягають у спрощенні дійсності, оскільки задання їх параметрів орієнтоване на забезпечення можливості формування управлінських рішень. Тому отримані практичні рекомендації далеко не завжди відзначаються практичною цінністю. [50,с.43];

- метод визначення ефективності здійснення активних операцій.

Оцінка рівня ефективності активних операцій ґрунтується на застосуванні методу коефіцієнтів, а саме: показнику віддачі активів; показнику доходності активів за рахунок кредитних операцій; коефіцієнті оборотності активів; тривалості одного обороту активів [126]. Цей метод є на сьогодні найбільш розповсюдженим в операційному управлінні діяльністю банківських установ в Україні. Крім того, необхідність проведення комплексного цілісного дослідження доходності діяльності банків обумовлена й тими збитками, які можуть зазнати банки[126].

Звичайно, більш складний і поглиблений підхід до управління активами банку дає використання математичних методів та інформаційних технологій. Такий підхід дозволяє враховувати вплив і взаємодію між собою численних факторів, що визначають діяльність банку в цілому та його активів зокрема. Тому ефективне управління активами банку вимагає розробки адекватних кількісних моделей банківської діяльності[129].

Оскільки управління активами знаходиться на стику чотирьох ключових напрямків діяльності – кредитної, депозитної, інвестиційної та торговельної, кожна з них відбивається на структурі балансу і потенціалі прибутковості активів. Більше того, основні напрямки діяльності можуть перебувати в суперечності, що обумовлює необхідність їх координації. Виходячи з цього, основними принципами підвищення ефективності УАП повинні бути[129]: забезпечення доцільної структури активів; диверсифікація кредитних та інвестиційних операцій; моніторинг ризиків та своєчасне створення резервів під них; забезпечення доходності активів на належному рівні.

7.2.2. Управління проблемними активами

Особлива увага як регулятора, так і банків прикута до управління проблемними активами, під якими розуміється сукупний обсяг потенційно проблемних активів, непрацюючих активів, стягнутого майна. Кожна країна аналізує рівень проблемної заборгованості на основі внутрішніх стандартів, невід'ємною складовою яких є трактування поняття проблемного активу, який в міжнародній практиці ототожнюється із проблемними кредитами[131].

Проте, для правильного аналізу якості портфеля активів, потрібно також враховувати думку експертів спеціальних агентств щодо сутності цього поняття.

Згідно з визначенням, яке наводить Міжнародний валютний фонд,

проблемний кредит - це зобов'язання, повне погашення якого сумнівне внаслідок неадекватного фінансового стану позичальника чи забезпечення за цим зобов'язанням, а також спостерігається прострочення слати більше 90 днів[130].

Базельський комітет із банківського нагляду пропонує наступне визначення:

проблемний кредит - продукт, за яким є істотні порушення строків виконання зобов'язань перед банком, істотне порушення фінансового стану боржника, істотне погіршення якості чи повна втрата забезпечення [41].

Визначення МВФ і Базельського комітету практично ідентичні і враховують три ознаки: погіршення фінансового стану, якість забезпечення і прострочення погашення кредиту. Втім визначення МВФ є більш конкретним, оскільки в ньому вказується термін прострочення (більше 90 днів – період, коли кредит автоматично стає проблемним). Разом з тим такі словосполучення у визначенні Базельського комітету як «істотні порушення строків», «істотне погіршення фінансового стану», «погіршення якості забезпечення» можна трактувати по-різному.

А як НБУ визначає поняття проблемних активів? Згідно «Положення про організацію управління проблемними активами в банках України»

проблемні активи - сукупний обсяг потенційно проблемних активів, непрацюючих активів, стягнутого майна[57].

В червні 2016 року НБУ запровадив категоризацію активів банків, практично ототожнюючи поняття «проблемний кредит» та «непрацюючий актив/кредит» [131].

 Непрацюючий актив / кредит – актив, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників), або за яким контрагент неспроможний забезпечити виконання зобов'язань без стягнення забезпечення [58].

У міжнародній практиці є три основні підходи для категоризації проблемних активів[131]:

1) бухгалтерський підхід (impaired/non-impaired):

- актив є знеціненим, коли є об'єктивні свідчення появи втрат (зокрема, значні фін. труднощі боржника, порушення умов контракту, можливість банкрутства, надання позичальнику поступок, які в нормальних умовах були би неможливими, ін.);

- знецінення визначається із урахуванням наявності застави;

2) пруденційний підхід (defaulted asset/loan) – використовується в т.ч. під час розрахунку розміру регулятивного капіталу, кредитного ризику, ін. Дефолт визнається за боржником у разі: прострочення > 90 днів; низька ймовірність виконання зобов'язань у повному обсязі без реалізації забезпечення;

3) підхід статистичної звітності для уніфікації між юрисдикціями та отримання порівнюваних міжнародних даних. Непрацюючою (NPE/NPL- «non-performing exposures / loans») визнається:

- вся знецінена заборгованість (impaired);

- заборгованість, за якою настав дефолт (defaulted);

- вся інша заборгованість, яка не знецінена або за якою не настав дефолт, але: є матеріальною з простроченням > 90 днів; є ознаки низької ймовірності виконання зобов'язань у повному обсязі без реалізації забезпечення незалежно від кількості днів прострочення.

Відповідно до ст.6 «Положення про організацію управління проблемними активами в банках України» [57, ст.6] процес управління проблемними активами з дотриманням таких принципів (рисунок 7.3):

- *принцип економічної доцільності* встановлює, що визначені банком заходи з управління проблемними активами є економічно та, якщо можливо, статистично обґрунтованими;

- *принцип пріоритетності* передбачає, що банк під час прийняття рішення щодо вибору варіанта врегулювання заборгованості боржника/контрагента, заходів, спрямованих на реалізацію стягнутого майна, надає перевагу варіанту/заходам, що забезпечують найбільшу чисту теперішню вартість очікуваних грошових потоків від активу;

- *принцип своєчасності* передбачає, що банк виявляє на ранній стадії активи з ознаками потенційної проблемності, уживає своєчасних та адекватних заходів, спрямованих на зменшення розміру збитків банку від проблемних активів;

Рисунок 7.3. Принципи та об'єкти управління проблемними активами
Джерело: згруповано [57]

- *принцип структурованості* передбачає чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень під час управління проблемними активами між задіяними структурними підрозділами;

- *принцип адекватності* встановлює, що організований банком процес управління проблемними активами відповідає рівню, обсягу, структурі проблемних активів банку;

- *принцип усебічності та комплексності* передбачає, що процес управління проблемними активами є комплексною системою взаємопов'язаних процесів, які охоплюють повний життєвий цикл проблемного активу та інтегровані із системою корпоративного управління та системою управління ризиками банку;

- *принцип ефективності* встановлює, що банк забезпечує скорочення рівня (у відсотках до відповідного обсягу активів) та обсягу проблемних активів (в абсолютних значеннях) з досягненням оптимального балансу між часом та обсягом повернення заборгованості за такими активами/обсягом надходжень від продажу/відступлення права вимоги за такими активами відповідно до затвердженої банком стратегії управління проблемними активами;

- *принцип моніторингу* передбачає постійний контроль банком за досягненням цілей та виконанням завдань, що встановлені стратегією управління проблемними активами та оперативним планом, ефективністю дій підрозділів та працівників банку, ефективністю застосованих банком інструментів врегулювання заборгованості та продажу стягнутого майна.

Банк здійснює управління проблемними активами за такими видами активних банківських операцій, включаючи нараховані за всіма цими операціями доходи [57, Р.ІІ, п.15]:

1) кредитні операції (кредити, надані юридичним і фізичним особам, які обліковуються за балансовими рахунками Плану рахунків, фінансові зобов'язання за наданими гарантіями, поручительствами, акредитивами, акцептами, зобов'язаннями з кредитування, що надані клієнтам, які обліковуються за позабалансовими рахунками Плану рахунків);

2) кошти на вимогу в інших банках;

3) фінансова дебіторська заборгованість (крім дебіторської заборгованості за розрахунками з працівниками банку);

4) боргові цінні папери.

Банк організовує процес управління проблемними активами, який охоплює всі організаційні рівні банку, визначає чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень між усіма його суб'єктами, а також їх відповідальність згідно з таким розподілом, забезпечує порядок їх взаємодії та звітування.

Методичні основи функціонування системи управління проблемними кредитами банків формують [132]:

а) суб'єкти процесу управління проблемними кредитами. Кожна система управління складається з двох взаємопов'язаних підсистем: керуючої підсистеми або суб'єкта управління (тобто того, хто управляє) і керованої підсистеми або об'єкта управління; система управління проблемними кредитами включає зовнішні та внутрішні управлінські суб'єкти. Зовнішні суб'єкти (макроекономічний рівень) представлені законодавчими, фінансово-контрольними і державними органами регулювання, центральне місце серед яких належить НБУ [132].

Суб'єктами процесу управління проблемними активами в банку є ті ж органи, що і здійснюють управління активами [57, Р.ІІІ] .

Керівництво банку визначає підпорядкованість, обов'язки, права та відповідальність працівників банку, залучених до процесу управління проблемними активами, у посадових інструкціях.

б) вибір стратегії управління проблемними кредитами.

Відповідно до вимог НБУ[57, Р.ІV], уповноважені керівництвом банку розробляють стратегію управління проблемними активами (рисунок 7.4) та оперативний план .

Рисунок 7.4. Встановлені НБУ складові стратегії управління проблемними активами

Джерело: згруповано [57]

Реалізація стратегії повинна забезпечити:

- 1) скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів;
- 2) скорочення рівня та обсягу стягнутого майна.

У стратегії управління проблемними активами визначаються:

а) цільові показники скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів на валовій основі та за вирахуванням резервів у такому розрізі:

- за часовими горизонтами, а саме: короткострокові - до одного року, середньострокові - від одного до трьох років;

- за основними портфелями активів банку, сформованими за такими характеристиками: вид активу; операційний сегмент (відповідає визначеним банком операційним сегментам, які розкриваються ним у фінансовій звітності згідно з міжнародними стандартами фінансової звітності); банківський продукт (відповідає затвердженому банком переліку продуктів); вид валюти(національна, іноземна);

 Приклади показників які можуть бути включені банком до стратегії управління проблемними активами, наведено в Додатку 2 до «Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України» [57]

- за основними видами стягнутого майна, уключаючи нерухоме майно, що належить до житлового фонду, нерухоме майно, що належить до нежитлового фонду (крім земельних ділянок), земельні ділянки, рухоме майно, товари в обороті або в переробці, об'єкти у формі цілісного майнового комплексу, устаткування, біологічні активи;

- за заходами врегулювання заборгованості боржників/контрагентів: реструктуризація, уключаючи окремо списання заборгованості і списання заборгованості у зв'язку з прощенням заборгованості;

процедура фінансової реструктуризації, уключаючи окремо списання заборгованості і списання заборгованості у зв'язку з прощенням заборгованості;

позасудове та судове врегулювання заборгованості боржника/контрагента

б) цільовий рівень для непрацюючих активів;

в) шляхи забезпечення досягнення цільових показників у короткостроковому (до одного року) та середньостроковому (від одного до трьох років) прогностичному періоді з урахуванням оцінки операційного середовища, що впливає на спроможність банку досягати скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів та стягнутого майна;

г) підходи, що забезпечують функціонування системи раннього реагування, яка спрямована на завчасне виявлення потенційно проблемних активів, упровадження своєчасних та дієвих коригуючих заходів для недопущення зростання в банку рівня та обсягу непрацюючих активів;

д) способи інтеграції стратегії управління проблемними активами та системи управління ризиками банку. Банк забезпечує узгодженість показників стратегії управління проблемними активами із затвердженою банком декларацією схильності до ризиків.

Банки використовують три основні стратегії вирішення питань з проблемними активами[132]:

- *стратегія управління* - полягає у утримуванні проблемних активів на балансі і продовженні пошуку вирішення проблеми (головним чином або шляхом реструктуризації, або судового стягнення заборгованості).

Робота з простроченою заборгованістю може виконуватися або підрозділами банку, або шляхом передачі стягнення боргів стороннім виконавцям;

- *стратегія продажу* полягає в тому, що проблемні кредити продаються третій стороні. Продавець може продовжувати обслуговувати портфель на основі договору про обслуговування;

- *стратегія списання* полягає в тому, щоб списати проблемні активи з балансу і припинити заходи щодо стягнення заборгованості;

в) вибір методів та інструментів, які доцільніше використовувати для управління проблемною заборгованістю. У банківській системі існує достатня кількість методів та інструментів управління, тому перед менеджментом банку постає проблема раціонального їх вибору та прийняття оптимальних управлінських рішень. Ці інструменти повинні враховувати економічні та адміністративні заходи, що застосовують органи банківського нагляду, регулювання і контролю для забезпечення належних обсягів проблемної заборгованості в банку.

Рішення з приводу того, які саме методи доцільніше використовувати для управління проблемною заборгованістю, повинні здійснюватися з урахуванням індивідуальних особливостей кожної угоди, обраної банком стратегії розвитку, можливості залучення фінансування для підтримки ліквідності, а також наявності вільних фінансових коштів, часу і кваліфікованого персоналу для побудови власної структури щодо роботи з проблемною заборгованістю.

Виділяють зовнішні методи та внутрішньобанківські методи управління проблемною заборгованістю.

Якщо вести мову про внутрішньобанківські методи, то їх поділяють на методи реабілітації та ліквідації.

Метод реабілітації передбачає розробку та реалізацію спільного з позичальником плану дій щодо повернення заборгованості. Зокрема досить поширеним кроком є реструктуризація кредиту. Світова практика виробила різні способи реструктуризації: кредитні канікули, зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануйтетну, пролонгація кредиту, конверсія валюти, прощення пені та штрафних санкцій, зниження відсоткової ставки.

Метод ліквідації передбачає повернення кредиту через реалізацію застави чи за рахунок оголошення боржника банкрутом та продажу його

активів. Такий метод, зазвичай, обирається за неможливості реабілітації заборгованості.

До основних зовнішніх методів можна віднести передачу проблемної заборгованості в управління третій особі (колекторській компанії), сек'юритизація активів, продаж проблемної заборгованості непов'язаним фінансовим компаніям у вигляді факторингових операцій та продаж (передачу) проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу (SPV - onshore / offshore).

Вибір методу в процесі управління приймається керівництвом банку залежно від конкретних обставин та результатів попереднього аналізу проблемного кредиту. Найприйнятнішим варіантом вважається такий перегляд умов кредитної угоди, який надає і банку, і позичальнику шанс на поновлення нормальної діяльності. Однак при цьому варто пам'ятати про мету, яка полягає в максимізації ймовірності повного повернення коштів банку[132];

г) упровадження управління проблемними активами.

Банк упроваджує процес управління проблемними активами, який охоплює всі етапи життєвого циклу проблемного активу (рисунок 7.5).

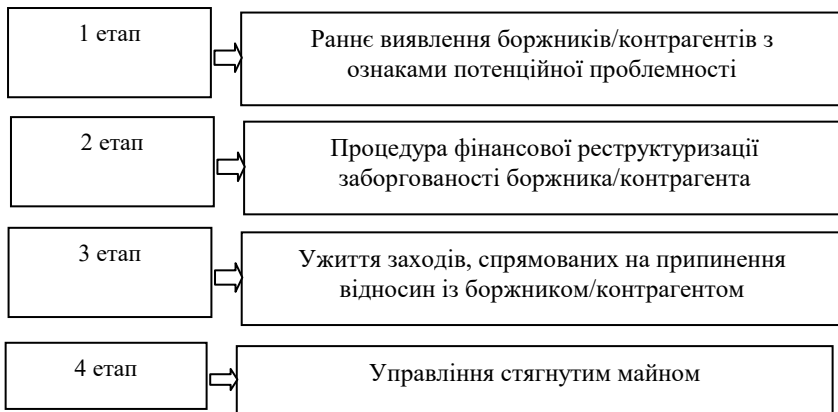

Рисунок 7.5. Етапи управління проблемними активами
Джерело: згруповано [57, Р.V]

Банк під час *першого етапу*:

- 1) виявляє боржників/контрагентів з ознаками потенційної проблемності, які мають прострочення погашення боргу до 90 календарних днів/без прострочення погашення боргу;
- 2) взаємодіє з боржником/контрагентом щодо погашення простроченої заборгованості, з'ясовує причини виникнення ознак

потенційної проблемності/прострочення погашення боргу, з'ясовує дії боржника/контрагента, спрямовані на повернення до графіка погашення заборгованості згідно з умовами договору;

3) збирає додаткову інформацію, необхідну для оцінки боржника/контрагента (оцінки фінансового стану, платоспроможності з урахуванням сукупного боргового навантаження, повноти і якості кредитної справи, статусу забезпечення, ринкового середовища, що впливає або може мати вплив на подальшу діяльність та фінансовий стан боржника/контрагента), а також визначає та застосовує найприйнятніші заходи щодо зниження кредитного ризику для банку;

4) формує судження щодо доцільності застосування до боржника/контрагента з виявленими ознаками потенційної проблемності інструментів короткострокової реструктуризації;

5) у разі прийняття рішення про застосування до боржника/контрагента інструментів короткострокової реструктуризації та відповідно до визначених банком критеріїв короткострокової реструктуризації пропонує та погоджує з боржником/контрагентом умови реструктуризації його заборгованості на основі індивідуальних або стандартизованих рішень;

6) здійснює моніторинг виконання заходів щодо зниження кредитного ризику та/або виконання боржником/контрагентом умов реструктуризації.

Банк під час *другого етапу*:

1) розробляє найефективніші варіанти реструктуризації заборгованості боржника/контрагента, що ґрунтуються на комплексному та об'єктивному аналізі всієї інформації щодо:

фінансового стану боржника/контрагента, його платоспроможності з урахуванням зобов'язань боржника/контрагента перед іншими кредиторами;

готовності боржника/контрагента співпрацювати з банком та виконувати умови реструктуризації заборгованості;

2) визначає у співпраці з боржником/контрагентом найприйнятніший варіант реструктуризації його заборгованості на основі індивідуальних або стандартизованих рішень;

3) здійснює моніторинг виконання боржником/контрагентом плану/заходів реструктуризації.

Банк у разі прийняття рішення щодо недоцільності реструктуризації заборгованості боржника/контрагента має право, пропустивши другий етап, одразу перейти до третього етапу.

Банк під час *третього етапу* визначає та запроваджує судові та/або позасудові інструменти врегулювання заборгованості

боржника/контрагента, спрямовані на повернення банку максимальної суми заборгованості у найкоротші можливі строки.

Банк під час *четвертого етапу*:

- 1) упроваджує заходи, спрямовані на ефективне управління стягнутим майном та підготовку до його продажу;
- 2) розробляє та затверджує план продажу стягнутого майна;
- 3) продає стягнуте майно відповідно до умов затвердженого плану продажу[57].

д) аналіз проблемних активів після здійснення заходів щодо зниження їхнього рівня. Якщо спостерігається повне стягнення проблемної заборгованості, то зрозуміло, що очікуваний дохід максимальний і мета управління проблемною заборгованістю досягнута повністю.

Якщо на цьому етапі обсяг проблемних кредитів є меншим, ніж до проведення заходів щодо зниження їхнього рівня, то робиться висновок про те, що заборгованість стягнута частково, слід повернутися до етапу визначення методу управління проблемними активами й обрати один із методів остаточного погашення боргу. Якщо ж обсяг проблемних кредитів на цьому етапі дорівнює заборгованості до проведення заходів щодо зниження їхнього рівня, то заходи виявилися невдалими, тому необхідно провести аналіз проблемних активів на можливість списання і прийняти рішення про те, чи повернутися до етапу визначення методу управління проблемними активами з метою обрати інший спосіб стягнення заборгованості, або доцільніше відмовитися від її стягнення[132].

7.2.3. Поняття банківського портфеля активів та основи управління

Управління портфелем активів комерційного банку є одним з основних розділів ефективної системи банківського менеджменту. Сучасні концепції і теорії управління активами у національній та зарубіжній практиці мають свої особливості. Зарубіжні теорії та інструментарій управління портфелем активів комерційних банків формувалися десятиліття і напрацьовано величезний досвід у цій сфері фінансових відносин комерційного банку та його позичальників.

Українські комерційні банки в тільки напрацьовують власний досвід управління прибутковістю і ризиком під час здійснення кредитно-позичкових операцій[126].

!!! Основною проблемою управління активами є невизначеність майбутньої потреби в ліквідних активах, яку банк повинен постійно прослідковувати і прогнозувати.

Для збереження ліквідності та виконання щодо неї вимог НБУ банківські активи повинні задовольняти ряд критеріїв:

певна частка повинна знаходитися у високоліквідній формі;

частину активів можна продати або передати кредиторам в короткі терміни і з мінімальними втратами;

певна частка активів йтиме на своєчасне погашення короткострокових позик;

є можливість впливу на строкову структуру активів банку.

Така ситуація вимагає застосування портфельної концепції управління активами банку[129].

Теорія портфельів - широко вживана в ризик-менеджменті теорія, започаткована у 1952р. Г.Марковіцем. В її в основі лежить передбачення того, що кільком однорідним об'єктам (портфелям) будуть властиві всі ті характеристики, якими наділений окремий об'єкт.

Згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»

 портфель - група об'єктів, які є однорідними за певними характеристиками, а саме: типом контрагента, видом інструменту тощо[9].

Найчастіше відносно активних операцій банку використовуються такі терміни, як «банківський портфель», «портфель активів», «кредитний портфель», «портфель цінних паперів», «інвестиційний портфель».

 банківський портфель (банківська книга) - частина загального портфеля банку, яка складається з об'єктів, щодо яких банк має чіткі наміри утримувати їх у своїй власності з метою отримання економічного доходу у вигляді приросту вартості [9, п.1.8].

!!! Поточна ринкова вартість банківського портфеля не має суттєвого впливу на рішення банку щодо утримання об'єктів, а тому зміна ринкових умов не призводить до зміни економічної вартості банківського портфеля з точки зору керівництва банку.

Регулятором управління портфелем розглядається як управління одним об'єктом, а не кількома[9].

Що являє собою «портфель банківських активів»?

В науковій літературі надається таке трактування категорії «портфель активів»[62]:

 портфель активів - це сумарні активи банку, які згруповані в різні портфелі за ознакою однорідності (сукупність кредитного, інвестиційного, торговельного й т. п.

У рамках портфельного підходу портфель активів розглядається як єдиний об'єкт управління, структурований за різними критеріями. Це дає можливість планувати, аналізувати, регулювати портфель у всьому різноманітті взаємозв'язків між елементами, що входять до його складу, враховувати не тільки індивідуальні характеристики окремих груп активів, але і їх поєднання, вплив на кількісні та атрибутивні характеристики всього портфеля. Об'єднання активів у портфель забезпечує цілеспрямоване формування структури активів за різними критеріями і перманентне управління ними на всіх етапах, що передбачає постійний моніторинг портфеля, його регулювання, а також здійснення відповідних організаційних заходів[129].

Портфель банківських активів є поняттям комплексним і включає в себе декілька портфелів, які в свою чергу, можуть включати субпортфелі (рисунок 7.6):

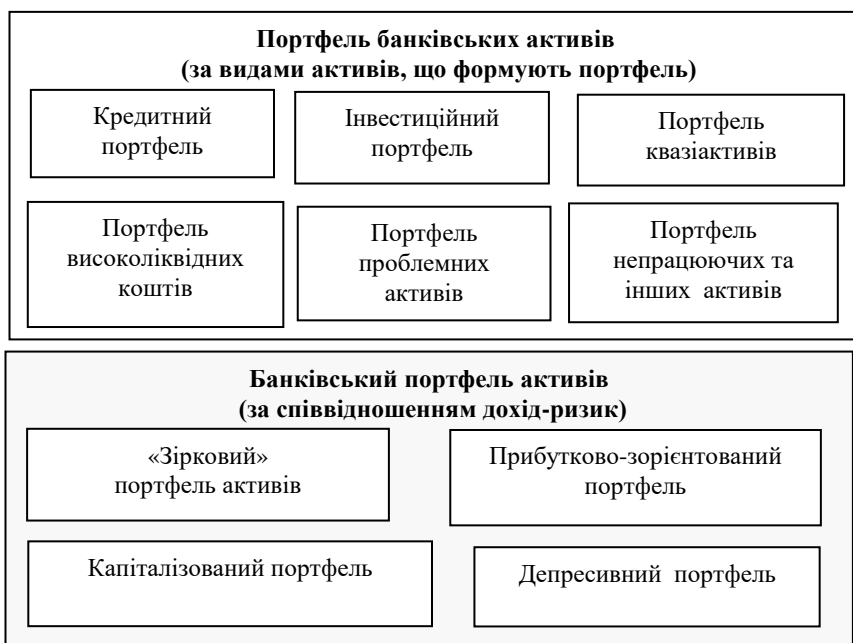

Рисунок 7.6. Класифікація портфелів активів банку за різними критеріями
Джерело: згруповано за [25, с.251]; [57]; [128]

портфель високоліквідних активів формують грошові кошти та порівняні до них активи (банківські метали, валюта тощо);

 кредитний портфель (credit portfolio) – сукупність усіх банківських позик, що структуровані за певними параметрами відповідно до завдань визначеної банком кредитної політики[18]

кредитний портфель формують субпортфелі міжбанківських кредитів, кредитів юридичних осіб, споживчого кредитування тощо;

інвестиційний портфель має три субпортфеля - портфель прямих інвестицій, портфель фінансових інвестицій банку (у вигляді вкладень у цінні папери, депозити та цільові банківські вклади, корпоративні права, деривативи) та портфель реальних інвестицій, тобто інвестицій у матеріальні та нематеріальні активи;

портфель квазіактивів формується з прострочених нарахованих доходів, нарахованих витрат та доходів, пов'язаних із залученням коштів тощо;

портфель інших та непрацюючих активів - це дебіторська заборгованість, нематеріальні активи банку, основні засоби, матеріальні оборотні активи тощо [25, с.251].

Основними цілями банку при управлінні активами є, по-перше, отримання прибутку від активних операцій, по-друге, підтримка надійної та безпечної з погляду ризиків діяльності банку.

За критерієм співвідношення доходності та ризиковості портфель активів банку може бути охарактеризований як [128]:

1) «зірковий» – доходність портфеля та рентабельність активів вищі за середні значення найближчих конкурентів, ризики доволі високі, але контрольовані;

2) «прибутково зорієнтований» – використання активів високорентабельне відносно великих обсягів залучених ресурсів банком, що дає можливість максимізувати прибутки і передбачає свідоме прийняття ризику. Основне завдання при управлінні таким портфелем активів – недопущення ситуації переростання допустимого ризику в катастрофічний, який загрожує існуванню банку і може призвести до банкрутства;

3) «капіталізований» – доходність портфеля та рентабельність активів невисока за високої достатності капіталу. Банківські ризики виявлено, оцінено та вибрано методи їхнього зниження чи уникнення, що дає можливість банку дотримуватися постійного рівня ризику або знижувати його;

4) «депресивний» – доходність та надійність активів нижчі за середні значення найближчих конкурентів та вимоги регулюючих органів. Мінімальна прибутковість використання великих обсягів залучених банком ресурсів. Внутрішні банківські ризики складно точно оцінити, вони мають тенденцію до підвищення.

 Управління банківським портфелем активів може розглядатися як система дій співробітників банку з формування його кількісних і якісних характеристик у заданому часовому інтервалі, що відображають досягнення певних цілей банківської установи[129].

Управління банківським портфелем активів ґрунтується на результатах структурного аналізу складових (кількісному та якісному аналізі портфелів та субпортфелів, що ходять до його складу); встановленні співвідношення та впливу кожної із структурних складових на рівень прибутку, рівень ризику, рівень отриманого процентного доходу тощо.

Аналіз структури портфеля активів може здійснюватись у наступній послідовності:

1) виявлення динаміки зміни загального обсягу актив банку і зміни окремих його портфелів та субпортфелів. Таке дослідження необхідно для того, щоб виявити основні тенденції зміни активів, які будуть простежуватися в аналізованому банку[62];

2) проведення аналізу структурної будови активів. Ціль такого аналізу полягає у виявленні достатності рівня диверсифікованості активних операцій банку і оптимальності їхньої структури; попередньому визначенні ступеня залежності банку від розвитку зовнішньої ситуації на різних сегментах ринку банківських послуг і продуктів. Диверсифікованим вважається банківський портфель активів за умови рівномірного розміщення активів в різних портфелях. Недиверсифікованим – якщо у структурі портфеля активів на один будь-який з портфелів припадає понад 50 %.

Диверсифікованість, як інструмент зниження банківських ризиків є дуже важливою характеристикою діяльності банку і тому наявність різних напрямків вкладень ресурсів у структурі може вберегти банк від системних і ринкових ризиків.

Важливим у процесі проведення аналізу рівня портфельної диверсифікованості активів є визначення коефіцієнта концентрації (K_k) який розраховується за формулою (7.4)[62]:

$$K_k = \frac{A_n}{CA}, \quad (7.4)$$

де A_n - група активів (той або інший портфель/субпортфель),

CA - сума сукупних активів банку.

Чим більша величина коефіцієнта концентрації певної групи активів, тим більш ризиковою вважається діяльність банку.

За дослідженнями науковців оптимальною вважається наступна структура активів банку[62]:

- портфель високоліквідних активів	$K_k = 0,3$;
- кредитний портфель	$K_k = 0,4$;
- інвестиційний портфель	$K_k = 0,1-0,12$

- портфель квазіактивів $K_k=0,17-0,18$
- портфель інших активів $K_k \leq 0,02-0,03$;

3) аналіз якості банківського портфеля активів. Якість портфелів активів банку визначається їхньою ліквідністю, обсягом ризикових активів, складом і структурою недоходних активів, загальним обсягом і часткою активів, що приносять дохід.

Метою аналізу якості портфелів, що входять до портфеля активів банку, є насамперед, визначення їх «життєздатності», а також оцінка рівня прибутковості, ризикованості й ліквідності.

!!! Якість портфеля активів перебуває у прямій залежності від доцільності й оптимальності його структури, рівня диверсифікації, від обсягу портфеля проблемних активів.

Основними завданнями аналізу якості портфеля активів банку є[62]:

- визначення ступеня збалансованості портфелів банку за ліквідністю. У процесі аналізу портфелів з позиції їх відповідності якісним вимогам ліквідності:

а) здійснюють угруповання портфелів за ступенем ліквідності, при якій всі портфелі можна об'єднати, наприклад, у такі групи:

- портфелі з високоліквідними активами;
- портфелі з ліквідними активами;
- портфелі з низьколіквідними активами;
- портфелі з неліквідними активами;

б) визначають питому вагу кожної з груп у банківському портфелі активів і порівнюють ці показники із нормативами ліквідності, встановленими НБУ. Чим більше відхилення - тим менш ліквідним є портфель, тим більше він потребує уваги з боку менеджменту банку в процесі управління;

- аналіз і оцінка портфелів з погляду їхньої відповідності вимогам доходності та прибутковості. Даний аналіз є важливим, оскільки ефективний стан активів (з позиції реальної «віддачі») забезпечує одержання банком необхідних доходів і прибутку, що, у свою чергу, є основною метою його діяльності. Аналіз банку з погляду відповідності портфелів вимогам прибутковості дозволяє: а) виділити найбільш ефективні портфелі; б) урахувати ризик розміщення коштів у ці портфелі (а, отже, і можливі збитки); в) розробити заходи по забезпеченню доходності та прибутковості кожного з портфелів.

Етапи аналізу портфелів (з погляду їхньої доходності та прибутковості) можна представити в такий спосіб[62]:

а) угруповання портфелів банку на доходні і недоходні. До доходних портфелів або, так званих «працюючих» портфелів активів відносяться: портфель цінних паперів; портфель наданих

міжбанківських кредитів і портфель розміщених депозитів в інших банках; кредитний портфель; інвестиційний портфель, портфель цінних паперів;

б) визначення питомої ваги портфелів доходних і недоходних активів в загальному обсязі банківського портфеля активів. Відповідно до міжнародної практики цей коефіцієнт має бути не менше 93 %. Збільшення частки портфелів недоходних активів банку більше як на 7% може призвести банк до банкрутства. Ураховуючи специфіку розвитку українських банків середнє значення цього коефіцієнта коливається в межах 70–80 %;

– оцінка рівня ризикованості портфелів. Оцінка ризику портфелів банку, в загальному виді, може здійснюватися в наступному порядку:

а) нормативне групування (відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38]: кредитний портфель, інвестиційний портфель, портфель цінних паперів);

б) «аналітичні групування», які розробляються банківськими менеджерами за власними методиками, виходячи з мети проведення аналізу;

– виявлення й оцінка факторів, що впливають на якість активів в кожному з портфелів;

– виявлення впливу портфеля проблемних активів на якість банківського портфеля активів.

За результатами отриманих результатів приймаються управлінські рішення.

7.2.4. Основи управління кредитним портфелем

Найважливішим джерелом доходу є, звісно, здійснення активних операцій шляхом залучення та розподілу ресурсів на власних умовах. Кредитні операції в свою чергу посідають найголовніше місце в структурі активів банку, адже саме від результатів надання кредитів перебуває в прямій залежності прибутковість та надійність банку [135].

Що являє собою кредитний портфель?

Трактують таке поняття як «кредитний портфель» серед науковців та практиків розподіляється за двома принципово різними підходами, відповідно до яких кредитний портфель - це:

- сукупність виданих позичок, або сукупність кредитів, гарантій, авалів та зобов'язань з кредитування, наданих банком своїм клієнтам на певну дату;

- складний управлінський процес, який характеризує вибір напрямків вкладень, тобто плановані дії, чим підкреслюють велике значення кредитування серед інших банківських послуг [133];

- фактор управління активами банку з метою збільшення доходів, підвищення рівня діяльності банку шляхом надання кредитів за різними напрямом, та для якого характерним є відповідний ризик[135].

Глосарій НБУ, посилаючись на «Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.01.2012р. № 23, яке втратило чинність 03.01.2017р., пропонує наступне визначення:

 кредитний портфель (credit portfolio) – сукупність усіх банківських позик, що структуровані за певними параметрами відповідно до завдань визначеної банком кредитної політики[18].

Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі прострочених, пролонгованих і сумнівних щодо повернення та є втіленням кредитної політики й складовою загальною стратегією розвитку банку.

Основними цілями формування кредитного портфеля є:
мінімізація рівня ризиків кредитного портфеля;
дотримання необхідної ліквідності кредитного портфеля;
високий рівень доходу в поточному періоді;
високий темп очікуваного доходу в майбутній довгостроковій перспективі [134,с.332].

!!!Виходячи з наведених цілей формування кредитного портфеля, можна зробити висновок, що як економічна категорія «кредитний портфель» відтворює три ключові взаємопов'язані між собою аспекти банківської діяльності – доходність, ліквідність і ризик.

Залежно від мети банк формує кредитний портфель певного типу (таблиця 7.2).

Крім зазначених в таблиці 7.2 субпортфель кредитного портфеля, можна навести їх численні види. Теоретично за будь-яким видом кредиту банк може формувати субпортфель виходячи з власних пріоритетів та міркувань.

Кредитний портфель, як і будь-який інший, характеризується розміром та структурою. Поняття «розмір кредитного портфеля» можна розглядати відносно всього обсягу активних операцій банку, а також відносно розміру кредитних портфелів інших банків. Натомість, структура кредитного портфеля – це співвідношення конкретних видів кредитних операцій у кредитному портфелі банку[134, с.335].

Характеристика видової структури кредитів у кредитному портфелі комерційного банку допомагає оцінити ліквідність банку на даний момент, оцінити ступінь ризикованості проведення кредитних операцій банком, виявити шляхи уникнення проблемних кредитів в кредитному портфелі.

Таблиця 7.2

Класифікація типів кредитного портфеля та основних груп субпортфельей за різними ознаками

Назва портфеля	Характеристика портфеля
Типи кредитного портфеля (за співвідношенням прибутку і ризику)	
Портфель доходу	Портфель зорієнтований на кредити, що забезпечують стабільний, але невисокий за рівнем дохід, отримання якого характеризується мінімальними ризиками та постійною своєчасною виплатою відсотків
Портфель ризику	Портфель складається переважно з кредитів із високим рівнем ризику та високим рівнем прибутковості
Збалансований портфель	Портфель є раціональним поєднанням кредитів різного типу, як з високим, так і з низьким рівнем ризику
Види субпортфельей кредитного портфеля за суб'єктами кредитування	
Портфель міжбанківських кредитів	Портфель зорієнтований на міжбанківські кредити надані та міжбанківські кредити отримані від інших банків або НБУ
Портфель кредитів клієнтів банку	Містить кредитний портфель юридичних та фізичних осіб-клієнтів банку
а) кредитний портфель органів управління	Формується з субпортфельей кредитів органам загального державного управління, портфеля кредитів місцевим органам державного управління
б) кредитний портфель юридичних осіб	Формується в основному з кредитів, наданих на цілі господарчої діяльності, оплати обладнання, поточні витрати, фінансування капітальних вкладень тощо
в) портфель споживчого кредитування	Зорієнтований на потреби фізичних осіб
Групи кредитних субпортфельей за економічним змістом	
Кредитні портфелі, сформовані кредитами, наданими всім категоріям позичальників	Група портфельей формується за всіма субпортфельями за різними ознаками: - за суб'єктами кредитування: портфель міжбанківського кредитування, портфель кредитування юридичних осіб, портфель кредитування фізичних осіб (споживчого кредитування); - за термінами кредитування: групи кредитних портфельей короткострокового, середньострокового та довгострокового кредитування
Портфель депозитів, розміщених в інших банках та НБУ	Дана група формується з субпортфельей депозитів, розміщених в інших банках та субпортфеля депозитів, розміщених в НБУ. Ця група, як і попередня, може поділятися за ознакою строковості розміщення коштів - на субпортфелі депозитів на вимогу та термінових (коротко-, середньо- та довгострокових) депозитів
Портфель гарантій	Дану групу формують субпортфелі за наданими гарантіями за кредитами, наданими гарантіями за розрахунками

Закінчення таблиці 7.2

Назва портфеля	Характеристика портфеля
Портфель зобов'язань з кредитування	Субпортфель зобов'язань банку з надання клієнтам кредиту на певних умовах
Групи кредитних субпортфельів за термінами кредитування	
Портфель онкольного кредитування	Складається із субпортфельів кредитів до запитання за суб'єктами кредитування
Портфель короткострокового кредитування	Складається із субпортфельів кредитів до 1 року за суб'єктами кредитування
Портфель середньострокового кредитування	Складається із субпортфельів кредитів до 3 років за суб'єктами кредитування
Групи кредитних субпортфельів за сферами суспільного відтворення	
Кредитний портфель сфери виробництва	Складається з портфельів у різні сфери виробництва (АПК, видобувної галузі, металургійної промисловості, машинобудування тощо)
Кредитний портфель сфери обігу та споживання	Складається з субпортфельів кредитів в сферу обігу та субпортфельів кредитів фізичним особам
Групи кредитних субпортфельів за обсягом кредитування	
Кредитний портфель великих кредитів	Великим вважається кредит, який становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку Формуються субпортфельі великих кредитів за різними ознаками (суб'єктами кредитування, термінами, сферами діяльності тощо)
Групи кредитів за балансовим підходом	
Всі неproblemні кредити	Всі кредити, час погашення яких не настав і немає сумнівів щодо їх погашення
Пролонговані кредити (roll-over credit; extended credit; prolonged credit)	кредит, за яким продовжено термін погашення суми основного боргу. Необхідність пролонгації (реструктуризації) кредиту може бути обумовлена затримкою надходжень коштів, за рахунок яких позичальник здійснює платежі за кредитом, через фінансову кризу або інші непередбачені обставини
Сумнівні до повернення, або недіючі кредити(nonperforming loans (NPL))	Згідно з рекомендаціями МВФ, кредити вважають недіючими, якщо сплата основної суми та процентів за ними прострочені: 1) на три місяці (90 днів) або більше; 2) менше ніж на 90 днів

Джерело: згруповано [18];[38]; [85];[134, с.333-335]

«Золоте» банківське правило» говорить, що розмір і строки фінансових вимог банку повинні відповідати розмірам та строкам його зобов'язань. Кожній групі пасивів повинен відповідати свій тип активів за розмірами і строками розміщення. Так, пасиви, якими можна управляти, формують базу для цільового, програмного кредитування, а

поточні пасиви є основою для операцій на ринку «коротких грошей». Підтримання цього відношення між джерелами ресурсів і їх розміщенням є основою управління кредитним портфелем банку[133].

На обсяг і структуру кредитного портфеля банку впливають такі чинники: кредитна політика банку; нормативи регулювання банківської діяльності регулятором; величина капіталу банку, досвід і кваліфікація менеджерів; рівень доходності різних напрямів розміщення коштів.

Комерційні банки зацікавлені змінювати структуру кредитного портфеля з метою отримання найбільш сприятливих значень його цільових характеристик – доходності, ризику та ліквідності.

!!! Цілі формування кредитного портфеля можуть змінюватися залежно від ставлення банку до ризику, але основною метою є отримання прибутку і збереження капіталу.

У структурі балансу банку кредитний портфель розглядається як єдине ціле та складова частина активів банку, яка має свій рівень доходності і відповідний рівень ризику. Отже, основними критеріями кредитного портфеля є ризик і доходність. Поряд з тим існує зв'язок між ліквідністю банку та його кредитним портфелем, яку можна виразити так: на рівень банківської ліквідності впливає як обсяг та якісний стан окремого кредиту, так і обсяг і якість кредитного портфеля банку в цілому.

Важливим заходом для будь-якої банківської установи є дослідження кредитного портфеля за рівнем ризику, адже його стан безпосередньо впливає на рівень ліквідності банку. Якщо ризик кредитного портфеля зменшується, це автоматично призводить до поліпшення його якості, що спричиняє зростання рівня ліквідності, тоді як зростання кредитного ризику призводить до погіршення стану ліквідності банку і спричиняє появу вже ризику ліквідності[134, с.333].

На практиці управління кредитним портфелем розглядається як процес, що складається із певних послідовних етапів. В сучасних джерелах пропонується п'ятиетапний підхід до управління кредитним портфелем (рисунок 7.7).

Першим етапом і визначальною передумовою системи управління кредитним портфелем банку є виважена кредитна політика, заснована на фаховому кредитному менеджменті задля досягнення визначеної ефективності кредитної діяльності банківської установи. Відсутність у банківських установ кредитної стратегії та кредитної політики або формальна їх наявність засвідчує відсутність у них стратегічного управління та планування кредитної діяльності, що підвищує ризики використання кредитних інструментів комерційних банків в довгостроковій перспективі.

Кредитна політика визначає завдання і пріоритети кредитної діяльності банку, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і

порядок організації кредитного процесу. Вона створює основу організації кредитної роботи банку відповідно до загальної стратегії його діяльності, виступаючи необхідною умовою розробки системи документів, що регламентують процес кредитування.

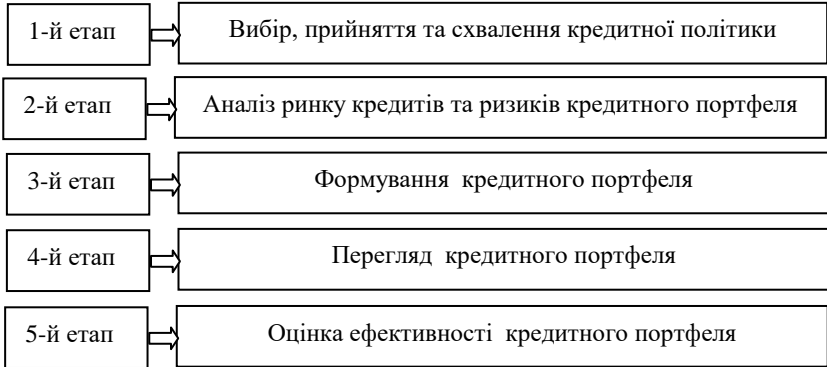

Рисунок 7.7. Процес управління кредитним портфелем банку
Джерело: [134, с.350]

Кредитна політика для банківської установи є основою її кредитної діяльності, яка узгоджується із загальною концепцією розвитку банку, що дозволяє досягти взаємозв'язку стратегії та тактики банку в кредитній політиці. Поєднуючи стратегічні цілі з тактичними завданнями, а також стратегічне та тактичне планування щодо реалізації їх на практиці, кредитна політика дозволяє банківським установам уникати у своїй діяльності проблем та досягти більш повної реалізації себе у сфері фінансування реального сектору економіки через використання кредитних інструментів. Основним призначенням кредитної політики є врахування загальних передумов необхідності кредитування і на цій основі створення сприятливих умов для ефективної роботи банку в кредитному напрямі, що має попередити прийняття нерациональних та помилкових рішень щодо провадження відповідної, у даному випадку кредитної, діяльності. [136, с.132-133].

!!! Будь-які вимоги з боку НБУ щодо формування та структури кредитної політики банку відсутні. Кожен банк формує власну політику, виходячи із мети та пріоритетів стратегічного розвитку.

Класично основним елементом кредитної політики є розробка її цілей, які, при цьому, мають корелювати із стратегічними цілями банку. Розробка таких цільових програм банків та проєктів їх втілення має базуватися на відповідних принципах програмно-цільового планування, основними з яких є такі: цільова пріоритетність - наявність системи

ієрархії пріоритетів для різних завдань і програм, виходячи із стратегії розвитку банку та цільова орієнтація проектів на забезпечення кінцевих результатів; - системність та комплексність - розробка комплексу заходів та системи пов'язаних між собою елементів, що забезпечують реалізацію цілей програм та проектів з урахуванням концепції розвитку банку; - забезпеченість та своєчасність - досягнення необхідного кінцевого результату у встановлений програмою термін та забезпеченість усіх заходів необхідними для реалізації ресурсами; - економічність та ефективність - реалізація цільових програм має забезпечуватись з мінімальними витратами та досягненням максимальних кінцевих фінансових результатів[136, с.137].

Залежно від пріоритетів в розвитку менеджмент банку може застосовувати агресивну, консервативну або помірну кредитну політику (рисунок 7.8).

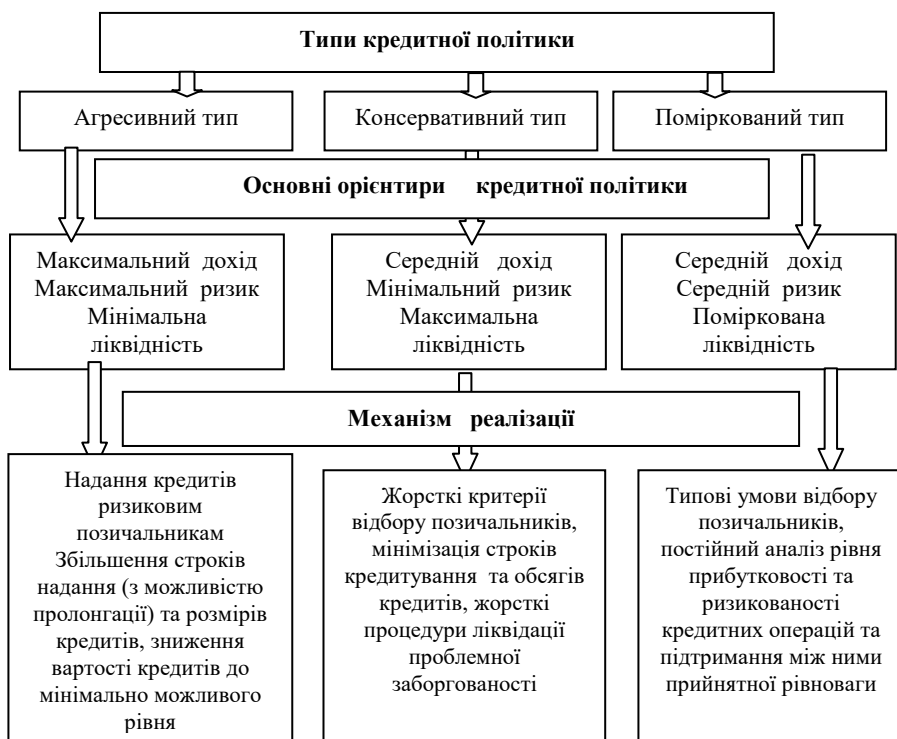

Рисунок 7.8. Типи кредитної політики та механізм їх реалізації
Джерело: [10, с.49]

Політику називають *агресивною*, якщо банк має на меті швидке зростання активів, капіталу, завоювання власних позицій на ринку в короткі строки в умовах жорстокої конкуренції з іншими банками, максимізацію прибутку не зважаючи на рівень кредитного ризику.

Консервативна політика спрямована на мінімізацію кредитного ризику, яка розглядається як пріоритетна мета діяльності. Банк не намагається отримати значні доходи за рахунок значного розширення кредитування.

Помірна політика комерційного банку передбачає стабільне зростання банку, тобто поступове охоплення нових сегментів ринку за тривалий час, проведення операцій при меншій ступеню ризику.

Інструментом кредитної політики банку виступають моделі до оцінки кредитного ризику та науково-методичні підходи до оцінки ризику кредитного портфелю. Останнім часом всі моделі базуються на формуванні інтегрального показника, в основу якого покладені з однієї сторони показники характеристики достатності резервів, а з іншої - показники характеристики якості позичальника [140, с.75];

Другий етап - аналіз ринку кредитів та ризиків кредитного портфеля - тісно пов'язаний і впливає із попереднього. Для знаходження резервів підвищення оптимальності кредитного процесу за умови рівня доходності за планом та відповідного рівня ризику банки проводять аналіз управління та структури кредитного портфеля (рисунок 7.9).

Рисунок 7.9. Напрями аналізу кредитного портфеля банку [135]

Дотримуючись системи такого аналізу, керівництво банку має сформувати ефективну політику управління кредитним портфелем та прийняти відповідні заходи в зміні його структури з метою отримання максимального прибутку від вкладень та забезпечення більш якісного рівня погашення позик, що відобразиться на фінансових результатах банку.

Основними (базовими) ризиками кредитного портфеля є кредитний, валютний, процентний ризики та ризик ліквідності. Причому

всі вони взаємопов'язані: високий рівень процентного ризику і зумовлена цим економічна нестабільність може призвести до підвищення рівня кредитного ризику та ризику ліквідності[134, с.352].

Показник ризику кредитного портфеля банку знаходять як відношення розрахункового значення резерву під нестандартну заборгованість за кредитними операціями банку до вартості всього кредитного портфеля (у відсотках)[133]:

$$IR = \frac{R}{V} \times 100\% , \quad (7.5)$$

де IR - показник ризику кредитного портфеля;

R - розрахункове значення резерву під нестандартну заборгованість за кредитними операціями банку;

V - обсяг кредитного портфеля банку.

У теорії обґрунтовано кілька коефіцієнтів ефективності управління портфелями активів, які використовуються для прийняття управлінських рішень в процесі формування ефективних портфелів. У загальному випадку коефіцієнт ефективності управління портфелем є відношенням різниці між доходністю портфеля (реальною або очікуваною) та ставкою без ризику до показника, який відображає ризик портфеля. Це коефіцієнти Шарпа, Трейнора, коефіцієнт відносної дюрації, котрі загалом мають однакову структуру, але відрізняються за способами вимірювання ризикованості портфеля. За економічним змістом перевищення доходності портфеля над ставкою без ризику є премією, яку отримує його власник за ризик, котрий він взяв на себе, придбавши певні активи в процесі формування свого портфеля[133].

Мета менеджменту банку на цьому етапі полягає в максимізації прибутку від кредитної діяльності за умови, що вказані ризики контролюються та їхній рівень є прийнятним для банку.

Завданням менеджменту при проведенні аналізу кредитного портфеля банку є визначення ступеня його ризикованості, найпростішим способом якого є розрахунок середньозваженої величини ризиків за кожною кредитною угодою.

Критерієм визначення величини ризику за кредитною угодою є частка кожної угоди у загальній сумі кредитного портфеля. Однак, така оцінка буде об'єктивною тільки у разі врахування корелювання окремих кредитних угод: урахування зв'язку галузей позичальників та самих позичальників. Ризик неплатежу у географічно чи ідеологічно близьких позичальників може бути корельованим через економічну відсталість регіону, стихійні лиха, вузьку спеціалізацію регіону тощо[134, с.352].

Третій етап - формування кредитного портфеля - здійснюється за результатами другого етапу процесу управління ним.

Усі орієнтири формування кредитного портфеля мають регулярно переглядатися не рідше одного – двох разів на рік на предмет:

відповідності встановлених лімітів кредитного портфеля змінам ринкової ситуації;

виявлення відхилень від прийнятих стандартів і цілей кредитної політики;

недопущення надмірної концентрації кредитів;

недопущення високого рівня проблемних кредитів.

В основі формування кредитного портфеля банку, виходячи із традиційної портфельної теорії, лежить його диверсифікація.

Спеціалізація на обслуговуванні окремих галузей або секторів економіки і супроводжуюча її концентрація кредитів наражає банк на підвищений портфельний і кредитний ризик.

Диверсифікація кредитного портфеля є найбільш дешевим методом зменшення ризику при його формуванні. Сам метод диверсифікації полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного за умовами діяльності: галуззю економіки (галузева диверсифікація), географічним регіоном (географічна диверсифікація); за розміром капіталу, формою власності, статусом тощо (портфельна диверсифікація); за набором продуктів та послуг (диверсифікація кредитних продуктів та послуг).

Найвищий ефект від *галузевої диверсифікації* кредитного портфеля досягається в разі вибору позичальників, котрі працюють у галузях з протилежними фазами коливань ділового циклу. Так, якщо одна галузь перебуває на стадії економічного росту, то інша переживає стадію спаду, а з часом їх позиції змінюються на протилежні. Тоді зниження доходів від кредитування однієї групи клієнтів компенсується підвищенням доходів від іншої, що допомагає стабілізувати доходи банку й знизити ризик.

Географічна диверсифікація допомагає нівелювати вплив кліматичних та погодних умов, політичних та економічних потрясінь на кредитоспроможність позичальників, а отже на якість кредитного портфеля. Однак вона доступна лише великим банкам, що мають розгалужену мережу філій та відділень на значній території.

Портфельна диверсифікація (і географічна, і галузева) найбільш ефективна, коли доходи, отримані від різних груп клієнтів (або у різних регіонах), змінюються в часі в протилежних напрямках. Тоді зменшення доходів, що надходять від одної групи клієнтів (в одному регіоні, галузі), компенсується за рахунок збільшення доходів від іншої групи (в іншому регіоні, галузі).

Диверсифікація продуктів та послуг являє собою пропозицію широкого кола фінансових послуг з метою зменшення ризику

зниження доходів за окремими з них. Саме цей вид диверсифікації активізує банк до розвитку нових продуктів і послуг, оскільки їхній продаж може понизити ризик для окремого банку. Так, якщо кореляція між грошовим потоком від нових послуг і аналогічним потоком від існуючих послуг являє собою від'ємну величину, то ризик для загального потоку грошових коштів банку зведеться до мінімуму в зв'язку із тим, що зниження грошового потоку від продажу існуючих послуг пропорційно урівноважуватиметься збільшенням обсягу продаж від нових послуг. Навіть у випадку виникнення з часом позитивної кореляції між потоками грошових коштів деяке зниження ризику буде продовжуватись, а отже, збережеться користь від диверсифікації продуктів та послуг за умови виваженого менеджменту[134, с.352].

Традиційними для банківництва є диверсифікація кредитного портфеля за термінами погашення кредитів; забезпеченням за кредитами; видами процентних ставок, способами нарахування і сплати процентів за кредитами.

!!! Метод диверсифікації слід застосовувати зважено та обережно, так як надмірна диверсифікація призводить не до зменшення, а до зростання кредитного ризику. Основною причиною цього є недостатня кількість висококваліфікованих фахівців, котрі володіють достатніми знаннями в багатьох галузях економіки, знають специфіку різних географічних територій, мають практичний досвід роботи з різними категоріями позичальників.

Отже, формуючи кредитний портфель, банкам слід дотримуватися певного рівня концентрації і спеціалізуватися на обслуговуванні певної клієнтури. Визначення оптимального співвідношення між рівнями диверсифікації та концентрації кредитного портфеля банку є завданням, яке має вирішувати менеджмент кожного банку окремо, залежно від обраної стратегії, можливостей та конкретної економічної ситуації.

Основним способом контролю за формуванням кредитного портфеля банку є встановлення лімітів кредитування (у розрізі країн, галузей, категорії позичальників, обсягу і структури кредитного портфеля, повноважень посадових осіб і органів банку).

!!! Встановлення лімітів дозволяє банку запобігти впливу надмірного ризику на етапі формування кредитного портфеля, а постійний контроль за їх дотриманням - уникнути зайвого ризику, пов'язаного з його концентрацією, а також стає індикатором оптимальності кредитного портфеля (що враховується на наступному четвертому етапі процесу управління кредитним портфелем).

Крім диверсифікації, лімітування, формування резервів на процес формування кредитного портфеля впливають також страхування кредитних операцій, продаж кредитів та сек'юритизація[134, с.352].

Четвертий етап - перегляд кредитного портфеля пов'язаний з періодичним повторенням трьох попередніх етапів. Оскільки через деякий час цілі управління кредитним портфелем можуть змінитися, поточний стан кредитного портфеля може втратити свою оптимальність [12]. З іншого боку, за тих же цілей може виникнути необхідність періодичних змін його складу і структури через зміну відношення щодо ризику і дохідності; зміну прогнозів менеджерів; зміну галузей кредитування чи контингенту позичальників. Поновлення кредитного портфеля може знадобитися для підтримки його диверсифікації або для зміни розміру витрат і очікуваного росту дохідності переглянутого портфеля.

Перегляд та переструктурування поточного кредитного портфеля є необхідним етапом процесу управління ним для того, щоб мати у своєму розпорядженні новий оптимальний портфель.

П'ятий етап - оцінка ефективності портфеля – включає періодичну оцінку як отриманої дохідності, так і показників ризику, на які наражається банк.

Коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем банку визначається за формулою [133]:

$$kC = \frac{d - r_o}{IR}, \quad (7.6)$$

де kC - коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем;

d - дохідність портфеля;

r_o - ставка без ризику, яка показує рівень дохідності портфеля, сформованого наданням кредитів тільки першокласним позичальникам з рейтингом, наприклад, AAA за системою Standard&Poors. Назва «ставка без ризику» є досить умовною й означає не цілковиту відсутність ризику, а лише його мінімальний (найнижчий із усіх можливих варіантів) рівень. Як правило, така ставка дорівнює базовій ставці, яка діє на даному кредитному ринку (LIBOR, prime-rate, ставка рефінансування, ставка за цінними паперами уряду), хоча в окремих випадках може й відрізнятись від неї;

IR - показник ризику кредитного портфеля.

Коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем може бути використаний банком у процесі перспективного або ретроспективного аналізу. Перспективний аналіз проводиться на стадії формування кредитного портфеля і дозволяє порівняти ефективність різних варіантів розміщення ресурсів. Крім того, цей підхід можна використати для формування портфеля заданої якості. Для цього слід встановити внутрішній ліміт ефективності кредитних операцій – граничний рівень, нижче за який видача кредиту

визнаватиметься за недоцільну. У результаті буде сформовано оптимальний з погляду співвідношення доходу та ризику кредитний портфель.

Ретроспективний аналіз дозволяє оцінити результати управління кредитним портфелем банку у порівнянні з очікуваними (плановими) значеннями коефіцієнтів ефективності, а також з аналогічними показниками діяльності інших банків або із ринковим портфелем. За результатами ретроспективного аналізу виявляють динаміку ефективності кредитного портфеля та її відповідність стратегії управління банком.

!!! У вітчизняній практиці методика оцінки ефективності кредитної діяльності ще не набула поширення, що зумовлено браком інформаційного забезпечення для оцінки рівня ризику та вибором адекватної безризикової ставки. Тому банки, які зважаться на проведення власних досліджень і створення інформаційних систем, матимуть безсумнівні переваги, оскільки першими освоюють техніку та методіку комплексного дослідження ринку, а це дозволить їм зайняти достатньо міцні позиції порівняно з конкурентами[133].

Для прийняття поточних і перспективних рішень необхідно знати, наскільки виправданими були рішення, що приймалися в минулому, чи відповідала використана стратегія цілям організації, наскільки ефективно оцінювались та приймалися рішення щодо управління і формування портфеля. Отже, на цьому етапі необхідно використовувати прийнятні показники дохідності і ризику, а також відповідні стандарти для порівняння. [134, с.353].

7.2.5. Структура інвестиційного портфеля та основи управління

В економічній літературі часто зустрічаються, а іноді й ототожнюються такі поняття, як «інвестиційний портфель», «портфель цінних паперів». В нормативних актах зустрічається поняття «портфель фінансових інструментів»[78], «торговий портфель» [9]. Про що йде мова і чим ці портфелі відрізняються?

Справа в тім, що жоден нормативний документ не дає легітимне трактування означених портфелів, окрім торгового, і кожен фахівець визначає їх по-своєму із власних міркувань.

В даному параграфі будемо виходити з того, що інвестиційний портфель - це поєднання трьох субпортфелів: портфеля прямих інвестицій банку, портфеля фінансових інвестицій банку(який в свою чергу складається з двох субпортфелів - фінансових інструментів та

розміщених депозитів), а також портфеля реальних інвестицій (рисунку 7.10).

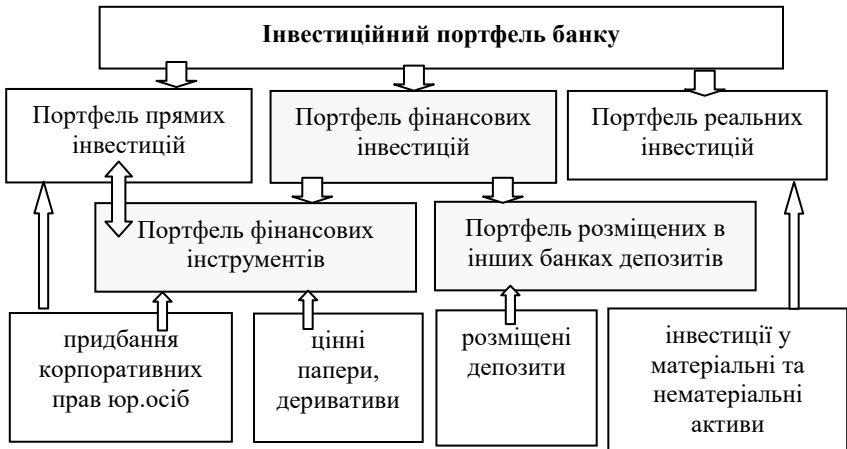

Рисунок 7. 10. Структура інвестиційного портфеля банку за видом інструментів інвестування
Джерело: складено за [9]; [38]; [137]

Для розуміння суті вищенаведених портфельів ознайомимось із тлумаченням деяких понять, наведених в нормативних актах:

✍ торговий портфель (торговельна книга) - частина загального портфеля банку, яка складається з об'єктів, щодо яких банк має чіткі наміри продати в найближчому майбутньому та отримати спекулятивний дохід від коливання цін (курсів) [9].

Як правило, до торгового портфеля відносяться цінні папери, валюта та банківські метали. До торгового портфеля також відноситься та частина позиції банку, яка утворилася внаслідок проведення клієнтських операцій. З точки зору управління банком керівництво повинно завжди мати оперативну інформацію щодо поточної вартості об'єктів, що входять до торгового портфеля. Відтак торговий портфель підлягає постійній переоцінці на ринкову вартість і тому перебуває під впливом ризику зміни ринкових умов[9].

✍ прями інвестиції банків - це внесення банками власних коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), емітовані такою юридичною особою[38, Р.VII, Гл.1, п.1.1]

 цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам[137, Р.ІІ, ст.8].

 деривативи - фінансові інструменти, які походять із (базуються на) інших фінансових інструментів(ах), відомих як базові інструменти. До похідних інструментів належать свопи, форварди, ф'ючерси, опціони та інші фінансові інструменти [9].

Трактування поняття «фінансовий інструмент» по-різному наводять два документи: Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [66] та «Інструкція з бухгалтерського обліку операції із фінансовими інструментами в банках України»[78]:

 фінансові інструменти - цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) у разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу або фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони)[66, ст.1]

 фінансовий інструмент - це договір, згідно з яким одночасно виникає фінансовий актив в одного суб'єкта господарювання і фінансове зобов'язання або інструмент власного капіталу в іншого суб'єкта господарювання.[78,Р.І., п.33].

В міжнародній практиці все частіше використовується термін «фінансові інструменти», який включає в себе весь спектр зобов'язань. Під ними у більшості розвинених країн розуміють засіб інвестування (вкладення), придбання та розподілу капіталу, здійснення платежу та отримання кредиту (тобто фінансові активи і зобов'язання).

Згідно Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [137, Р.І, ст.7] фінансовими інструментами є: цінні папери; інструменти грошового ринку (казначейські зобов'язання України, ощадні та депозитні сертифікати банків, векселі, а також інші інструменти, які не є деривативними фінансовими інструментами, мають вартість, що може бути визначена у будь-який момент часу та мають період до погашення в момент емісії (видачі) 397 днів або

менше); деривативні контракти (опціони, ф'ючерси, свопи, кредитні ноти, кредитні дефолтні свопи); фінансові контракти на різницю цін тощо.

!!! Портфель фінансових інструментів - це портфель, який формується за рахунок цінних паперів, інструментів грошового ринку, деривативів та інших фінансових контрактів.

Де-факто, портфель фінансових інструментів є субпортфелем портфеля фінансових інвестицій.

Ознайомимось із розмаїттям його типів та видів, яке виробила теорія та практика банківської діяльності(таблиця 7.3).

Таблиця 7.3.

Класифікація типів та видів інвестиційних портфельів банку

Критерії класифікації	Типи або види портфельів
Типи інвестиційних портфельів	
Залежно від поведінки інвесторів	агресивний (ризиковий) портфель поміркований (ринковий) портфель консервативний портфель
Залежно від орієнтації на дохід	портфель зростання портфель доходу змішаний портфель (зростання та доходу)
За спеціалізацією	портфель корпоративних цінних паперів портфель ОВДП регіональний або галузевий портфель
Види інвестиційних портфельів	
За метою інвестування	портфель одержання прибутку; портфель збереження капіталу; портфель забезпечення резервів; портфель забезпечення ліквідності; портфель розширення сфери впливу; спекулятивні портфелі
За ступенем досягнення інвестиційних цілей	інвестиційний портфель прибутковості; інвестиційний портфель зростання; венчурний інвестиційний портфель; збалансований інвестиційний портфель; гарантійний інвестиційний портфель; незбалансований інвестиційний портфель; інвестиційний портфель, що вимагає диверсифікації
За рівнем ризику фінансових інструментів інвестиційні	неризиковий портфель; портфель з мінімальним ризиком; портфель з середнім ризиком; високоризиковий портфель; спекулятивний портфель.

Критерії класифікації	Типи або види портфелів
За стратегією формування	короткостроковий портфель; середньостроковий портфель; довгостроковий портфель.
За рівнем управління розрізняють портфель:	фіксований портфель; портфель з пасивним управлінням; портфель середній за рівнем контролю; портфель ,що вимагає щоденного контролю.

Джерело: систематизовано [138]

 Тип портфеля — це його інвестиційна характеристика, яка базується на співвідношенні доходу та ризику.

Залежно від поведінки інвесторів інвестиційний портфель може бути таких типів[138]:

- *агресивний* (ризиковий) — націлений переважно на отримання доходу від приросту курсової вартості цінних паперів (в основному, акцій), які входять до портфеля цінних паперів. Власник такого портфеля схильний до високого ступеня ризику. Такий інвестор прагне якнайбільшої дохідності і вкладає капітал у ризикові папери;

- *поміркований* (ринковий) — дохід буде складатися за рахунок приросту курсової вартості, процентів за дохідними державними цінними облігаціями, а також із дивідендних виплат. Інвестори з поміркованою стратегією як основний пріоритет вибирають величину доходу, не обмежуючись жорсткими рамками періоду інвестування;

- *консервативний портфель* формується з державних облігацій. Інвестор схильний до меншого ступеня ризику. Інвестор, який дотримується консервативної стратегії управління портфелем, зацікавлений в отриманні стабільного доходу протягом тривалого періоду часу. Тому для нього кращим є безперервний потік платежів у вигляді процентних виплат на цінні папери. Його задовольняє менша дохідність, яка компенсується високою надійністю одержання доходів;

- *портфель зростання* - зорієнтований на цінні папери та інші інвестиційні об'єкти, ринкова вартість яких швидко зростає. Метою портфеля такого типу є зростання капіталу не за рахунок отримання дивідендів і процентів, а за рахунок зростання курсової вартості. По-іншому такий портфель називають курсовим..

Головною метою формування інвестиційного портфеля банку є забезпечення реалізації його інвестиційної стратегії шляхом відбору найбільш ефективних та безпечних фінансових інструментів. Виходячи з поставленої головної мети, будується система конкретних задач

формування інвестиційного портфеля банку, враховуючи обрану стратегію й особливості реалізації інвестиційної діяльності .

Основними задачами при формуванні інвестиційного портфеля банку є [139, с.153]:

- забезпечення достатньої ліквідності інвестиційного портфеля;
- забезпечення мінімізації інвестиційних ризиків;
- забезпечення високих темпів росту доходу та капталу.

До функцій інвестиційного портфеля банку належать:

- стабілізація прибутків банку незалежно від фаз ділового циклу;
- компенсація кредитного ризику по портфелю банківських кредитів;

- забезпечення географічної диверсифікації;
- підтримка ліквідності;
- зниження податкового тягаря;
- використання портфеля в якості застави;
- страхування від втрат у результаті зміни процентних ставок;
- забезпечення гнучкості банківського портфеля активів;
- поліпшення фінансових показників банківського балансу завдяки якості цінних паперів [140].

Загальне уявлення про формування інвестиційного портфеля базується на наступних принципах:

- відповідність інвестиційного портфелю фінансовим і інвестиційним ресурсам з метою забезпечення його фінансової стійкості і ліквідності;
- оптимізація співвідношення доходності і ризику інвестицій з метою недопущення суттєвих фінансових збитків;
- оптимізація прибутковості і ліквідності інвестицій для забезпечення фінансової стійкості і платоспроможності інвестора;
- забезпечення управління інвестиційним портфелем, що означає обмеженість числа і складності інвестицій відповідно з можливостями інвестора в частині слідкування стану параметрів інвестицій (доходність, ризик, ліквідність) та своєчасної диверсифікації інвестиційного портфелю [139, с. 153].

!!! Інвестиційна політика вітчизняних банків більше ніж на 80% сконцентрована на операціях з фінансовими інвестиціями (в основному - з цінними паперами).

Виходячи з цього, основною задачею менеджменту банку в умовах низького рівня розвитку фондового ринку України, є не збільшення рівня ризику фінансової діяльності банку за рахунок неякісного портфелю фінансових інвестицій [140, с.70].

Головною метою управління інвестиційним портфелем є забезпечення реалізації основних напрямків політики фінансового

інвестування банку шляхом підбору найбільш прибуткових і безпечних фінансових інструментів.

З урахуванням сформульованої головної мети будується система конкретних локальних *цілей управління портфелем*, основними з яких є:

- забезпечення високого рівня формування інвестиційного прибутку в поточному періоді та високих темпів зростання капіталу, що інвестується в майбутній довгостроковій перспективі;

- забезпечення мінімізації рівня інвестиційних ризиків, пов'язаних з фінансовим інвестуванням;

- забезпечення необхідної ліквідності портфеля;

- виконання нормативних вимог регулюючих органів (НБУ).;

- забезпечення максимального ефекту «податкового щита» в процесі фінансового інвестування[141].

Управління інвестиційним портфелем здійснюється на оперативному та стратегічному рівнях.

Управління інвестиційним портфелем банку на оперативному рівні передбачає обґрунтування та реалізацію управлінських рішень, що забезпечують підтримання цільової інвестиційної спрямованості сформованого портфеля за параметрами його доходності, ризику та ліквідності.

Процес оперативного управління портфелем цінних паперів здійснюється за наступними основними етапами (рисунок 7.11)

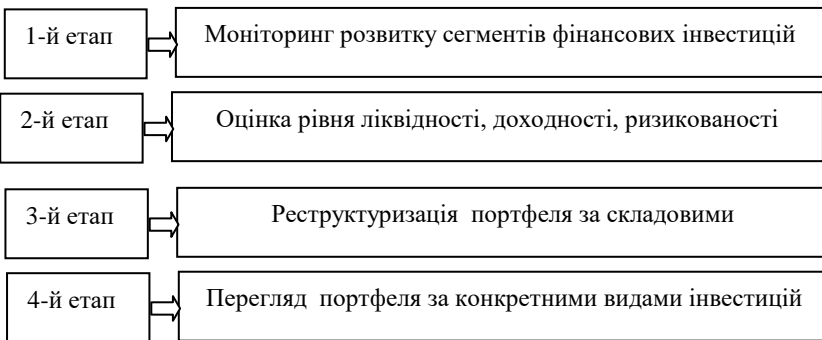

Рисунок 7.11. Етапи оперативного управління інвестиційним портфелем банку

Джерело: впорядковано [141]

1 етап. Організація постійного моніторингу умов економічного розвитку країни та кон'юнктури ринку фінансових інвестицій в розрізі окремих його сегментів. В процесі моніторингу основна увага повинна приділятися виявленню тих факторів, що призводять до зниження рівня

прибутковості, ліквідності та зростання ризиковості цінних паперів, що входять до складу портфелю цінних паперів банку.

Результати моніторингу ринку фінансових інструментів та умов економічного розвитку країни в розрізі розглянутих факторів дозволяють підвищити обґрунтованість управлінських рішень, що приймаються в процесі наступних етапів оперативного управління інвестиційним портфелем банку.

2 етап. Оперативна оцінка рівня доходності, ризику та ліквідності сформованого інвестиційного портфелю. В процесі такої оцінки, яка повинна мати регулярний характер, виявляються:

тенденції рівня доходності, ліквідності та ризику портфелю в цілому;

відповідність рівня доходності, ліквідності та ризику цільовим параметрам формування портфелю (типу портфелю);

відповідність встановлених параметрів шкалі «доходність-ризик», «доходність-ліквідність»[141].

Рівень прибутковості можна визначити за такою формулою(7.7):

$$V_{dn} = V_{oi} \times V_i, \quad (7.7)$$

де V_{dn} - рівень прибутковості данного інвестиційного портфеля;

V_{oi} - рівень прибутковості інвестиційних інструментів в портфелі;

V_i - питома вага фінансових інструментів в сукупній вартості інвестиційного портфеля, виражена десятковим дробом.

Рівень ризику портфеля можна розрахувати за формулою(7.8):

$$V_{pn} = V_{ept} \times V_i - V_{npr}, \quad (7.8)$$

де V_{pn} - рівень інвестиційного ризику портфелю;

V_{ept} - питома вага окремих фінансових інструментів в сукупній вартості інвестиційного портфеля;

V_{npr} - рівень несистематичного ризику портфеля, досягнутий в процесі його диверсифікації.

Результати оцінки слугують основою прийняття управлінських рішень про доцільність і напрямки реструктуризації інвестиційного портфелю.

3 етап. Реструктуризація портфелю за його основними складовими здійснюється двома методами в залежності від обраного принципового підходу до оперативного управління портфелем. Основу цих методів складає визначення постійного або змінного співвідношення спекулятивної та консервативної частин інвестиційного портфелю. При постійному співвідношенні спекулятивної та консервативної частин портфелю його реструктуризація завжди повинна бути спрямована на забезпечення початкових цільових параметрів його

формування. При змінному співвідношенні спекулятивної та консервативної частин портфелю банк постійно варіює склад портфелю з урахуванням прогнозної динаміки їх ринкової вартості. Підпорядкування реструктуризації портфелю прогнозній динаміці ринкової вартості спекулятивних фінансових інструментів відбиває ідеологію активного підходу до управління.

4 eman. Перегляд портфелю за конкретними видами інвестицій. Методи такого перегляду портфелю визначаються принциповими підходами до її здійснення. При пасивному підході до оперативного управління портфелем основна увага в здійсненні цього етапу портфелю приділяється забезпеченню його диверсифікації в межах окремих видів інвестицій. При активному підході до оперативного управління портфелем основна увага на цьому етапі приділяється пошуку та придбанню недооцінених фінансових інвестицій (ринкова ціна яких нижче їх реальної внутрішньої вартості).[141]

Однією зі складових ефективного управління сучасною банківською установою є реалізація ефективної інвестиційної діяльності, яка передбачає обов'язковий вибір ефективної інвестиційної стратегії. Прийняття стратегічних рішень в інвестиційній діяльності банків має бути ефективно вбудовано в основні функції управління: планування і прогнозування, оцінку і аналіз, контроль й регулювання (таблиця 7.4).

☞ *Під стратегією управління інвестиційним портфелем банків у широкому розумінні прийнято розуміти сукупність заходів, спрямованих на розробку і реалізацію дій з управління портфелем інвестицій, а також досягнення оптимального поєднання прямих і портфельних інвестицій з метою забезпечення нормальної діяльності, збільшення прибутковості операцій, підтримки допустимого рівня їх ризикованості і ліквідності інвестиційних активів[142].*

Керівництво будь-яких за формою власності банків розробляє й приймає альтернативні та інноваційні стратегічні рішення для покращення ефективності діяльності, зокрема: страхування, лімітування, диверсифікація, хеджування і придбання додаткової інформації.

Щодо вибору стратегії розвитку інвестиційної діяльності, то такий процес банку полягає в оптимальному розширенні альтернативних можливостей формування і реструктуризації інвестиційного портфелю на основі раціонального, ефективного та легітимного подолання інституційних, адміністративних й ринкових обмежень. При цьому правомірне подолання інституційних обмежень можливе на основі покращення показників банківської діяльності, які виступають регулюючими параметрами, перш за все величини регулятивного капіталу, якості портфелю активів і інших, а також формування інвестиційного портфелю, що представляє максимальний запас відносно встановлення нормативів в майбутньому[142].

Таблиця 7.4

Етапи прийняття стратегічних рішень в інвестиційній діяльності[142]

Назва етапу	Заходи етапу
Планування і прогнозування	визначення обсягів надходжень і витрат від здійснення інвестицій; вибір інвестиційної політики; планування інвестиційної діяльності банку; формування інвестиційного портфелю; розробка інвестиційної стратегії
Оцінка і аналіз	облік та аналіз факторів, які впливають на інвестиційну діяльність банку; виявлення альтернативних варіантів вкладення капіталу; оцінка диверсифікації інвестиційного портфелю; оперативний моніторинг стану інвестиційного ринку; оцінка і ранжування інвестиційних ризиків; аналіз реалістичності прогнозів
Контроль	порівняння планових і фактичних показників для визначення ступеню досягнення цілі; встановлення допустимих меж відхилення рівня ризику, прибутковості і ліквідності інвестиційних інструментів; моніторинг інвестиційного портфелю банку
Регулювання	заходи щодо подолання негативних показників; активізація диверсифікації інвестиційних ризиків або використання інших методів управління ризиками

Формування оптимального інвестиційного портфелю відбувається за допомогою принципів моделі Марковиця, які полягають в застосування теорії умовної оптимізації, а також таких моделей диверсифікації, як: модель Тобіна, Шарпа, Квазі-Шарпа та скорингова модель [140, с.75].

7.3. Управління пасивами банку

7.3.1. Організаційні основи управління капіталом банку

Банківський капітал як основа його діяльності є об'єктом управління. Діяльність щодо управління капіталом банку належить до числа стратегічних планів банку.

 Управління капіталом - це діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших кредиторів, визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням[35].

У вітчизняній практиці управління капіталом банку здійснюється на двох рівнях : рівні регулятора та рівні банку (рисунк 7.12).

перший рівень управління - державний рівень - управління здійснюється Національним банком з використанням різних фінансових інструментів, основними з яких є встановлення економічних нормативів діяльності банку та оцінка стійкості банку.

Рисунок 7.12. Рівні та інструменти управління капіталом банку
Джерело: згруповано [38];[143]

 оцінка стійкості банку - оцінка здатності банку забезпечити дотримання, у тому числі за настання несприятливих змін в макроекономічному середовищі, розміру нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) та нормативу достатності основного капіталу (Н3) на рівні не нижче нормативних та/або граничних значень, установлених Національним банком[143].

Згідно визначення Базельського комітету стійкість – це здатність банку функціонувати, реалізовувати свої цілі й завдання, виконувати обов’язки перед клієнтами в умовах настання економічних шоків та кризових явищ[41].

Оцінка стійкості банку складається з трьох етапів[143, Р.ІІ]:

- *перший етап* - оцінка якості активів банку та прийнятності забезпечення за кредитними операціями, розрахунок нормативів достатності капіталу з урахуванням результатів оцінки якості активів банку та прийнятності забезпечення за кредитними операціями, а також з урахуванням коригувань фінансової звітності банку за звітний рік. Оцінка якості активів банку та прийнятності забезпечення за кредитними операціями здійснюються банком під час першого етапу оцінки стійкості банку згідно з вимогами «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»[58];

- *другий етап* - екстраполяція результатів оцінки якості активів банку та прийнятності забезпечення за кредитними операціями (за потреби), перевірка якості (достовірності) оцінки вартості нерухомого майна (за потреби), розрахунок нормативів достатності капіталу з урахуванням екстраполяції та перевірки якості (достовірності) оцінки вартості нерухомого майна;

- *третьій етап* - здійснення стрес-тестування за базовим та несприятливим макроекономічними сценаріями, розрахунок нормативів достатності капіталу з урахуванням стрес-тестування, визначення згідно з Технічним завданням необхідного рівня нормативів достатності капіталу банку, щодо якого Національний банк прийняв рішення про проведення оцінки стійкості із застосуванням трьох етапів.

 Стрес-тестування банку - метод кількісної оцінки ймовірних змін якості балансових та позабалансових позицій банку внаслідок гіпотетичних, але ймовірних змін у визначених факторах (макроекономічних показниках) зовнішнього середовища [143]

!!! Другий і третій етапи оцінки стійкості банку здійснює Національний банк. Національний банк за результатами оцінки стійкості банку визначає необхідний рівень нормативів достатності капіталу банку.

Запровадження такого інструменту, як щорічна оцінка стійкості, дозволяє виявити не лише поточні, але й майбутні ризики банків. Це дасть змогу банкам сформувати капітал, достатній для нівелювання майбутніх ризиків, що сприятиме підвищенню стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банків.

З 2021 р. Національний банк України впроваджує оновлені регуляторні вимоги до банків на 2021–2024 роки[144].

Зміни ґрунтуються на міжнародних стандартах регулювання діяльності банків, визначених Базельським комітетом та директивами ЄС. Їхня мета – підвищити фінансову стійкість як кожного окремого банку, так і банківського сектору загалом, забезпечити їхню захищеність та здатність протистояти кризовим явищам. До новацій, що стосуються капіталу банку, належать:

- у IV кварталі 2020 – I кварталі 2021 року – визначення строків активації буфера консервації капіталу та буфера системної важливості. Запровадження вимог щодо формування цих буферів капіталу було тимчасово зупинене в березні 2020 року через розгортання коронакризи. Це дало змогу банкам спрямувати створений запас капіталу на поглинання збитків та підтримку кредитування економіки;

- друга половина 2021 року - початок імплементації вимог щодо запровадження процесів ICAAP/LAAP

 ICAAP - Internal Capital Adequacy Assessment Process - оцінка достатності внутрішнього капіталу;

LAAP - Internal Liquidity Adequacy Assessment Process - оцінка достатності ліквідності

- з 1 січня 2022 року - запровадження мінімальних вимог щодо покриття капіталом операційного та ринкового ризиків.

На кінець 2020р. в межах розрахунку мінімальних вимог до капіталу банки повинні тримати капітал лише на покриття кредитного ризику і частково - ринкового ризику (у частині відкритої валютної позиції). Від початку 2022 року банки повинні будуть розраховувати достатність капіталу також і з урахуванням операційного та ринкового ризиків.

- із 2024 року - приведення структури капіталу банків у відповідність до міжнародних стандартів. Будуть запроваджені: трирівнева структура капіталу (основний капітал 1 рівня, додатковий капітал 1 рівня та капітал 2 рівня), нові вимоги до складових капіталу та порядку вирахувань із капіталу, додаткові «пруденційні фільтри»,

спрямовані на очищення капіталу від складових, які по суті не здатні поглинати збитки та не забезпечують фінансову стійкість банку, запровадження коефіцієнту леверіджу, який встановлює вимоги до достатності капіталу залежно від загального обсягу активів (без застосування коефіцієнтів ризикозваження). Він посилить вже наявні вимоги, стане завершальним етапом формування цілісної системи вимог до достатності капіталу банків та забезпечить її уніфікацію з європейськими підходами.

Національний банк може підвищити індивідуальні нормативи достатності капіталу для кожного окремого банку, якщо виконання мінімальних загальних вимог до достатності капіталу не гарантуватиме його фінансової стійкості. Індивідуальні нормативи базуватимуться на результатах наглядового процесу SREP, який, серед іншого, включатиме оцінку ефективності процесу ICAAP

 SREP (Supervisory Review and Evaluation Process) - безперервний процес оцінки банків при здійсненні банківського нагляду, який здійснюється одночасно за всіма банками шляхом оцінки розміру ризиків та якості управління ними на підставі інформації, отриманої від підрозділів НБУ, аналізу наявних тенденцій в діяльності банків

рівень банку - виконання вимог НБУ щодо нормативів та оцінки стійкості банків.

В системі управління капіталом банку обов'язковим є чіткий взаємозв'язок між його метою, задачами та функціями (рисунок 7.13).

Метою управління капіталом банку є залучення і підтримка достатнього обсягу капіталу для розширення діяльності і створення захисту від ризиків.

Задачами управління виступають[22, с.131]:

формування нормативно-правової бази управління;

організація управління капіталом банку через визначення підрозділів банку, що беруть участь в процесі управління капіталом, планування складу капіталу, застосування способів оцінки якості капіталу банківської установи, визначення методів регулювання капіталу банку;

розвиток економічної, фінансово-кредитної та ресурсної підтримки управління капіталом банку.

До функцій управління капіталом банку відносять[22, с.131]:

планування – розробка моделі управління капіталом банку з високим ступенем відповідності об'єкта управління й об'єктивних закономірностей його розвитку, що охоплюють усе різноманіття методів, форм і засобів управління;

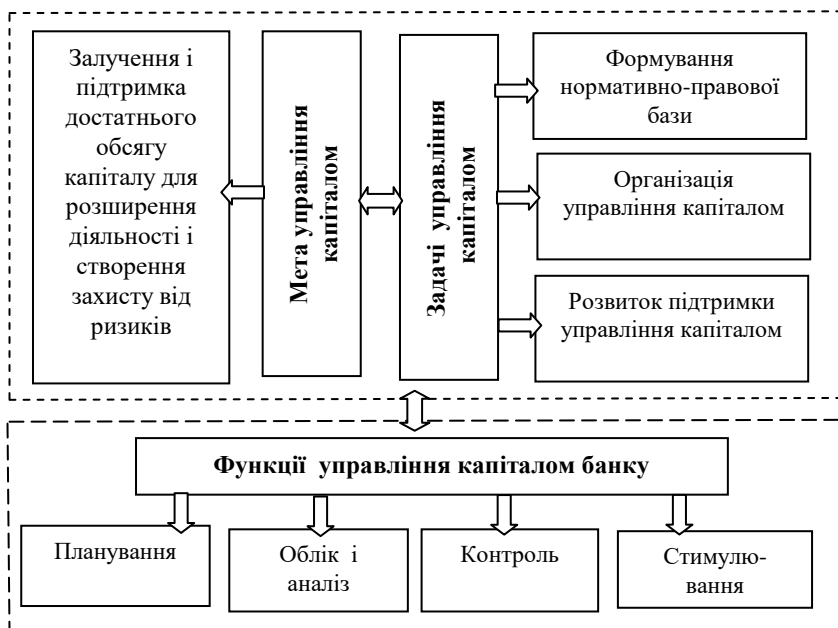

Рисунок 7.13. Взаємозв'язок мети, задач та функцій управління капіталом банку[22, с.130]

облік – збільшення системності та узгодженості різних форм обліку та звітності банківських установ, спрощення форм обліку та звітності відносно банківських ресурсів;

аналіз – застосування системного аналізу для одержання цілісного представлення про процеси управління капіталом банку з урахуванням факторів, що впливають на результати цього управління. Функція аналізу дозволяє виявляти тенденції і проблеми в управлінні капіталом банку;

контроль – посилення контролю за факторами, що впливають на капітальну базу банку. Функція контролю в управлінні капіталом банку полягає у визначенні того, наскільки виконаний управлінський вплив, у перевірці дотримання нормативно-правових актів і в прийнятті виправлень при негативному результаті;

стимулювання – ця функція припускає удосконалювання наукового підходу до формування політики управління капіталом банківської установи, а також створення необхідних правових умов, що захищають банк від корупції. Функція стимулювання забезпечує

посилення фінансової підтримки з боку великих банків з метою стимулювання стабільної діяльності дрібних банківських установ.

Для чіткого розподілу функціональних обов'язків суб'єктів управління і методів управління капіталом банків необхідно виділити в механізмі управління капіталом банків відповідні блоки та елементи.

 Механізм управління капіталом банків - сукупність методів, інструментів управління та регулятивних правил, що застосовуються суб'єктами у процесі управління і спрямовуються на забезпечення капіталізації банку в цілому[145].

Кожний блок цього механізму складається з певних елементів, які, у свою чергу, йому підпорядковані та визначають зміст того чи іншого блоку.

Складовими блоками механізму управління капіталом банку є наступні[145]:

- 1) суб'єкти механізму управління капіталом банків;
- 2) об'єкт механізму управління;
- 3) процес управління капіталом банків, що охоплює такі елементи як методи управління та інструменти управління.

Перший блок механізму охоплює суб'єктів управління, якими є відповідальні особи чи групи осіб, органи банківського регулювання, які уповноважені приймати управлінські рішення та вживати відповідні заходи щодо здійснення регулювання, контролю за всіма стадіями процесу управління капіталом банків. Суб'єкти управління мають відповідати за ефективність і безперервність функціонування механізму управління капіталом банків. Від компетентності управлінців, якості менеджменту залежатиме рівень капіталізації банку.

Другий блок механізму охоплює об'єкт управління, яким є [25, с.177]:

- абсолютна величина власного капіталу;
- співвідношення між капіталом першого і другого рівнів;
- структура елементів капіталу всередині кожного рівня;
- витрати на формування і рентабельність капіталу.

Достатність капіталу обумовлюється через такі фактори: якість активів; якість управління; надходження коштів та їх збереження; диверсифікація ризику; власність; організація та контроль операцій; рівень чутливості банку до ризиків і якість управління ними; стратегічне планування.

Третій блок механізму представлений процесом управління капіталом банків, котрий має місце та специфічні особливості як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях.

Процес управління розпочинається виробленням стратегії та планування, які є основою стабільної діяльності банку для мобілізації капіталу в умовах швидкоплинної ситуації на фінансовому ринку. Це пошук балансу між силами банку і зовнішнім середовищем. Можливості стратегічного планування значно пом'якшують ризики, сприяють успішному розвитку банківського бізнесу. У системі аналізу власного капіталу банківської установи необхідно значну увагу приділяти питанням оцінки його вартості та достатності за методикою, встановленою відповідними органами, які проводять банківський нагляд та ведуть контроль у сфері банківської діяльності, а також питанням оцінки його структури та динаміки[145].

Стратегія управління капіталом має бути взаємопов'язана та не суперечити загальній стратегії розвитку банку.

Необхідність розробки і реалізації стратегії управління капіталом банку пояснюється насамперед, тим що від достатності капіталу в цілому залежить, чи зможе банківська установа ефективно продовжувати свою діяльність на фінансовому ринку, що підкреслює стратегічний аспект основної мети формування капіталу банку. В науковій літературі виділяють три види стратегії управління капіталом банку[44]:

1) *стратегія максимізації віддачі* спрямована на забезпечення максимальної віддачі капіталу, тобто на максимізацію прибутку при підтримці ліквідності. Основне завдання - знизити коефіцієнт іммобілізації, забезпечувати капітал на мінімально можливому для покриття ризику рівні. При оцінці діяльності банку вагому роль відіграють показники рентабельності. Особлива увага приділяється напрямкам використання прибутку.

Перевагами стратегії є висока рентабельність капіталу, норми прибутку і дивідендів. До недоліків слід віднести високі вимоги до кваліфікації всіх банківських фахівців, а особливо менеджерів, керуючих капіталом, високий ризик втрати ліквідності. Стратегія використовується банками, що проводять агресивну політику захоплення ринку;

2) *стратегія забезпечення ліквідності* спрямована на підтримання ліквідності при заданій нормі прибутку. Основна мета - обсяг капіталу банку має бути достатнім для покриття всіх ризики. На економічну віддачу капіталу звертають мало уваги. Обов'язковим є виконання нормативів Національного банку. Капітал нарощується швидкими темпами, але не завжди ефективно.

До переваг даної стратегії слід віднести стійкість банку в короткостроковому кризовому періоді; до недоліків - занижений прибуток, низькі дивіденди, надлишок ліквідності. Стратегія

використовується банками, які проводять помірну політику на ринку і займають відносно невелику частку, або банками, які готуються до впровадження агресивної політики в довгостроковій перспективі;

3) *стратегія рівноваги* спрямована на врівноваження ліквідності і прибутку. Встановлюються дві цілі - ефективність і рентабельність капіталу, та підтримка достатньої стійкості. Банк веде врівноважену за ризиками політику, прибуток зростає невеликими темпами, дивіденди невеликі і часто направляються на капіталізацію. Переваги стратегії полягають в контрольованості ризиків та стійкості банку в короткостроковому кризовому періоді; до недоліків належить досить трудомісткий процес управління капіталом, який можливий тільки з застосуванням сучасних методів автоматизації процесу управління. Дана стратегія характерна для банків орієнтованих на довгострокову діяльність.

Розробка стратегії управління власним капіталом банку за сучасних економічних умов функціонування повинна базуватись на системно-комплексному підході, що дозволить враховувати існуючі стимулюючі та дестимулюючі впливи та фактори з боку внутрішнього (мікро) і зовнішнього (макро і мезо) середовища банку[44].

До факторів макросередовища (фактори загальнодержавного та світового рівня, що впливають на всю діяльність банку) відносяться чотири основних групи: економічні (рівень інфляції, ВВП, зовнішній борг, рівень розвитку ринку цінних паперів, сезонність ділової активності); політико-правові (законодавча і правова база, політична ситуація); соціальні (ступінь культури й освіченості суспільства, розвиток потреб різних рівнів); технологічні (ступінь загального технологічного розвитку країни, наявність розвиненої банківської інфраструктури).

До факторів мезосередовища (фактори, що діють тільки всередині банківського сектору) належать: стан банківської системи; рівень банківської конкуренції; розвиток міжбанківського ринку; особливості нормативної бази з банківської справи; особливості діючої системи нагляду за діяльністю кредитних установ з боку держави; система оподаткування даного виду підприємницької діяльності та наявність системи страхування вкладів.

До факторів мікросередовища (внутрішні фактори банку) належать: стратегія розвитку банку; система корпоративного управління; система внутрішнього контролю; фінансовий стан банку[44].

У світовій банківській практиці управління власним капіталом містить такі складові[25, с.177]:

- управління мобілізацією капіталу. Так, банки мають здійснювати оптимізацію мобілізації і структуризації власних коштів, яка орієнтована на мінімізацію витрат;

управління використанням капіталу. Потрібно здійснювати орієнтоване на збереження і примноження цінностей управління потребою у власних коштах через розподіл останніх між окремими комерційними відділами банку відповідно до потреб і рентабельності.

7.3.2. Управління залученими ресурсами банку (депозитами)

У ринковій економіці банківські установи виконують роль фінансових посередників. Цей статус дає їм змогу залучати значні суми вільних грошових коштів та заощаджень, і перетворювати їх в капітал вкладаючи у різні види доходних активів. Специфікою банківської діяльності є те, що банк оперує переважно залученими коштами, тобто чужими грошима. Депозитне залучення вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб обходиться банку порівняно дешевше, ніж емісія власних цінних паперів або часте отримання кредитів на міжбанківському ринку[146, с.22].

Структура залучених ресурсів комерційних банків в значній мірі залежить від тривалості функціонування банку і його потенціалу.

З урахуванням практики, що склалася, можна вважати, що з погляду стабільності і надійності переваги мають депозитні операції. Перетворення депозитів на основний вид пасиву є закономірним процесом. Для вкладників банківські депозити - один з видів фінансових інвестицій, що приносять дохід. Це відноситься, перш за все, до термінових внесків і депозитних сертифікатів. У розвиненій ринковій економіці внески фізичних і юридичних осіб є одним з основних джерел стабільних ресурсів, де норма заощаджень досягає від 6-7% до 20% і більше[50, с.31].

Практика проведення депозитних операцій зарубіжними комерційними банками відрізняється різноманітністю форм рахунків, які відрізняються режимом функціонування, умовами використання і низкою інших особливостей, обумовлених характером діяльності вкладників, цільовим призначенням внесків, мірою їх прибутковості тощо. Організація вкладних операцій і система депозитних рахунків комерційних банків України менш розвинені. При цьому основними чинниками, що визначають успішність в залученні внесків, є величина відсотка, надійність внеску і гнучкість зобов'язань, що дають переваги вкладникові.

З погляду ліквідності, найбільш надійними для вкладників є депозити до запитання, оскільки, по-перше, їх власники у будь-який момент можуть вилучити засоби, що знаходяться на рахунках, у тому числі й повністю без обмежень, а по-друге, по депозитах до запитання банк зобов'язаний зберігати достатньо високий мінімальний резерв в НБУ. Для банків же привабливим моментом є відсутність сплати відсотків по рахунку, іноді незначний відсоток. Ощадні внески вигідні банкам тим, що вони, як правило, є джерелом довгострокових вкладень. Проте, вплив різних чинників (політичних, економічних, психологічних) підвищує загрозу швидкого відтоку засобів з цих внесків і втрати ліквідності банку. Перевагами термінових депозитів є: для клієнтів – отримання високого відсотка; для банку – підтримка ліквідності з відносно незначним оперативним резервом. З позиції власника недоліки термінових депозитів полягають в низькій ліквідності і неможливості використовувати засоби на рахунках термінових депозитів для розрахунків і поточних платежів, а також для отримання готівки[50, с.33].

 З правовими питаннями щодо договірною регулювання вкладних (депозитних) операцій, відносно порядку повернення банками грошових коштів, стосовно оформлення та погашення ощадних (депозитних) сертифікатів можна ознайомитись в «Положенні про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» [68].

Управління залученими ресурсами для банку не менш важливий аспект діяльності, ніж управління активами, оскільки активи й пасиви банку є взаємозалежними в банківській діяльності.

Управління пасивами повинне задовольняти головному критерію: коштів у будь-який момент повинно бути не просто *largo manum* (у достатній кількості), а *gwantum satis* (якраз стільки, скільки потрібно).

 Управління банківськими ресурсами - це діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших кредиторів, з визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням[10, с.121].

Ефективність управління залученими ресурсами, як правило, аналізується в рамках моделі, побудованої на основі існуючих теоретичних розробок в області банківської діяльності.

При побудові моделі в першу чергу беруться до уваги фактори зовнішнього та внутрішнього середовища(рисунок 7.14).

Ефективна депозитна діяльність, що відповідає реаліям економічного розвитку країни, і що дозволяє оптимізувати процес залучення та управління ресурсною базою, вимагає одночасного

врахування наслідків впливу безлічі факторів, які неоднакові за тривалістю дії, характерами прояву, особливостями впливу та виникнення, можливістю регулювання, ступенем корисності тощо.

Рисунок 7.14. Рівневий характер впливу основних факторів на управління залученими ресурсами банку
Джерело: опрацьовано[50, с.40]; [146, с.38]

З огляду на можливість управління найбільшого розповсюдження в системі фінансового менеджменту банку отримала класифікація факторів, які впливають на формування депозитних ресурсів за джерелами походження, тобто на внутрішні та зовнішні (екзогенні та ендогенні).

Ендогенні фактори є суб'єктивними факторами, обумовленими внутрішніми характеристиками банку, зокрема, ефективністю депозитного менеджменту, а екзогенні – визначаються об'єктивними аспектами, пов'язаними з впливом некерованих факторів зовнішнього середовища[146, с.37].

Розглянемо *фактори мезорівня*.

Стосовно першого фактору: Національний банк має безпосередній вплив, оскільки регулює питання відповідальності банків за повернення депозитів.

Стосовно другого фактору: вартість залучення банківських ресурсів є основною складовою вартості їх розміщення. Для отримання банком доходу від залучених ресурсів необхідно, щоб вартість пропозиції (розміщення) ресурсів перевищувала вартість їх залучення. Необхідна норма прибутковості банку повинна відображати не тільки

витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю, а й забезпечення певного рівня прибутковості, що обумовлює необхідність розрахунку показника вартості пропозиції (розміщення) банківських ресурсів, що представляє собою середню норму витрат по акумулюванню і розміщенню інвестиційних ресурсів.

Стосовно третього фактору: конкуренція в банківській галузі безпосередньо впливає на встановлення процентних ставок на різних ринках банківської галузі, тим самим визначає ефективність роботи банків на ринках[146, с.49].

Розглянемо *фактори мікрорівня*, котрі пов'язані із сукупністю індивідуальних характеристик внутрішнього середовища банку, похідних від цілей депозитної діяльності на відповідному горизонті управління, формалізованих у депозитній політиці та стратегії, ресурсів усіх типів, наявних для їх досягнення, та ефективності депозитного менеджменту.

Дані фактори здійснюють вплив на здатність суб'єктів управління сформувати таку систему депозитного менеджменту, яка максимальною мірою відповідатиме умовам зовнішнього середовища, при цьому змінюватиме внутрішньобанківські відносини і бізнес-процеси таким чином, що синергетичний ефект від наявних ресурсів буде максимальним[146, с.51].

Внутрішні фінансово-економічні фактори пов'язані з фінансовою стійкістю банку, банківським менеджментом, маркетинговою політикою, що знаходяться під впливом ресурсів, і значною мірою ціллю депозитної діяльності.

Ціль депозитної діяльності банку - оптимізація обсягу депозитних ресурсів та їх узгодження з ключовими цілями діяльності інших підсистем в контексті реалізації загальнобанківської стратегії в цілому за критеріями ризику та вартості.

Доступні матеріальні, нематеріальні та людські ресурси, контрольовані банком, дозволяють розробляти та реалізовувати депозитну стратегію, що підвищує результативність депозитної діяльності.

Клієнти банку - один з найважливіших факторів впливу, що обумовлено, по-перше, підвищенням ролі депозитної бази в забезпеченні стійкості комерційного банку в умовах фінансової невизначеності, по-друге, відсутністю досліджень, спрямованих на оптимізацію депозитної політики при взаємодії з клієнтами - фізичними та юридичними особами.

Ефективність депозитного менеджменту проявляється в здатності суб'єктів управління створювати, інтегрувати та реконфігурувати ресурси, змінювати внутрішньобанківські відносини та процеси відповідно до зміни зовнішнього середовища макро- та

мезорівня таким чином, щоб досягати цілей депозитної діяльності[146,с.38].

Не аби яку роль відіграє і внутрішня процентна політика. Основним трендом процентної політики в новітніх умовах функціонування банку є диверсифікація процентних ставок в залежності від клієнтів та комплексності послуг. Тільки індивідуальність підходів формування відсотків в межах різних банківських продуктів для клієнтів надасть банку можливість збалансувати попит і пропозицію[140, с.69]. Реалізація процентної політики відбувається за рахунок прогнозування динаміки процентних ставок на основі лінійного програмування та ідентифікації динамічної структури активів і пасивів, використовуючи геп-аналіз[140, с.75].

Ефективний депозитний менеджмент дозволяє банку більш успішно, ніж банки-конкуренти, інтегрувати та конфігурувати наявні ресурси, відповідно, отримувати більш ефективні, порівняно з середньо ринковими, результуючі показники депозитної діяльності, оскільки банк швидко адаптується до змін зовнішнього середовища та має стійкі конкурентні переваги.

Наступним кроком в процесі вибору моделі управління ресурсами комерційних банків є аналіз існуючих моделей управління ресурсами та вибір найбільш оптимальної.

Можна виділити дві основні групи моделей, що описують банківську діяльність щодо залучення ресурсів: часткові і повні моделі[50, с.42].

У групі часткових моделей можуть бути виділені два дивергентні напрями. Вони засновані на різних гіпотезах про поведінку банку на ринку грошей і його можливостях управління процесами попиту і пропозиції на цьому ринку.

Перший напрям виходить з гіпотези про малу керованість ринку депозитів: банк тільки залучає грошові кошти, загальний обсяг яких визначається соціально-економічною ситуацією, добробутом населення тощо, тобто тими чинниками, на які банк безпосередньо не впливає і які повинні задаватися екзогенно. У зв'язку з цим моделі даного напрямку концентруються на аналізі поведінки і взаємодії з банком фінансових агентів. При цьому суттєво використовується теорія формування портфеля замовлень (банківських ресурсів), теорія ризику тощо; до нього відносяться також оптимальні моделі формування структури активів.

!!! Приклади варіантів моделей такого типу наведено в формулах (7.2) та (7.3).

Другий напрям виходить з протилежної гіпотези і розглядає ринок кредитів як мало залежний від банківської діяльності: попит на кредити і його структура визначаються інвестиційною активністю і є заданими. Значна увага приділяється ринку депозитів і чинників, що

обумовлюють їх залучення. Оскільки плата (відсотки) за депозити входять до складу банківських витрат, то дослідження у цьому напрямі зазвичай ґрунтуються на теорії витрат[50, с.47].

Якщо часткові моделі аналізують окремі аспекти діяльності банку (концентруються або на виборі структури активів, або на управлінні зобов'язаннями), то в повних моделях використовується комплексний підхід.

Повна модель повинна обґрунтувати рішення:

- 1) про активи і зобов'язання банку (і їх взаємодії);
- 2) про розміщення банківського капіталу.

Управління депозитним портфелем передбачає специфічні методи управління, в той же час використовує загальнонауковий методичний інструментарій та методичний інструментарій управління банківським портфелем, до складу якого входить депозитний портфель[50, с.52].

До загальнонаукових методів можна віднести теоретичний аналіз, узагальнення і систематизацію наукових даних, конструювання гіпотез і концепцій, їх перевірку, виклад теоретичних і емпіричних даних у вигляді наукового тексту.

Методичний інструментарій управління банківським портфелем включає спеціальні методи, розроблені в фінансово-банківському секторі економіки, методи інтерпретації та моделювання, а також методи портфельної теорії.

Спеціальними методами є кількісні методи, методи аксіоматичної побудови теорії, математичного аналізу, моделювання, аналітичних перетворень, числових розрахунків з конкретними рекомендаціями щодо формування депозитного портфеля комерційного банку.

Найбільшого поширення в практичній управлінській діяльності набули наступні методи (рисунок 7.15):

Метод об'єднання джерел ресурсів (найбільш традиційний в діяльності банків) передбачає, що всі фонди банку отримані з єдиного джерела. Завдання керівництва в даному випадку полягає у визначенні пріоритетів розміщення активів. Перевага даного методу – простота практичного застосування. Головна небезпека – нехтування зв'язками між активами й пасивами. Так, збільшення в портфелі активів частки коротко- та довготермінових кредитів може створити додаткову потребу в ліквідних коштах.

Метод поділу джерел ресурсів також широко застосовується в управлінні коштами. Відповідно до нього керівництво банку повинно розглядати конкретні джерела, за рахунок яких залучаються ресурси. При цьому необхідно ретельно контролювати співвідношення обсягів вкладів до запитання та обсягів строкових коштів та коштів до запитання, а також позичок на грошовому ринку і загальної величини зобов'язань банку.

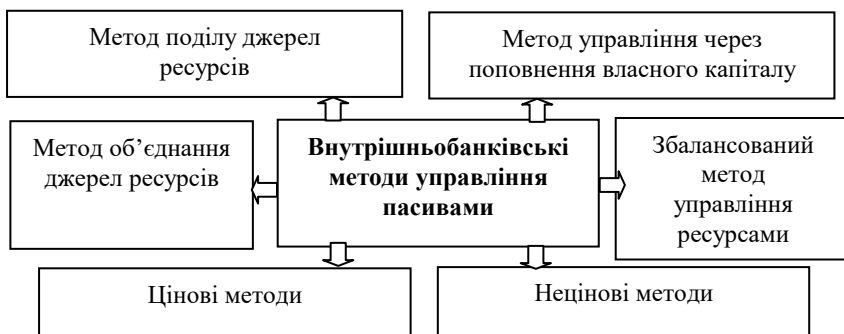

Рисунок 7.15. Методи внутрішньобанківського управління пасивами

Джерело: доопрацьовано [10, с.123]

Збалансований метод управління ресурсами у сучасних умовах є оптимальним. Він передбачає перехід до комбінованої стратегії, яка містить різні методи поділу й об'єднання джерел ресурсів для забезпечення більшої гнучкості. Саме цей метод сприяє посиленню уваги до проблем ризику в банківській практиці.

В процесі прийняття рішення щодо розміщення ресурсів банкам доцільно поєднувати всі методи, враховуючи при цьому людський фактор (рівень підготовки спеціалістів банку).

Методи управління залученими коштами зводяться до двох груп: цінові та нецінові.

Сутність *цінових методів* полягає у використанні відсоткової ставки. Підвищення пропонованої банком ставки дає змогу залучити додаткові ресурси. І навпаки, банк, перенасичений ресурсами, але обмежений небагатьма прибутковими напрямками їх розміщення, зберігає або навіть зменшує депозитні ставки.

Обсяги залучення заощаджень у банківську систему суттєво залежать від *цінової політики банків*, основним інструментом якої є депозитна ставка. Банки встановлюють диференційовані ставки залежно від виду депозитного рахунку, строку розміщення коштів на депозиті та суми вкладу. Ціноутворення за депозитними зобов'язаннями банку базується на аналізі співвідношення між депозитною ставкою, яка відображає ринкову вартість залучення коштів, і витратами банку, пов'язаними з обслуговуванням кожного виду депозитних рахунків. Якщо операційні витрати банку за рахунком чималі, наприклад, для розрахункових рахунків клієнтів, то ставка буде низькою або взагалі відсотки не виплачуватимуться. Покриття витрат з обслуговування депозиту банк найчастіше перекладає на клієнта, стягуючи фіксовану комісійну винагороду або встановлюючи вартість проведення кожної

операції за рахунком, і водночас виплачує відсотки за залишок коштів на клієнтському рахунку .

Останнім часом значна увага приділяється неціновим методам управління, оскільки підвищення депозитних ставок має обмеження, і не завжди такий метод управління можна застосовувати.

Нецінові методи управління базуються на маркетингових дослідженнях того сектора ринку, який обслуговується банком, вивченні потреб клієнтури, розробці нових фінансових інструментів та операцій, що пропонуються клієнтам. У цілому застосування нецінових методів потребує деяких (іноді й значних) витрат.

При управлінні кредитними ресурсами на рівні банку останній складає плани, в яких прогнозується надходження вкладів і депозитів та їх вилучення. При цьому враховуються загальні економічні умови, сезонність, рух відсоткових ставок, потреби клієнтів (особливо великих) в коштах.

Крім того, з метою покращення формування структури ресурсної бази, банку необхідно провадити *депозитну політику*.

Депозитна політика - це комплекс заходів банку із формування портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів, визначення його конкурентних позицій по даному сегменту ринку та забезпечення стійкості й надійності ресурсної бази[10, с.123-124].

Депозитна політика нерозривно пов'язана з кредитною, та, в своїй більшості, залежить від обсягу депозитів та власних ресурсів. Проте, останні кризові явища в банківській системі, зобов'язують банки в сучасних умовах максимально підвищувати рівень вимог до позичальників та знижувати кредитні ризики, не зважаючи на скорочення прибутковості операцій.

В умовах децентралізації, яка спричинила скорочення відділень та філій банків, реалізація депозитної політики значно ускладнюється. У своїй більшості, залучення депозитів - це безпосереднє спілкування менеджера банку з клієнтом, оскільки значна кількість депозитів залучається при наданні клієнту інших послуг. Крім того, складністю депозитної політики банку в сучасних умовах є недовіра населення до фінансових установ та негативні очікування щодо майбутнього вітчизняної фінансової системи.

Таким чином, депозитна політика в трансформаційних умовах банківської системи повинна бути спрямована на збереження існуючих клієнтів та залучення додаткових за допомогою процентної та брендової політик. Проведення ефективної депозитної політики полягає в постійному моніторингу ринку вільного капіталу, інструментом даних заходів є конкурентний бенчмаркінг та розрахунок коефіцієнту ефективності депозитної політики, який дозволяє оперативно реагувати на деструктивні фактори пов'язані з депозитними операціями[140, с.75].

В портфельній теорії розрізняють активну і пасивну модель управління портфелем.

Пасивна модель управління передбачає, що всі цінові параметри фінансового ринку знаходяться в рівновазі і прийняття рішень спирається на незмінність даної ситуації. Активна модель означає, що ринку властиві постійні зміни і прийняття рішень має здійснюватися на основі дослідження масивних обсягів інформації та виділення на основі цього дослідження нових закономірностей розвитку ринку. Пасивна модель управління полягає в створенні добре диверсифікованого портфеля з наперед визначеним рівнем ризику і тривалого збереження портфеля в незмінному стані.

Методами пасивного управління є:

- диверсифікація (передбачає включення до складу портфеля різних цінних паперів з різними характеристиками);
- індексний метод (побудований на тому, що в якості еталону береться певний портфель, структура якого характеризується певними індексами);
- збереження портфеля (базується на підтримці структури і збереженні рівня загальних характеристик портфеля).

Активна модель управління передбачає детальне відстеження і термінове придбання інструментів, відповідних цілям портфеля, а також швидку зміну складу активів, що входять в портфель. Активна модель управління заснована на постійному реструктуруванні портфеля на користь найбільш дохідних в даний момент активів і швидкого позбавлення від низько дохідних активів.

Якщо спроектувати дані моделі на процес управління депозитним портфелем, то отримаємо, що пасивна модель управління депозитним портфелем буде являти собою створення добре диверсифікованого портфеля з наперед визначеним рівнем ризику. Пасивне управління буде ефективно лише стосовно портфеля, що складається з депозитів з низьким рівнем ризику. Активна модель управління депозитним портфелем відповідно буде виражатися в підтримці і збільшенні числа клієнтів, розширенні і в досконаленні депозитних операцій, слідуванню мінливим тенденціям ринку. Це буде досягатися за рахунок ефективного використання власних можливостей, постійного вивчення ринку, диверсифікації портфеля на цій основі, задоволенні потреб клієнтів і диференціації послуг[50, с.55].

З огляду на, що стандартний управлінський цикл являє собою: планування - регулювання (виконання плану) - контроль - планування тощо, то управлінський цикл для депозитного портфеля буде полягати в наступному:

- перша фаза - планування - полягатиме у формуванні депозитного портфеля, а саме у визначенні цілей, розробці стратегії і тактики формування депозитного портфеля;

– друга фаза - регулювання - полягає в організації послідовного виконання поставлених стратегічних і тактичних завдань формування депозитного портфеля, буде спрямована на підтримку запланованого рівня доходу і ризику, у зв'язку з чим буде включати виявлення ризиків і розробку заходів щодо зниження їх рівня;

– третя фаза - контроль - покликана відповісти на питання: чи досягнуто поставлені цілі? Чи потребують управлінські рішення коректування? Висновки, отримані на цій фазі управління, можуть лягти в основу як поточного регулювання, так і коригування тактики і стратегії формування депозитного портфеля.

Організація самого циклу управління депозитним портфелем покладено на такий елемент, як депозитна інформаційна управлінська система, яка являє собою підрозділ, що займається безпосередньо управлінням депозитним портфелем і володіє необхідною для цього інформацією[50, с.56-57].

7.4. Стратегії управління активами та пасивами банку

«Золоте банківське правило» - величини та терміни вимог банку на кожну поточну дату повинні відповідати величинам і термінам його ресурсів, сформованих за допомогою трансформації їх сукупності акумульованих коштів [83, с.101]

Сутність управління активами та пасивами полягає в скоординованому управлінні фінансами банку, в процесі якого через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між активними і пасивними операціями досягається кілька цілей, таких як підвищення прибутку, зниження ризиків, аналіз і контроль за ліквідністю, управління спредом.

Управління активами і пасивами(УАП) має відповідати певним вимогам:

УАП має базуватися на державному підході, який передбачає врахування відповідності методів управління соціальної, економічної, міжнародній політиці та законодавству;

УАП має мати науковий характер – враховувати вимоги економічних законів розвитку, використовуючи новітні наукові досягнення в галузі управління;

УАП має бути комплексним і охоплювати всі ланки і сторони діяльності банку;

УАП має ґрунтуватись на системному підході, коли кожний об'єкт, який досліджується, розглядається як динамічна система;

УАП має бути об'єктивним, конкретним і точним; проводиться систематично з урахуванням єдності стратегічного і тактичного планування; має бути оперативним та ефективним[10, с.133].

Досвід економічно розвинених країн з огляду на історичний розвиток методів управління комерційним банком показує, що для досягнення мети банк може використовувати три прості стратегії управління[114].:

- стратегію управління активами банку;
- стратегію управління пасивами банку;
- стратегію «управління фондами» (збалансований підхід до одночасного управління активами і пасивами) (рисунок 7.16).

Рисунок 7.16. Комплекс стратегій управління активами та пасивами
Джерело: сформовано за [114]

Під *стратегією управління активами* розуміють вектор розміщення власних і залучених коштів.

Переваги стратегії управління активами полягають у відносній простоті застосування, оскільки рішення приймаються лише щодо одного аспекту банківської діяльності — розміщення активів, а для управління ліквідністю застосовуються найпростіші методи, які не потребують значних ресурсних витрат. Банк не має потреби залучати

висококваліфікований персонал, завдяки чому вдається скорочувати витрати на підготовку та оплату праці фахівців.

Вади цієї стратегії полягають у тому, що вона не дозволяє максимізувати прибуток. Адже, з одного боку, банк відмовляється від управління залученими коштами і, отже, від впливу на їхню вартість. З іншого боку, велика частина банківських активів має знаходитись у високоліквідній формі для підтримання достатнього рівня ліквідності, що призводить до зменшення доходів.

Стратегії управління активами притаманна своя логіка і в деяких випадках, наприклад в умовах жорсткого регулювання видів депозитних та недепозитних джерел коштів і відсоткових ставок за ними, вона цілком виправдана.

!!! В Україні частина банків використовує зазначений підхід до управління частіше, ніж інші методи, що зумовлено рядом причин.

До об'єктивних причин можна віднести те, що доходи переважної частини населення України істотно нижчі порівняно з багатьма іншими країнами світу. Це не сприяє заощадженню грошей, а отже, звужує можливості банків щодо залучення коштів. Банки змушені працювати в умовах обмеженого обсягу кредитних ресурсів і, як наслідок, керувати банком через розміщення активів.[147].

Розміщення коштів повинно здійснюватися в активи, які принесуть найвищий дохід за допустимого рівня ризику. Тому стратегія управління активами потребує виконання певних вимог до організації її проведення, зокрема накопичення банком високоліквідних активів, представлених якісним кредитно-інвестиційним портфелем. Окрім цього, ефективне управління активними операціями комерційного банку вимагає встановлення оптимального співвідношення залежності дохідності активів банку від частки залучених і запозичених коштів у структурі балансу.

Стратегія управління пасивами банків спрямована на вирішення проблем ліквідності та формування відповідного портфеля ресурсів шляхом залучення додаткових коштів на фінансовому ринку.

Увага зосереджується на встановленні контролю над джерелами коштів банку. З цією метою банки можуть реструктуризовувати пасиви в напрямку мінімізації витрат за залученими коштами, що дає змогу збільшити прибуток і капітал. Вибір оптимальних співвідношень між розмірами різних видів депозитних джерел і капіталом, які б забезпечували бажаний рівень стабільності фондів, дозволяє банкам надавати довгострокові кредити, які є високодохідними, але більш ризиковими і потребують довгострокових інвестицій. Для забезпечення бажаного обсягу, структури та рівня витрат за пасивами банки застосовують як цінові, так і нецінові методи управління залученими коштами [117].

Сутність збалансованої стратегії управління полягає в тому, що банки розглядають свої портфелі активів і пасивів як єдине ціле, визначаючи роль сукупного портфеля в одержанні високого прибутку за прийняттого рівня ризику. Спільне управління активами і пасивами дає банку інструментарій для формування оптимальної структури балансу та створення захисту від ризиків, спричинених значними коливаннями параметрів фінансових ринків. Відповідно, головним завданням менеджменту є координування рішення щодо активів і пасивів усередині кожного окремого банку, аби досягти найвищих результатів, максимально контролюючи обсяги, структуру, доходи та витрати як за активними, так і за пасивними операціями банку. Контроль керівництва банку над активами має координуватися з контролем над пасивами, оскільки лише в такому разі можна буде досягти внутрішньої єдності й завдяки цьому максимізувати різницю між доходами та витратами[114].

!!! У практиці діяльності українських банків збалансована стратегія перетворилася на стратегію комплексного управління активами та пасивами.

Запровадження даної стратегії було викликано посиленням глобалізаційних процесів у фінансовому секторі, й активізацією кредитної та інвестиційної діяльності. З розвитком кризових явищ у фінансовому секторі банки перейшли до використання індивідуального підходу в управлінні активами та пасивами, що породило стратегію комбінованого управління активами і пасивами[117].

!!! Головна ідея комплексної стратегії полягає в розумінні того, що і доходи, і витрати стосуються обох сторін банківського балансу. При цьому ціна кожної операції чи послуги має перевищувати витрати банку з її надання.

Тобто політика банку повинна бути спрямована на максимізацію доходу та мінімізацію вартості банківських послуг як по активних, так і по пасивних операціях. Формування оптимальної структури активів і пасивів забезпечить максимальну позитивну різницю між доходністю активів та витратами на залучення джерел фінансування.

Залежно від мети необхідно виділити такі рівні управління активами та пасивами банку: стратегічний, оперативний, тактичний (рисунк 7.17).

Кожен із виділених рівнів управління активами та пасивами характеризується специфічними об'єктами, суб'єктами та інструментами управління [121].

Метою стратегічного рівня є забезпечення необхідного рівня зростання вартості власного капіталу в умовах волатильності мікро- та макро середовища.

Рисунок 7.17 Фінансовий механізм управління активами і пасивами
Джерело: опрацьовано [119]; [121]; [122]

Найбільш складною складовою концептуальних засад стратегічного управління активами та пасивами банків є комплекс політик банку, а саме ефективне проведення та всебічна взаємодія маркетингової, депозитної, кредитної, процентної, інвестиційної політик[140 с.69],

Основною метою тактичного рівня управління є оптимізація фінансових потоків, що спрямована на забезпечення зростання чистої процентної маржі та раціональності використання фінансових ресурсів банку при дотриманні допустимих рівнів ринкових ризиків.

Метою оперативного рівня управління є дотримання обов'язкових та внутрішніх економічних нормативів щодо збалансування ліквідності та валютного ризику. Кожен рівень системи управління активами та пасивами банку характеризується своїми об'єктами, інструментами та суб'єктами.

Об'єктом стратегічного рівня системи управління активами та пасивами є вартість капіталу та ринкова позиція банку. До інструментів, що забезпечують дієвість прийнятих управлінських рішень на цьому рівні, віднесено кореляційно-регресійний (дає змогу оцінити динаміку чинників, що впливають на результати управління активами та пасивами банку); кластерний аналіз (дає змогу вирішити завдання оцінки стратегій управління активами та пасивами банків); прогнозування конфігурації кривої доходності дає змогу покращити процеси оцінки чинників макросередовища на ринковий ризик при управлінні активами та пасивами.

Суб'єктами управління на даному рівні виступають: спостережна рада, правління банку, ревізійна комісія, комітет з управління активами та пасивами (КУАП), казначейство, кредитний та тарифний комітети, департамент ризик-менеджменту.

Так, спостережна рада затверджує стратегію управління активами та пасивами банку. Правління банку займається реалізацією затвердженої стратегії управління активами та пасивами банку.

Ревізійна комісія контролює дотримання банком нормативних актів, виконання рішень правління та доопрацювання недоліків й зауважень виявлених проведеними перевіркою.

До функцій комітету з управління активами та пасивами (КУАП) належать обґрунтування фінансових стратегій, визначення допустимого рівня ризиків, оцінка обсягів достатності капіталу, вибір інструментарію хеджування ризиків, оцінювання структурних змін у доходах та витратах, визначення прийнятної структури й якості активів та пасивів банку).

Казначейство займається забезпеченням ресурсами, визначенням потреб у ліквідних коштах, прогнозуванням й аналізом коливань процентних ставок, надання клієнтам спектру послуг та операцій на грошових і капітальних ринках; управління структурою портфелів

активів і пасивів шляхом використання різних за видами та строками інструментів відповідно до директив, прийнятих комітетом з управління активами та пасивами і правління банку.

Кредитний і тарифний комітети відповідальні за процеси прийняття управлінських рішень щодо залучення та розміщення коштів і встановлення відповідних тарифів за використання даних послуг.

Департамент ризик-менеджменту здійснює оптимізацію потенційних можливостей, розміру капіталу, ризиків та темпів зростання банку; реалізація системного підходу до оцінки і управління ризиками; підтримка поточної діяльності комітету з управління активами та пасивами; створення раціональної структури контролю).

Основним об'єктом управління на тактичному рівні є фінансові потоки та дотримання обов'язкових економічних нормативів банку, яке здійснюється за допомогою таких інструментів як декомпозиційний аналіз та оцінка внеску банківських продуктів у фінансовий результат банку.

Суб'єктами управління виступають: департамент внутрішнього контролю, який займається проведенням аудиторських перевірок банку, наданням контрольних даних менеджерам для прийняття ними рішень, оперативним контролем операційної діяльності правління; фінансово-аналітична служба (збір, фіксація й інтерпретація первинної інформації, що надходить із зовнішнього середовища і локальних баз даних (структурних підрозділів банку; узагальнення й систематизація інформації; формування звітності; департамент фінансового планування і моніторингу (розробка стратегічного плану формування фінансових потоків банку, контроль, регулювання і моніторинг вхідних та вихідних потоків).

На оперативному рівні об'єктом системи управління активами та пасивами банків є фінансові потоки, чиста процентна маржа, від критичної позиції для прийняття ринкових ризиків. Дієвими інструментами управління на даному рівні є аналіз та моніторинг відкритих позицій із необхідністю дотримання платіжного календаря. Основними суб'єктами управління виступають: керівники структурних підрозділів, відповідальні менеджери мідл- фронт- та бек-офісів банківського бізнесу (виконання функцій та обов'язків яких забезпечує рівноважне управління активними та пасивними операціями).[122].

Методи управління активами та пасивами можна розподілити на дві групи: базові методи управління певним ризиком, методи моделювання структури балансу.

Базові методи управління певним ризиком – це такі методи УАП, які використовуються для управління конкретним ризиком, що виникає в процесі діяльності банку та пов'язаний зі структурою активів і пасивів банку та її зміною. Можна виділити ризики, якими здійснюється управління: процентний ризик; валютний ризик; ризик ліквідності.

Базові методи включають: управління гепом, управління дюрацією (імунізація балансу), структурне балансування, трансфертне ціноутворення, управління валютною позицією, хеджування, метод розривів ліквідності [117].

Методи моделювання структури балансу – це методи, які передбачають побудову моделі оптимального банківського балансу, тобто співвідношення активів і пасивів відповідає стратегічним цілям розвитку та враховує ризики. Дана група методів включає: метод структурно-вартісного аналізу, експертний метод, метод оптимального управління ресурсами банку, імітаційне моделювання. Ця група методів передбачає графічні, статистичні, математичні методи, що спрямовані на моделювання структури балансу для зниження встановлених параметрів ризиків.

Обов'язковими складовими процесу стають контроль та управління фінансовими ризиками, передусім ризиком процентних ставок, валютним ризиком і ризиком незбалансованої ліквідності.

Загальновідомі дві стратегії УАП та управління фінансовою діяльністю банку: стратегія максимізації прибутку та стратегія мінімізації ризику (таблиця 7.5).

Таблиця 7.5

Стратегії та моделі управління активами і пасивами банку

Стратегія максимізації прибутку	Назва моделей УАП	Стратегія мінімізації ризику
Управління гепом	Модель гепу (<i>GAP</i>)	Фіксація спреду
Управління дюрацією	Модель імунізації	Імунізація балансу
Відкрита валютна позиція	Модель валютного метчингу	Закрита валютна позиція

Джерело: [10, с.135]

У стратегії максимізації прибутку цільовою функцією є максимізація прибутку за умови обмеження ризику через установлення максимально допустимого його значення. Стратегія передбачає свідоме прийняття ризику, характеризується спекулятивними тенденціями і реалізується через застосування незбалансованих підходів до УАП (які не передбачають вирівнювання окремих статей балансу за обсягами чи строками). Основне завдання такої стратегії – недопущення ситуації переростання допустимого ризику в катастрофічний.

Цільовою функцією стратегії мінімізації ризику є мінімізація ризику за умови утримання показників прибутковості на певному рівні, не нижчому ніж заданий. Дану стратегію вибирають тоді, коли рівень

прибутковості банку задовольняє керівництво та акціонерів, а основною метою є стабілізація фінансових результатів[10, с.136].

У цьому разі мета досягається за допомогою таких прийомів УАП, як приведення у відповідність термінів та обсягів активів і зобов'язань, чутливих до зміни відсоткової ставки (фіксація спреду); імунізація балансу; утримання закритої валютної позиції; формування збалансованого портфеля цінних паперів; проведення операцій хеджування та страхування ризиків тощо[83, с.104]. .

!!!Зрозуміло, що на практиці досягти повної відповідності активних та пасивних статей балансу неможливо, але ця стратегія потребує принаймні максимально можливого узгодження балансових позицій.

У процесі реалізації будь-якої зі стратегій використовують дві групи методів: *методи управління структурою балансу* (геп-менеджмент, аналіз дюрації, імунізація балансу, валютний метчинг, управління ліквідністю тощо) та *методи управління, пов'язані з проведенням позабалансових фінансових операцій* (хеджування, страхування, спекулятивні операції з фінансовими деривативами, арбітраж із контрольованим ризиком тощо).

Методи управління структурою балансу досить громіздкі, складні для реалізації в практичній діяльності та потребують значних витрат часу і коштів. Методи, що передбачають проведення позабалансових операцій з метою управління, характеризуються як зручні, гнучкі та мобільні і допомагають швидше та раціональне проведення реструктуризації позицій банку відповідно до кон'юнктури ринку.

Незалежно від обраної стратегії управління повинно охоплювати як довгострокову перспективу, так і короткострокову.

Довгострокове управління активами і пасивами оцінюється конкурентоздатним рівнем прибутку на активи (*ROA*) та прибутку на капітал (*ROE*).

Оперативне управління зорієнтоване на щоденне управління банківським балансом. Основними показниками ефективності застосування УАП є процентний прибуток, чиста процентна маржа чи прибуток на акцію(*EPS*).

Оцінка стратегій управління активами та пасивами банків здійснюється у площині «ризик-дохід», залежно від значень показників прибутковості (віддача активів та чиста процентна маржа) та ризику (кредитний та ринковий ризику) визначаються такі напрями[148]:

1) найбільш ефективна та ефективна стратегії характеризуються високими показниками прибутковості та низьким ризиком (у найбільш ефективних банків ризик мінімальний, у ефективних – кредитний ризик низький, а ринковий знаходиться на середньому рівні);

2) стратегія максимізації чистої процентної маржі кількісно визначається середнім значенням віддачі активів та високим значенням чистої процентної маржі за середнього чи низького рівня ризиків;

3) трансформаційна та спекулятивна стратегії схожі – високі/середні значення показників прибутковості за високих рівнів ризиків, відмінністю спекулятивної є підвищений рівень ризиків порівняно із трансформаційною;

4) збалансована спрямована на отримання середнього рівня прибутковості за обмеженого (нижче середнього) рівня ризикованості;

5) стримана та обережна стратегії спрямовані на отримання мінімального рівня рентабельності за низького рівня ризиків, причому обережна стратегія означає менший, порівняно зі стриманою, рівень рентабельності.

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте суть понять «управління активами», «управління пасивами», «управління активами та пасивами». В чому полягає принципова різниця (якщо вона є) ?

2. Поясніть чому об'єктами УАП, поряд із активами та пасивами є клієнти, ліквідність, ризики та їх хеджування. Яким чином все це взаємопов'язано?

3. Назвіть та прокоментуйте нормативні акти, що тією або іншою мірою регламентують УАП. Чому вони не містять методології процедури управління, зразків політик, стратегій, положень щодо управління?

4. Охарактеризуйте основні елементи управління активами.

5. Охарактеризуйте особливості управління проблемними активами. Поясніть чому даному питанню приділяється значна увага з боку НБУ.

6. Розкрийте суть банківського портфеля активів та прокоментуйте основні підходи до управління ним.

7. Що являє собою кредитний портфель? Які інструменти та методи застосовуються для управління ним?

8. Охарактеризуйте структуру інвестиційного портфеля банку. В чому полягає особливість його формування та управління?

9. Наведіть та прокоментуйте організаційні основи управління пасивами банку. З яких елементів, що підлягають управлінню, вони складаються?

10. Охарактеризуйте рівні та особливості управління капіталом банку. Для чого НБУ поряд із контролюванням нормативів капіталу здійснює оцінку стійкості банку?

11. Окресліть основні підходи до управління залученими ресурсами банку. Чому з боку регулятора управлінню депозитним портфелем приділяється значно менша увага, ніж управлінню капіталом банку?

12. Назвіть та прокоментуйте основні стратегії УАП. За яких обставин застосовується кожна з них?

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. З позицій НБУ управління активами та пасивами - це :

а) діяльність банку щодо проведення фінансових операцій з метою підтримання ліквідності та оптимізації ризиків комерційної діяльності

б) діяльність банку з координування активних та пасивних операцій з метою зниження рівня ризику та виконання вимог щодо ліквідності

в) діяльність банку щодо регулювання активних, пасивних, активно-пасивних операцій, операцій з фінансовими інструментами з метою недопущення високого рівня ризиків та ліквідності

г) процес скоординованого управління банківським балансом з метою отримання максимального прибутку .

2. На сучасному етапі розвитку вітчизняні банки в основному використовують:

а) індикативну стратегію управління

б) стратегію комбінованого УАП

в) стратегію управління активами

г) стратегію управління пасивами.

3. Управління активами банку полягає :

а) в управлінні капіталом та надходжень до банку

б) у ранжуванні портфеля активів за видами доходних та недоходних активів

в) у встановленні балансу між залученням і можливістю розміщення фінансових ресурсів

г) у раціональній побудові структури портфеля активних операцій

4. НБУ визначає проблемні активи як:

а) зобов'язання, повне погашення якого сумнівне внаслідок неадекватного фінансового стану позичальника

б) актив, за яким є істотні порушення строків виконання зобов'язань перед банком

в) істотне порушення фінансового стану боржника

г) сукупний обсяг потенційно проблемних активів, непрацюючих активів, стягнутого майна.

5. До видів банківських портфельів активів за співвідношенням дохід-ризик належать:
- а) «зірковий» та депресивний
 - б) прибутковий та неприбутковий
 - в) ризикований та неризикований
 - г) доходно-ризикований та помірковано-ризикований.
6. Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість:
- а) кредитів міжбанківських, кредитів юридичним та фізичним особам
 - б) усіх кредитів, у тому числі прострочених, пролонгованих і сумнівних щодо повернення
 - в) кредитів органам управління всіх рівнів та суб'єктам господарювання
 - г) правильна відповідь відсутня.
7. Великим вважається кредит розміром :
- а) понад 10% статутного капіталу банку .
 - б) понад 25% обсягу кредитного портфеля банку
 - в) 10 і більше відсотків від регулятивного капіталу
 - г) банк самостійно в кредитній політиці встановлює величину великого кредиту.
8. Інвестиційний портфель - це поєднання
- а) торгового портфеля та балансового портфеля банку
 - б) кредитного портфеля та портфеля фінансових інвестицій
 - в) портфеля прямих та реальних інвестицій
 - г) портфеля прямих, фінансових та реальних інвестицій.
9. Управління капіталом банку здійснюється за допомогою стратегій:
- а) максимізації віддачі, забезпечення ліквідності, рівноваги
 - б) нормативної, прибуткової, ризикоорієнтованої
 - в) агресивної, поміркованої, консервативної
 - г) співвідношення доходність-ризик, ризик-ліквідність, регульованості.
10. До методів управління депозитним портфелем банку не належать
- а) метод об'єднання джерел
 - б) метод виявлення проблемних джерел
 - в) метод поділу джерел ресурсів
 - г) збалансований метод управління джерелами.
11. 3 точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до :
- а) уникнення ризику
 - б) мінімізації або ухилення від ризику
 - в) прийняття ризику й отримання за це відповідної компенсації
 - г) протидії ризиків та запобігання їх наслідків.

12. Залежно від мети виокремлюють наступні рівні УАП банку
- а) стратегічний рівень
 - б) тактичний рівень
 - в) оперативний рівень
 - г) всі вище наведені рівні.

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтесь із нормативно-правовою базою, інформацією з сайтів банків, іншими джерелами щодо механізму управління а) активами, б) пасивами, в) активами та пасивами банку. Використовуючи отриману інформацію заповніть таблицю.

✍ В ході виконання завдання обов'язковим є складання переліку задіяних джерел.

Таблиця . Систематизація елементів управління

Елементи механізму управління	Склад та стисла характеристика
Управління активами	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Моделі управління	
Інструменти управління	
Результати управління	
Управління пасивами	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Моделі управління	
Інструменти управління	
Результати управління	
Управління активами та пасивами	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Моделі управління	
Інструменти управління	
Результати управління	

Завдання 2. За результатами аналізу статистичних даних банку обґрунтуйте теоретично можливі варіанти управлінських рішень щодо управління активами.

Завдання 3. За результатами аналізу статистичних даних банку, за яким виконується завдання 2, обґрунтуйте теоретично можливі варіанти управлінських рішень щодо управління пасивами.

Рекомендації до виконання завдань 2 та 3.

1. Узгодьте із викладачем банк та періоди дослідження.
2. Проаналізуйте динаміку структури об'єкту дослідження за аналізований період.
3. Проаналізуйте якість портфеля.
4. Проаналізуйте кількісні (наприклад, проценти, ступень ризику, доходи/витрати тощо) фактори впливу.
5. Порекомендуйте варіанти управлінських рішень щодо управління активами/пасивами та обґрунтуйте доцільну стратегію управління.

Рекомендована література:

Основна

Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 в редакції від 21.06.2012р. чинні. URL: . <https://zakon.rada.gov.ua/>

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 18.07.2019 р. № 97 в редакції від 18.04.2020р.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19#Text>

Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджено постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. № 351 в редакції від 07.03.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33>

Положення про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 22.12.2017р. №141 в редакції від 10.07.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-17#Text>

Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ.: КНЕУ, 2004. 468 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник/за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. -192 с.

Менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Ж. М. Довгань. – Тернопіль: Економічна думка, 2017. – 512 с.

Додаткова

Васьківська К. В., Сич О. А. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. : Львів.:«ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. – 236 с.

Банківський менеджмент : навчальний посібник / В. В. Зянько, Н. О. Коваль, І. Ю. Єпіфанова. – 2-ге вид., доп. – Вінниця : ВНТУ, 2018. – 126 с.

Звяряков М.І., Коваленко В.В., Сергеева О.С. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник . Одеса: Видавництво «Атлант», 2014. – 484с.

Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник: Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

Фінансовий менеджмент в банку: навчальний посібник / О.І. Копилюк, Н.М. Ногінова, О.М. Музичка, Н.С. Кульчицька. - Львів: вид-во "Ліга-Прес", 2015. – 236 с. (Базовий посібник).

Кредитний менеджмент: навч. посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка, А. Г. Дравовський, Ю. А. Кашпрук . - Львів: Вид-во ЛТЕУ, 2016. – 368 с.

Євдокимова Н.В. Моделі управління депозитними ресурсами комерційного банку.: дис...канд.екон.наук. 08.00.11./ Євдокимова Наталія Вячеславівна.: Хмельницький. 2019. - 200с.

Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження [Електронний ресурс] : монографія / С.М. Аржевітін, Т.С. Шемет, Н.В. Циганова та ін.; за заг. ред .С.М. Аржевітіна. — Київ : КНЕУ, 2017. — 407, [1] с.

Щуревич О.І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України: дис... канд.економ.наук. 08.00.08./ Щуревич Оксана Ігорівна. Львів. 2017. 250с.

Шелюк А.А. Науково-методичні засади формування системи депозитного менеджменту банку.: дис. канд.екон.наук 08.00.08. / Шелюк Асіят Ашурбеківна. Суми 2016. -235с.

Кудряк Ю.В. Фінансові стратегії банків України в умовах конкурентного середовища: дис...канд.екон.наук. 08.00.08./ Кудряк Юліана Василівна. Львів, 2015. - 288с

ТЕМА 8. УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНОСТЮ БАНКУ

8.1. Рівні ліквідності в банківській сфері та місце в них ліквідності банку

Системно важливою характеристикою функціонування банку, яка визначає його здатність виконувати ощадно-капіталотворчу, кредитно-інвестиційну та платіжно-розрахункову функції на належному рівні є ліквідність.

Ліквідність є супутницею будь-якої діяльності, яка передбачає грошові відносини між суб'єктами цієї діяльності.

З першого погляду ліквідність проста і зрозуміла економічна категорія. Доречі, термін «ліквідність» (liquidus) перекладається з латинської як «рідкий», «текучий» і характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти. Якщо брати до уваги загальноекономічне розуміння терміну, то ліквідність в даному випадку постає, як реальна можливість активів швидко переводитись у готівку без істотної втрати їх вартості, тобто, з наявністю мінімальних витрат[72, с.23-24].

А який зміст з банківської точки зору вкладають науковці, практики, міжнародні інституції та регулятор (НБУ) в поняття «ліквідність», скільки рівнів ліквідності налічує банківська діяльність і чи є між ними взаємозв'язок?

Фінансово-економічні джерела та нормативні акти розглядають ліквідність як багаторівневу категорію і використовують такі терміни, як міжнародна ліквідність, ліквідність банківської системи, ліквідність банку, ліквідність балансу банку, ліквідність активів, ліквідність пасивів, ліквідність фінансових інструментів, ліквідність застави, ліквідність зобов'язань, ризику ліквідності тощо[18].

Наукові, навчальні джерела, нормативні акти та практичний досвід дозволяє виокремити рівні ліквідності, тим або іншим способом пов'язані із банківської діяльністю (рисунок 8.1).

Зупинімося на ліквідності банку.

Дефініцію «ліквідність банку» більшість з джерел асоціює:

- із здатністю банку швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах[32];
- із можливістю використання певного активу банку як готівкових коштів або швидкого перетворення його в такі, а також як здатність активу зберігати при цьому свою номінальну вартість незмінною [161, с.16].

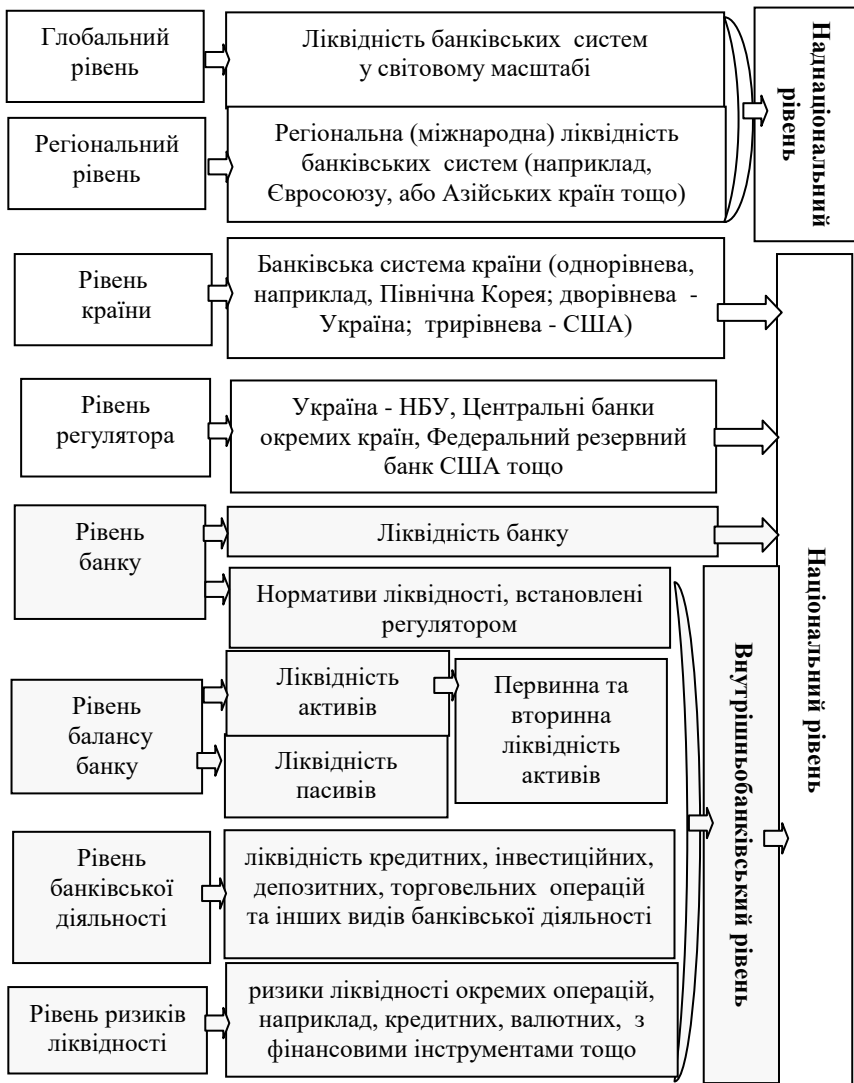

Рисунок 8.1. Рівневий характер ліквідності в банківській сфері
 Джерело: розроблено [4]; [9];[10]; [18]; [38]; [41]; [98]

Наглядно показує сутність ліквідності погляд на неї з позицій фінансового зв'язку внутрішніх стейкхолдерів банку:

- для акціонерів та власників банку ліквідність - це спроможність банку за рахунок виконання зобов'язань та здійснення активних

операцій відповідно до визначеної стратегії функціонувати у такому режимі, який би забезпечував зростання добробуту акціонерів без додаткових незапланованих фінансових вливань, що пов'язані з необхідністю забезпечення його існування (підтримкою ліквідності)

!!! З позиції власників ліквідність банку не є цільовим показником його діяльності, для них більш важливою є прибутковість

- для суб'єктів корпоративного управління банку ліквідність - це стан банку, за якого забезпечується досягнення цілей управління ліквідністю з позиції принципала (власника) шляхом виваженого контролю за тактикою управління ліквідністю агентів нижчого рівня (операційного менеджменту);

- з боку операційного менеджменту ліквідність - це спроможність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе балансові та позабалансові зобов'язання за умови спроможності проводити активні операції, пропонувати нові продукти, функціонуючи у нормальному режимі [161, с.20].

Точки зору фахівців сходяться на тому, що явище ліквідності характеризує економічну складову банківської діяльності, а саме рух грошових коштів та пов'язані з ним операції. Даний критерій відображає фінансово-економічну спроможність банку, його здатність належним чином виконувати свої зобов'язання перед клієнтами [72, с. 29].

У світовій банківській теорії і практиці ліквідність прийнято розуміти, як «запас» або «потік». При цьому ліквідність, як «запас», включає визначення рівня можливості комерційного банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами в певний конкретний момент часу, шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей, за рахунок наявних у цій області невикористаних резервів [72, с. 29].

Ліквідність як «потік», аналізується з погляду динаміки, що припускає оцінку здатності комерційного банку протягом певного періоду часу змінювати несприятливий рівень ліквідності, що склався, або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності (зберігати його) за рахунок ефективного управління відповідними статтями активів і пасивів, залучення додаткових позикових засобів, підвищення фінансової стійкості банку шляхом зростання доходів [72, с. 30].

!!! Базельським комітетом запроваджена нова концепція толерантності до ризику ліквідності (схильності до ризику), що передбачає управління ліквідністю не як «запасом», а як «грошовим потоком», що базується на прогнозі руху грошових потоків [41].

А яким чином визначає ліквідність Національний банк України? Регулятор наводить визначення наступних видів ліквідності:

- в «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» :

 ліквідність банку - це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати) [38, Р.V, п.1.1].

- в «Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»[9] дається трактування первинної та вторинної ліквідності активів:

 первинна ліквідність - здатність активів перетворюватися в грошові кошти [9].

Первинна ліквідність характеризується двома основними параметрами: строком, за який актив може здійснити таке перетворення, тобто протягом якого його можна продати; відносною втратою вартості, тобто різницею між обліковою вартістю активу та сумою коштів, яку банк може отримати від його продажу[9].

!!! Чим коротшим є строк і чим меншою є втрата вартості, тим більш високо ліквідним є актив. У разі реалізації первинної ліквідності банк втрачає актив[9].

 вторинна ліквідність - здатність активів бути використаними як забезпечення для отримання грошових коштів, наприклад через операції кредитування чи репо[9].

Вторинна ліквідність характеризується співвідношенням між вартістю активу та сумою коштів, яку можна отримати, надавши цей актив під заставу. Під час реалізації вторинної ліквідності банк не втрачає активу[9]

Питанням встановлення ролі ліквідності, регулювання нею, визначенню її рівня присвячено численну низку положень, інструкцій, методичних рекомендацій, затверджених Правлінням НБУ. До основних з цих документів належать:

-Закони України :

а) «Про Національний банк України» [98], в якому закріплено регулюючі та наглядові повноваження НБУ;

б) «Про банки і банківську діяльність»[4, Р.IV], в якому визначено форми регулювання банківської діяльності, встановлено економічні нормативи (стаття 9), обов'язкову звітність щодо ліквідності(стаття 69),

критерії віднесення банку до проблемних при порушенні хоча б одного нормативу ліквідності;

- «Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [38], в якій встановлено перелік нормативів ліквідності;

- Методики: а) розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні [150]; б) розрахунку коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) [155]; в) розрахунку коефіцієнта чистого стабільного фінансування» (NSFR) [156]

- «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9], в яких роз'яснено значення ризиків ліквідності, первинної та вторинної ліквідності активів, ліквідності фінансового інструменту, позиції ліквідності (як різниці між активами та зобов'язаннями з одним строком дії). Крім того, наведено рекомендації щодо управління ризиком ліквідності.

Діяльність банку, порівняно з іншими установами, характеризується підвищеним рівнем ризику, тому менеджери банку повинні враховувати максимальну кількість факторів та ступінь їх впливу на рівень ліквідності банку, оскільки неврахування певного фактора в майбутньому може призвести до погіршення фінансової стійкості банку.

Більшість навчальних та наукових джерел фактори впливу на ліквідність банку поділяють на дві великі групи: або зовнішні та внутрішні [10, с.168], або фактори прямого та непрямого впливу [157].

До внутрішніх факторів належать:

дисбаланс грошових потоків, викликаний невідповідністю структури вимог та зобов'язань банку; структура та стабільність депозитної бази банку; достатність капіталу; якість активів; фінансовий стан позичальників; репутація банку, яка впливає на здатність швидкого запозичення коштів на ринку; неправильна стратегія управління ліквідністю (наприклад, пріоритетність прибутковості над ліквідністю).

До комплексу зовнішніх відносять фактори загальноекономічного характеру:

грошово-кредитна політика; стан грошового ринку; низька ліквідність окремих сегментів фінансового ринку для конкретних видів активів, що ускладнює їх продаж за прийнятною ціною в короткі строки; можливості запозичення коштів у центральному банку; регулятивні обмеження в країні; загальні кризові явища в економіці, які унеможливають безперебійне залучення коштів [10, с.168].

Для поглибленого розуміння впливу факторів на ліквідність на рисунку 8.2 наведено класифікацію за рівнями впливу: наднаціоналим, національним, банківським та внутрішньобанківським.

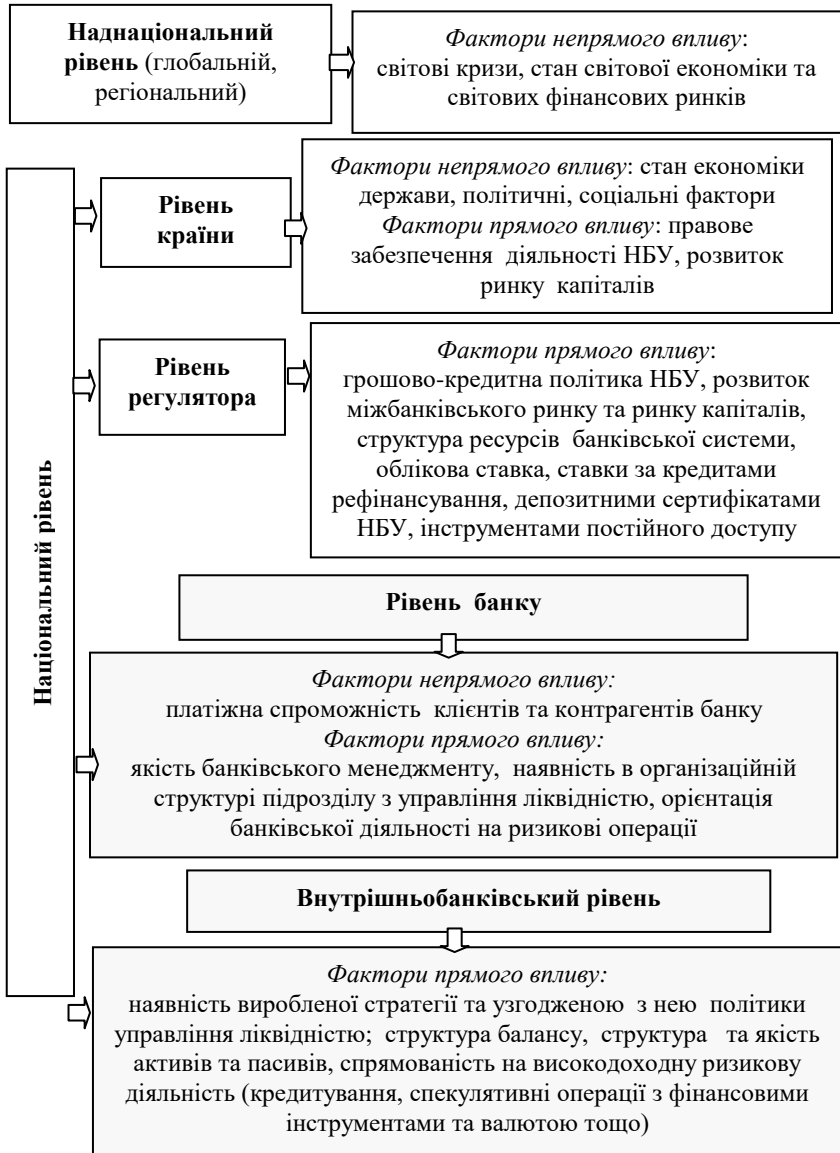

Рисунок 8.2. Рівні основних факторів прямого та непрямого впливу на ліквідність в банківській сфері
Джерело: систематизовано авторами

Одним з найбільш вагомих факторів рівня регулятора, котрий впливає на ліквідність як національної грошової одиниці, так і ліквідність банківської системи та окремих банків країни, є грошово-кредитна політика. Національний банк установлює процентні ставки за основними операціями з регулювання ліквідності банків, що мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку[158].

Основним індикатором грошово-кредитної політики є облікова ставка Національного банку, яка одночасно виступає певним орієнтиром для встановлення ціни на грошові ресурси.

✍ Облікова ставка Національного банку (облікова ставка) - ключова процентна ставка Національного банку, яка є основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку[158].

!!! Облікова ставка є мінімальною ставкою, за якою Національний банк може підтримувати ліквідність банків. Від розміру облікової ставки залежать ставки рефінансування, кредитів овернайт, ставки за операціями repo та іншими інструментами державного регулювання ліквідності банків[159].

Крім облікової ставки з метою регулювання ліквідності відповідно до «Положення про процентну політику Національного банку України» [158, Р.1, п.4] регулятор може установлювати такі процентні ставки:

а) ставки за інструментами постійного доступу з надання та вилучення ліквідності на термін овернайт (за кредитами овернайт та депозитними сертифікатами овернайт)

📄 інструменти постійного доступу - оперативне підтримання Національним банком ліквідності банків шляхом надання кредитів овернайт або оперативне вилучення Національним банком ліквідності банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів овернайт[69].

НБУ установлює розмір процентної ставки за кредитами овернайт на рівні облікової ставки плюс один процентний пункт, за депозитними сертифікатами овернайт на рівні облікової ставки мінус один процентний пункт;

📄 депозитний сертифікат овернайт - боргове зобов'язання Національного банку, яке свідчить про розміщення банком коштів за оголошеною процентною ставкою в Національному банку на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на поглинання надлишкової ліквідності банку[69]

б) ставки за депозитними сертифікатами Національного банку;

 депозитний сертифікат Національного банку - це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням Національного банку у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та право власників депозитних сертифікатів на отримання вартості депозитного сертифіката або вартості депозитного сертифіката та процентів після закінчення встановленого строку[69]

в) ставки за кредитами рефінансування;

г) ставки за операціями своп процентної ставки Національного банку (IRS)

 операція своп процентної ставки - операція між Національним банком та банком на умовну суму, на визначений період, умови якої передбачають сплату у визначені дати платежів різниці процентних платежів, розрахованих на підставі умовної суми, але за різними процентними ставками, де один платіж розраховується за фіксованою ставкою, а інший - за плаваючою[160].

Регулятор встановлює і контролює обов'язкові нормативи ліквідності для банків, надає кредити для підтримки ліквідності, впливає на функціонування міжбанківського ринку, встановлюючи обов'язкові резерви банків, регулюючи загальну грошову масу, рівень інфляції та стан валютного ринку.

Розвиток міжбанківського ринку сприяє оперативному перерозподілу вільних грошових коштів між банками, в тому числі і для підтримання ліквідності.

Структура ресурсів банківської системи представлена співвідношенням між державним, приватним вітчизняним і приватним іноземним капіталами, що свідчить про національну спрямованість банківського ринку та ступінь його державного регулювання. Стабільність банківської системи підкріплена її ліквідністю, що визначається ліквідністю кожного банку.

!!! Неліквідність одного банку не призводить до неліквідності всієї системи, але може спричинити панічний ефект. Банкрутство одного великого банку, з яким інші банки пов'язані міжбанківськими зв'язками, призводить до так званого «ефекту доміно», що впливає на ліквідність кожного банку[157].

Якість банківського менеджменту визначає професіоналізм прийняття рішень як на стадії здійснення окремих операцій (при видачі кредитів, купівлі цінних паперів, залученні депозитів і вкладів,

здійсненні збалансованих операцій) чи в процесі структуризації балансу в розрізі строків і валют, так і при регулюванні невідповідностей, що виникають між активами та зобов'язаннями банку (вибір найбільш оптимального джерела погашення зобов'язань банку) [157].

Відповідно до принципів ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом, органи нагляду повинні бути переконані в наявності у банків стратегії управління ліквідністю, яка враховує профіль ризиків установи, поряд з пруденційними принципами і процесами для визначення, вимірювання, моніторингу і контролю ризику ліквідності, а також для управління ліквідністю на щоденній основі[41].

Важливим фактором впливу на ліквідність банку є якість ресурсної бази, оскільки вона є визначальним фактором для обсягу і ступеня розвитку активних операцій банку. Критерієм ресурсної бази є її стабільність. Чим більша частка стабільних ресурсів, тим вище ліквідність банку, оскільки полегшується її прогнозованість та керованість. Збільшення стабільної частки ресурсної бази знижує потребу банку в ліквідних активах, оскільки передбачає поновлення зобов'язань банку.

Позабалансові операції впливають на ліквідність банку і можуть її як підвищити, так і зменшити. Так, позабалансові зобов'язання за кредитами в майбутньому призведуть до необхідності їх виконання банком, тобто видачі кредитних коштів, що призведе до зниження його ліквідності. Тому, для попередження зниження рівня ліквідності банку потрібно забезпечувати резерв ліквідних коштів, що може бути використаний для забезпечення позабалансових зобов'язань[157].

8.2. Інструменти державного регулювання банківської ліквідності

Надзвичайно важливе значення ліквідності для банківської системи і, як наслідок, для національної економіки, обумовлює необхідність здійснення певного управлінського впливу на неї з боку держави.

 Регулювання ліквідності банків – це механізм, який використовує Національний банк України з метою управління грошово-кредитним ринком у межах, визначених монетарних параметрів[72, с.31].

Отже, регулювання банківської ліквідності є специфічним процесом, який вимагає спеціального підходу та повноважень, особливо,

якщо його суб'єктом виступає Національний банк України. При цьому НБУ не є єдиною уповноваженою установою, яка корегує показник ліквідності[72, с.31].

Відповідно до статті 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[4, ст.66] державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у формі адміністративного та індикативного регулювання (рисунок 8.3).

Рисунок 8.3. Форми та інструменти державного регулювання банківської ліквідності

Джерело: систематизовано [4]; [38]; [69]; [154]; [156]

В основу адміністративного регулювання покладені засоби впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою даної форми регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та

нормативно-правових актів НБУ. Адміністративне регулювання спирається на відповідну нормативно-праву базу, яка постійно оновлюється і інтенсивно розвивається.

До адміністративних інструментів регулювання ліквідності згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність в Україні» належать[4, ст.66]:

а) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру. Виконуючи функцію банківського регулювання та нагляду, НБУ проводить перевірки діяльності банків, за результатами яких може застосовувати санкції у разі порушення нормативно-правових актів, здійсненні надто ризикованої діяльності, проведенні сумнівних операцій тощо. Так, наприклад, Положенням «Про застосування Національним банком України заходів впливу» [149, п.9.13] за порушення банком економічних нормативів ліквідності передбачається *штраф* за кожний випадок порушення в розмірі:

за перше порушення протягом календарного року - у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного капіталу банку;

за друге порушення протягом календарного року - у розмірі 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного капіталу банку;

за третє і подальші порушення протягом календарного року - у розмірі 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного капіталу банку;

б) нагляд за діяльністю банків. Нагляд за діяльністю банківських установ в контексті ліквідності визначають на підставі аналізу видів і структури активних та пасивних операцій; ліквідності банку та ліквідності балансу банку; рівня ризик-менеджменту у банку; систем внутрішнього контролю та аудиту[40, с.47];

в) надання рекомендацій щодо діяльності банків. Національний банк може надавати рекомендації банкам щодо поліпшення їхньої діяльності. Такі пропозиції може отримати банк або за результатами беззвізної перевірки, або планової інспекційної перевірки безпосередньо у банку.

На відміну від адміністративного, індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають змогу Національному банку України за допомогою інструментів (засобів і методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання та підтримки високого рівня зайнятості населення[40, с.47].

Індикативне регулювання ліквідності передбачає[4, ст.66]:

- встановлення економічних нормативів ліквідності;
- рефінансування банків.

Банківська діяльність піддається ризику ліквідності - ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Виділяють також ризик ліквідності ринку:

 ризик ліквідності ринку - наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат[9, Р.IV, Гл.3].

Ризик ліквідності ринку виникає через нездатність керівництва банку визначати або враховувати зміни ринкових умов, які впливають на спроможність банку залучати кошти в необхідних обсягах та за прийнятними ставками та/або реалізовувати активи швидко і з мінімальними втратами вартості[9, Р.IV, Гл.3].

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів[38, Р.V, п.1.1]

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк в «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[38, Р.V, п.1.2] з 01.07.2020р. встановили такі нормативи ліквідності:

короткострокової ліквідності (*H6*),

коефіцієнта покриття ліквідністю (*LCR*) за всіма валютами (*LCR_{ВВ}*) та в іноземній валюті (*LCR_{ІВ}*),

коефіцієнта чистого стабільного фінансування (*NSFR*).

!!! До 01.07.2020р. банки повинні були розраховували три нормативи ліквідності: норматив миттєвої ліквідності (*H4*), норматив поточної ліквідності (*H5*) та норматив короткострокової ліквідності (*H6*). З 01.07.2020р. перші два нормативи було відмінено.

Норматив короткострокової ліквідності (H_6) відповідно до «Методики розрахунку економічних нормативів діяльності банків в Україні» [150, Р. VI, п. 31] визначається як співвідношення активів (A_n) до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року ($З_1$).

$$H_6 = \frac{A_n}{З_1} \times 100\% \geq 60\% \quad (8.1)$$

Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) запроваджений з 01.12.2018р. Постановою «Про запровадження коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR)» [153], установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відпливу грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію.

Банк розраховує коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) щодня як співвідношення високоякісних ліквідних активів ($ВЛА$) до чистого очікуваного відпливу грошових коштів ($ЧОВГК$) [155]:

$$LCR = \frac{ВЛА}{ЧОВГК} \times 100\% , \quad (8.2)$$

Нормативні значення коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCR_{BB}) та в іноземній валюті (LCR_{IB}) мають бути не менші ніж 100 відсотків - починаючи з 01 грудня 2019 року [38, Розділ V, Глава 3]. Певний період часу норматив короткострокової ліквідності (H_6) діятиме одночасно з LCR .

Нормативні значення коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCR_{BB}) та в іноземній валюті (LCR_{IB}) мають бути не менші ніж:

80 відсотків для коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCR_{BB}) та 50 відсотків для коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) в іноземній валюті (LCR_{IB}) - починаючи з 31 грудня 2018 року;

90 відсотків - починаючи з 01 червня 2019 року;

100 відсотків - починаючи з 01 грудня 2019 року.

Коефіцієнт чистого стабільного фінансування ($NSFR$) впроваджено відповідно до Постанови «Про запровадження коефіцієнта чистого стабільного фінансування ($NSFR$)» [154] з 1 грудня 2019 року в якості пілотного проекту.

Даний норматив введено для забезпечення середньо- й довгострокового фінансування активів та діяльності банку на період більше одного року, тобто характеризує довгострокову ліквідність. Він відображає рівень стійкості банку до короткострокових шоків ліквідності, що є характерним для кризових періодів явищем, коли відбувається значний відтік коштів клієнтів.

!!! Норматив встановлює мінімальний необхідний рівень стабільного фінансування, достатній для забезпечення фінансування діяльності банку на горизонті один рік.

Банк розраховує *NSFR* як співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування (*ASF*) до обсягу необхідного стабільного фінансування (*RSF*) [156]:

$$NSFR = \frac{ASF}{RSF - HKP} \times 100\% , \quad (8.3)$$

де *HKP* - величина непокритого кредитного ризику, визначена згідно з Інструкцією[38].

У разі наявності в банку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений договором або визначений законодавством України строк, значення *NSFR* дорівнює нулю з часу виникнення невиконаних зобов'язань.

Банк розраховує обсяг наявного стабільного фінансування (*ASF*) за такою формулою[156]:

$$ASF = \sum_{i=1}^n (ASF_i \times K_{ASF_i}) , \quad (8.4)$$

де *n* - кількість складових;

ASF_i - *i*-та складова наявного стабільного фінансування (*ASF*);

K_{ASF_i}

Складовими наявного стабільного фінансування (*ASF*) є:

1) регулятивний капітал банку, розрахований згідно з Інструкцією [38] та зменшений на суму капітальних інструментів із залишковим строком погашення до одного року;

2) зобов'язання банку:

за незабезпеченим фінансуванням (за операціями з клієнтами, Національним банком, іншими банками);

за забезпеченим фінансуванням (за операціями з Національним банком, операціями репо з банками та СГД);

інші зобов'язання.

Банк розраховує обсяг необхідного стабільного фінансування (*RSF*) за такою формулою[156]:

$$RSF = \sum_{i=1}^n (RSF_i \times K_{RSF_i}) , \quad (8.5)$$

де *n* - кількість складових;

RSF_i - *i*-та складова необхідного стабільного фінансування (*RSF*);

K_{RSF_i}

Складовими необхідного стабільного фінансування (*RSF*) є:

1) активи банку:

готівкові кошти та банківські метали;

кошти в Національному банку, в інших банках, надані кредити, розміщені депозити, вкладення в цінні папери;

інші активи;

2) позабалансові зобов'язання банку;

3) операції з деривативами.

Банк розраховує обсяг[154]:

1) наявного стабільного фінансування (*ASF*) як суму складових *ASF* (регулятивний капітал та зобов'язання), зважених на установлені Національним банком коефіцієнти *ASF*, які відображають рівень їх стабільності на горизонті один рік;

2) необхідного стабільного фінансування (*RSF*) як суму складових *RSF* (активи та позабалансові зобов'язання), зважених на установлені Національним банком коефіцієнти *RSF*, які характеризують їх ліквідність на горизонті один рік.

Згідно з нормами ЄС та Базельськими рекомендаціями мінімальне значення *NSFR* для банків має становити не менше 100%.

Для підтримання ліквідності банків і всієї банківської системи НБУ використовує і інші інструменти регулювання.

Основними *стандартними інструментами регулятивного впливу НБУ на ліквідність*, котрі наведені в «Положенні про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи»[69, Р.І, гл.2], є:

1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування);

 У загальному розумінні поняття рефінансування (від англ. – *refinancing*) – це погашення позикового капіталу за допомогою отримання нових позик. Слід зазначити, що сутність рефінансування, як реального інструменту підтримки банківської ліквідності, проявляється у визначених законом повноваженнях НБУ [72, с.40]

2) операції прямого репо;

3) операції з власними борговими зобов'язаннями;

4) операції з державними облігаціями України.

Кожний інструмент регулювання ліквідності має свої особливості та умови застосування.

Так, кредити рефінансування з одного боку, є інструментом грошово-кредитної політики, оскільки впливають на кількість грошей в обігу, за його допомогою можна впливати на макроекономічну ситуацію у країні, що дає змогу банкам збільшувати обсяги кредитування, а це передбачає посилення економічної активності; з іншого боку -

кредити рефінансування є джерелом тимчасових ліквідних коштів для банків.

Національний банк здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам[69]:

1) кредитів до наступного робочого дня (кредити овернайт).

 кредит овернайт - кредит, який надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку[69]

2) кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів (короткострокові кредити рефінансування);

 кредит рефінансування - кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків [69]

3) кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком від одного до п'яти років (довгострокові кредити рефінансування).

Використання операцій рефінансування обумовлене наявністю невідповідностей у структурі активів і пасивів. Залучені ресурси зазвичай є короткостроковими, тоді як розміщені активи переважною частиною є довгостроковими. У випадку, коли банкам не вистачає власних запасів ліквідних коштів, для своєчасного погашення зобов'язань та розширення обсягів активних операцій виникає потреба залучати додаткові кошти через операції рефінансування. У такій ситуації Національний банк виступає «кредитором останньої інстанції», гарантуючи не лише підтримку ліквідності окремого банку, але і фінансову стабільність банківської системи в цілому[159].

Залежно від ситуації на грошовому ринку з метою регулювання ліквідності банків Національний банк також може використовувати операції прямого репо.

Операції прямого репо проводяться Національним банком з державними облігаціями України, облігаціями підприємств, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України, облігаціями місцевих позик або облігаціями міжнародних фінансових організацій (емісія яких здійснюється відповідно до законодавства України) на підставі укладеного з банком генерального договору репо. Операції прямого репо здійснюються Національним банком з переходом права власності на цінні папери[69].

!!! Головною відмінністю даного засобу є те, що він представляє собою нерегулярний елемент рефінансування і застосовується винятково у разі неочікуваних коливань показника ліквідності.

Операції з власними борговими зобов'язаннями НБУ - це операції Національного банку з розміщення, обігу та погашення депозитних сертифікатів Дані операції НБУ здійснює шляхом розміщення депозитних сертифікатів у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників системи кількісного обліку СЕРТИФ.

!!! Якщо потрібно підтримати ліквідність банку, то, виконуючи регулюючу функцію, НБУ надає кредити рефінансування, щоб вилучити надлишкову ліквідність – регулятор проводить операції з депозитними сертифікатами.

Операції з купівлі/продажу державних облигацій України НБУ може здійснювати як на біржовому, так і позабіржовому фондовому ринку шляхом:

1) участі в біржових торгах, у тому числі шляхом проведення аукціонів з купівлі/продажу державних облигацій України;

2) укладення договору з банком на торговельному майданчику фондової біржі або позабіржовому фондовому ринку (у тому числі із використанням ЕТС у межах Єдиного договору банківського обслуговування та надання інших послуг Національним банком)[69].

Нормативними актами, зокрема, «Положенням про екстрену підтримку Нацбанком ліквідності банків»[151], передбачено застосування інструменту короткострокового покриття тимчасового дефіциту ліквідності платоспроможних банків шляхом надання однією або кількома сумами (траншами) кредиту на строк до 90 днів. Положенням передбачено право НБУ прийняти рішення щодо продовження строку користування кредитом для екстреної підтримки ліквідності банку, який не може перевищувати одного року. Екстрена підтримка ліквідності може надаватися банку за умови, що структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою.

«Положенням про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України» [152, Р.1] передбачена можливість надання платоспроможному банку для підтримки ліквідності стабілізаційного кредиту на строк до двох років. Національний банк має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до одного року. Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати п'яти років. Згідно означеного Положення Національний банк в разі настання в банку надійної ситуації з ліквідністю має право звернутися з

пропозицією щодо дострокового повернення стабілізаційного кредиту (повністю або частково) у порядку, визначеному в кредитному договорі.

!!! З якою метою Національний банк використовує вищезначені інструменти? Справа в тім, що процентні ставки за операціями регулювання ліквідності мають вплив на стан грошово-кредитного ринку, тобто на процентні ставки, курс національної валюти, а отже на рівень інфляції.

!!! Застосування інструментів регулювання ліквідності – це крайні регулятивно-наглядові заходи і, відповідно, втручання НБУ у приватний фінансовий сектор здійснюється лише за виняткових умов.

На діяльність банку негативно впливає як недостатня, так і надлишкова ліквідність. При недостатній ліквідній позиції банк обмежує виплати за зобов'язаннями, отримує репутаційні збитки, втрачає доступ до державних джерел фінансування, отже отримує фінансові проблеми. Враховуючи тісні взаємовідносини між банками, криза ліквідності однієї банківської установи може стати причиною дестабілізації усієї банківської системи через ефект «доміно». Надлишкова ліквідна позиція банку свідчить про його неспроможність ефективно управляти своїми вільними ресурсами і спричиняє збитки та зменшення капіталу. Надлишкова ліквідність банківської системи погіршує дієвість та ефективність інструментів грошово-кредитної політики. Крім того, надлишкова ліквідність впливає на ріст інфляції. Це пояснюється тим, що інфляція – монетарне явище, тому без економічного зростання, середнього збільшення кількості грошей чинить тиск на ціни, від чого останні підвищуються.

Згідно з «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків України», регулювання ліквідності є обов'язком для усіх комерційних банків [38]. Тобто окремі банківські установи також є суб'єктами процесу регулювання банківської ліквідності. Але комерційні банки можуть здійснювати вплив лише на свій показник і не мають права втручатися у діяльність інших банків. Національний банк установлює для банків однакові умови регулювання їх ліквідності та здійснює підтримку ліквідності банків, які не віднесено до категорії неплатоспроможних.

8.3. Ліквідність банку: види, типи процесів управління, система та стратегії управління

В попередніх параграфах було надано певну кількість трактувань поняття «ліквідність банку», але найширшим є наступне:

ліквідність банку - сьогоденна і потенційна спроможність, за потреби, мінімізуючи витрати, вчасно перетворити свої активи в готівку і безготівкові кошти для своєчасного здійснення повних розрахунків із кредиторами, контрагентами, клієнтами за своїми реальними (відображеними в балансі коштами до запитання, депозитами, залученими міжбанківськими кредитами, коштами кредиторів й іншими запозиченими коштами) і умовними (позабалансовими: гарантіями і поручництвами, наданими банками, невикористаними кредитними лініями і виставленими акредитивами) зобов'язаннями, і забезпечення нарощування кредитно-інвестиційних портфелів з урахуванням їхньої оптимальної структури і якості, а також результативності й ефективності свого функціонування[164].

Відсутня єдність поглядів і щодо різновидів ліквідності банку. Теорія та практика пропонує значну кількість видів та різновидів банківської ліквідності. Розглянемо їх[164]:

так, за ознакою «наявність» розглядають такі різновиди ліквідності, як існуюча, перспективна, очікувана, потенційно можлива;

За характером ліквідність поділяється на накопичну, купівельну, абсорбовану;

За збалансованістю - збалансована та незбалансована;

За рівнем - максимальна, надлишквля, нормальна;

За формою - ліквідність-транзакція, ліквідність-інструмент, ліквідність-актив, ліквідність - засіб, ліквідність-інститут;

За сталістю - постійна, тимчасова, циклічна;

За джерелом надання - офіційна (що надається державою, регулятором), емітована центробанком, приватна;

За об'єктом - ліквідність активів, балансу, забезпечення, загальнобанківська;

за метою управління - стратегічна, тактична;

за достатністю - достатня, недостатня.

Гарантією успіху будь-якого банку є ефективне управління ліквідністю.

 управління ліквідністю банку - складний багатоетапний та безперервний процес, що є сукупністю підходів і методів, за допомогою яких здійснюють діагностику та планування ліквідності, тому досягається оптимальне співвідношення між активами та

зобов'язаннями за обсягами, термінами та валютами, що дає змогу банкам обмежити рівень ризику незбалансованої ліквідності та досягти максимізації прибутковості за умов обов'язкового дотримання її нормативів[161, с.46].

Зміст управління ліквідністю полягає в забезпеченні безперерйного проведення поточних платежів банку, основними аспектами якого є:

- оцінка умов діяльності банку за попередні періоди,
- вибір найбільш ймовірних сценаріїв розвитку подій,
- оцінка ліквідної позиції банку з урахуванням альтернативних варіантів розвитку подій,
- розробка управлінських рішень, спрямованих на зниження ризику виникнення дефіциту ліквідної позиції банку і мінімізацію витрат[162].

Найбільш поширеними на сьогоднішній день є такі типи процесів управління ліквідністю (рисунок 8.4):

– лінійний – характеризується чіткою послідовністю визначених етапів, методів, інструментів процесу управління з використанням задалегідь визначеного забезпечення, у тому числі й інформаційного, і може використовуватися як концептуальна основа управління ліквідністю банків з невеликою кількістю бізнес-напрямків. Характерною ознакою лінійного типу є низький рівень гнучкості, тому його ефективність в умовах невизначеності постійно знижується;

– коригований – передбачає ініціювання певних змін у конкретизованих процесах управління після проходження кожного попереднього етапу і застосовується у випадку, якщо повна інформація для управління ліквідністю не є доступною в момент розробки концепції управління та встановлення цілей;

– ситуаційний – набір можливих інструментів та методів на кожному з етапів управління визначається на початковому етапі розробки нормативного забезпечення діяльності банку, проте їх застосування визначається поточною ситуацією і може бути ініційоване в будь-який момент часу на будь-якому етапі[161, с.48].

Традиційно найбільш поширеним є підхід до виокремлення таких етапів процесу управління ліквідністю банку, як планування, аналіз, регулювання, контроль. Традиційний підхід до виокремлення етапів процесу управління ліквідністю банку, основою якого є планування, в результаті чого визначаються пріоритетні напрямки подальшого розвитку банку, що впливають на його ліквідну позицію. Проведення аналізу дозволяє визначити поточний стан ліквідності банку. Контроль ліквідності банку передбачає моніторинг стану ліквідності і факторів, які здатні вплинути на нього, а також своєчасне виявлення відхилень

фактичних показників ліквідності від запланованих та прийняття оперативних рішень при управлінні ліквідністю[161, с.49].

Рисунок 8.4. Традиційні елементи системи управління ліквідністю
Джерело: систематизовано [10, с.176];[161, с.48-53]

Система управління банківською ліквідністю складається із підсистеми стратегічного управління і планування та підсистеми оперативного управління і моніторингу ліквідності.

Формування підсистеми стратегічного управління ліквідністю має відбуватися в контексті загальної стратегії банку і базуватися на обраних ним принципах та підходах до управління активами і пасивами.

Підсистему оперативного управління ліквідністю спрямовано на визначення щоденної потреби в ліквідних коштах та вибір раціональних джерел їх поповнення для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

До основних етапів оперативного управління ліквідністю належать:

- контроль за дотриманням обов'язкових нормативів ліквідності;
- визначення планового періоду для оцінювання потреб ліквідності;
- розподіл планового періоду на інтервали згідно зі строками виконання активів та зобов'язань;

- групування активів і пасивів банку за строками;
- прогнозування обсягів та строків проведення активних і пасивних операцій банку у межах обраного періоду;

- обчислення розриву ліквідності (фактичного та прогнозованого) у кожному із зафіксованих інтервалів;

- обчислення сукупного (кумулятивного) розриву ліквідності протягом планового періоду;

- складання плану дій у разі виникнення дефіциту або позитивного сальдо ліквідності; моніторинг ліквідної позиції банку.

У процесі формування систем управління банківською ліквідністю ефективність процесу слід оцінювати за двома основними параметрами: швидкістю перетворення активів у грошову форму і задоволення потреби в готівкових коштах (часовий компонент) та вартістю підтримування певного рівня ліквідності (вартісний компонент). Адже найстабільніші джерела коштів потребують найвищих витрат, а найбільш ліквідні активи – непрацюючі та низькодохідні[10,с.171].

Ліквідність банку значною мірою залежить від ліквідності об'єктів управління - балансу, ліквідності активів та пасивів.

Ліквідність балансу визначається співвідношенням вимог (статей активу) та зобов'язань (статей пасиву) на певний момент часу. Отже, ліквідність банківського балансу є складовою загальної ліквідності банку, а відтак процедура визначення ліквідності балансу є необхідним етапом аналізу рівня ліквідності банку.

Проте ліквідність балансу є лише необхідною, але не достатньою умовою для висновків про те, що банк ліквідний. Насправді може виникнути ситуація, коли банк повністю чи частково неліквідний (тобто не має можливості постійно підтримувати свою ліквідність), і разом з тим його баланс достатньо ліквідний. Виникнення такої ситуації

пов'язане із невідповідністю між строками розміщення активів та строками виконання зобов'язань банку[10, с.167].

 Ліквідність активів – це можливість їх використання для погашення боргових зобов'язань або здатність трансформуватися у грошову форму[161, с.28].

Рівень ризику активів банку зумовлює їх дохідність: чим вище рівень ризику будь-якого активу, тим більш високу ціну (процентну ставку) банк має право встановити за нього для компенсації можливих втрат. З метою забезпечення стабільної діяльності банку необхідно забезпечити гнучке поєднання протилежних вимог дохідності та ліквідності банку.

Склад і структура банківських активів дозволяє виявити спрямованість діяльності банків і визначити основні фактори їхнього росту або зниження. Таким чином, для визначення основних напрямів діяльності комерційного банку необхідно розглянути й дати оцінку структури активів його балансу. Ціль аналізу структури активів банку полягає в виявленні достатності рівня диверсифікованості активних операцій банку і оптимальності їхньої структури, попередньому визначенні ступеня залежності банку від розвитку зовнішньої ситуації на різних сегментах ринку банківських послуг і продуктів, а також від загальноекономічних і регіональних тенденцій[162].

Основними характеристиками, що визначають ліквідність пасивів, є їх стабільність, низька чутливість до зміни процентних ставок, можливість постійного поповнення. Особливістю пасивів банку є те, що всі кошти вкладників не бувають запитані одночасно, тому в розпорядженні банку завжди є умовно-постійний залишок коштів клієнтів. Завдяки наданню послуг за розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтів банки мають певні суми на рахунках, які на практиці виявляються довгостроковими[161, с.29].

В світовій практиці були розроблені методи (теорії) управління ліквідністю, які є складовою частиною всього банківського менеджменту.

До складу таких методів входять[162]: управління активами; управління пасивами; збалансоване управління ліквідністю (активами та пасивами), які розглядались в попередній темі.

Через високу вартість стратегії трансформації активів і значну ризикованість стратегії запозичення більшість банків зупиняють свій вибір на компромісному варіанті управління ліквідністю — стратегії збалансованого управління ліквідністю, який дає можливість управляти ризиком ліквідності шляхом координації рішень щодо джерел залучення

та напрямків розміщення коштів за обсягами та термінами для забезпечення прибутковості банківських операцій[162].

Таблиця 8.1

Управління ліквідністю [10, с.169]

За рахунок активів		За рахунок пасивів	
Вимоги до ресурсів	Недоліки управління	Вимоги до ресурсів	Недоліки управління
Наявність ринку активів	Наявність альтернативної вартості активів	Можливість запозичення ліквідних коштів	Підвищений процентний ризик
Стабільність цін на активи	Витрати з продажу	Точна оцінка потреб (терміни й обсяги)	Зниження пропозицій іншими банками при виникненні труднощів
Можливість відновлення активів з мінімальним ризиком	Необхідність продажу першокласний активів	Аналіз динаміки та надійне прогнозування	Можливість зростання витрат на придбання ресурсів

Одним з основних об'єктів управління ліквідністю є ризик ліквідності.

Ризик ліквідності - це ризик неможливості фінансувати збільшення активів банку та виконання його власних зобов'язань у встановлені строки.

Особлива увага ризиками ліквідності надається Базельським комітетом з питань банківського нагляду (BCBS), в документах якого ризик ліквідності трактується наступним чином:

✍️ ризик ліквідності - неспроможність банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів[41].

Загалом з метою забезпечення ефективного управління ліквідністю банків Базельським комітетом з питань банківського нагляду прийнята низка документів щодо ризику ліквідності, а саме:

«Базельські принципи ефективного банківського нагляду»;

«Краща практика менеджменту ліквідності в банківських організаціях» (2000 р.);

«Опора 3 Базель II (Ринкова дисципліна)» щодо збільшення публічного розкриття інформації про наявність ліквідності в банку (2003 р.);

«Принципи належного управління і нагляду за ризиком ліквідності» (2008 р.);

«Базель III: Міжнародні підходи до вимірювання ризику ліквідності, стандартів і моніторингу» (грудень 2010 р.);

«Принципи агрегування ризиків і надання звітності по ризикам» (січень 2013 р.);

«Базель III: показник покриття ліквідності та інструменти моніторингу ризику ліквідності» (січень 2013 р.);

«Базель III: Показник чистого стабільного фондування» (2014 р.).

Базельським комітетом упроваджена нова концепція толерантності до ризику ліквідності (схильності до ризику), що передбачає управління ліквідністю не як «запасом», а як «грошовим потоком», що базується на прогнозі руху грошових потоків. Особливий наголос робиться на забезпеченні управління ліквідністю на щоденній основі та підтриманні внутрішньоденної ліквідності банків в умовах активного впровадження банками онлайн-банкінгу.

Відповідно до Базельських принципів ефективного банківського нагляду, 2006 р. (Принцип 24. Ризик ліквідності), від банків вимагається впровадження стратегії управління ліквідністю, що має враховувати профіль ризику банку, ринкові та макроекономічні умови, а також включати розумні (обережні, консервативні, prudent) політики та процедури щодо виявлення, вимірювання, оцінки, моніторингу, звітування, контролю або зменшення ризиків ліквідності в межах визначених часових інтервалів. Натомість орган нагляду має вимагати від банків наявність планів на випадок виникнення непередбачуваних обставин для вирішення проблем з ліквідністю. З огляду на важливість підтримання на достатньому рівні ліквідності банків, Базельський комітет розробив «Принципи надійного управління та нагляду за ризиком ліквідності», які включають 17 таких принципів [163]:

– фундаментальний принцип для управління та нагляду за ризиком ліквідності (принцип 1) - відповідно до нього банк несе відповідальність за ефективне управління ризиком ліквідності. У зв'язку з цим банку необхідно створити міцний механізм управління ризиком ліквідності, який би забезпечував підтримку достатнього рівня ліквідності, включаючи резерв безпеки з необтяжених ліквідних активів з високою якістю з метою протистояння стресовим ситуаціям;

– роль органів керівництва в управлінні ризиком ліквідності (принципи 2-4);

– оцінка та управління ризиком ліквідності (принципи 5-12);

– публічне розкриття інформації (принцип 13);

– роль органів нагляду (принципи 14-17).

Згідно «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [9, Р.IV, Гл.4] система управління ризиком ліквідності складається із

регламентних документів - політик, положень, процедур, методик тощо, які затверджуються відповідно до обраної банком форми корпоративного управління з урахуванням розміру банку та складності його операцій.

Система управління ризиком ліквідності включає таке[9, Р.IV, Гл.4]:

політику і положення з управління ліквідністю і активами/зобов'язаннями, у тому числі положення щодо джерел ліквідності, які мають підтримуватися банком. Ці документи мають бути розглянуті та затверджені відповідно до обраної банком форми корпоративного управління;

адекватні та ефективні процедури і засоби контролю за управлінням ризиком ліквідності, які підлягають перегляду на регулярній основі з метою забезпечення їх актуальності;

процес визначення потреб у поточній і майбутній ліквідності та фінансуванні, потрібних банку для проведення своїх операцій;

регулярний процес ідентифікації і звітування про концентрації активів і зобов'язань банку (за всіма валютами в розрізі клієнтів банку та пов'язаних з ними осіб);

форми звітності для спостережної ради, правління або профільних колегальних органів банку щодо позиції ліквідності та необхідності у фінансуванні;

план на випадок кризових обставин щодо ліквідності та фінансування і запровадження порядку регулярного уточнення цього плану.

Крім того, для підвищення ефективності управління ризиком ліквідності банк вибирає для себе прийнятні компоненти системи управління ризиком ліквідності з нижченаведених або використовує інші досконалі підходи, а саме[9, Р.IV, Гл.4]:

розроблення і подання на розгляд і затвердження спостережній раді або правлінню положення щодо джерел ліквідності, які розглядаються у розрізі їх видів, рівнів ліквідності, строків до погашення та валют;

визначення потреби у ліквідності та фінансуванні банку оцінюються з урахуванням операцій, що проводяться через його дочірні структури, а також з урахуванням стану та потреб у ліквідності групи, до якої входить банк;

впровадження системи моніторингу, що базується на методі єдиного фондового пулу або на ідентифікації розривів ліквідності за активами та зобов'язаннями у національній та іноземній валютах, строк погашення яких настає протягом відповідних майбутніх

періодів часу, та на інших сучасних методах, наприклад, симуляції грошових потоків;

розроблення методики аналізу сезонних тенденцій потоків коштів на майбутній період, достатній для потреб банку.

Банкам також наполегливо рекомендується враховувати найкращий світовий досвід управління ліквідністю, який, зокрема, викладений у положенні Базельського комітету з банківського нагляду «Надійна практика управління ліквідністю в банківських організаціях»[41].

В процесі управління ризиком ліквідності банк розглядає поєднання таких заходів:

- структурне (коротко- та довгострокове) управління активами та зобов'язаннями, спрямоване на забезпечення належного рівня ліквідності у коротко- та довгостроковій перспективі;

- поточне (короткострокове) управління активами та зобов'язаннями, спрямоване на забезпечення належного рівня миттєвої та поточної ліквідності з урахуванням можливих та непередбачених змін у грошових потоках.

Управління ризиком ліквідності ґрунтується на прийнятних рівнях розривів строковості (за валютою) і таких принципах:

- а) встановлення цільового (оптимального та прийнятного для банку), критичного (небажаного, але яким можна управляти) та граничного (що вимагає негайних дій) рівня ключових значень ризику ліквідності;

- б) постійний моніторинг фактичних ключових показників ризику ліквідності; в) вжиття відповідних коригуючих дій, якщо ключові показники ризику ліквідності сягають їх критичного та/або граничного значення[162].

На практиці віднайшли поширення три основні стратегії управління ліквідністю, які, по суті, є проявом загальних підходів до управління активами і пасивами банку[10,с.176]:

- *стратегія трансформації активів*, яка полягає у нагромадженні високоліквідних активів, які у разі виникнення попиту на ліквідні кошти продаються доти, доки не будуть задоволені потреби. Відтак відбувається перетворення (трансформація) активів у грошову форму. Стратегія трансформації активів є традиційним і найпростішим підходом до управління і здебільшого використовується невеликими банками, які не мають широких можливостей запозичення коштів та доступу на грошові ринки. Вона оцінюється як менш ризикована порівняно з іншими, проте й досить дорога з погляду вартості, адже підтримка значного запасу ліквідних коштів у цілому знижує показники прибутковості банку;

- *стратегія запозичення потреби банку в ліквідних коштах*, завдяки якій потреби задовольняються переважно за рахунок купівлі грошей на ринку, що дає змогу уникнути нагромадження високоліквідних активів, які приносять низькі доходи. При цьому запозичення здійснюються лише після виникнення попиту на грошові кошти. На вибір зовнішніх джерел поповнення ліквідних коштів впливають: доступність, відносна вартість коштів, терміновість та тривалість потреби в ліквідних засобах, правила регулювання, обмеження;

- *стратегія збалансованого управління ліквідністю* базується на тім, що частина попиту на ліквідні засоби задовольняється за рахунок нагромадження високоліквідних активів, а решта - за допомогою проведення операцій запозичення коштів. Основною перевагою такого підходу є гнучкість, що дає змогу банку вибирати найвигідніше поєднання різних джерел поповнення ліквідних коштів залежно від економічних умов та змін у ринкових цінах. Слід відзначити, що через високу вартість стратегії трансформації активів і значну ризикованість стратегії запозичення більшість банків зупиняють свій вибір саме на цьому компромісному варіанті.

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте суть понять «ліквідність», «ліквідність банку», «ліквідність балансу». В чому полягає принципова різниця (якщо вона є)?
2. Назвіть та охарактеризуйте рівні ліквідності в банківській сфері.
3. Назвіть та прокоментуйте вітчизняні нормативні акти на міжнародні документи, що тією або іншою мірою регламентують ліквідність банківської діяльності.
4. Охарактеризуйте основні фактори прямого та непрямого впливу на ліквідність в банківській сфері.
5. Розкрийте суть державного регулювання банківської ліквідності.
6. Наведіть принципові відмінності адміністративного та індикативного регулювання.
7. Охарактеризуйте інструменти адміністративного та індикативного регулювання ліквідністю банків з боку НБУ.
8. Розкрийте суть, призначення та порядок розрахунку нормативів ліквідності
9. Охарактеризуйте основні стандартні інструменти регуляторного впливу НБУ на ліквідність банків
10. Окресліть традиційні елементи системи управління ліквідністю.

11. Розкрийте суть ризиків ліквідності. Чому з боку як вітчизняного регулятора, так і з боку Базельського комітету приділяється значна увага управлінню ризиками ліквідності?

12. Назвіть та прокоментуйте основні стратегії управління ліквідністю. За яких обставин застосовується кожна з них?

Тестові завдання

!!! Правильною є тільки одна відповідь в кожному тестовому завданні

1. З позицій НБУ ліквідність банку - це :

а) здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку

б) здатність банку швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах

в) можливість використання певного активу банку як готівкових коштів або швидкого перетворення його в такі, а також як здатність активу зберігати при цьому свою номінальну вартість незмінною

г) спроможність банку за рахунок виконання зобов'язань та здійснення активних операцій відповідно до визначеної стратегії функціонувати у такому режимі, який би забезпечував зростання добробуту акціонерів без додаткових незапланованих фінансових впливань, що пов'язані з необхідністю забезпечення його існування .

2. До внутрішніх факторів впливу на ліквідність банку не належить:

а) дисбаланс грошових потоків

б) грошово-кредитна політика

в) структура та стабільність депозитної бази

г) достатність капіталу банку.

3. Крім облікової ставки з метою регулювання ліквідності НБУ установлює розмір кредитної ставки за кредитами::

а) онкольними

б) овердрафт

в) овернайт

г) опціонними.

4. Ліквідність банку прямо обернена до:

а) ризику

б) доходів

в) активів банку

г) стабільності ресурсів банку.

5. Державне регулювання діяльності банків здійснюється у формі:
 - а) адміністративного та індикативного регулювання
 - б) комплексного та індивідуального регулювання
 - в) прямого та опосередкованого регулювання
 - г) прямого та непрямого регулювання.
6. До інструментів державного регулювання ліквідності не належить :
 - а) встановлення нормативів ліквідності
 - б) стратегія управління ліквідністю банку
 - в) встановлення стандартних інструментів регулятивного впливу
 - г) застосування адміністративних та фінансових санкцій.
7. До діючих нормативів ліквідності, встановлених НБУ з 01.07.2020р., не належить :
 - а) норматив короткострокової ліквідності
 - б) коефіцієнт покриття ліквідністю
 - в) норматив миттєвої ліквідності
 - г) коефіцієнт чистого стабільного фінансування.
8. Який з нормативів орієнтований на встановлення показника часовим горизонтом один рік
 - а) норматив довгострокової ліквідності
 - б) норматив середньострокової ліквідності
 - в) коефіцієнт покриття ліквідністю
 - г) коефіцієнт чистого стабільного фінансування.
9. Кредит рефінансування - це кредит, який :
 - а) надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків
 - б) надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня
 - в) який надається банку на міжбанківському ринку на невизначений термін для забезпечення виконання нормативів ліквідності
 - г) який надається банку на міжбанківському ринку терміном до 7 діб для забезпечення виконання нормативів ліквідності.
10. Операції прямого репо проводяться з такими видами цінних паперів:
 - а) акціями
 - б) облігаціями
 - в) векселями
 - г) депозитними сертифікатами НБУ.
11. До об'єктів управління ліквідністю належать :
 - а) власники банку та операційний менеджмент
 - б) стратегія трансформації активів та збалансоване управління ліквідністю
 - в) фінансові потоки та ризики

- г) правильна відповідь відсутня.
12. Система управління ризиком ліквідності включає
- а) політику і положення з управління ліквідністю і активами/зобов'язаннями
 - б) адекватні та ефективні процедури і засоби контролю за управлінням ризиком ліквідності
 - в) форми звітності
 - г) всі вище наведені рівні.

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтесь із нормативно-правовою базою, інформацією з сайтів банків, іншими джерелами щодо механізму управління а) ліквідністю банку, б) ліквідністю активів, в) ризиками ліквідності. Використовуючи отриману інформацію заповніть таблицю.

✍ В ході виконання завдання обов'язковим є складання переліку задіяних джерел.

Таблиця . Систематизація елементів управління

Елементи механізму управління	Склад та стисла характеристика
Управління ліквідністю банку	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Інструменти управління	
Управління ліквідністю активів	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Інструменти управління	
Управління ризиками ліквідності	
Об'єкти управління	
Суб'єкти управління	
Методи управління	
Інструменти управління	

Завдання 2. За результатами аналізу статистичних даних банку обґрунтуйте теоретично можливі варіанти управлінських рішень щодо управління ліквідністю банку.

Завдання 3. За результатами аналізу статистичних даних банку, за яким виконується завдання 2, обґрунтуйте теоретично можливі варіанти управлінських рішень щодо управління ризиками ліквідності.

Рекомендації до виконання завдань 2 та 3.

1. Узгодьте із викладачем банк та періоди дослідження.
2. Проаналізуйте динаміку дотримання встановлених НБУ нормативів ліквідності за аналізований період.
3. Проаналізуйте внутрішні та зовнішні фактори впливу, розподіливши їх на прямі та непрямі
5. Порекомендуйте варіанти управлінських рішень щодо управління ліквідністю банку та обґрунтуйте доцільну стратегію управління.

Рекомендована література:

Основна

Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 в редакції від 21.06.2012р. чинні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2012. – 338 с.

Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.

Менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Ж. М. Довгань. – Тернопіль: Економічна думка, 2017. – 512 с.

Фінансовий менеджмент у банку: навч. посібник / В. М. Лачкова, Л. І. Лачкова, І. Л. Шевчук. – Х.: Видавець Іванченко І. С., 2017. – 180 с

Додаткова

Васьківська К. В., Сич О. А. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. : Львів.:«ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. – 236 с.

Банківський менеджмент : навчальний посібник / В. В. Зянько, Н. О. Коваль, І. Ю. Єпіфанова. – 2-ге вид., доп. – Вінниця : ВНТУ, 2018. – 126 с.

Фінансовий менеджмент в банку: навчальний посібник / О.І. Копилюк, Н.М. Ногінова, О.М. Музичка, Н.С. Кульчицька. - Львів: вид-во "Ліга-Прес", 2015. – 236 с. (Базовий посібник).

Рябіченко Д.О. Розвиток системи управління ліквідністю банку з урахуванням інтересів та впливу стейкхолдерів: дис...канд.екон.наук./ 08.00.08. / Рябіченко Дмитро Олександрович. Суми. 2015. - 244с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банківська система: навч. посіб./ Крилова О.В., Антипенко Н.В., Владика Ю.П., Волчанська Л.В. -Дніпро: Пороги, 2020.- 324 с.
2. Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ: Директива Європейського Парламенту та Ради №2006/48/ЄС від 14.06.2006р. в редакції від 16.09.2009р.-URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_862#Text
3. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003р. №436-IV, редакція від 16.10.2020р; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. №2121-III. - [Електронний ресурс]. редакція 03.07.2020р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
5. Про координування законів, постанов та адміністративних положень щодо початку та ведення діяльності кредитних установ: Перша Директива Ради № 77/780/ЄЕС від 12.12.1977р. в редакції від 20.03.2000р. чинна - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
6. Сениц М.П. Банківська діяльність в реалізації державної політики економічного зростання України.: дис. докт. екон. наук: 08.00.04. / Сениц Павло Миколайович. Київ. 2017.- 503с.
7. Халімон Т.М. Принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип.4 (25). Т.3. С. 71-75
8. Положення про організацію бухгалтерського обліку, бухгалтерського контролю під час операційної діяльності в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 04.07.2018р. № 75. чинне. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
9. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 в редакції від 21.06.2012р. чинні. URL: . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>
10. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.
11. Кисельов А.В. Державне регулювання інноваційним розвитком ринку банківських послуг України.: дис...канд.екон.наук. 08.00.03./ Кисельов Андрій Васильович. Київ. 2019.- 175с.
12. Чуницька І.І. Інфраструктурний потенціал розвитку фінансового ринку в Україні.: дис...докт.екон.наук. 08.00.08 / Чуницька Ірина Іванівна. Київ. 2018. -471с.

13. Стратегія фінансового сектору України до 2025 року. [Електронний ресурс].-URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sektoru_ua.pdf
14. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001р. № 2664-III. в редакції від 04.10.2020р. [Електронний ресурс].- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
15. Татарин Н.Б., Чоп Т.І. Проблеми фінансового ринку України та шляхи їх подолання. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип.19.- С. 1169-1174
16. Фінансові ринки. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/about>
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19.06.2020р. № 738-XI. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>
18. Глосарій банківської термінології. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://old.bank.gov.ua/>
19. Фінансовий ринок : навч. посібник / Д. І. Дема, І. В. Абрамова, Л. В. Недільська; за заг. ред. Д.І. Деми. – Житомир: ЖНАЕУ, 2017.– 448с.
20. Сирчин О.Л. Роль управлінської діяльності банку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. №2-3(70-71). С.170-177.
21. Банківський менеджмент: питання теорії та практики [Текст]: монографія/ [О.А.Криклій, Н.Г.Маслак, О.М.Пожар та ін..]-Суми; ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011.-152с.
22. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.
23. Скрипник Ю.В., Рибалка В.В. Розвиток фінансового менеджменту в банківських установах. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип.6. С.594-599
24. Фінансовий менеджмент у банку: навч.посібник / В.М.Лачкова, Л.І.Лачкова, І.Л.Шевчук. - Харків: Видавець Іванченко І.С., 2017. - 180с.
25. Менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Ж. М. Довгань. – Тернопіль: Економічна думка, 2017. – 512 с.
26. Фурса Т.П. Організаційні аспекти фінансового менеджменту комерційного банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2014. Вип.6(5). С.92-94.
27. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку» [Текст]: / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. фінансів і банківської справи; О.В. Неізнестна – Кривий Ріг: [ДонНУЕТ], 2017. – 216 с.

28. Круш П.В., Мастюк Д.О. Еволюція теоретичних підходів визначення сутності капіталу підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. - № 12.- С.198- 206
29. Котенко О.О. Антикризове управління адекватністю банківського капіталу: дис... канд.економ.наук. 08.00.08 / Котенко Олександр Олександрович. Суми. 2014. 273с.
30. Ткачук Н.М. Власний капітал банку та проблеми капіталізації банківської системи України: автореф.дис...канд.екон.наук: 08.00.08 / Н.М.Ткачук ; Тернопіль, 2008.-20с.
31. Диба М., Краснова І., Стрижак А. Методологічні підходи до трактування сутності капіталізації банківської системи // Вісник Національного банку України. 2014. Вип. № 1. С. 22–29.
32. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ.: КНЕУ, 2004. 468 с. - URL: <https://buklib.net/books/21908/>
33. Банківські операції [текст]: навч.посіб./ Н.І.Демчук, О. В.Довгаль, Ю.П.Владика– Дніпро: Пороги, 2017. - 460 с.
34. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ:ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.
35. Фостяк В.В. Механізм управління капіталом банків в умовах економічної нестабільності: дис. канд. екон. наук. - 08.00.08 / Фостяк Віра Володимирівна. Львів. 2012.- 200 с.
36. Єгорова О.А. Економічна сутність категорії «капітал банку» та його класифікація. *Управління розвитком*. 2014. № 10. - С. 18-21.
37. Феценко М.С. Управління капіталом банку як складова системи забезпечення стабільності банківського сектору:магістр.дипломна робота. /Феценко Микола Сергійович. Запоріжжя. 2017. 157с.
38. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 в редакції від 01.07.2020р. - [Електрон. ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
39. Ткачук Н. Економічний капітал: теоретична сутність, необхідність формування та особливості визначення. *Вісник THEU*. 2011. №2. С. 42-52
40. Щуревич О.І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України: дис... канд.економ.наук. 08.00.08./ Щуревич Оксана Ігорівна. Львів. 2017. 250с.
41. Офіційний сайт Базельського комітету з питань банківського нагляду. URL: <http://www.bis.org/bcbs/index.htm>

42. Гордієнко Т.М., Сидоренко В.А. Стратегії управління власним капіталом банку. *Фінансовий простір*. 2018. №3(31). С.101-107.
43. Алексєєнко М. Д. Капітал банку питання теорії і практики [Текст]: Монографія. - Київ: КНЕУ, 2002. - 276с.
44. Ларіонова К.Л., Безвух С.В. Механізм формування власного капіталу банку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. Т.2, № 6. -С.152-159
45. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 07.04.2016р. № 242 в редакції від 20.06.2020р. .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
46. Савлук С.М. Економічний капітал банку: призначення та методика розрахунку. [Електронний ресурс]: Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб.наук.праць. Вип.24. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009.- С.169-177
47. Олефір Є.А. Адаптація банківської системи України до особливостей фінансово-економічного простору: дис...канд.економ.наук. 08.00.08. / Олефір Євгенія Анатоліївна.: Київ. 2018. 350с.
48. Шевчук А.М. Економічний капітал та методи його розрахунку. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4791>
49. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 07.11.2019 р. № 132 - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0132500-19#Text->
50. Євдокимова Н.В. Моделі управління депозитними ресурсами комерційного банку.: дис...канд.екон.наук. 08.00.11./ Євдокимова Наталія Вячеславівна.: Хмельницький. 2019. - 200с.
51. Банкам необхідно до кінця року сформувати частину буфера консервації капіталу. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>
52. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. – К.: Ваїте, 2018. – 826 с. - URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=87c813ca-3feb-41d8-af79-76b031c908b2>
53. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової

- звітності» : наказ Міністерства Фінансів України від 07.02.2013р. №73 в редакції від 23.07.2019р. -URL:<https://zakon.rada.gov.ua/>
54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності: Закон України від 13.05.2020р. № 590-IX. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20#Text>
 55. Банківська система /навч.посіб./ (Л.І. Катан, Н.І.Демчук, В.Г. Бабенко-Левада, Т.О. Журавльова); за ред. І.М. Мазур. –Дніпро: Пороги, 2017. - 444 с.
 56. Малиновська І.О. Сутність активних операцій комерційних банків «*Modern Economics*» 2017. №6 .- URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/malinovskaya.pdf>
 57. Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України: затвержено Постановою Правління Національного банку України від 18.07.2019 р. № 97 в редакції від 18.04.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 58. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджено постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. № 351 в редакції від 07.03.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33>
 59. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку: Постанова Правління Національного банку України від 11.09.2017р. №89 в редакції від 05.10.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 60. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 24.10.2012р. № 373 в редакції від 18.03.2020р. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
 61. Основні показники діяльності банків. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/>
 62. Єріс Л.М. Аналіз якості активів банку. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. Серія Економіка.2010.-№ 2.- С. 7-12.
 63. Банківські операції: Навчальний посібник/ Ковальчук К.Ф., Вишнякова І.В., Савчук Л.М. — Дніпропетровськ: ІМА-прес. — 2010. — 234 с.
 64. Бурковська А.В., Малиновська І.О. Стан розвитку активних операцій в банківській системі. *Наукові праці. Економіка*. 2017. Т.302. №290.-С.27-32
 65. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. № 1560 -XII в редакції від 16.10..2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

66. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006р. № 3480-IV в редакції від 24.09.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
67. Харченко А.М. Господарсько-правове забезпечення інвестиційної функції банків: дис... канд.економ.наук. 12.00.04. / Харченко Алла Миколаївна. :Харків. 2019. - 195с.
68. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 03122003р. №516 в редакції від 04.09.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text>
69. Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 17.09.2015р. № 615 в редакції від 18.07.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text>
70. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. — К. : Знання, 2008. — 564 с.URL: https://pidru4niki.com/14350120/bankivska_sprava/kredit_i_bankivsk_a_sprava
71. Про схвалення Методики розрахунку коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR): Рішення Правління Національного банку України від 24.12.2019р. № 1001-рш.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1001500-19#Text>
72. Болдін М.Я. Адміністративно-правові засади діяльності Національного банку України в сфері рефінансування банків: дис... канд.юр.наук. 12.00.07 / Болдін Максим Якович. Київ. 2017. 240с.
73. Гальцова О.Л., Хакімова Х.Р. Управління доходами банку, їх склад та аналіз. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5(16). - С.239-242.
74. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: Постанова Правління Національного банку України від 27.02.2018р. №17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18#Text>
75. Коблянська О.І., Захарчук А.І. Методика і організація обліку доходів і витрат комерційних банків. *Modern Economics*. 2019. №13, С.130-134
76. Зуєва О.В. Оцінювання фінансового потенціалу банку: дис... канд.екон.наук. 08.00.08. / Зуєва Олександра Валерівна. :Харків. 2018. - 256с.

77. Положення про порядок визначення банками України мінімального розміру операційного ризику: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 24.12.2019р. № 156 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0156500-19#Text>
78. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України: затверджена Постановою Правління НБУ від 21.02.2018р. № 14 в редакції від 09.01.2020р.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18?find=1&text>
79. Макаренко Ю. П., Мороховець К.С. Доходи і витрати у забезпеченні прибутковості комерційних банків України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 10. С.15-19
80. Марченко А.А. Сучасні тенденції управління витратами банківської установи. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип.23.- С.292-298
81. Макаренко Ю. П., Мороховець К.С. Стратегія підвищення прибутковості комерційного банку. *Економіка та держава*. 2017. №11. С.60-64
82. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А. М. Герасимовича. — К.: КНЕУ, 2004. - 599 с.
83. Кудряк Ю.В. Фінансові стратегії банків України в умовах конкурентного середовища: дис...канд.екон.наук. 08.00.08./ Кудряк Юліана Василівна. Львів, 2015. - 288с.
84. Дзюблюк О.В., Михайлюк Р.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія. Тернопіль, 2009.- 316с.
85. IMF - International Monetary Fund Home Page (2018), "Introducing a New Broad-based Index of Financial Development", available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Introducing-aNew-Broad-based-Index-of-Financial-Development-43621>
86. Про заходи щодо підвищення рентабельності діяльності банків»: рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України від 26.11.2003р. № 277 чинне.-URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr277500-03#Text>
87. Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України: схвалено Постановою Правління Національного банку України від 06.09.2007р. № 324 чинні. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#Text>
88. Про внесення змін до Положення про порядок визначення банків-агентів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: рішення Виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

від 09.01.2020р. № 35. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE34495?an=1>

89. Журавльова Т.О., Ткач О.В. Інформаційна модель оцінки та управління ефективністю роботи банку та «Карта оперативної оцінки управління показниками ефективності роботи банку» як допоміжні інструменти управління показниками ефективності роботи банку. Бізнес-моделі розвитку національної економіки та підприємницьких структур: сучасні реалії та перспективи: монографія з міжнародною участю / за ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної. – Дніпро: Журфонд, 2018. – С.246-255
90. Положення про плани відновлення діяльності банків України та банківських груп, затверджене постановою Правління НБУ від 18.07.2019 № 95 в редакції від 07.04.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0095500-19#Text>
91. Жердецька Л.В., Литвинюк О.В. Концептуальні засади формування фінансової моделі як основної складової управління активами та пасивами банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип.9. Ч.5.-С.174-178
92. Brealey, R. and Myers, S. (2003), *Financing and Risk Management*, 6th ed.; McGraw-Hill, United States of America-448p.
93. Павлов Р.А., Смирнов С.О. Фінансові стратегії комерційних банків в рамках стратегічного менеджменту. *Ефективна економіка*.2015. №4.-URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4931>
94. Краснова І.В., Коцюба І.І. Сутність та класифікація банківських фінансових стратегій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип.9-1.Ч.4. -С.154-158.
95. Система ризик-менеджменту в банках: теоретичні та методологічні аспекти: монографія / За ред. В. В. Коваленко. – Одеса: ОНЕУ, 2017. – 304 с.
96. Макаренко Ю.П., Боболь В.В. Управління фінансовими ризиками банків : монографія.- Дніпропетровськ : Герда , 2014. – 266 с.
97. Управління банківськими ризиками: навч. посіб. / за заг. ред. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.
98. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV. від 20.05.1999р. в редакції від 16.10.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
99. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019р. № 361-IX в редакції від 16.08.2020р. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

100. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 11.06.2018р. № 64. в редакції від 07.04. 2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text>
101. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: схвалено Постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004р. №104 -чинні.-URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text>
102. Фінансові ризики в МСФЗ-звітності: правила ідентифікації та управління.- [Електронний ресурс].- URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FZ002072>
103. Лещенко В.В. Організаційно-правовий механізм державного регулювання системи банківського нагляду в Україні: дис...канд.наук з держ.упр. 20.00.02. / Лещенко Віктор Володимирович. Київ. 2016. - 225с.
104. Rose P. Bank management / P. Rose. – М.: Delo LTD, 1995. – 477 р
105. The Financial Risk Manager: Навчальні матеріали GARP. *Офіційна інтернет-сторінка GARP.* – URL: <http://www.garp.org/frm/study-center/study-materials.aspx>
106. Належне ставлення банків до клієнтів (стандарти Базельського комітету банківського нагляду): Банк міжнародних розрахунків. Документ 996_333 від 01.10.2001р. чинний.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_333?find=1&text
107. Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 283 с.
108. Савченко І.Г., Йорданов А.Є. Функціональне забезпечення ризик-менеджменту в банках. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси.* 2013. №2. С. 130-135
109. Швець Н.Р., Юшкалюк А.А. Ідентифікація значущих ризиків банківської установи. *Журнал Науковий огляд.* 2017. №3(35). - С.23-40
110. Положення про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 06.12.2018р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>
111. Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах: затверджено Постановою

- Правління Національного банку України від 02.07.2019р. № 88.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19#Text>
112. Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: монографія. К.: КНЕУ, 2002. – 316 с.
 113. Водзянова В. Роль підрозділу з управління ризиками у моніторингу ефективності системи внутрішнього контролю банку. Департамент управління ризиками.08.10.2019р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/ICF_post88_pr_2019-10-7_8.pdf?v=4
 114. Макаренко Ю.П., Хорунженко А.А. Управління активами та пасивами комерційного банку з метою підвищення ефективності їх використання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №24. С.66-70
 115. Sinkey Joseph F. Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry 4th Edition. Macmillan Publishing Company, 1992, 500 p.
 116. Marshall John F., Bansal Vipul K. Financial Engineering: A Complete Guide to Financial Innovation. New York: Institute of Finance (Publishers), 1992, 728 p.
 117. Зверук Л.А. Основи стратегій управління активами і пасивами банків. *Бізнес-інформ*. 2018. №6.- С.307-313
 118. Шварц О. В. Управління активами і пасивами банку як фактор забезпечення фінансової стійкості. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 145-149.
 119. Трищак Л.С., Мацук З.А., Шийко В.І. Фінансовий механізм управління активами і пасивами банківських установ. *Облік і фінанси*. 2019. №4 (83). С.88-95.
 120. Азізова К. М., Тисячна Ю. С.Управління активами і пасивами банку: сутність та методичні підходи. *Економічний простір*. 2016. №108. - С. 112-126.
 121. Литвинюк О. В. Науково-методологічні підходи до формування системи управління активами та пасивами банків у сучасних умовах глобальних дисбалансів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип.10. С.829-834
 122. Мельник Л.В., Мельник Л.М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Банківський менеджмент» [Електронне видання]. Рівне: НУВГП, 2020.-47с. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/18612/1/06-03-268%20%281%29.pdf>
 123. Методичні рекомендації щодо організації корпоративного управління в банках України.: схвалено Рішенням Правління Національного банку України від 03.12.2018р. № 814-рш в редакції від 28.11.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

124. Положення про комітет з питань управління активами і пасивами (КУАП) ПАТ «Банк ВОСТОК». [Електронний ресурс].- URL: <https://bankvostok.com.ua/>
125. Литвинюк О. В. Методичні підходи до визначення основних етапів розвитку процесів управління активами та пасивами банківських установ України. «*Young Scientist*». 2014. № 7 (10). – С. 41–44.
126. Семенча І.Є., Руденко В.І. Особливості управління активами банку в Україні в посткризовий період. *Вісник Хмельницького національного університету* 2017. № 5.-С. 244-248
127. Халатур М.М., Пістунова М.Г. Фінансово-кредитне забезпечення управління структурою активів банку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №24. -С.77-82
128. Лаврушин О. И. Банковский менеджмент : учеб. – [2-е изд., перераб. и доп.] / О. И. Лаврушин. – М. : КНОРУС, 2009. – 560 с.
129. Коробчук Т.І. Проблеми забезпечення підвищення ефективності управління банківськими активами. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2013. Вип. 10(5). - С. 104-111
130. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [URL: <http://www.imf.org>]
131. Журавльова Т.О. Проблемні кредити вітчизняних банків: новітні підходи до визначення та сучасний стан. Розвиток суб'єктів господарювання України: сучасні реалії та перспективи: колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Бандоріної, Л.М.Савчук. – Дніпро: Пороги, 2017. - С.389-399
132. Макаренко Ю.П., Онищенко І.С. Теоретичні аспекти системи управління проблемною заборгованістю в банках. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №1. - С.18-23.
133. Бурлаєнко Т.І. Особливості управління кредитним портфелем банку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип.14. -С. 744-748
134. Банківське кредитування в Україні: посткризове перезавантаження [Електронний ресурс] : монографія / С.М. Аржевітін, Т.С. Шемет, Н.В. Циганова та ін.; за заг. ред .С.М. Аржевітіна. — Київ : КНЕУ, 2017. — 407, [1] с.
135. Макаренко Ю. П., Самойлова Д.О. Теоретичні аспекти управління кредитним портфелем банківської установи. *Економіка та держава*. 2020. №6. С.88-91
136. Поляк Н.П. Кредитні інструменти розвитку реальної економіки в Україні: дис... кан.екон.наук. 08.00.08./ Поляк Наталія Петрівна. Київ. 2016. - 223с.
137. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 19.06.2020 № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

138. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. — К. : Знання, 2008. — 564 с.
139. Цінні папери: підручник / В.Д. Базилевич, В.М. Шелудько, Н.В. Ковтун та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011.– 1094 с.
140. Гребенюк Н.В. Стратегічне управління банком в контексті трансформації банківської системи України.: дис...канд.екон.наук. 08.00.08./ Гребенюк Надія Василівна. Суми 2018.- 328с.
141. Управління інвестиційним портфелем банку.[Електронний ресурс].- URL: <http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/finmanag/Lektsia9.pdf>
142. Калусенко В.В. Аналіз інвестиційного портфеля банків України та стратегія управління ним. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2019. № 1. - С.63-78
143. Положення про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 22.12.2017р. №141 в редакції від 10.07.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
144. Оновлено план упровадження регуляцій для банків у 2021–2024 роках. 7.10.2020р. [Електронний ресурс].- URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-plan-uprovadjennya-regulyatsiy-dlya-bankiv-u-2021-2024-rokah>
145. Зіньковська Я.В. Актуальні проблеми управління капіталом комерційного банку. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. №252. — С. 31-35.
146. Шелюк А.А. Науково-методичні засади формування системи депозитного менеджменту банку.: дис. канд.екон.наук 08.00.08. / Шелюк Асіят Ашурбеківна. Суми 2016. -235с.
147. Гончаренко О.В., Лебідь К.Є., Коваленко А.О. Еволюція теоретико-методологічних підходів до управління портфельними активами банків. *Ефективна економіка*. 2012. №3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1035>
148. Жердецька Л. В. Оцінка стратегій управління активами та пасивами системних банків в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. : Економічні науки. - 2016. - Вип. 21(1). - С. 162-165.
149. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 17.08.2012р. № 346 в редакції від 26.11.2020р. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
150. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: схвалено рішенням Правління

- Національного банку України від 15.12.2017р. № 803-рш в редакції від 04.09.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
151. Положенням про екстрену підтримку Нацбанком ліквідності банків: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 14.12.2016р. № 411 в редакції від 08.09.2020р. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0411500-16#Text>
 152. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України: затверджено Постановою Правління Національного банку України від 13.07.2010р. № 327 в редакції від 20.04.2018р. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0540-10#Text>
 153. Про запровадження коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) : Постанова Правління Національного банку України від 15 лютого 2018 року № 13. URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=64546644>
 154. Про запровадження коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR): затверджено постановою Правління Національного банку України від 24.12.2019р. №158.-URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24122019_158
 155. Методика розрахунку коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR): : схвалено рішенням Правління Національного банку України від 15.02.2018р. № 101-рш. в редакції від 04.09.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr101500-18#Text>
 156. Методика розрахунку коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR): схвалено рішенням Правління Національного банку України від 24.12.2019р. № 1001-рш. в редакції від 04.09.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr803500-17#Text>
 157. Безвух С.В. Ліквідність банку: сутність та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2015. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4650>
 158. Положення про процентну політику Національного банку України: затверджено постановою Правління Національного банку України від 21.04.2016р. №277 в редакції від 15.06.2020р. .-URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text>
 159. Білюк А.В. Дослідження методичних аспектів регулювання ліквідності банків. *Сучасні питання економіки і права*. 2012. №1. С.111-116
 160. Положення про проведення Національним банком України на міжбанківському ринку операцій своп процентної ставки: затверджено постановою Правління Національного банку

- України від 28.05.2020р. №67 в редакції від 19.06.2020р. .-URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text>
161. Рябіченко Д.О. Розвиток системи управління ліквідністю банку з урахуванням інтересів та впливу стейкхолдерів: дис...канд.екон.наук./ 08.00.08. / Рябіченко Дмитро Олександрович. Суми. 2015. - 244с.
162. Шийко В.І. Оцінювання управління ліквідністю банківських установ. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №12. С.68-74
163. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision, 2008
164. Путінцева Т.В. Сутність ліквідності комерційних банків. *Вісник університету банківської справи*. 2019. №2-3(25-26).- С.73-80
165. Методика оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних: затверджено Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 08.12.2016 № 2707. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-17#Text>

**Шкала відповідей на тестові завдання
для всіх тем**

Тести	Літера	Тести	Літера	Тести	Літера	Тести	Літера
1,5,9	а	2, 6, 10	б	3, 7, 11	в	4, 8, 12	г

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК БАНКІВСЬКИХ ТЕРМІНІВ

- актив договірний - право банку на компенсацію в обмін на активи та послуги, що передані покупцю, за умови, що таке право обумовлене не плином часу, а іншими чинниками (наприклад, виконання певних зобов'язань у майбутньому)[74]
- актив умовний - можливий актив, який виникає внаслідок минулих подій і наявність якого підтвердиться лише після того, як відбудеться або не відбудеться одна чи кілька невизначених майбутніх подій, не повністю контрольованих банком[74]
- активна банківська операція - операція, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. До таких операцій належать усі види кредитних операцій, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, операції з придбання цінних паперів, дебіторська заборгованість, у тому числі дебіторська заборгованість за господарською діяльністю, інші активні банківські операції, уключаючи нараховані за всіма цими операціями доходи[9]
- аналіз ризиків - процес систематизованого оброблення наявної інформації щодо ризиків з метою прийняття управлінського рішення, який зазвичай супроводжується кількісною або якісною оцінкою параметрів ризиків[9]
- аналіз сценаріїв - метод прогнозування рівня ризику, який полягає в поділі сукупності можливих подій на кілька груп та у визначенні логічної послідовності наслідків для кожної з цих груп. Застосовується, якщо ймовірність виникнення різних подій майже однакова і банк має заздалегідь обрати стратегію своїх дій у рамках кожного сценарію[9]
- базисний ризик (щодо процентної ставки) - ризик того, що під час переоцінки змінної процентної ставки амплітуда зміни ставки не буде повністю збігатися з амплітудою коливання базової ставки. Наприклад, у разі зміни ставки LIBOR (ринкової ставки) на три процентних пункти ставка дохідності за активами банку може змінитися лише на один процентний пункт. У цьому разі зв'язок між корегуванням ставок не буде достатньо щільним, тому оцінка ризику методом стрес-тестування не буде повністю достовірною[9]
- базова ставка - ставка, від величини якої вираховується значення змінної процентної ставки під час її переоцінки. Як правило, використовують як базові, так звані, "безризикові" ставки (на зразок LIBOR) або прайм-ставки, або "специфічні" ставки (на зразок собівартості залучених коштів банку) [9]

банківський портфель (банківська книга) - частина загального портфеля банку, яка складається з об'єктів, щодо яких банк має чіткі наміри утримувати їх у своїй власності з метою отримання економічного доходу у вигляді приросту вартості. Поточна ринкова вартість банківського портфеля не має суттєвого впливу на рішення банку щодо утримання об'єктів, а тому зміна ринкових умов не призводить до зміни економічної вартості банківського портфеля з точки зору керівництва банку[9]

валютний своп - одночасне укладання спот та протилежної форвардної угоди. Іноземна валюта, придбана згідно з угодою спот, продається після закінчення певного проміжку часу, і відповідно валюта, що продається згідно з угодою спот, після закінчення певного проміжку часу купується знову. Обидві угоди укладаються з одним і тим самим партнером, у цьому разі курси, дати валютування та способи платежу встановлюються під час укладання угоди [9]

валютні позиції - різниця між активами та зобов'язанням, які номіновані в одній валюті[9]

визначення допустимого ризику - визначення того рівня ризику, на який банк погоджується йти для досягнення мети його діяльності та виконання його стратегічних завдань. Рівень допустимого ризику звичайно визначається у внутрішніх положеннях та планах банку, які затверджуються відповідно до принципів корпоративного управління [9]

витрати - зменшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам[74]

внутрішня перевірка кредитної діяльності - перевірка кредитної діяльності банку, яка здійснюється банком самостійно або на основі послуги аутсорсингу та основною ідеєю якої є забезпечення незалежної оцінки якості та надійності процесу кредитного адміністрування банку [9]

внутрішньобанківська нормативна база - сукупність регламентних документів, що розроблені банком - юридичною особою та поширюються на його діяльність;

внутрішні рейтинги - стандартизована оцінка індивідуального кредитного ризику, яка виражається як узагальнений показник, що має літерну або цифрову семантику. Банк визначає рейтинг контрагента самостійно, на підставі внутрішньої методології, не використовуючи рейтинги сторонніх, зовнішніх організацій [9]

вторинна ліквідність - здатність активів бути використаними як забезпечення для отримання грошових коштів, наприклад

через операції кредитування чи репо. Характеризується співвідношенням між вартістю активу та сумою коштів, яку можна отримати, надавши цей актив під заставу. Під час реалізації вторинної ліквідності банк не втрачає активу[9]

група активів - сукупність активів, які мають одну чи декілька спільних типових характеристик [165]

диверсифікація - метод пом'якшення ризику шляхом розосередження вкладень та обмеження впливу фактора ризику за рахунок уникнення надмірної концентрації за одним портфелем. Передбачає пошук та поєднання портфелів, які за однакових умов призводять до різних, не обов'язково протилежних результатів. Це метод пом'якшення ризику, який застосовується як до активних, так і до пасивних операцій[9]

деривативи - фінансові інструменти, які походять із (базуються на) інших фінансових інструментів(ах), відомих як базові інструменти. До похідних інструментів належать свопи, форварди, ф'ючерси, опціони та інші фінансові інструменти [9]

дилінг - операції з купівлі-продажу, які банк здійснює від власного імені, але за дорученням та за кошти клієнтів. Таким чином формально ці операції відображаються в балансі банку, хоча реально вся вигода та ризик від таких операцій належать клієнтам банку[9]

експозиція - міра оцінки уразливості банку до ризиків[9]

змінна процентна ставка - процентна ставка, рівень якої підлягає періодичній переоцінці залежно від зміни тієї чи іншої базової ставки [9]

інструмент хеджування - об'єкт, реакція якого на зміну певних умов чи подій прямо протилежна реакції об'єкта хеджування за тих самих умов чи подій. Наприклад, якщо об'єкт хеджування втрачає вартість у разі зміцнення валюти, то інструмент хеджування має збільшувати свою вартість у разі зміцнення валюти. На практиці інструменти хеджування мають відповідати також певним додатковим умовам: бути безумовними, безвідкличними тощо [9]

інформаційні системи управління - системи, за допомогою яких реалізуються внутрішньобанківські функції збирання, перевірки, оброблення, аналізування, збереження, розподіл та передавання даних, що потрібні для прийняття обґрунтованих управлінських рішень [9]

капітал під ризиком - метод кількісної оцінки ризику, який полягає у віднайденні величини (економічного капіталу), що постійно перебуває під ризиком і відтак може бути втрачена навіть під час звичайної діяльності[9]

клієнтські операції (у контексті торговельної книги) - операції, які банк здійснює від власного імені, але за дорученнями та за кошти клієнтів - купівля цінних паперів, іноземної валюти та банківських металів. Унаслідок особливостей бухгалтерського обліку ці операції включаються до торговельного портфеля (торговельної книги) банку, оскільки не можуть бути віднесені до банківської книг [9]

кредитна операція - вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів таким шляхом: надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів; надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів; розміщення депозитів; проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу; видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій зворотного репо; будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу); розстрочення платежу за продані банком активи[58]

кредитне адміністрування - процес здійснення кредитної діяльності та надання позик, який включає такі етапи: прийняття та перегляд документації щодо надання позики; аналіз фінансової інформації та застави; прийняття кредитного рішення; операційні процедури; стягнення боргу; робота з проблемними позиками (у тому числі забезпечення належного обліку кредитів)[9]

корпоративне управління - система організації діяльності та контролю банку, визначає розподіл прав і обов'язків між різними учасниками корпорації, а саме: спостережною радою банку (радою директорів), керівництвом (правлінням) банку, акціонерами та іншими зацікавленими сторонами (для банків - насамперед вкладниками та іншими кредиторами), а також правила та процедури прийняття рішень щодо справ банку[9]

кредитний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони,

що взяла на себе зобов'язання виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання[9]

маркетмейкерство - діяльність професійного учасника ринку (валютного чи фондового), яка полягає в забезпеченні постійних котирувань цін продавця та покупця на фінансові інструменти від свого імені або від імені клієнта[9]

надходження під ризиком - метод кількісної оцінки ризику, який полягає у віднайденні величини доходів банку, які постійно

перебувають під ризиком їх неотримання або необхідності негайного використання для покриття витрат[9]

негативно класифіковані активи - частина активів банку, які не відповідають критеріям стандартної заборгованості [9]

неузгоджені позиції - це позиції банку, які не дорівнюють нулю. Таким чином, є диспропорція між величиною активів та зобов'язань банку, які мають спільні характеристики[9]

об'єкт хеджування - будь-який об'єкт, який несе в собі ризик для банку. Найчастіше це банківський продукт, вартість якого може зменшитися в разі настання певних умов чи подій[9]

опціон - строкова угода, за якою одній стороні - покупцеві опціону надається виключне та безумовне право вибору здійснювати операцію купівлі-продажу. Друга сторона - продавець опціону зобов'язана виконувати рішення покупця опціону і не має права відмовитися від своїх зобов'язань[9]

пасивні операції - операції банку, спрямовані на формування ресурсів банку. Обліковуються в пасиві балансу. Розрізняють пасивні операції з формування капіталу та пасивні операції з формування залучених коштів [9]

первинна ліквідність - здатність активів перетворюватися в грошові кошти. Характеризується двома основними параметрами: строком, за який актив може здійснити таке перетворення, тобто протягом якого його можна продати; відносною втратою вартості, тобто різницею між обліковою вартістю активу та сумою коштів, яку банк може отримати від його продажу. Чим коротшим є строк і чим меншою є втрата вартості, тим більш високо ліквідним є актив. У разі реалізації первинної ліквідності банк втрачає актив [9]

переоцінка процентної ставки - періодична зміна раніше встановленого значення процентної ставки для інструментів із змінною процентною ставкою [9]

план на випадок кризових обставин - документ, у якому викладена послідовність дій банку в разі настання кризових обставин: обвалу певного ринку чи валюти, різкого та незапланованого впливу коштів вкладників, збоїв в операційних системах тощо. Зазначений план є елементом системи проактивного управління банком, коли можливі проблеми визначаються заздалегідь та формується підхід до їх подолання. Він має бути затверджений відповідним органом банку, виходячи із принципів корпоративного управління [9]

позиція у загальному розумінні - різниця між активами та зобов'язаннями банку[9]

позиції ліквідності - різниця між активами та зобов'язаннями з одним строком дії [9]

портфель - група об'єктів, які є однорідними за певними характеристиками, а саме: типом контрагента, видом інструменту тощо. Найчастіше використовуються такі терміни "кредитний портфель", "портфель цінних паперів", "інвестиційний портфель"[9]

похідні інструменти - див. деривативи

ризик (з точки зору банку) - це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямыми (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу [9]

ризик (з точки зору Національного банку) - це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [9]

ризик-менеджмент - це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю) [9]

резерви під втрати за активними операціями - частина вартості негативно класифікованих активів банку, яку банк з певною мірою достовірності, на основі попереднього досвіду, може вважати втраченою і відтак відносить на витрати своєї діяльності. Резерви під втрати за активними операціями не включаються до капіталу банку. Ці резерви складаються з резервів під кредитні збитки, резервів під нараховані доходи, резервів під дебіторську заборгованість та резервів під кореспондентські рахунки[9]

репо - скорочення від англійського терміну "repurchase agreement" - угода про продаж із подальшим викупом. На практиці це вид банківської операції, за яким об'єкт (як правило, цінні папери) передається контрагенту в обмін на інший об'єкт (як правило, грошові кошти), а через визначений проміжок часу проводиться обов'язковий зворотний обмін. Таким чином сторона, яка передає об'єкт, отримує від нього вторинну ліквідність і не втрачає права власності над об'єктом. З іншого боку, сторона, яка отримує об'єкт у тимчасове користування, набуває права

- отримувати доходи за об'єктом плюс заробляє на різниці між ціною первісного та зворотного обміну [9]
- своп процентної ставки - контрактна угода між двома сторонами, відомими як учасники свопу, про обмін потоками грошових коштів, які розраховані за різними ставками, але виходять з однієї суми, відомої як умовна сума. Як правило, один потік коштів розраховується за фіксованою ставкою, а інший - за плаваючою ставкою [9]
- сек'юритизація (активів) - перерозподіл ризиків шляхом трансформації активів банку (позик та інших активів) у цінні папери для продажу інвесторам. Банк емітує цінні папери від власного імені або через дочірні установи, однак такі папери "прив'язуються" до конкретних активів банку - сплата доходу та погашення цінних паперів залежить від отримання банком доходу та основної суми кредитів [9]
- спот - угода щодо купівлі-продажу, коли розрив між датою укладання угоди (датою контракту) та датою проведення обміну активами (датою валютування) не перевищує двох робочих днів [9]
- спред - різниця між середньозваженою ставкою дохідності підпроцентних активів банку та середньозваженою ставкою витратності його підпроцентних зобов'язань. Спред свідчить про реальну здатність банку до управління процентними ставками за своїми інструментами [9]
- стандартна заборгованість - частина активів банку, щодо якості якої не виникає сумнівів, тобто ймовірності своєчасного та повного погашення відповідно до умов здійснення активних операцій [9]
- стрес-тестування - метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора - валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями. Стрес-тестування широко використовується для оцінки ризику ліквідності, валютного ризику та ризику зміни процентної ставки [9]
- строковий валютний курс - курс іноземної валюти, який застосовується під час проведення валютних операцій типу форвард, ф'ючерс та опціон. Згідно з практикою бухгалтерського обліку деякі статті балансу та позабалансової частини банку під час складання звітності переводяться у валюту звітності за строковим валютним курсом [9]

теорія портфелів - широко вживана в ризик-менеджменті теорія, в основі якої лежить передбачення того, що кільком однорідним об'єктам (портфелям) будуть властиві всі ті характеристики, якими наділений окремих об'єкт. Управління портфелем розглядається як управління одним об'єктом, а не кількома [9]

торговий портфель (торговельна книга) - частина загального портфеля банку, яка складається з об'єктів, щодо яких банк має чіткі наміри продати в найближчому майбутньому та отримати спекулятивний дохід від коливання цін (курсів). Як правило, до торгового портфеля відносяться цінні папери, валюта та банківські метали. До торгового портфеля також відноситься та частина позиції банку, яка утворилася внаслідок проведення клієнтських операцій. З точки зору управління банком керівництво повинно завжди мати оперативну інформацію щодо поточної вартості об'єктів, що входять до торгового портфеля. Відтак торговий портфель підлягає постійній переоцінці на ринкову вартість і тому перебуває під впливом ризику зміни ринкових умов [9]

фіксована процентна ставка - процентна ставка, рівень якої зафіксований на весь строк дії банківського інструменту і не підлягає переоцінці [9]

фінансовий актив - будь-який актив, погашення якого здійснюватиметься з використанням грошей або іншого фінансового інструменту [9, Р.І]

хеджування - метод пом'якшення ризику, який полягає у визначенні об'єкта хеджування та підборі до нього адекватного інструменту хеджування. Полягає в компенсації збитків від об'єкта хеджування за рахунок прибутку від інструменту хеджування, які виникають за одних і тих самих умов чи подій. За наявності схеми хеджування банк повністю ліквідує як ризик, так і можливість отримання додаткового прибутку: якщо умови чи події будуть сприятливими з точки зору об'єкта хеджування, то будь-який прибуток автоматично перекриватиметься збитками від інструменту хеджування [9]

чиста процентна маржа - співвідношення чистого процентного доходу банку (процентні доходи мінус процентні витрати) до середньої величини чистих активів або підпроцентних активів. Свідчить про майстерність керівництва банку у виконанні основної функції банку - фінансового посередництва [9]

шокова величина - гіпотетична величина зміни фактора зовнішнього оточення - рівня процентної ставки, значення валютного курсу тощо, яка використовується в стрес-тестуванні. Шокова величина має відповідати двом критеріям: бути суттєвою та ймовірною [9]

Основні відмінності банківських продуктів, банківських операцій, банківських послуг

Критерій відмінності	Банківська операція	Банківська послуга	Банківський продукт
За формою відчутності	Неречова форма форма	Невідчутна форма	Відчутна форма
Відображення в балансі банку	Відображення у пасиві та активі балансу	Участь в формуванні	Відображення у пасиві та активі балансу
Відношення до змін зобов'язань банку	Пряме відношення	Ніякого відношення	Безпосереднє відношення
Взаємозв'язок із банківським ризиком	Безпосередній зв'язок за активними операціями	Майже відсутній зв'язок	Прямий зв'язок за активними операціями
За мінливістю характеру	Постійний характер	Неоднорідний, мінливий характер	Прогресуючий характер, орієнтований на новітні вимоги ринку та запити споживачів
За видом доходів	Процентні доходи	Комісійні доходи	Проценти та комісійні доходи
Приклади	Кредитна операція	оформлення договорів, визначення кредитоспроможності тощо	Овердрафт, іпотечний кредит, кредитна лінія, кредитні картки
	Депозитна операція	Оформлення депозитного договору, нарахування відсотків, зарахування коштів на рахунок	Депозит «різдвяний», «терміновий», «молодіжний», «за накопичувальною програмою»
	Розрахунково-касові операції	Інкасація, зарахування коштів на рахунки, касове обслуговування, обслуговування терміналів	Пластикові картки, програмне забезпечення терміналів, пристроїв дистанційного обслуговування

Джерело: [1, с.187]

Ключові відмінності Базеля II і Базеля III

Показники	Базель II	Базель III
Адекватність капіталу першого рівня, %	4	6
Адекватність основного капіталу, %	2	4,5 (прості акції після відрахувань)
Буфер збереження капіталу	Відсутній	на рівні додаткових 2,5% підвищить рівень капіталу, що вимагається (у вигляді простих акцій) до 7%
Контрциклічний буфер капіталу	Відсутній	варіюється у діапазоні від 0 до 2,5% від вартості простих акцій або іншого виду капіталу для повного покриття збитків, та запроваджуватиметься з урахуванням національних особливостей
Капітал для системно важливих банків	Відсутній	капітал для покриття збитків більший, ніж загальноприйняті стандарти
Капітал третього рівня	Застосовують	Скасовано
Мінімальний загальний капітал, %	8	10,5, враховуючи буфер

Джерело: [40, с.236]

Основні показники, які використовуються в ході прийняття управлінських рішень (додатково до наведених в темах навчального посібника)

Назва показника	Формула розрахунку	Коментар
Управління капіталом банку		
Коефіцієнт захищеності капіталу (КЗК)	$KЗК = \frac{ЗК}{K}$ <p>ЗК- захищений капітал: основні засоби банку (за винятком нематеріальних активів) – знос обладнання + активні залишки групи рахунків капітальних вкладень + дорогоцінні метали; K- весь капітал банку</p>	Показник вказує, наскільки банк враховує інфляційні процеси і яку частку своїх активів вкладає у нерухомість, цінності та обладнання
Коефіцієнт фондової капіталізації (КФКП)	$KФКП = \frac{K}{CФ}$ <p>CФ - статутний фонд +дооцінка валютних вкладень засновників</p>	Показник характеризує залежність банку від окремих засновників
Мультиплікатор капіталу (М)	$M = \frac{A}{BK}$ <p>A - активи банку BK - власний капітал банку</p>	Характеризує рівень покриття активів за рахунок капіталу
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (Рк)	$Pк = \frac{ЧП}{BK} \times 100\%$ <p>ЧП - чистий прибуток банку</p>	Характеризує ефективність використання власного капіталу банку
Коефіцієнт іммобілізації (Кі)	$Ki = \frac{I_{BK}}{BK_{\text{б}}}$ <p>I_{BK} - іммобілізовані кошти BK_б - власний капітал бруто</p>	Показує, яка частина капіталу спрямована па придбання основних засобів, нематеріальних активів, участь в капіталах інших юридичних осіб.
Коефіцієнт використання власного капіталу (К _{eBK})	$K_{eBK} = \frac{BK}{KB}$ <p>KB - кредитні вкладення</p>	Показує яка частина власного капіталу спрямована на кредитну діяльність

Управління ресурсною (деPOSITною) базою

<p>Частота повернення депозитів (r_n)</p>	$r_n = \frac{R_n}{S_n + R_n}$ <p>R_n - сума повернення в середині певного періоду S_n - сума складу попереднього періоду</p>	<p>Чим вищий показник частоти змін певних елементів ресурсної бази, тим якість цих ресурсів менша</p>
<p>Середня тривалість перебування зобов'язань на рахунках (d)</p>	$d = \frac{S}{\frac{E_n + R_n}{2}}$ <p>S - середній склад депозитів E_n - кумулятивні платежі та записи на разунках про нарахування процентів у часовому просторі n R_n - кумулятивні виплати в часовому просторі n</p>	<p>Середня тривалість перебування коштів на банківських рахунках – це той період, під час якого певний вид ресурсу залишається на рахунку без змін</p>
<p>Оборотність депозитних вкладень (K_o)</p>	$K_o = \frac{O}{C_3}$ <p>O- оборот за видачею вкладень C_3 - середній залишок від вкладень</p>	<p>Показник характеризує кількість оборотів, що здійснюють депозитні вкладення за певний період</p>
<p>Рівень осідання депозитних вкладень (P_{oc})</p>	$P_{oc} = \frac{3_n - 3_n}{O_n}$ <p>3_n - залишок на кінець звітного періоду 3_n - залишок на початок звітного періоду O_n - оборот за надходженням</p>	<p>Коефіцієнт характеризує загальну тенденцію поведінку) вкладників</p>
<p>Коефіцієнт нестабільності депозитів (K_n)</p>	$K_n = \frac{C_d}{3}$ <p>C_d - сума достроково вилучених депозитів 3 - загальна сума депозитів</p>	<p>Коефіцієнт характеризує рівень достроково вилучених строкових депозитів</p>
<p>Рівень диверсифікації депозитів (P_d)</p>	$P_d = \frac{B}{3}$ <p>B - сума великих депозитних вкладень</p>	<p>Показник дає змогу визначити кількість та питому вагу великих депозитів, які збільшують ризик втрат і порушують ліквідність у разі дострокового вилучення вкладу</p>

Управління активами		
Коефіцієнт рівня активів з підвищеним ризиком (K_{ap})	$K_{ap} = \frac{A_p}{CA}$ <p>A_p - активи з підвищеним ризиком (цінні папери, факторинг, лізинг, інвестиції, перевищення дебіторської заборгованості над кредиторською) CA - сукупні активи банку</p>	Показує якість активів з точки зору ризику
Рентабельність банківський активів (P_{ak})	$P_{ak} = \frac{ЧП}{A}$ <p>ЧП - чистий прибуток банку A - активи банку</p>	Оцінюється діяльність банку з погляду ефективності управління розміщенням коштів у банківські активи або їх можливості приносити дохід
Коефіцієнт якості кредитного портфеля ($K_{я}$)	$K_{я} = \frac{CP}{KP} \times 100\%$ <p>CP - сукупний ризик KP - кредитний портфель</p>	Дає оцінку розміру можливих втрат за кредитними операціями. Показник аналізують у динаміці, орієнтиром слугує значення показника за попередній період
Коефіцієнт покриття (K_n)	$K_n = \frac{\sum p}{K_{нд}}$ <p>$\sum p$ - сформованих резервів p – загальна сума за кредитами; $K_{нд}$ – кредити, які не приносять дохід</p>	$K_n \rightarrow \max$ Чим вище значення, тим більш успішно вважається кредитна політика і ступінь захищеності від кредитного ризику. Показник аналізують у динаміці, орієнтиром слугує значення показника за попередній період
Загальний коефіцієнт покриття ($K_{пз}$)	$K_{пз} = \frac{\sum p}{KP} \times 100\%$ <p>KP – сукупний кредитний портфель</p>	$\leq 50\%$

Коефіцієнт дохідності кредитів (K_{dk})	$K_{dk} = \frac{П_o - П_c}{КП \cdot П_o} \times 100\%$ <p>– сума процентів, отриманих за кредитами; $П_c$ – сума процентів, сплачених за депозитами і міжбанківськими кредитами</p>	Характеризує дохідність вкладень у кредитний портфель і показує, скільки банк отримує доходів з кожної гривні виданих кредитів.
Управління ризиками		
Частота виникнення втрат (R_a)	$R_a = \frac{N_i}{N_{zag}}$ <p>N_i - кількість випадків настання деякого рівня втрат N_{zag} - загальна кількість випадків</p>	Статистичний метод, який показує частоту втрат за ризиковими операціями
Процентний ризик (ПР) Розраховується за Базелем II	$ПР = СПР = ЗПР$ СПР - спеціальний процентний ризик ((ризик несприятливої зміни поточної вартості фінансового інструменту через фактори, які стосуються окремого емітента); ЗПР – загальний процентний ризик (ризик несприятливої зміни поточної вартості фінансового інструменту, пов'язаного з ринковими коливаннями процентних ставок).	Показує на скільки зміна процентних ставок зменшить чисту процентну маржу банку
Фондовий ризик (ФР) Розраховується за Базелем II	$ФР = СФР + ЗФР$ СФР – спеціальний фондовий ризик; ЗФР – загальний фондовий ризик	

Джерело: систематизовано [24];[25]

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ТЕМА 1. БАНК: СУТНІСТЬ, ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	6
1.1. Зміст поняття «банк»	6
1.2. Особливості банківської діяльності з огляду управління	9
1.3. Місце банків на фінансовому ринку	13
Питання для самоперевірки знань	21
Тестові завдання	22
Практичні завдання	24
Рекомендована література	25
ТЕМА 2. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У БАНКУ: СУТНІСТЬ, ПІДСИСТЕМИ, БАЗОВІ ЕЛЕМЕНТИ	27
2.1. Система банківського менеджменту: базові елементи та підсистеми	27
2.2. Фінансовий менеджмент банку: сутність, підсистеми, основні елементи	33
Питання для самоперевірки знань	44
Тестові завдання	44
Практичні завдання	46
Рекомендована література	48
ТЕМА 3. СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА НОРМАТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ КАПІТАЛУ БАНКУ	49
3.1. Банківський капітал та капітал банку: сутність, відмінності, функції	49
3.2. Структура регулятивного капіталу банку	57
3.3. Економічний капітал банку: особливості та відмінності від регулятивного	63
3.4. Нормативи регулювання капіталу банку	69
Питання для самоперевірки знань	77
Тестові завдання	77
Практичні завдання	80
Рекомендована література	82
ТЕМА 4. АКТИВИ ТА ПАСИВИ БАНКУ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ОПЕРАЦІЇ	83
4.1. Сутність та класифікація активів банку	83

4.2. Економічна сутність та основні види активних операцій банків	89
4.3. Пасиви та пасивні операції банку: поняття й класифікація видів	96
Питання для самоперевірки знань	104
Тестові завдання	104
Практичні завдання	106
Рекомендована література	109
ТЕМА 5. ФІНАНСОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ: КОМПОНЕНТИ, ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ	111
5.1. Сутність та компоненти доходів банку	111
5.2. Витрати банку: сутність, класифікація елементів	117
5.3. Фінансовий результат діяльності банку: сутність, види, складові	121
5.3.1. Елементи фінансового результату в абсолютному вимірі	122
5.3.2. Елементи фінансового результату у відносних показниках	125
5.4. Принципи, функції, інструменти управління фінансовим результатом діяльності банку	135
Питання для самоперевірки знань	147
Тестові завдання	148
Практичні завдання	150
Рекомендована література	152
ТЕМА 6. БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ: СУТЬ, ВИДИ, ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ	153
6.1. Суть ризику в економічній та банківській діяльності	153
6.2. Класифікація банківських ризиків (рекомендаційний та нормативно-правовий аспект)	160
6.3. Управління банківськими ризиками	171
6.3.1. Рівні управління банківськими ризиками	172
6.3.2. Ризик-менеджмент банку як система управління ризиками	179
6.3.3. Система ідентифікації (виявлення) і вимірювання ризиків	184
6.3.4. Система супроводження (моніторингу та контролю) ризиків	198
Питання для самоперевірки знань	205
Тестові завдання	206
Практичні завдання	208
Рекомендована література	213
ТЕМА 7. УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ БАНКУ	215
7.1. Управління активами та пасивами банку(УАП): об'єкти, завдання, принципи	215
7.2. Управління активами банку	221
7.2.1. Основні елементи управління активами	221

7.2.2. Управління проблемними активами	227
7.2.3. Поняття банківського портфеля активів та основи управління	236
7.2.4. Основи управління кредитним портфелем	242
7.2.5. Структура інвестиційного портфеля та основи управління	254
7.3. Управління пасивами банку	264
7.3.1. Організаційні основи управління капіталом банку	264
7.3.2. Управління залученими ресурсами банку (депозитами)	272
7.4. Стратегії управління активами та пасивами банку	281
Питання для самоперевірки знань	290
Тестові завдання	291
Практичні завдання	293
Рекомендована література	294
ТЕМА 8. УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНОСТЮ БАНКУ	296
8.1. Рівні ліквідності в банківській сфері та місце в них ліквідності банку	296
8.2. Інструменти державного регулювання банківської ліквідності	304
8.3. Ліквідність банку: види, типи процесів управління, система та стратегії управління	314
Питання для самоперевірки знань	323
Тестові завдання	324
Практичні завдання	326
Рекомендована література	327
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	329
Шкала відповідей на тестові завдання для всіх тем	342
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	
БАНКІВСЬКИХ ТЕРМІНІВ	343
ДОДАТКИ	
Додаток А. Основні відмінності банківських продуктів, банківських операцій, банківських послуг	351
Додаток Б. Ключові відмінності Базеля II і Базеля III	352
Додаток В. Основні показники, які використовуються в ході прийняття управлінських рішень (додатково до наведених в темах навчального посібника	353

Навчальний посібник

**Журавльова Тетяна Олександрівна
Макаренко Юлія Петрівна
Турова Лариса Леонідівна
Сірко Анна Юріївна**

Українською мовою

**Фінансовий менеджмент
у банку**

Відповідальний за випуск – Вишнякова І.В.

Підписано до друку 24.12.2020 р. Формат 60x84 1/16.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 20,92.

Тираж 300 пр. Зам. № 133.

Видавництво «Пороги», 49000, м. Дніпро,
пр. Дмитра Яворницького, 60.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №7 від 21.02.2000 р.

ISBN 978-617-518-393-9